

ISSN 2411-264X PRINT

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОГО
АВІАЦІЙНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ПЕДАГОГІКА
ПСИХОЛОГІЯ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 2 (23)

Київ 2023

ISSN 2411-264X PRINT

THE MINISTRY OF EDUCATION
AND SCIENCE OF UKRAINE
National Aviation University

PROCEEDINGS
of the National Aviation University

PEDAGOGY
PSYCHOLOGY

Collection of academic publications

RELEASE 2 (23)

Kyiv 2023

Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К. : Національний авіаційний університет, 2023. – Вип. 2 (23). – 186 с.

Збірник містить наукові праці, у яких висвітлено теоретико-методологічні та науково-практичні проблеми в галузі педагогіки та психології, що є актуальними на сучасному етапі розвитку психолого-педагогічних наук і відображають широкий спектр інтересів науковців.

Для наукових працівників у галузі психології та педагогіки, викладачів вищих навчальних закладів, практичних психологів, докторантів, аспірантів, студентів, а також широкого загалу педагогів та психологів різних ланок закладів освіти.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Е. В. Лузік – доктор педагогічних наук, професор, Заслужений працівник освіти (Україна).
Elvira Luzik – Doctor of Pedagogics, Professor, Honoured Educator (Ukraine).

**ЗАСТУПНИК
ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА**

І. Б. Зарубінська – доктор педагогічних наук, професор, проректор з міжнародного співробітництва і освіти (Україна).
I. Zarubinska – Doctor of Pedagogics, Professor, Vice-Rector for International Cooperation and Education (Ukraine).

**ВІДПОВІДАЛЬНИЙ
СЕКРЕТАР**

А. М. Кокарєва – кандидат педагогічних наук, доцент (Україна).
Anzhelika Kokarjeva – PhD in Pedagogics, associate professor (Ukraine).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

В. І. Бобрицька – доктор педагогічних наук, професор (Україна).
Valentina Bobrytska – Doctor of Pedagogics, Professor (Ukraine).

О. І. Бондарчук – доктор психологічних наук, професор (Україна).
Olena Bondarchuk – Doctor of Psychology, Professor, (Ukraine).

О. І. Власова – доктор психологічних наук, професор (Україна).
Olena Vlasova – Doctor of Psychology, Professor (Ukraine).

І. В. Волженцева – доктор психологічних наук, професор (Україна).
Iryna Volzhentseva – Doctor of Psychology, Professor (Ukraine).

Ц. Вошінські – доктор педагогічних наук, професор (Польща).
Tsezary Voshinski – Doctor of Pedagogics, Professor (Poland).

Д. Венгер – доктор педагогічних наук, професор (Угорщина).
George Venter – Doctor of Pedagogics, Professor (Hungary).

Л. М. Карамушка – доктор психологічних наук, професор (Україна).
Liudmyla Karamushka – Doctor of Psychology, Professor (Ukraine).

Т. В. Кириченко – кандидат психологічних наук, доцент (Україна).
Tetyana Kyrychenko – PhD in Psychology, associate professor (Ukraine).

О. В. Ковтун – доктор педагогічних наук, професор (Україна).
Olena Kovtun – Doctor of Pedagogics, Professor (Ukraine).

Л. Б. Лук'янова – доктор педагогічних наук, професор (Україна).
Larysa Lukianova – Doctor of Pedagogics, Professor (Ukraine).

Л. І. Морська – доктор педагогічних наук, професор (Україна).
Lilia Morskaya – Doctor of Pedagogics, Professor (Ukraine).

Н. Г. Ничкало – доктор педагогічних наук, професор (Україна).
Nelia Nychkalo – Doctor of Pedagogics, Professor (Ukraine).

Ю. В. Пелех – доктор педагогічних наук, професор (Україна).
Yurii Pelekh – Doctor of Pedagogics, Professor (Ukraine).

Л. В. Помиткіна – доктор психологічних наук, професор (Україна).
Liubov Pomytkina – Doctor of Psychology, Professor (Ukraine).

Н. М. Рідей – доктор педагогічних наук (Україна).
Natalia Ridey – Doctor of Pedagogics (Ukraine).

В. А. Семиченко – доктор психологічних наук, професор (Україна).
Valentyna Semychenko – Doctor of Psychology, Professor (Ukraine).

О. П. Сергєєнкова – доктор психологічних наук, професор (Україна).
Oksana Serhieienkova – Doctor of Psychology, Professor (Ukraine).

А. Ю. Трофімов – кандидат психологічних наук, доцент (Україна).
Andrii Trofimov – PhD in Psychology, associate professor (Ukraine).

Л.С. Яковицька – доктор психологічних наук, доцент (Україна).
Lada Yakovytska – Doctor of Psychology, associate professor (Ukraine).

Рекомендовано до друку

*вченою радою Національного авіаційного університету
(протокол № 12 від 22 листопада 2023 р.)*

Зареєстровано

*Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації Серія КВ № 13512-2396Р
від 26.12.2007 р.*

**Внесений до переліку
наукових фахових видань
України з педагогіки та психології**

*Наказ Міністерства освіти і науки України
№1643 від 28.02.2019 з педагогічних наук, № 409 від
17.03.2020 з психологічних наук – категорія «Б».*

Індексується

*Міжнародною науково-метричною базою *Index
Copernicus* <http://journals.indexcopernicus.com> ICV 2017:
60*

Google Scholar

Адреса редакції:

*03680, Київ-58, проспект Любомира Гузара, 1.
Тел. (044)406-76-31, (044)406-75-40*

ЗМІСТ

ПЕДАГОГІКА

Borets O. The influence of modern innovations, pandemic and military restrictions on the development of conveyance organization and transport management specialists' professional competences <i>Борець О.Г.</i> <i>Вплив сучасних інновацій, пандемічних та військових обмежень на розвиток професійних компетентностей фахівців з організації перевезень та управління на транспорті</i>	10
Вилінський С.І. Особливості вивчення німецької мови: європейський досвід <i>Vylinskyi S.</i> <i>Features of learning the german language: the european experience</i>	17
Грищук Ю.В. Наукові засади педагогічного моделювання розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладів у системі післядипломної освіти <i>Hryshchuk Yu.</i> <i>Scientific principles of pedagogical modeling for the development of diagnostic competence of foreign language teachers at higher military educational institutions within the system of postgraduate education</i>	23
Дудка Т. Ю. Феномен навчання дорослих крізь призму сучасних соціокультурних реалій <i>Dudka T.</i> <i>The phenomenon of adult learning through the prism of modern socio-cultural realities</i>	31
Іванов Є.О., Кокарева А.М. Командна діяльність в іншомовному освітньому просторі: зарубіжний досвід <i>Ivanov Y., Kokarjeva A.</i> <i>Team work in language educational space: foreign experience</i>	37
Ковтун О.В, Мельник Н.І., Помиткіна Л.В, Ладогубець Н.В., Кокарева А.М. Конструктивні чинники розвитку вищої освіти в умовах після пандемії та війни: досвід України <i>Kovtun O., Melnyk N., Pomytkina L., Ladohubets N., Kokarjeva A.</i> <i>Constructive factors of higher education development in post-pandemic and war conditions: the experience of Ukraine</i>	45
Конопляник Л.М. Розвиток soft skills у майбутніх фахівців з кібербезпеки на заняттях з ділової англійської мови <i>Konoplianyk L.</i> <i>Developing future cybersecurity professionals' soft skills through business english classes</i>	59
Ларіонцева А.О. Теоретичні підходи до формування самостійності як професійно важливої якості у майбутніх психологів в процесі професійної підготовки <i>Lariontseva A.</i> <i>Development of independence in the process of professional training of the future master of psychologist under the conditions of social changes</i>	68

Маркелов А.В. Професійна підготовка майбутніх бакалаврів з міжнародного права в технічному закладі вищої освіти <i>Markelov S.</i> <i>Professional training of future bachelors in international law at a technical institution of higher education</i>	75
Остапчук С.С., Кириченко Н.М. Теоретичні особливості викладання курсу «Ділова українська мова» в технічному закладі вищої освіти <i>Ostapchuk S., Kyrychenko N.</i> <i>Theoretical peculiarities of teaching the course «Business ukrainian language» in a technical institution of higher education</i>	83
Пришупа Ю.Ю. Трансформація мовної підготовки в закладах вищої технічної освіти <i>Pryshupa Yu.</i> <i>Transformation of language training in higher technical education institutions</i>	89
Рахманов В.О. Досвід застосування нейролінгвістичних технологій для підготовки майбутніх фахівців в умовах освітньо-інформаційного середовища технічного університету <i>Rakhmanov V.</i> <i>Experience in the application of neuro-linguistic technologies for the training of future specialists in the educational and information environment of the technical university</i>	96

ПСИХОЛОГІЯ

Adamanov R., Mezhenko O. Temporal regulation and emergency decision-making skills for future pilots <i>Адаманов Р. Б., Меженко О. А.</i> <i>Часове регулювання та навички прийняття рішень в надзвичайних ситуаціях для майбутніх пілотів</i>	102
Alpatova O., Alpatov S. Emotional burnout research and its factors in programmers <i>Алпатова О.В., Алпатов С.М.</i> <i>Дослідження емоційного вигорання та його чинників у програмістів</i>	110
Дацун О.В. Розвиток музичних здібностей у дітей в умовах закладів позашкільної освіти <i>Datsun O.</i> <i>Aspects of the development of musical skills in children in the conditions of out-of-school education</i>	120
Олефіренко Ю. Л., Проскурка Н. М. Ціннісні орієнтації та стратегії поведінки військовослужбовців в умовах війни <i>Olefirenko Y., Proskurka N.</i> <i>Value orientations and behavioral strategies of military personnel in war conditions</i>	127
Павленко Т.В. Розуміння конструкту «володіння» в структурі особистості відповідно методу психотерапії «Я-реконструкція» <i>Pavlenko T.</i> <i>Improvement of the “volodinna” construct in the structure of specificity typical to the method of psychotherapy “I-reconstruction”</i>	136

ПЕДАГОГІКА

Патруль М.В., Кузьмич О.В.

Розвиток властивостей уваги у дошкільнят засобами ігрових технік

Patrul M., Kuzmich O.

Development of attention properties in preschool children by means of game techniques..... 143

Семиченко В.А.

Аналіз досвіду побудови та впровадження дидактичних моделей курсу «Загальна психологія» у закладах вищої освіти України

Semichenko V.

Analysis of the experience of constructing and implementing didactic models of the course

"General psychology" in institutions of higher education of Ukraine..... 150

Хоменко-Семенова Л.О., Селезень Г.В., Литвинчук Н.Б., Оксамитна Л.Б.

Розвиток лідерських якостей студентської молоді

Khomenko-Semenova L., Selezhen H., Lytvynchuk N., Oksamytna L.

Development of leadership qualities of student youth student youth..... 164

Яковицька Л. С., Горський О.М., Лич О.М.

Готовність до ризику як складова соціально-психологічної адаптації військовослужбовців

Yakovytska L., Horskyi O., Lych O.

Social-psychological characteristics of psychological readiness for risk of military servicemen... 175

ПЕРЕДМОВА

Шановні науковці, аспіранти, докторанти, фахівці-практики!

Шановна молода наукова еліта країни!

Вашій увазі пропонується збірник наукових праць «Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія», підготовлений за результатами досліджень, виконаних ученими різних наукових шкіл України та низки країн Європи, науково-дослідними установами у педагогічній та психологічній галузях.

Як зазначається в освітніх державних документах, результатом освіти й виховання має бути професійно підготовлений, компетентний фахівець, наділений почуттям обов'язку і відповідальності перед суспільством, який уміє адаптуватися до сучасного плінного світу, характерною тенденцією якого є неперервне зростання обсягу інформації, підвищення ролі особистості, інтелектуалізація її діяльності. Саме тому збірник є відгуком на трансформаційні виклики сьогодення в педагогічній і психологічній галузях української науки, ґрунтується на переосмисленні ролі вищої освіти як основи успішної професійної діяльності людини, розглядається в ракурсі педагогіки та психології вищої школи, психології розвитку та самореалізації особистості в умовах глобалізації, змінності (синергетичності) та інформатизації світу, всеохопної інтернаціоналізації та інтеграції, і водночас національної диференціації й самоідентифікації, закономірного зростання уваги держави до психолого-педагогічних умов формування сучасної особистості.

Науковий збірник «Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія» відбиває найсучасніші досягнення в теорії та практиці вищої професійної школи, розумінні її місії, цілей і завдань, функцій і організації, змісту й форми, процесів і процедур, суб'єктів і об'єктів науково-педагогічної діяльності, державної політики і ресурсного забезпечення. Окрім традиційних питань методології, теорії методики вищої професійної освіти, у збірнику особливу увагу приділено модернізованим перетворенням, що відбуваються в сучасній вищій школі європейського простору вищої освіти.

Науковий збірник «Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія» відбиває найсучасніші досягнення в теорії та практиці психологічних досліджень, є фаховим виданням з психологічних наук. У наукових матеріалах авторів докладно висвітлюються актуальні питання загальної та педагогічної психології, вікової психології, соціальної психології, спеціальної психології, психології особистості, історії психології, організаційної психології, психології сім'ї, значна увага приділяється психологічній безпеці, гендерній проблематиці у психології, психології професійної діяльності, психології соціальної роботи, теоретико-методологічним проблемам психології.

Збірник «Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія» орієнтований на наукових працівників у галузі психології та педагогіки, викладачів закладів вищої освіти, докторантів, аспірантів, студентів, а також на широкий загал педагогів і психологів різних освітніх ланок, науково-дослідних установ, окремих спеціалістів-практиків.

Е. Лузік

І. Зарубинська

А. Кокарева

DOI

УДК 378.14:004-057.4

O. Borets

THE INFLUENCE OF MODERN INNOVATIONS, PANDEMIC AND MILITARY RESTRICTIONS ON THE DEVELOPMENT OF CONVEYANCE ORGANIZATION AND TRANSPORT MANAGEMENT SPECIALISTS' PROFESSIONAL COMPETENCES

Resume

The article is devoted to the analysis of the modern innovations and trends influence in the transport industry, as well as pandemic and military restrictions on the development of specialists' professional competencies in the conveyance organization and transport management.

***Goals** Scientific research encompasses in the theoretical substantiation of the parallel between innovative trends in the development of transport technologies and the state of professional training of specialists in the conveyance organization and transport management in institutions of Ukraine higher technical education.*

The research is based on theoretical and methodological principles: structural and systemic analysis; systematization, comparison and generalization of information sources, experience and achievements in this area, as well as pedagogical design for modeling the possibilities of applying the obtained results in domestic educational practice.

***The results.** During the conducted research, the main consequences of implementing cutting-edge technological advancements for society as a whole were examined. Emphasis was placed on the necessary changes in the transportation sector, driven by the country's military state. It highlighted the requisite knowledge and skills of professionals in the field of transportation technologies, emphasizing their need to be adaptable and competitive, capable of orchestrating professional activities integrating a wide spectrum of competencies and adapting to the conditions of rapid scientific development. This involves possessing essential professional qualities such as a high level of fundamental and professional knowledge, the ability to actively employ innovations, and skills in profound self-learning.*

***Conclusions.** The article identifies the main trends in the development of the transport services market during the pandemic period and establishes the factors of influence, due to the military situation in the country, on the specialist's professional competencies transformation in the organization of conveyance and transport management in order to increase the requirements for the professional training of industry workers.*

***Keywords:** development of trends; innovations; martial law; pandemic; professional competences; transport technologies*

Introduction. Today, there is a fierce competition between states for dominance in the world market for the provision of transport services, where competitive advantages are provided by speed, safety and efficiency, which directly depends on the wide use of innovations and high technologies, thus increasing the level of the country's competitiveness.

Ukraine, having significant transport and transit potential in Europe, whose economy is largely oriented on export-import operations, needs, in turn, the creation of an effective national transport system. That is why, in the "National Transport Strategy of Ukraine (NTSU) for the period until 2030", four of the five priority directions directly relate to the management and technologies of transportation, namely: ensuring the efficiency of the management of the transport sector; provision of high-quality and efficient transportation services; increasing safety and reliability of transportation; improvement of urban mobility and regional integration of Ukraine. This, in turn, requires strengthening the requirements for the professional training of specialists in the field of transport, which is one of the most important prerequisites for the development and improvement of the transport system and the improvement of the Ukraine socio-economic development. Therefore, the problem of training future specialists in the organization of conveyance and transport management for effective professional activity is gaining relevance.

The basis for studying and solving issues of the theoretical and methodological foundations of training specialists in conveyance organization and transport management are the results of research by renowned scientists, such as the development and implementation of new technologies (Prokudin, 2013; Zaionchyk, 2010), the formation of transport systems and transport support (Beljaev, 2014; Vorkut, 2002, Dmytrychenko, 2007; Zerkalov, 2006; Marintseva, 2015; Pasichnyk, 2018; Iatskivskyi, 2007; Havrylov, 2005); integration of methods, forms, methods and content of future specialists' professional training (Borets, 2013; Garmash, 2018; Danalakii & Khabiuk, 2017; Yelina, 2017). The obtained research results, contributing to the implementation of an integrative approach to education and improving its quality, at the same time, reveal the presence of problems in the professional training of future specialists in the organization of conveyance and transport management in higher technical education institutions in the conditions of innovative transport development. Thus, a theoretical study devoted to the updated requirements for the professional competence of future specialists in the conditions of society digitalization, pandemic and military restrictions is of significant scientific interest.

The purpose of the study is to establish a connection between the main innovative trends of the transport industry in the world and the training of future specialists in the organization of conveyance and transport management in higher technical education institutions of Ukraine. To achieve this goal, the following scientific tasks have been defined: conducting a general review of existing innovations and trends in the field of transport, taking into account the impact of pandemic and military restrictions; on the basis of the received conclusions, the determination of priorities for the training of specialists in the organization of conveyance and transport management in the Free Trade Area in the conditions of a recovering economy.

Research methodology is based on such theoretical methods as system-structural analysis; systematization; comparison and generalization of the relevant sources for identifying and characterizing the regulatory, legal and organizational-pedagogical foundations of training future specialists in the organization of conveyance and transport management for professional activities.

The results. During the hostilities taking place in Ukraine, the country's transport sector, experiencing significant losses, at the same time continues to function, ensuring the timely delivery of passengers, cargo, both humanitarian and military, through improved supply chains, taking into account the maximum level of safety, speed and quality service. At the same time, for the development of the country's transport sector, one should take into account not only the need to adapt to EU standards, technical conditions, management principles, etc., but also the fact that innovations and high technologies should contribute to increasing the country's defense capability, which, in turn, requires the formation of a new, a more effective model of managing the development of the transport and road complex of Ukraine, taking into account the established in "National transport strategy of Ukraine for the period until 2030" global trends, key among which are:

- implementation of the latest technologies and information support of transportation, in particular, by creating a single information system of technological interaction of various types of transport (rail, water, automobile, aviation), cargo owners, forwarders, and state control bodies at transport and checkpoints;
- development of innovative solutions and implementation of best world practices, in particular joint customs and border control, during customs and other control procedures in the case of transportation;
- integration of information exchange systems between border and customs services and carriers to speed up control procedures;
- simplification of formalities and improvement of cargo handling technologies in logistics terminals, airports and ports of Ukraine;
- stimulating the introduction of innovative technologies (smart infrastructure and smart mobility) and intelligent transport systems;
- the spread of the use of "cloud" technologies for data storage, virtualization, data centers, etc.;
- increasing the capacity of the road network through the introduction of intelligent transport systems;
- implementation of systems for automated control of cargo preservation during transportation by all modes of transport;
- creation of conditions for the development of transport and logistics activities and competitive 3PL - 5PL - providers;

ПЕДАГОГІКА

–implementation of the strategy (implementation of the program) for the development of digital transport corridors and electronic logistics. (Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року, 2018).

Thus, the modernization of the transport sector of Ukraine and the expansion of the state international cooperation should be carried out on the basis of the established global priorities implementation and taking into account the peculiarities of the international transport systems functioning. At the same time, digitization and automation should become an indispensable component of the effective transformation processes of the transport industry. At the same time, the achievement of the above priorities is possible only in the presence of highly qualified specialists in the organization of conveyance and transport management, who are able to identify and solve complex problems of the international transport systems development, cultivate and make optimal decisions regarding the improvement of existing transport and logistics processes at the national and international levels in the conditions of globalization, integration, virtualization of the economy and the development of digital "smart" technologies; carry out planning, design and modeling of sustainable transport and logistics systems using modern software and technical tools, information, intellectual and computer technologies. Transport technologies today are the source of increasing the transport system efficiency. At the same time, the tasks solved by specialists in the organization of conveyance and transport management refer to tasks with complex (and in many cases uncertain) conditions and, unlike technical operation, cannot be performed by external companies.

Understanding the importance of transport for the timely provision of military operations and production; growing demand for logistics services and increasing the role of supply chain management in global and regional markets cause increased interest in the formation and development of transport personnel. The set of general and professional competencies of specialists in the organization of conveyance and transport management and the optimal ratio between them. Study of the global pandemic impact on the content and conditions of work, the peculiarities of the transition of office and operational workers to remote work and increased requirements for ensuring labor safety and civil protection. Personnel support for the process of organization of transport processes acquired special importance during the period of martial law in Ukraine, when the conditions for the effective organization of transport and logistics operations become a guarantee of timely satisfaction of the needs of the Ukraine Armed Forces, industrial enterprises, the agricultural sector and the population in transportation.

International experts, noting the high level of digitization of Ukraine, which is a good springboard for the recovery of the national economy and its innovative development, demand the training of specialists in whom information, communication and digital skills are becoming the most important for employees of companies and state institutions, as well as employers in the field of transport. That is why solving these complex tasks requires constant study of the ensuring the transportation process issues, taking into account the competence and professionalism of the personnel of transport enterprises, especially aviation ones. This interaction of air transport is due to the presence of complex relationships with other branches of the economy, thus ensuring state economic growth.

At the same time, with an increase in the level of profit and production, the demand for aviation services expands, and by contributing to the development of tourism, trade and employment, aviation becomes an important tool for the economic development of the country. In addition, air transport also brings indirect benefits, contributing to the expansion of international relations and partnerships.

To date, Ukrainian aviation companies have faced a difficult test that arose with the start of the war in Ukraine on February 24, 2022. The closure of the country's airspace, significant damage to air transport and critical infrastructure facilities as a result of Russian aggression, became the cause, in most cases, temporary suspension of aviation industry enterprises, the need to find alternative directions for its recovery and diversification outside the country, including in the EU countries. As a result, the majority of Ukrainian air carriers have conceptually changed their business model and continue to provide transport services in the interests of the state in close cooperation with other modes of transport and related industries in the territory of partner countries, which indicates the need for professional personnel capable of meeting modern market needs regarding the organization and management of air transport processes in airlines, airports, transport sales agencies, transport and forwarding companies, travel companies and handling companies not only at the national, but also at the international level.

Undoubtedly, aviation belongs to the branches with special conditions for the implementation of production activities, which determine the specifics of the professional training of future specialists. Among the factors that contribute to the emergence of the specified conditions, it is possible to single out:

increased responsibility when solving professional problems; strict requirements for professional knowledge, skills and abilities; speed of decision-making in conditions of time shortage and stressful situations.

Thus, in the information society, new perspectives for the use of digital tools for analytical three-dimensional information processing are opening up for conveyance organization and transport management specialists; organization of information dissemination aimed at exchanging knowledge and experience with the international community, obtaining new ideas about modern methods of transport management, etc. Accordingly, they should possess such professional qualities as mobility and competitiveness, the ability to organize professional activities with the integration of a wide range of competencies and their adaptation in conditions of intensive science development. These basic professional qualities include: a high level of fundamental and professional knowledge, the ability to actively use innovations, and the skills of in-depth self-study. Hence, the need to orient the educational paradigm of higher technical education institutions to the development of the digital society and future professional activities, as well as interdisciplinary connections, is obvious. That is why training programs for conveyance organization and transport management specialists should provide quality education and be systematically and logically complemented by interdisciplinary programs. In this regard, in order to form the above-mentioned characteristics, there is a need to develop an adaptive system of training specialists, in which the leading role will be given to the scientific and methodological justification of the theoretical and methodological foundations of its functioning. This necessitates the training of such specialists in conveyance organization and transport management who will be able to carry out professional activities at a high level in the conditions of transport innovations, using modern information technologies and successful practical experience of developed foreign countries.

Discussion. Many analytical reviews of international consulting firms are devoted to the study of current trends in the labor market and the impact of the global coronavirus pandemic on it. Thus, the general trends of digitalization of business and the digital skills specifics are determined by analysts of the World Economic Forum, researched by foreign and domestic scientists. In particular, in the scientific works of researchers O. Amoshi, Yu. Zaloznova, N. Bryukhovetska, V. Antonyuk, N. Trushkina and other employees of the Industrial Economics Institute of the Ukraine National Sciences Academy, the direction of labor relations transformation in the context of Industry 4.0 is determined; the strengthening of the individual qualities role and employees competencies, their ability to unite in one network for real-time interaction has been proven; self-study and self-improvement, etc. In addition, in the conditions of digitalization of the economy, methods of motivating personnel to acquire digital skills and competencies, and their implementation in digital technologies, are of particular importance. That is why, in the research presented in the work. Y. Bryukhovetskyi "Motivation of the digital skills and competencies development of enterprises employees" (Bryukhovetskyi, 2021), a conclusion was made about the need for the early acquisition of digital skills and competencies by enterprises employees in accordance with the system of corporate values and the corresponding motivational program of actions.

On the other hand, the transport services market and transport personnel competence is not left out of the scientists attention. So, based on the trends of the latest Logistics Trend Radar, the DHL company recently published the results of a global survey of more than 7,000 transport professionals, which reflects the consequences of the COVID-19 pandemic on technology updates in the transport industry (Future of work in logistics). Interesting, in our opinion, is the conclusion of the KPMG consulting firm that modern transport operations are based on technologies and innovations that require employees with appropriate skills and capabilities (Six key trends impacting global supply chains in 2022). So, the authors P. Baker, A. Raj, A. Mukherjee, A. Lopes de Sousa Jabbour, S. Srivastava (Baker, 2019; Raj, Mukherjee & Srivastava, 2022), investigating the impact of the COVID-19 pandemic on global supply chains, identified ten main problems faced by manufacturing enterprises during this period, among which labor shortages and the ability of workers to adapt to new working conditions were identified as the main ones.

At the same time, it should be noted that most of the conducted studies emphasize the need to take into account both external and internal influencing factors in both personnel selection strategies and the training of future specialists in the organization of conveyance and transport management, concluding that the market, thus, it requires a flexible response of higher education institutions in determining key competencies and methods of their formation, where the researcher I. Borets (Borets, 2013), characterizing the definition of "key competencies of future specialists in transport systems of the aviation industry", considers it as an integral personal characteristic that is correlated with the ability of a specialist to carry out complex multi-functional, multi-subject, culturally appropriate forms of activity, effectively solving problem situations and achieving certain results in professional activity; social,

ПЕДАГОГІКА

personal spheres of life, using, at the same time, acquired interdisciplinary knowledge, creative skills, experience and personal qualities. In her opinion, the specified set of key competences performs educational, informational, communicative, activity, general cultural functions.

Among the latest publications of domestic researchers, attention should be drawn to the studies of L. Bolibrukh, Y. Krykavskyy (Bolibrukh & Krykavskyy, 2022) in which the authors drew attention to the change in the paradigm of transport specialists' competences, since the pandemic showed the importance of flexibility and adaptability to ensure logistics activities. Accordingly, increasing technological awareness, developing "soft skills", working on emotional intelligence, team and project enthusiasm in combination with the latest technologies and modern requirements are mandatory prerequisites for a successful career. In addition, researcher T. Garmash's dissertation (Garmash, 2018) identified the main problems of training future logistics specialists and substantiated the model and structure of programmatic support in the process of their professional training for managerial activities, taking into account the integrated nature of their practical activities and adaptation to managerial activities.

Scientist V. Akmaldinova (Akmaldinova, 2023), researching the problem of forming the readiness of future masters in transport technologies (on air transport) for professional activity in the educational and informational environment of a technical university, substantiated the theoretical and methodical principles of readiness and tested their effectiveness experimentally.

In the study conducted by M. Gryhorak, O. Volovyk, O. Tsapenko (Gryhorak, Volovyk & Tsapenko, 2022), a list of critical transport personnel competencies and their transformations under the influence of the global pandemic was determined, namely: the presence of skills in working with new information technologies, cloud services and electronic documents; possession of tools for remote monitoring of processes and works; active learning to work with various geo-informational and intellectual systems; development of critical thinking in data analysis; risk assessment; development of alternatives and cognitive planning; the need for network communication skills, knowledge of cross-cultural management and foreign languages; the ability to adapt to digital operations and achieve effective improvements in line with sustainable development strategies; compliance of personal values with the corporate culture and team of the enterprise; self-motivation and self-organization.

Conclusions. Thus, it can be argued that the situation with the pandemic, the presence of martial law in the country, and the general trend of transformation affect the working conditions and requirements of specialists in the organization of conveyance and transport management, selecting more experienced and qualified candidates who are able to quickly adapt to the new requirements of the time.

But any crisis is not only a test, but also opportunities that appear in the process of solving complex tasks. The generalization of global trends in the transport system and forecasts of the world's leading consulting companies allowed us to identify fundamental changes in transport processes and the nature of the transport personnel work, which, in turn, contributes to the formation of requirements for the set of specialists' competencies in the organization of conveyance and transport management, capable of solving complex tasks in uncertainty and increased risk conditions, use modern information and communication technologies and systems, analyze strategic and operational information and independently make management decisions.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Борець, І. (2013). Формування ключових компетентностей майбутніх фахівців з транспортних систем авіаційної галузі в процесі професійної підготовки: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 — теорія і методика професійної освіти (освіта/педагогіка). Національний авіаційний університет. Київ. 200 с.

Брюховецький, Я. (2021). Мотивація розвитку цифрових навичок та компетенцій працівників підприємств. *Економічний вісник Донбасу*, 2(64), 216-222. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-2\(64\)-216-222](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-2(64)-216-222)

Гармаш, Т. (2018). Професійна підготовка майбутніх фахівців із логістики до управлінської діяльності: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 — теорія і методика професійної освіти (освіта/педагогіка). Національний авіаційний університет. Київ. 328 с.

Григорак, М., Воловик, О., & Цапенко, О. (2022). Трансформація професійних компетентностей логістів під впливом пандемічних і військових обмежень та їх розвиток в умовах відновлювальної економіки. *Вісник економічної науки України*, 1 (42), 153-160. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).153-160](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).153-160)

Логістика 2022: компанії продовжать збільшувати запаси та асортимент. URL: <https://logist.fm/news/logistika-2022-kompaniyi-prodovzhat-zbilshuvati-zapasi-ta-asortiment>

Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 30.05.2018 р. № 430-р : станом на 3 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-p#Text>

Antczak, J., & Horzela, I. (2021). Home office as new approach to smart city idea in pandemic time. *Procedia Computer Science*, 192, 3832–3847. doi: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.09.158>

Baker, P. (2019). The Impact of Coronavirus (COVID-19): Reflections on the Transport and Logistics Sector. URL: <https://tradeeconomics.com/the-impact-of-coronavirus-covid-19-reflections-on-the-transport-and-logistics-sector/>

Bland, A. (2022). 10 Critical Trends in Supply Chain Management & Logistics for 2023. URL: <https://www.unleashedsoftware.com/blog/10-trends-in-supply-chain-management-logistics-for-2022>

Bolibrukh, L., & Krykavskyy, Y. (2022). The paradigm shifts of logistics professionals key competencies due to the pandemic. *Problems of training professional staff in logistics in a global competitive environment*: Proceedings of the XIX International Scientific and Practical Conference. National Aviation University. Kyiv, 4-8. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/54798>

Future of work in logistics. URL: <https://www.dhl.com/ua-en/home/insights-and-innovation/thought-leadership/trend-reports/future-of-work.html>

Six key trends impacting global supply chains in 2022. URL: <https://kpmg.com/xx/en/home/insights/2021/12/six-key-trends-impacting-global-supply-chains-in-2022.html#:~:text=Driver%20shortages%2C%20logistics%20provider%20capacity,dominated%20discussions%20and%20required%20attention.>

Raj, A., Mukherjee, A., & Srivastava, S. (2022). Supply chain management during and post-COVID-19 pandemic: Mitigation strategies and practical lessons learned. *Journal of Business Research*, 142, 1125-1139. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.01.037>.

Vaidya, S., Ambad, P., & Bhosle, S. (2018). Industry 4.0 – A Glimpse. *Procedia Manufacturing*, 20, 233–238. doi: <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2018.02.034>.

REFERENCES

Borets, I. (2013). Formuvannia kliuchovykh kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv z transportnykh system aviatsiinoi haluzi v protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of key competencies of future specialists in transport systems of the aviation industry in the process of professional training]. *Candidate's thesis*. Kyiv, National Aviation University. 200 p. [in Ukrainian].

Briukhovetskyi, Ya. (2021). Motyvatsiia rozvytku tsyfrovyykh navychok ta kompetentsii pratsivnykiv pidpriemstv. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*. [Motivating the development of digital skills and competencies of enterprise employees. *Economic Herald of the Donbas*], 2(64), 216-222. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-2\(64\)-216-222](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-2(64)-216-222)

Harmash, T. (2018). Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv iz lohistyky do upravlinskoi diialnosti [Professional training of future specialists in logistics for managerial activities]. *Candidate's thesis*. Kyiv. National Aviation University. 328 p. [in Ukrainian].

Hryhorak, M., Volovyk, O., & Tsapenko O. (2022). Transformatsiia profesiinykh kompetentnosti lohistiv pid vplyvom pandemichnykh i viiskovykh obmezhen ta yikh rozvytok v umovakh vidnovliuvalnoi ekonomiky. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy* [Transformation of Logisticians Professional Competences under the Influence of Pandemic and Military Restrictions and their Development in the Conditions of a Recovery Economy. *herald of the economic sciences of Ukraine*], 1 (42), 153-160. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).153-160](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).153-160).

Lohistyka 2022: kompanii prodovzhat zbilshuvaty zapasy ta assortment [Logistics 2022: Companies will continue to increase inventory and assortment]. URL: <https://logist.fm/news/logistika-2022-kompaniyi-prodovzhat-zbilshuvati-zapasi-ta-asortiment> [in Ukrainian].

Pro skhvalennia Natsionalnoi transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku: Rozporiadzh. Kab. Ministriv Ukrainy vid 30.05.2018 r. № 430-r : stanom na 3 trav. 2023 r. [On the approval of the National Transport Strategy of Ukraine for the period until 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 30.05.2018 no. 430-p: as of 3 May 2023]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-r#Text>

Antczak, J., & Horzela, I. (2021). Home office as new approach to smart city idea in pandemic time. *Procedia Computer Science*, 192, 3832–3847. doi: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.09.158>

Baker, P. (2019). The Impact of Coronavirus (COVID-19): Reflections on the Transport and Logistics Sector. URL: <https://tradeeconomics.com/the-impact-of-coronavirus-covid-19-reflections-on-the-transport-and-logistics-sector/>

Bland, A. (2022). 10 Critical Trends in Supply Chain Management & Logistics for 2023. URL: <https://www.unleashedsoftware.com/blog/10-trends-in-supply-chain-management-logistics-for-2022>

Bolibrukh, L., & Krykavskyy, Y. (2022). The paradigm shifts of logistics professionals key competencies due to the pandemic. *Problems of training professional staff in logistics in a global competitive environment*: Proceedings of the XIX International Scientific and Practical Conference. (pp. 4-8). Kyiv. National Aviation University. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/54798/>

Future of work in logistics. URL: <https://www.dhl.com/ua-en/home/insights-and-innovation/thought-leadership/trend-reports/future-of-work.html>

Six key trends impacting global supply chains in 2022. URL: <https://kpmg.com/xx/en/home/insights/2021/12/six-key-trends-impacting-global-supply-chains-in-2022.html#:~:text=Driver%20shortages%2C%20logistics%20provider%20capacity,dominated%20discussions%20and%20required%20attention>

Raj, A., Mukherjee, A. & Srivastava, S. (2022). Supply chain management during and post-COVID-19 pandemic: Mitigation strategies and practical lessons learned. *Journal of Business Research*, 142, 1125-1139. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.01.037>

Vaidya, S., Ambad, P., & Bhosle, S. (2018). Industry 4.0 — A Glimpse. *Procedia Manufacturing*, 20, 233–238. doi: <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2018.02.034>

Борець О.Г.

ВПЛИВ СУЧАСНИХ ІННОВАЦІЙ, ПАНДЕМІЧНИХ ТА ВІЙСЬКОВИХ ОБМЕЖЕНЬ НА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ФАХІВЦІВ З ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ТА УПРАВЛІННЯ НА ТРАНСПОРТІ

Резюме

Стаття присвячена аналізу впливу сучасних інновацій та тенденції транспортної галузі, а також пандемічних та військових обмежень на розвиток професійних компетентностей фахівців з організації перевезень та управління на транспорті.

Мета наукового дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні паралелі між інноваційними тенденціями розвитку транспортних технологій та станом професійної підготовки фахівців з організації перевезень та управління на транспорті у закладах вищої технічної освіти України.

Проведення дослідження. Дослідження засноване на теоретичних та методологічних засадах: структурному і системному аналізі; систематизації, порівнянні та узагальненні джерел інформації, досвіду і досягнень в цій області, а також педагогічному проектуванні для моделювання можливостей застосування отриманих результатів у вітчизняній освітній практиці.

Результати. У процесі проведеного дослідження було розглянуто основні наслідки впровадження новітніх технологічних досягнень для суспільства в цілому; підкреслено необхідні зміни в транспортній галузі, обумовлені наявністю в країні військового стану; знаннях і навичках фахівців в області транспортних технологій, які мають бути мобільними і конкурентоспроможними, здатними до організації професійної діяльності з інтеграцією широкого спектру компетенцій та їх адаптації в умовах інтенсивного розвитку науки, володіти основними професійними якостями, до яких ми відносимо: високий рівень фундаментальних і професійних знань, здатність до активного використання інновацій, навички поглибленого самонавчання.

Висновки. У статті визначено основні тенденції розвитку ринку транспортних послуг у пандемічний період та встановлено фактори впливу, що обумовлені військовим станом в країні, на трансформацію професійних компетенцій фахівців з організації перевезень та управління на транспорті для підвищення вимог до професійної підготовки працівників галузі.

Ключові слова: військовий стан; інновації; пандемія; професійні компетентності; розвиток тенденцій; транспортні технології.

DOI
УДК 378.147:43(004)

С. Вилінський

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Резюме

Стаття присвячена висвітленню теоретико-практичного досвіду вивчення іноземних мов в університетах Європи.

Метою статті є здійснити аналіз європейського досвіду вивчення німецької мови у закладах вищої освіти.

У ході дослідження ми з'ясували перешкоди при вивченні іноземних мов: брак часу (38%), наявність важливих життєвих пріоритетів (34%), брак фінансів (33%) та відсутність належної мотивації (31%). Водночас головними стимулами вивчення іноземної мови для українців є більші можливості для подорожей (43%), бажання здобути нові знання про мову (36%), різноманітніше дозвілля (33%) та можливість працювати в міжнародних компаніях (31%).

Разом з тим, ми встановили, що 40% українців знають принаймні одну іноземну мову, 23% – дві, 6% – три. Соціологічне дослідження провели в межах національної мовної програми Future Perfect.

Дослідження показало, що найпопулярнішою іноземною мовою серед українців є англійська – нею володіє 51% респондентів. Ще 22% українців знають польську мову, 14% – німецьку, а 7% – французьку

Установлено, що володіння іноземною мовою, як здатність вільно мислити в рамках іншомовної системи (мовного простору спілкування), не може бути замінена поверхневими процесами, які не охоплюють глибинні сфери, а тому не формують комунікативних компетенцій, які дають змогу приводити в дію іншомовні засоби. Тому вивчення мови має сенс і може дати результати лише тоді, коли воно здійснюється осмислено та цілеспрямовано. Для цього система вищої освіти України повинна спиратися на наукові досягнення і практично враховувати їх у дидактиці та різноманітних методиках навчання іноземних мов.

Ключові слова: європейська освіта; європейський досвід; заклад вищої освіти; мовна компетентність; німецька мова.

Вступ. Оскільки глобалізація захопила світ, мова відіграє значну роль у спілкуванні людей. Кожна мова має своє значення. Коли ми говоримо про німецьку мову, нам спадають на думку різні речі, пов'язані з німецькою мовою, як-от німецькі вчені, література, музика, багата німецька спадщина, академічні причини та, найголовніше, глобальні можливості для бізнесу.

Німецька мова є рідною для 140 мільйонів людей у Європі та по всьому світу. Вона асоціюється з французькою мовою, і це мова, яку найбільше вивчають у Європейському Союзі. Вивчення мови – це чудова компетентність, яка потребує врахування деяких важливих аспектів.

На думку деяких авторів, багатомовна дидактика переслідує три взаємопов'язані основні цілі, одну мовну політику та дві лінгводидактики. З одного боку, на рівні мовної політики мова йде про формування навичок якомога більшої кількості мов; з іншого боку, слід використовувати ефект синергії шляхом об'єднання окремих процесів вивчення мови один з одним і, крім того, слід сприяти усвідомленню мовного розмаїття. Загалом багатомовна дидактика полягає у зверненні уваги на міжмовні зв'язки та їх використання в процесах вивчення мови (Decke-Cornill/Küster, 2015).

Іноземна мова все більше набуває статусу соціально-економічного та політичного механізму порозуміння між представниками міжнародної спільноти в різних сферах життя, що зумовлено декількома факторами:

- до інтенсивного розвитку міжнародних відносин між Європейським Союзом, українськими та іноземними компаніями, а також компаніями та організаціями в різних сферах;
- про співпрацю українських та закордонних ЗВО;
- про програми культурного та освітнього обміну, так званої студентської мобільності, результатом яких є активна участь українських здобувачів вищої освіти у спільних міжнародних проєктах;

ПЕДАГОГІКА

• до сучасного світу, який став полікультурним і багатомовним; з одного боку, прискорюється процес глобалізації та економічної конкуренції, з іншого – зростає роль національного менталітету;

• Рекреаційний туризм, освіта та працевлаштування стали реальністю (Nikolaeva, 2013).

Мета статті – здійснити аналіз європейського досвіду вивчення німецької мови у закладах вищої освіти.

Методики дослідження. Для дослідження й розкриття актуальності дослідження нами було застосовано методи зіставлення, систематизації, класифікація та узагальнення теоретичного матеріалу наукових та літературних джерел.

Результати. Досить часто при порівнянні університетської системи освіти в нашій країні та за кордоном вказують на те, що у навчальних планах закордонних ЗВО така дисципліна, як «Іноземна мова», як правило, відсутня. Справді, в європейських університетах у навчальних планах тих спеціальностей, де іноземна мова не є об'єктом вивчення, предмета «Іноземна мова», за рідкісними винятками, немає. У той же час останнім часом багато пишуть і говорять про те, що ще ніколи європейська молодь так добре не володіла англійською мовою, як зараз (Spiewak, 2016). Коли у серпні 2016 р. у Німеччині у продажу з'явилася нова книга про Гаррі Поттера мовою оригіналу, школярі та студенти миттєво розхопили її, незважаючи на те, що німецького перекладу ще не було, тобто вони можуть вільно читати англійською мовою досить складний текст. Вивчення іноземних мов входить до так званих «ключових компетенцій», які необхідні людині для повноцінного життя в суспільстві (Speaking for Europe, 2002). У 2002 р. на засіданні Ради європейських міністрів у Барселоні було поставлено амбітну мету: кожен громадянин повинен володіти, крім своєї рідної мови, ще двома іноземними мовами. Це так звана модель N+2 (native language + 2 foreign languages – рідна мова + дві іноземні мови). Ця концепція стала основою створення активної стратегії навчання іноземних мов з урахуванням різних загальноєвропейських програм (Opinion of the European Economic and Social Committee on Multilingualism, 2009). У 2003 р. введено в дію план заходів «Заходи щодо вивчення мов та мовного різноманіття», який об'єднав три глобальні напрями:

1) вивчення іноземних мов протягом усього життя – від дошкільного віку до глибокої старості;

2) поліпшення якості навчання іноземних мов;

3) створення мовного середовища, що сприяє кращому вивченню мов (Promoting Language Learning and Linguistic Diversity, 2004).

Міністерство цифрової трансформації разом з USAID та Київським міжнародним інститутом соціології провело дослідження рівня володіння іноземними мовами серед українців. За результатами опитування, щонайменше 40% українців знають принаймні одну іноземну мову, 23% – дві, 6% – три. Соціологічне дослідження провели в межах національної мовної програми Future Perfect, мета якої – популяризувати англійську мову в Україні.

Дослідження показало, що найпопулярнішою іноземною мовою серед українців є англійська – нею володіє 51% респондентів. Ще 22% українців знають польську мову, 14% – німецьку, а 7% – французьку (дослідження Мінцифри, USAID та КМІС, 2023).

Слід зауважити, що сьогодні запит знання німецької мови зростає з початку пономасштабного вторгнення росії в Україну. Більшість наших громадян, які перебувають в Німеччині, Австрії, Бельгії тощо стверджують, що німецька мова є складною у вивченні.

Зрозуміло, що передовою мовою у вивченні, як іноземною сьогодні є англійська, як стверджують фахівці «Англійська – це мова глобальних можливостей у сучасному світі: професійних, освітніх, наукових. 45% українців уже читають тексти англійською в повсякденному житті, а 30% – використовують її в роботі.

Віriamo, що, зокрема, мовна програма Future Perfect покращить цей показник й англійська стане мовою міжнародного спілкування в Україні», – зазначає заступник Міністра цифрової трансформації з питань євроінтеграції Валерія Іонан. Проте, якщо говорити про наявність сертифіката про знання мови й дійсним її володінням, варто вказати на чинники, які заважають у вивченні іноземних мов.

Дослідження визначило, що головними з них є: брак часу (38%), наявність важливих життєвих пріоритетів (34%), брак фінансів (33%) та відсутність належної мотивації (31%). Водночас головними стимулами вивчення іноземної мови для українців є більші можливості для є більші можливості для подорожей (43%), бажання здобути нові знання про мову (36%),

різноманітніше дозвілля (33%) та можливість працювати в міжнародних компаніях (31%) (дослідження Мінцифри, USAID та КМІС, 2023).

Якщо говорити про особливості вивчення іноземних мов у західноєвропейських університетах, воно зосереджено на так званих «мовних центрах» (Foreign Language Centre, Sprachenzentrum). «Мовний центр» – це структура в рамках університету чи іншої установи вищої освіти, яка пропонує учням різні мовні курси та координує їхнє проведення. Навчання цих курсів платне. Знижки з оплати або повне звільнення від оплати має місце лише у випадках, коли вивчення іноземної мови входить до так званих «ключових компетенцій» за цією спеціальністю.

Відповідно, мовні центри поділяються на дві категорії: а) мовні центри для студентів, які навчаються за мовними спеціальностями (германістика, славістика, романістика тощо) та б) мовні центри для інших спеціальностей, де дисципліна «іноземна мова» не входить до навчальних планів.

Мовні центри відіграють важливу роль, вони видають відповідні сертифікати та дипломи, які визнаються майбутніми роботодавцями. Організація мовних центрів – це важливий критерій щодо рейтингу даного навчального закладу.

Загальноєвропейською координуючою організацією в цій галузі є Європейська конфедерація мовних центрів у вищій освіті. Ця організація була заснована в Страсбурзі в 1991 р. Вона є конфедерацією незалежних аналогічних структур з 22 країн Європи і об'єднує понад 350 мовних центрів, факультетів, відділень, в яких займається близько 250 000 студентів. Метою CercleS є досягнення високих стандартів мовної підготовки у закладах вищої освіти, сприяння науковим дослідженням у галузі методики викладання іноземних мов, розвиток міжнародного співробітництва у цій сфері. CercleS видає та розсилає на регулярній основі бюлетені (Bulletin) своїм членам, здійснює підвищення кваліфікації викладацького складу, координує обмін викладачами іноземних мов між мовними центрами, проводить наукові конференції, публікує результати наукових досліджень.

Як було зазначено, CercleS – конфедерація незалежних організацій. Найбільшим її членом є німецька «Робоча група мовних центрів» (AKS – Arbeitskreis der Sprachzentren, Sprachlehrinstitute und Fremdspracheninstitute e.V.), що об'єднує понад 140 мовних центрів з Німеччини, Франції та Істрії. Основна мета AKS – «послідовне покращення та наукове обґрунтування практичної мовної підготовки у вищих навчальних закладах» (Arbeitskreis der Sprachzentren, Sprachlehrinstitute und Fremdspracheninstitute).

Zentrales Anliegen des AKS є дитиною kontinuierliche Verbesserung und wissenschaftliche Fundierung der sprachpraktischen Au Stimmungsbildan an hochschulen. Важливою структурою університетської мовної підготовки та оцінки рівня мовної підготовки є Unicert®. Unicert – це система акредитації та сертифікації рівнів володіння іноземною мовою у системі вищої освіти (UNicert system of language education and certification [Electronic resource] // AKS UNicert). Система Unicert була введена в дію 1992 р. німецькою «Робочою групою мовних центрів» (AKS). Починаючи з 2002 р. центри Unicert з'явилися за межами Німеччини. Станом на 2015 рік організація Unicert видала понад сто тисяч сертифікатів про володіння іноземними мовами. Система сертифікації Unicert дає можливість отримати підготовку більш ніж 20 мовами в мовних центрах європейських університетів, які отримали відповідну акредитацію. Акредитація проводиться спеціальними незалежними комісіями. Мета Unicert – рівноцінність мовної підготовки в різних університетах та видача сертифікатів, що підтверджують рівень володіння іноземною мовою в університеті та за його межами. Сертифікат Unicert – це марка, що має міжнародний статус та захист. Система сертифікації Unicert відповідає системі рівнів володіння іноземною мовою, що використовується в Європейському Союзі, так званім «Загальноєвропейським компетенціям володіння іноземною мовою» (GER) (табл. 1.).

Таблиця 1.

Рівень UNICERT	Відповідає GEFR	Потрібні компетенції
Unicert I	B1	Базові знання іноземної мови: володіння елементарною загальномовною лексикую та основними засобами вираження; розуміння простих усних висловлювань; розуміння простих письмових текстів; коротке усне спілкування в академічних та професійних ситуаціях; складання простих письмових текстів

ПЕДАГОГІКА

Unicert II	B2	Розширені знання іноземної мови (сертифікат необхідний навчання за кордоном): здатність самостійного розширення загальномовної та професійної лексики; розуміння довших, усних висловлювань середньої складності; розуміння довших письмових текстів середньої складності; ефективне усне спілкування із застосуванням стандартного інвентарю виразних коштів
Unicert III	C1	Для вищого рівня навчання за кордоном (наприклад, для аспірантури): впевнене володіння спеціальною лексикою; вільне розуміння загальномовних та наукових текстів; вільне усне спілкування адекватно ситуації; складання письмових текстів повідомлення, опису
Unicert IV	C2	Знання іноземної мови на рівні носія мови з вищою освітою: вільне розуміння довших усних висловлювань; вільне розуміння всіх типів текстів; вільне усне спілкування; складання письмових текстів на високому рівні свідомого, описового, повідомлення та обговорення характеру

Час є основним чинником щодо вивчення іноземної мови. Вважається, що на вивчення іноземної мови (англійської/німецької) необхідно (мінімально): рівень A1 – 90-100 годин, рівень A2 – 180-200 годин, рівень B1 – 350-400 годин, рівень B2 – 500-600 годин, рівень C1 – 700-800 годин, рівень C2 – 1000-2000 годин (ці дані зустрічаються у багатьох дослідженнях). При існуючій сітці годинника, що відводяться на дисципліну «Іноземна мова» у наших школах та ЗВО, досягти європейського рівня володіння іноземною мовою дуже складно.

Закладам вищої освіти України варто переглянути Освітньо-професійні програми підготовки фахівців у питання вивчення іноземної мови, німецької зокрема. Особливо нас турбує проблема підготовки майбутніх фахівців з міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій, оскільки їх професійна діяльність має безпосередній прямий зв'язок іншомовною компетентністю.

Дискусія. Динамічний розвиток інтеграційних процесів, глобалізація та відкритість спільнот до мультикультурних трансформацій, а також стрімкий розвиток сучасних цифрових технологій неабияк впливають на розвиток сучасної вищої освіти, а новітні вимоги щодо викладання та вивчення іноземних мов, слідуючи сучасним тенденціям, набирають нових обрисів. Не існує жодного ЗВО, який би не включив вивчення іноземної мови до свого академічного плану. Вивчення іноземної як профільного предмету виходить на новий рівень, прагнучи задовільнити новітні прогресивні стандарти, але, на наш погляд, у порівнянні з європейським досвідом, який надає безліч можливостей вивчення іноземної мови вже в стінах університету, нашій освітній системі потрібно прагнути до такого досвіду. Не дивно, що питання викладання іноземної залишається актуальним і викликає неабиякий інтерес як теоретиків методики викладання, так і фахівців-практиків (А. Грітченко, С. Деркач, О. Ковтун, О. Комар, Р. Мартинова, Н. Мельник, Л. Пуховська, Е. Бандура, К. Бартніцка, Е. Державська, Т. Малішевська, Д. Обідняк).

Важливо зазначити, що важливими принципами при вивченні німецької мови є:

Підхід

Якщо у вас є позитивний підхід до вивчення німецької мови, то ви зможете подолати всі перешкоди, які виникають під час процесу навчання. Перш за все, не звертайте уваги на тих

людей, які кажуть, що німецька мова є важкою для вивчення. Це уявлення невірне. Німецька мова, наприклад, вважається однією з найпростіших для вивчення англомовами людьми.

Причина в тому, що англійська та німецька мають однакові англосаксонські мовні корені, а німецькі діалекти близькі до англійської. Ваш позитивний підхід до вивчення німецької мови дозволить швидко її опанувати.

Рушійна сила

Ваша мета вивчення німецької мови є рушійною силою та створює мотивацію для вивчення нової мови. Багато людей вивчають німецьку мову, тому що вона потрібна в навчанні та на роботі, особливо це стосується сьогодні наших громадян, які проживають у німецькомовних країнах.

Процес навчання сповільнюється з віком

З часом навчання сповільнюється. Люди в молодому віці схильні швидко вивчати мову. Вони вчать, просто слухаючи та розмовляючи з іншими людьми. З іншого боку, дорослі повинні докладати свідомих зусиль, щоб вивчити нову мову. З цієї причини їм потрібно брати уроки. Молоді люди легко навчаються з Інтернету, завантажуючи програмне забезпечення для вивчення мови. Вони легко стає компетентним у спілкуванні іноземною мовою, тоді як літнім людям потрібні роки, щоб розвинути мовне красномовство.

Висновки. Проведене дослідження, а також інші науково-теоретичні та практичні досягнення щодо організації та вивчення іноземних мов, німецької зокрема, свідчать про відповідність цього феномену сучасним потребам цивілізаційного розвитку як окремих його регіонів, так і світу в цілому. Вони цілком очевидні в контексті сучасності та відповідно запитів сучасного трансформаційного ринку праці. Але з точки зору оволодіння іноземними мовами в нашій країні бракує інтенсивності та державної політики з цього питання. Якщо зважати, що наявність та функціонування новітніх інформаційних теорій та нових програмних ідей, створення штучного інтелекту прискорюють усі процеси, освітні зокрема, варто зауважити, що вони не повністю полегшують практичне вивчення іноземних мов. У ході дослідження ми з'ясували перешкоди при вивченні іноземних мов: брак часу (38%), наявність важливих життєвих пріоритетів (34%), брак фінансів (33%) та відсутність належної мотивації (31%). Водночас головними стимулами вивчення іноземної мови для українців є більші можливості для подорожей (43%), бажання здобути нові знання про мову (36%), різноманітніше дозвілля (33%) та можливість працювати в міжнародних компаніях (31%)

Звідси можна зробити лише один висновок – володіння іноземною мовою, як здатність вільно мислити в рамках іншомовної системи (мовного простору спілкування), не може бути замінена поверхневими процесами, які не охоплюють глибинні сфери, а тому не формують комунікативних компетенцій, які дають змогу приводити в дію іншомовні засоби. Тому вивчення мови має сенс і може дати результати лише тоді, коли воно здійснюється осмислено та цілеспрямовано. Для цього система вищої освіти України повинна спиратися на наукові досягнення і практично враховувати їх у дидактиці та різноманітних методиках навчання іноземних мов.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Дослідження Мінцифри, USAID та КМІС. https://znayshov.com/News/Details/9925_ukraintsiv_uvazhaiut_shcho_potribno_vyvchaty_inozemni_movy
- Arbeitskreis der Sprachzentren, Sprachlehrinstitute und Fremdspracheninstitute [Electronic resource] AKS eingetragener Verein. Mode of access: <http://www.akssprachen.de>. Date of access: 15.11.2023.
- Decke-Cornill Helene, Küster Lutz: Fremdsprachendidaktik. – Tübingen, Narr Francke Attempto Verlag, 2015, 169.
- Nikolajewa Sofija (2013). Metodyka nawtschannja inosemnych mow i kultur: teoriya i praktyka [Methodik des Lehrens der Fremdsprachen und Kulturen: Theorie und Praxis] Kyjiw. Lenwit, 25–26.
- Spiewak, M. Do you speak English? M. Spiewak. Zeit. 2016. 45. 2-3.
- Speaking for Europe (2008). Languages in the European Union Directorate / European Commission. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Community. 16 p.
- Opinion of the European Economic and Social Committee on Multilingualism (2009). Official Journal of the European Communities. 52. 109-114.
- Promoting Language Learning and Linguistic Diversity (2004). An Action Plan 2004-2006. Commission of the European Communities. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities. 86 p.

ПЕДАГОГІКА

UNICert system of language education and certification [Electronic resource] AKS UNICert. – Mode of access: <http://www.unicert-online.org>. Date of access: 15.11.2023

REFERENCES

- Doslidzhennia Mintsyfry, USAID та KMIC. https://znayshov.com/News/Details/9925_ukrainsiv_uvazhaiut_shcho_potribno_vyvchaty_inozemni_movy
- Arbeitskreis der Sprachzentren, Sprachlehrinstitute und Fremdspracheninstitute [Electronic resource] AKS eingetragener Verein. Mode of access: <http://www.akssprachen.de>. Date of access: 15.11.2023.
- Decke-Cornill Helene, Küster Lutz: Fremdsprachendidaktik. – Tübingen, Narr Francke Attempto Verlag, 2015, S. 169.
- Nikolajewa Sofija (2013). Metodyka nawtschannja inosemnych mow i kultur: teorija i praktyka [Methodik des Lehrens der Fremdsprachen und Kulturen: Theorie und Praxis] Kyjiw. Lenwit, S. 25–26.
- Spiewak, M. Do you speak English? M. Spiewak. Zeit. 2016. 45. 2-3.
- Speaking for Europe (2008). Languages in the European Union Directorate / European Commission. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Community. 16 p.
- Opinion of the European Economic and Social Committee on Multilingualism (2009). Official Journal of the European Communities. 52. 109-114.
- Promoting Language Learning and Linguistic Diversity (2004). An Action Plan 2004-2006. Commission of the European Communities. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities. 86 p.
- UNICert system of language education and certification [Electronic resource] AKS UNICert. – Mode of access: <http://www.unicert-online.org>. Date of access: 15.11.2023

S. Vylinskyi

FEATURES OF LEARNING THE GERMAN LANGUAGE: THE EUROPEAN EXPERIENCE

Abstract

The article is devoted to highlighting the theoretical and practical experience of studying foreign languages in European universities.

The purpose of the article is to analyze the European experience of learning the German language in institutions of higher education.

In the course of the research, we found out the obstacles to learning foreign languages: lack of time (38%), presence of important life priorities (34%), lack of finances (33%) and lack of proper motivation (31%). At the same time, the main incentives for learning a foreign language for Ukrainians are greater opportunities for travel (43%), the desire to gain new knowledge about the language (36%), more varied leisure time (33%) and the opportunity to work in international companies (31%).

At the same time, we found that 40% of Ukrainians know at least one foreign language, 23% - two, and 6% - three. The sociological research was conducted within the framework of the national language program Future Perfect.

The study showed that the most popular foreign language among Ukrainians is English - it is spoken by 51% of respondents. Another 22% of Ukrainians know Polish, 14% - German, and 7% - French

It was established that mastering a foreign language, as the ability to think freely within the framework of a foreign language system (language space of communication), cannot be replaced by surface processes that do not cover deep areas, and therefore do not form communicative competences that make it possible to use foreign language tools. Therefore, learning a language makes sense and can give results only when it is carried out meaningfully and purposefully. For this, the system of higher education of Ukraine should rely on scientific achievements and practically take them into account in didactics and various methods of teaching foreign languages.

Key words: *European education; European experience; institution of higher education; language competence; German language.*

DOI
УДК 378.046.4

Ю.В. Гришук

НАУКОВІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ДІАГНОСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Резюме

У статті проаналізовано наукові засади педагогічного моделювання розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладах у системі післядипломної освіти. Наголошується на тому, що педагогічне моделювання становить предмет дослідження для широкого спектру українських та іноземних науковців, які надають різні інтерпретації поняттю “педагогічне моделювання”. **Метою статті** є аналіз теоретичних та практичних основ сучасної педагогічної науки щодо проблеми педагогічного моделювання розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладів у системі післядипломної освіти та схарактеризувати його основні етапи. **Методи дослідження:** аналіз, синтез, порівняння, систематизація науково-педагогічних джерел, присвячених дослідженню педагогічного моделювання формування та розвитку компетентностей фахівців. **Результати:** на основі аналізу наукових розвідок з порушеної проблеми було досліджено та схарактеризовано основні етапи педагогічного моделювання розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладів – цілепокладання (аналіз потреб і професійного контексту), планування (підготовка до розроблення, створення чи удосконалення програми та забезпечення необхідними ресурсами), проєктування моделі (формулювання конкретних завдань), розроблення методики (створення чітких алгоритмів діяльності та підбір методів, прийомів, інструментів, засобів), визначення критеріїв оцінювання розвиненості діагностичної компетентності викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладів (об’єднують всі аспекти її прояву, слугують з’ясуванню ефективності функціонування моделі), впровадження (інтеграція визначених підходів, принципів, методики, діагностичного інструментарію). Окреслено перспективи подальших досліджень з порушеної проблеми.

Ключові слова: діагностична компетентність; методика адаптивного розвитку; модель; освіта; педагогічне моделювання; професіоналізм.

Вступ. Впровадження сучасних методик і підходів до педагогічної діяльності є актуальною та невід’ємною частиною процесу підготовки висококваліфікованих викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладів (далі – ВВНЗ). Забезпечення якості освіти вимагає не лише глибоких знань та професійних навичок викладачів іноземних мов ВВНЗ щодо методики викладання іноземних мов, а й їх здатності ефективно діагностувати та адаптувати свою педагогічну діяльність до потреб військовослужбовців, які опановують іноземну мову. Саме тому, актуальним завданням системи післядипломної освіти є забезпечення безперервного та цілеспрямованого розвитку викладачів іноземних мов ВВНЗ. З метою дотримання послідовності, системності, цілісності підвищення кваліфікації викладачів іноземних мов ВВНЗ щодо розвитку їхньої діагностичної компетентності доцільним постає здійснення педагогічного моделювання освітнього процесу в системі післядипломної освіти.

Наукові засади педагогічного моделювання в науково-педагогічній сфері віднайшли своє відображення у працях М. Анісімова (Анісімов, 2011), Н. Білик (Білик, 2005), С. Вітвіцької (Вітвіцька, 2019), С. Гончаренка (Гончаренко, 1997), О. Дубасенюк (Дубасенюк, 2008), О. Єжова (Єжова, 2014), Л. Ковальчук (Ковальчук, 2020), Є. Лодатка (Лодатко, 2023), І. Осадчого (Осадчий, 2016), І. Підласого (Підласий, 1995). Питання моделювання формування та розвитку різних видів компетентностей суб’єктів педагогічної освіти в педагогічній теорії та практиці у своїх дослідженнях висвітлювали В. Михайлов (Михайлов, 2021), В. Олійник (2021), В. Ягупов (2003), проблему конструювання моделей формування та розвитку компетентностей фахівців у вищій військовій школі у своїх дисертаційних дослідженнях вирішували М. Арістархова, К. Єргідзей, Л. Заїка, Н. Замотаєва, О. Застело, В. Кива, В. Крикун, О. Рибчук, В. Скрипнікова, Д. Погребняк, Н. Шалигіна. Досить системно й ґрунтовно у своїх наукових розвідках досліджують питання

ПЕДАГОГІКА

моделювання й іноземні вчені D. Clarke, H. Hollingsworth (Clarke & Hollingsworth, 2002), D. Freemam (Freemam, 1989), É. Delozanne, D. Prévité, B. Grugeon-Allys (Delozanne, Prévité & Grugeon-Allys et al., 2010).

Метою статті є проаналізувати теоретичні та практичні засади педагогічного моделювання розвитку діагностичної компетентності викладачів ІМ ВВНЗ у сучасній педагогічній науці та схарактеризувати його основні етапи.

Методи та методики дослідження. З метою досягнення мети дослідження було застосовано комплекс теоретичних методів: аналіз, синтез, порівняння, систематизація науково-педагогічних джерел для визначення теоретичних та методичних положень досліджуваної проблеми.

Результати дослідження. Моделювання у сучасній педагогічній науці досліджується з різних педагогічних поглядів та наукових напрямів, що сприяє більш глибокому розумінню його значення та потенціалу для розвитку освіти. Так, О. Дубасенюк наголошує на тому, що “методологія моделювання зорієнтована на аналіз, визначення умов та шляхів розвитку педагогічної освіти і потребує формування багаторівневої системи моделі” (Дубасенюк, 2008: 20). Л. Султанова стверджує, що моделювання є інтегрованим методом, оскільки він об’єднує емпіричне та теоретичне і дає змогу ґрунтовніше проаналізувати сутність об’єкта дослідження, побачити його компоненти, взаємозв’язки між ними, відслідкувати його цілісність, а також уможливує вивчення процесу його реалізації (Султанова, 2016: 171). Своєю чергою, С. Вітвіцька сформулювала такі основні функції моделювання як методу наукового пізнання:

– функцію екстраполяції та інтерполяції, сутність якої полягає у тому, що модель надає додаткову інформацію про об’єкт дослідження. Зазначена функція властива демонстративним, ілюстративним та навчально-евристичним моделям;

– абстрагуюча функція, що дає змогу уявно відокремити певну властивість або ознаку з метою більш глибокого їх вивчення;

– синтезуюча функція, що акумулює властивості багатьох різних предметів, явищ і процесів та робить можливим поширити їх на об’єкти, поширення на які спочатку не передбачалось;

– евристична функція, яка забезпечує тимчасове переключення з реального об’єкта на уявний – модель;

– дидактична функція, згідно з якою педагогічне моделювання слугує підвищенню ефективності освітнього процесу.

– дескриптивна, яка забезпечує більш простіше пояснення процесів та явищ, які досліджуються завдяки абстрагуванню моделі;

– прогностична – уможливує передбачення майбутніх явищ та станів моделюючих систем та дає відповідь на запитання “що буде”;

– нормативна, що відповідає на запитання “як має бути?”, “якщо окрім системи, задано критерії оцінки її стану, то за рахунок використання оптимізації можливо не лише описати існуючу систему, але й побудувати її нормативний образ – з точки зору суб’єкта, інтереси та переваги якого відображені у заданих критеріях” (Вітвіцька, 2019: 19).

Науковець Є. Лодатко визначає педагогічне моделювання як процес проведення досліджень об’єктів у галузі педагогіки, що передбачає моделювання понятєвих, процесуальних, структурно-змістових, або концептуальних характеристик освітнього процесу. Є. Лодатко наголошує, що моделювання – це завжди якийсь процес не залежно від того, на що воно націлене: на відповідне дослідження чи конструювання. Враховуючи ціль моделювання, яка полягає в дослідженні педагогічних об’єктів і явищ, педагогічне моделювання є дослідженням педагогічних об’єктів (явищ) за допомогою моделювання для вивчення характеристик або умов існування цих об’єктів. На думку науковця, об’єктом педагогічного моделювання завжди є освітній процес, який реалізується або планується для впровадження в соціокультурному контексті або в певному місці протягом визначеного часового і просторового обмеження. Предметом педагогічного моделювання виступають “організаційні структури освітніх систем, окремі “сторони” або характеристики освітнього процесу, його результативні показники (приміром, компетентнісні досягнення суб’єктів) тощо” (Лодатко, 2023: 92).

Погоджуємось із думкою науковця, і визначаємо у дослідженні об’єктом моделювання – підвищення кваліфікації викладачів іноземних мов ВВНЗ у системі післядипломної освіти, а предметом моделювання – змістовні та структурні характеристики й взаємозв’язки процесу розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ у системі післядипломної освіти. У дослідженні педагогічне моделювання передбачає теоретичне обґрунтування, змістовну інтерпретацію, аналіз педагогічного процесу розвитку діагностичної компетентності викладачів

ІМ ВВНЗ на основі єдності структурних компонентів моделі, концептуальних, теоретичних та емпіричних знань, що забезпечують ефективність даного процесу та результату. Мета педагогічного моделювання розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ полягає в конструюванні педагогічної моделі, яка сприятиме підвищенню ефективності даного процесу.

Науковці переконані, що з метою забезпечення ефективності педагогічного моделювання необхідно дотримуватися таких основних його етапів:

- вивчення проблеми побудови моделі та визначення функцій об'єкта, який досліджується, його місця та ролі у системі освіти;
- постановка завдань для з'ясування компонентів моделі, її ефективного функціонування та діагностики;
- виокремлення необхідних компонентів моделі та визначення критеріїв для їх діагностики;
- встановлення взаємозв'язків (логічних, функціональних, семантичних, технологічних та ін.) між визначеними раніше компонентами моделі;
- розроблення моделі та передбачення її динаміки (Дубасенюк & Іванченко: 14).

Разом із тим, вони визначили та сформулювали структуру процесу моделювання, яка відповідає такому алгоритму:

1. Постановка завдання;
2. Створення або вибір моделі;
3. Дослідження моделі;
4. Перенесення знань з моделі на оригінал (Дубасенюк & Іванченко, 2002:14).

Вчені зазначають, що метод моделювання ґрунтується на синтетичному підході, який уможливує виділення цілісних систем і дослідження їх функціонування. Головною перевагою моделювання, на думку науковців, є цілісність інформації (Дубасенюк & Іванченко, 2002: 14).

Аналіз теоретичних засад педагогічного моделювання у науково-педагогічній літературі дає змогу визначити завдання педагогічного моделювання розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ :

- цілеспрямоване, системне та послідовне опанування викладачами іноземних мов ВВНЗ змістовними складовими діагностичної компетентності із застосуванням ефективних організаційних форм, методів, засобів, технологій для її розвитку;
- розвиток здатності та готовності обирати, розробляти діагностувальний інструментарій, проводити діагностичні заходи, забезпечувати діагностичний супровід;
- спонукання викладачів іноземних мов ВВНЗ до самоаналізу, самооцінювання, переосмислення власної діагностичної діяльності, безперервного самовдосконалення з метою усвідомлення себе суб'єктами діагностичної діяльності та актуалізації результатів навчання та їхнє застосування на практиці;
- стимулювання самостійності, ініціативності та відповідальності викладачів іноземних мов ВВНЗ за власний професійний розвиток.

Окрім того, узагальнення та систематизація науково-педагогічних досліджень дають нам можливість виокремити такі етапи педагогічного моделювання розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ: *цілепокладання, планування, проєктування моделі, розроблення методики, визначення критеріїв оцінювання, впровадження*.

Розглянемо кожен етап педагогічного моделювання розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ детально.

Цілепокладання. Процес розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов представляє комплексний підхід, який починається з аналізу та контекстуалізації конкретних потреб цієї категорії викладачів іноземних мов ВВНЗ. Цей етап вимагає зваженого аналізу ключових аспектів щодо виконання професійних завдань та контексту викладання, що є фундаментом для подальших кроків з метою створення методологічної бази та інших педагогічних ініціатив щодо розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов. Окрім аналізу потреб, конкретних завдань необхідно з'ясувати, які цілі ставлять перед собою викладачі іноземних мов ВВНЗ щодо свого професійного розвитку, їхній професійний досвід, педагогічний стаж з метою реалізації індивідуального підходу до навчання та розвитку діагностичної компетентності. Специфічні вимоги до діагностування навчальних досягнень учнів також є важливим аспектом аналізу, оскільки вони можуть варіювати в залежності від внутрішніх і зовнішніх факторів, таких як освітні програми, вимоги мовних сертифікатів та інші стандарти. Такий детальний аналіз сприяє розумінню конкретних потреб і вимог, які необхідно враховувати з

ПЕДАГОГІКА

метою здійснення результативного розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов. Отже, аналіз потреб і професійного контексту викладачів іноземних мов ВВНЗ включає глибокий і критичний огляд їхніх професійних завдань, рівня досвіду, специфічних вимог до діагностики навчальних досягнень, що створює основу для подальших заходів у розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ та сприяє ефективній адаптації педагогічних стратегій до конкретних потреб певної групи фахівців.

На основі системного уявлення щодо процесу розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ здійснюється *планування* – важливий етап педагогічного моделювання. Зазначений етап передбачає підготовку до розроблення, створення чи удосконалення програми для розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ з урахуванням їхнього досвіду та педагогічного стажу й уможливорює забезпечення систематичного, структурованого навчання у ході підвищення кваліфікації у системі післядипломної освіти. Підготовка навчального плану включає ключові аспекти: визначенні навчальних цілей, які мають бути конкретними, вимірюваними, досяжними, релевантними та часовими; визначення навчальних завдань; забезпечення викладачів іноземних мов ВВНЗ необхідними ресурсами (навчальні матеріали, методична література, доступ до онлайн-ресурсів, програмне забезпечення; забезпечення постійного зворотного зв'язку).

Проектування моделі для розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ є важливим етапом, що вимагає систематичного та наукового підходу. Модель має на меті структурувати та розглядати ключові аспекти, що впливають на розвиток діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ, забезпечуючи їм засоби та стратегії для досягнення високих стандартів діагностування навчальних досягнень учнів. Модель розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ допомагає забезпечити ефективний інтегрований підхід до розвитку їхньої діагностичної компетентності, що є важливим чинником підвищенні якості освітнього процесу. На даному етапі на основі теоретичного та емпіричного дослідження та отримання відомостей щодо сучасного стану розвиненості діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ здійснюється формулювання конкретних завдань щодо розвитку зазначеної компетентності.

Розроблення методики розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ, яка полягає у розробленні чітких алгоритмів діяльності, спрямованих на оптимальне здійснення педагогічного процесу. Забезпечення практичної діяльності з опанування змісту освіти із використанням спеціально підібраної системи методів, прийомів, інструментів, засобів тощо.

Визначення критеріїв оцінювання розвиненості діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ з метою з'ясування ефективності функціонування моделі, вивчення результативності дій кожного з її компонентів. Визначені критерії та показники для здійснення інтегрального оцінювання рівня розвиненості діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ мають об'єднувати всі елементи її вираження. Врахування цих елементів є важливим для забезпечення повного розуміння рівня сформованості діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ для того, щоб розпочати планування необхідних заходів для послідовного та комплексного її розвитку.

Впровадження розробленої педагогічної моделі розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ у контекст освітнього процесу вимагає ретельної підготовки, оцінки, та системного підходу. Впровадження моделі є одним із ключових етапів у педагогічному моделюванні, оскільки воно передбачає інтеграцію визначених підходів, принципів, методики, діагностичного інструментарію з метою досягнення покращення якості післядипломної освіти та підвищення ефективності навчання.

Дискусія. Науковці вважають ефективним рішенням вдосконалення компетентностей фахівців застосовуючи метод моделювання, а отже побудови моделі процесу її розвитку або формування. Так А. Арістархова спроектувала андрагогічну модель розвитку іншомовної комунікативної компетентності викладачів ВВНЗ, яка містила методологічний, змістовний, технологічний та змістовно-діагностичний блоки (Арістархова, 2021); В. Крикун – модель формування іншомовної професійної компетентності майбутніх магістрів військового управління, яка включала концептуальний, змістовний, методичний, результативний блоки (Крикун, 2018); О. Рибчук – структурно-функціональну модель розвитку фахової компетентності викладачів спеціальних дисциплін вищих військових навчальних закладів у системі післядипломної освіти з блоком цілепокладання, теоретико-методологічним, змістовним, організаційно-процесуальним, діагностично-результативним блоками (Рибчук, 2020); В. Кива – структурно-функціональну

модель розвитку фахової компетентності викладачів спеціальних дисциплін вищих військових навчальних закладів у системі післядипломної освіти з концептуальним, змістовним, суб'єктним, методичним, діагностувально-результативним блоком (Кива, 2020).

О. Зстело, запропонувала професійно орієнтовану модель розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов, структурними компонентами якої є цільово-методологічний, змістовний, технологічний блок, діагностично-результативний блоки (Застело, 2018). Дослідження науковиці вказує на те, що методичною основою розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ визначено технологію інтегрального оцінювання розвиненості ІКК військовослужбовців (технологічний блок моделі). Однак переконані, що з огляду на стрімкий розвиток цифрових технологій та специфіку діагностичної функції викладачів іноземних мов ВВНЗ доцільно було б доповнити модель розвитку зазначеної компетентності методичним блоком із розробленою методикою, яка б була оптимізована та адаптована до контексту діагностичної діяльності викладачів іноземних мов ВВНЗ.

Проведене педагогічне дослідження не висчерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальших досліджень потребують питання, пов'язані з проєктуванням моделі розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ із визначенням її блоків: концептуального (із виокремленням принципів та підходів), змістовного (структура та зміст підготовки викладачів іноземних мов ВВНЗ), суб'єкт-суб'єктного (здійснення взаємодії між викладачами іноземних мов ВВНЗ і викладачем-фасилітатором, а також шляхом доповнення), методичного (методика розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ), діагностично-результативний адаптування (інструмент вимірювання сформованості та розвиненості діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ).

Висновок. На основі аналізу та систематизації теоретичних та практичних засад педагогічного моделювання розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ у сучасній педагогічній науці та різних підходів науковців щодо тлумачення поняття “педагогічне моделювання” було визначено, що педагогічне моделювання розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ є методом, який дає змогу теоретично обґрунтувати, інтерпретувати, проаналізувати педагогічний процес розвитку зазначеної компетентності на основі проєктування педагогічної моделі розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ дотримуючись єдності структурних компонентів моделі, концептуальних, теоретичних та емпіричних знань, що забезпечують результативність даного процесу.

З метою цілеспрямованого, системного, послідовного розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ важливо здійснювати педагогічне моделювання з дотриманням запропонованих етапів: цілепокладання, планування, проєктування моделі, розроблення методики, визначення критеріїв оцінювання, впровадження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Анісімов, М. В. (2011). Теоретико-методологічні основи прогнозування моделей у професійно-технічних навчальних закладах. *ПОЛІУМ*. 464.

Арістархова, М. С. (2021). *Розвиток іноземної комунікативної компетентності викладачів вищих військових навчальних закладів* (Дис. д-ра філ.). Репозиторій Національного університету оборони України.

Білик, Н. І. (2005). Моделювання процесу навчання в системі підвищення кваліфікації вчителів (Автореф. дис. канд. пед. наук). Репозиторій Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України.

Вітвіцька, С. С. (2019). Моделювання як метод системного дослідження та проєктування освітнього простору у вищому навчальному закладі. *Моделювання професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграційних процесів*. Житомир: Видавець О. О. Євенок, 15-28. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/195390039.pdf>.

Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ. Либідь, 373. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009714>.

Дубасенюк, О. А. (2008). Концептуальні моделі педагогічної освіти: наукові пошуки і здобутки. *Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку*. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 8–28.

Дубасенюк, О. & Іванченко, А. (2002). *Практикум з педагогіки*. ЖДПУ (2-ге вид.). URL: http://eprints.zu.edu.ua/7574/1/Practic_pos.pdf.

ПЕДАГОГІКА

Єжова, О. В. (2014). Класифікація моделей в педагогічних дослідженнях. *Наукові записки*. 2 (5), 202–207. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/228636549.pdf>.

Застело, О. В. (2018). *Розвиток діагностичної компетентності викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладів у системі післядипломної освіти* (Дис. д-ра філ.). Репозиторій Національного університету оборони України.

Кива, В. Ю. (2020). *Розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності викладачів системи військової освіти у процесі дистанційного навчання* (Дис. д-ра філ.). Репозиторій Національного університету оборони України.

Ковальчук, Л. О. (2020). *Моделювання науково-педагогічних досліджень*. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/Koval-chuk-L.-Modeliuvannia-naukovo-pedahohichnykh-doslidzhen-.Posibnyk.pdf>.

Крикун, В. Д. (2018). *Формування іншомовної професійної компетентності майбутніх магістрів військового управління* (Дис. канд. пед. наук). Репозиторій Національного університету оборони України.

Лодатко, Є. (2023). *Педагогічне моделювання: моделювання*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.

Михайлов, В. М. (2021). Педагогічне моделювання розвитку професійної компетентності фахівців із питань цивільної безпеки в системі післядипломної освіти. *Академічні студії. Серія “Педагогіка”*. 3 (1), 50–58. URL: <http://academstudies.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/59/53>.

Олійник, В. В. (2012). Сьогодення та перспективи розвитку післядипломної педагогічної освіти. *Пост Методика*. 4 (107), 2–6.

URL: <https://core.ac.uk/reader/32307910>.

Осадчий, І. Г. (2016). Педагогічне моделювання: що важливо знати педагогу? *Електронне наукове фахове видання “Народна освіта”*. 1 (28), 60–68.

URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3969.

Підласий, А. І. (1995). Педагогічні умови створення та застосування діагностичних експертних систем (Дис. канд. пед. наук). Репозиторій Черкаського інженерно-технологічного інституту.

Рибчук, О. О. (2020). *Розвиток фахової компетентності викладачів спеціальних дисциплін вищих військових навчальних закладів у системі післядипломної освіти* (Дис. д-ра філ.). Репозиторій Національного університету оборони України.

Спірін, О., Вакалюк, Т., Олексюк, В., Іванова, С., Мінтій, І., & Кільченко, А. (2023). Модель використання інформаційно-цифрових технологій для оцінювання результативності педагогічних досліджень. *Електронне наукове фахове видання “Відкрите освітнє Е-середовище сучасного університету”*, 14. 50–62.

URL: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/446/435>.

Султанова, Л. Ю. (2016). Обґрунтування методу моделювання у дослідженні процесу розвитку полікультурної компетентності майбутніх викладачів. *Витоки педагогічної майстерності. Педагогічні науки*. 17, 169–174.

URL: https://lib.iitta.gov.ua/709658/1/vpm_2016_17_30.pdf.

Ягупов, В. В. (2003). Моделювання навчального процесу як педагогічна проблема. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 1, 28–37.

Clarke, D., & Hollingsworth, H. (2002). Elaborating a model of teacher professional growth. *Teaching and Teacher education*. 18, 947–967.

Delozanne, É., Prévôt, D., & Grugeon-Allys, B. et al. (2010). Vers un modèle de diagnostic de compétence. *Technique et Science Informatiques*. 29, 899–938.

Freeman, D. (1989). Teacher Training, Development, and Decision Making: A Model of Teaching and Related Strategies for Language Teacher Education. *Teachers of English to Speakers of Other Languages*. 23 (1), 27–45. <https://doi.org/10.2307/3587506>.

REFERENCES

Anisimov, M. V. (2011). Teoretyko-metodolohichni osnovy prohnozuvannia modelei u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh. *POLIUM* [Theoretical and Methodological Foundations of Forecasting Models in Vocational and Technical Educational Institutions. POLIUM]. 464.

Aristarkhova, M. S. (2021). Rozvytok inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti vykladachiv vyshchyykh viiskovykh navchalnykh zakladiv [Development of Foreign Language Communicative

Competence of Instructors in Higher Military Educational Institutions. Repository of the National Defence University of Ukraine] (dys. d-ra fil.). Repozytorii Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy.

Bilyk, N. I. (2005). Modeliuvannya protsesu navchannia v systemi pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv (Avtoref. dys. kand. ped. Nauk). Repozytorii Tsentralnoho instytutu pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity APN Ukrainy [Modeling the Teaching Process in the System of Teacher Professional Development. Repository of the Central Institute of Postgraduate Pedagogical Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine].

Vitvitska, S. S. (2019). Modeliuvannya yak metod systemnoho doslidzhennia ta proektuvannya osvitnoho prostoru u vyshchomu navchalnomu zakladi. Modeliuvannya profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv [Modeling as a Method of Systematic Study and Design of the Educational Space in Higher Education Institutions. Modeling Professional Training in the Context of Eurointegration Processes] 15-28. Zhytomyr: Vydavets O. O. Yevenok.

URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/195390039.pdf>.

Honcharenko, S. U. (1997). Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv. Lybid. 373. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009714>.

Dubaseniuk, O. A. (2008). Kontseptualni modeli pedahohichnoi osvity: naukovy poshuky i zdobutky. Profesiino-pedahohichna osvita: suchasni kontseptualni modeli ta tendentsii rozvytku [Conceptual Models of Pedagogical Education: Scientific Inquiries and Achievements. Professional Pedagogical Education: Modern Conceptual Models and Trends in Development.]. 8–28. Vyd-vo ZhDU im. I. Franka.

Dubaseniuk O., & Ivanchenko A. (Red.). (2002). Praktykum z pedahohiky [Pedagogy Workshop]. ZhDPU (2-he vyd.). URL: http://eprints.zu.edu.ua/7574/1/Practic_pos.pdf.

Yezhova, O. V. (2014). Klasyfikatsiia modelei v pedahohichnykh doslidzhenniakh. Naukovy zapysky [Classification of Models in Pedagogical Research. Scientific Notes]. 2 (5), 202–207. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/228636549.pdf>.

Zastelo, O. V. (2018). Rozvytok diahnostychnoi kompetentnosti vykladachiv inozemnykh mov vyshchyykh viiskovykh navchalnykh zakladiv u systemi pisliadyplomnoi osvity (Dys. d-ra fil.). Repozytorii Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy [Development of Diagnostic Competence of Foreign Language Teachers of the Higher Military Educational Establishments in Postgraduate Education. Repository of the National Defence University of Ukraine].

Kyva, V. Yu. (2020). Rozvytok informatsiino-komunikatsiinoi kompetentnosti vykladachiv systemy viiskovoi osvity u protsesi dystantsiinoho navchannia (Dys. d-ra fil.). Repozytorii Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy [Development of the information and communication competence of teachers in the system of military education in the process of distance learning. Repository of the National Defence University of Ukraine].

Kovalchuk, L. O. (2020). Modeliuvannya naukovo-pedahohichnykh doslidzhen. Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka [Modeling of Scientific and Pedagogical Research. Publishing Center of Ivan Franko National University]. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/Kovalchuk-L.-Modeliuvannya-naukovo-pedahohichnykh-doslidzhen.-Posibnyk.pdf>.

Krykun, V. D. (2018). Formuvannya inshomovnoi profesiinoi kompetentnosti maibutnikh mahistriv viiskovoho upravlinnia [Dys. kand. ped. nauk]. Repozytorii Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy [Formation of Foreign Language Professional Competence of Future Masters in Military Management (Ph.D. dissertation). Repository of the National Defence University of Ukraine].

Lodatko, Ye. (2023). Pedahohichne modeliuvannya: modeliuvannya. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [Pedagogical Modeling: Modeling. Educational Book – Bohdan].

Mykhailov, V. M. (2021). Pedahohichne modeliuvannya rozvytku profesiinoi kompetentnosti fakhivtsiv iz pytan tsyvilnoi bezpeky v systemi pisliadyplomnoi osvity. Akademichni studii. Seriya "Pedahohika" [Pedagogical Modeling of the Development of Professional Competence of Civil Security Specialists in Postgraduate Education System. Academic Studies. Series "Pedagogy"]. 3 (1), 50–58.

URL: <http://academstudies.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/59/53>.

Oliinyk, V. V. (2012). Sohodennia ta perspektyvy rozvytku pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity. Post Metodyka [Present and Future Perspectives of Postgraduate Pedagogical Education Development. Post Methodology]. 4 (107), 2–6. URL: <https://core.ac.uk/reader/32307910>.

Osadchyi, I. H. (2016). Pedahohichne modeliuvannya: shcho vazhlyvo znaty pedahohu? Elektronne naukove fakhove vydannia "Narodna osvita" [Pedagogical Modeling: What is Important for the Educator to Know? Electronic Scientific Professional Publication "People's Education."]. 1 (28), 60–68. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3969.

ПЕДАГОГІКА

Pidlasyi, A. I. (1995). Pedahohichni umovy stvorennia ta zastosuvannia diahnostychnykh ekspertnykh system (Dys. kand. ped. nauk). Repozytorii Cherkaskoho inzhenerno-tekhnolohichnoho instytutu [Pedagogical Conditions for the Creation and Application of Diagnostic Expert Systems. Repository of Cherkasy Engineering and Technological Institute].

Rybchuk, O. O. (2020). Rozvytok fakhovoi kompetentnosti vykladachiv spetsialnykh dystsyplin vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladiv u systemi pisliadyplomnoi osvity (Dys. d-ra fil.). Repozytorii Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy [Special Competence Development of Special Subjects Lecturers at Higher Military Educational Institutions in the Postgraduate Educational System. Repository of the National Defence University of Ukraine].

Spirin, O. M., Vakaliuk, T. A., Oleksiuk, V. P., Ivanova, S. M., Mintii, I. S., & Kilchenko, A. V. (2023). Model vykorystannia informatsiino-tsifrovyykh tekhnolohii dlia otsiniuvannia rezultatyvnosti pedahohichnykh doslidzhen. Elektronne naukove fakhove vydannia "Vidkryte osvitnie E-seredovyshe suchasnoho universytetu" [Model for the Use of Information and Digital Technologies for Assessing the Effectiveness of Pedagogical Research. Electronic Scientific Professional Publication "Open Educational E-Environment of a Modern University"]. 14, 50–62.

URL: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/446/435>

Sultanova, L. Yu. (2016). Obgruntuvannia metodu modeliuvannia u doslidzhenni protsesu rozvytku polikulturnoi kompetentnosti maibutnykh vykladachiv. Vytoky pedahohichnoi maisternosti. Pedahohichni nauky [Substantiation of the Modeling Method in the Study of the Process of Developing Intercultural Competence in Future Teachers. Origins of Pedagogical Mastery. Pedagogical Sciences]. 17, 169–174.

URL: https://lib.iitta.gov.ua/709658/1/vpm_2016_17_30.pdf.

Yahupov, V. V. (2003). Modeliuvannia navchalnoho protsesu yak pedahohichna problema. Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka [Modeling the Learning Process as a Pedagogical Issue. Continuous Professional Education: Theory and Practice] 1, 28–37.

Clarke, D., & Hollingsworth, H. (2002). Elaborating a model of teacher professional growth. *Teaching and Teacher Education* [in English]. 18, 947–967.

Delozanne, É., Prévot, D., & Grugeon-Allys, B. et al. (2010). Vers un modèle de diagnostic de compétence. *Technique et Science Informatiques* [in French]. 29, 899–938.

Freeman, D. (1989). Teacher Training, Development, and Decision Making: A Model of Teaching and Related Strategies for Language Teacher Education. *Teachers of English to Speakers of Other Languages* [in English]. 23 (1), 27–45. <https://doi.org/10.2307/3587506>.

Yu. Hryshchuk

SCIENTIFIC PRINCIPLES OF PEDAGOGICAL MODELING FOR THE DEVELOPMENT OF DIAGNOSTIC COMPETENCE OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS AT HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS WITHIN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE EDUCATION

Abstract

*The article analyzes the scientific foundations of pedagogical modeling of the development of diagnostic competence of foreign language teachers of higher military educational institutions within the framework of postgraduate education. It emphasizes that pedagogical modeling is the subject of research for a wide range of Ukrainian and foreign scholars who provide various interpretations of the concept of "pedagogical modeling". **The purpose** of the article is to analyze the theoretical and practical foundations of modern pedagogical science regarding the issue of pedagogical modeling of the development of diagnostic competence of foreign language teachers of higher military educational institutions within the system of postgraduate education and to characterize its main stages. **Research methods:** analysis, synthesis, comparison, systematization of scientific and pedagogical sources dedicated to the study of pedagogical modeling of the formation and development of professional competencies. **Results:** based on the analysis of scientific studies on the discussed issue, the main stages of pedagogical modeling of the development of diagnostic competence of foreign language teachers of higher military educational institutions were investigated and characterized. These stages include goal setting (analysis of needs and professional context), planning (preparation for program development, creation, or improvement and provision of necessary resources), model design (formulation of specific tasks), methodic development (creation of clear activity algorithms and selection of methods, techniques, tools), determination of criteria for assessing the development of diagnostic competence of foreign language teachers of higher military educational institutions (uniting all aspects of its manifestation, serving to clarify the effectiveness of the model's functioning), and implementation (integration of defined*

approaches, principles, methodic, diagnostic tools). The article outlines the prospects for further research on the discussed issue.

Keywords: *adaptive development methodic; diagnostic competence; education; model; pedagogical modeling; professionalism.*

DOI

УДК 374.7.09

Т. Дудка

ФЕНОМЕН НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЙ

Резюме

Змістовий сегмент тематики статті торкається однієї із найбільш значущих андрагогічних проблем – особливостей феномену навчання дорослих. Підкреслено пріоритетність впливу соціокультурних реалій на траєкторію організації та реалізації завдань навчання дорослої цільової аудиторії. Останню тенденційність співвіднесено із сучасними запитами ринку праці та існуючими викликами науково-технічного прогресу.

Метою дослідження є теоретичне відрефлексування проблеми впливу сучасних соціокультурних реалій на особливості організації та реалізації завдань навчання дорослих.

Мета наукового пошуку проблематизована необхідністю реалізації комплексного теоретичного аналізу заявленої тематики під андрагогічним кутом, що уможливило співвіднесення досліджуваного із цілим спектром ендогенних та екзогенних чинників, визначаючих особливості феноменологічної природи. Деталізовано значущість впливу на особистісному рівні мотиваційної складової, яка може набувати ролі вирішальної складової на рівні ефективної реалізації завдань навчальної діяльності. У ході проблемного викладу акцентовано увагу на ключових відмінностях дорослих суб'єктів пізнання, що враховується на етапі організації та реалізації для них навчального процесу.

Процедура дослідження передбачала поєднання відповідного методологічного інструментарію представленого на рівні методів індукції, дедукції, порівняльного аналізу та проблемного викладу. Завдяки залученню такого широкого спектру методів дослідження, вдалося спроектувати особливості навчання дорослих під андрагогічно-психологічним кутом дослідження, що вчергове підтвердило міждисциплінарний характер окресленої тематики. Акцентовано увагу на значущості компетентнісного підходу у фокусі реалізації завдань навчання дорослих, що уможливило підсилення практичної складової, сприяє розвитку ціннісних орієнтирів та особистісних якостей суб'єктів пізнання.

Результатом дослідження стало проектування моделі навчання дорослих, репрезентованої наступною компонентною структурою: самосвідомість, мотивація, мета (навчальна, розвиваюча та виховна), навчальні цілі (знання, уміння та навички), самонавчання, досвід навчальної та професійної діяльності.

У висновках підсумовано, що сьогоденні соціокультурні реалії актуалізували сприйняття феномену навчання дорослих не лише з позиції перспективності отримання професії, а передусім важливої умови забезпечення свого функціонування у ринкових умовах конкурентної боротьби. Означена ситуативність на феноменологічному рівні нерозривно була співвіднесена з неперервним навчанням – рушійною силою соціокультурного поступу.

Ключові слова: *андрагогіка; навчання дорослих; соціокультурні реалії; феномен.*

Вступ. Сучасні глобалізаційно-суспільні перетворення, які охопили цивілізаційний поступ, все більшою і більшою мірою активізували розширення міжособистісних взаємодій між носіями соціокультурного досвіду. Зазначена тенденційність частково позначилася на прояві негативних тенденцій, зокрема неготовності дорослої цільової аудиторії протистояти викликам ХХІ століття та відсутності у них достатньої кількості *hard & soft skills*, дозволяючих адаптуватися до якісного виконання своїх професійних функцій в умовах невизначеності. Ще одним негативним фактором, який підсилив вище наведену тенденційність виступили умови воєнного часу, які охопили терени

ПЕДАГОГІКА

нашої держави, завдавши руйнівного удару по усім галузям національного господарства. Безумовно, що зазначені умови стали справжнім викликом для усієї андрагогічної спільноти, ключове завдання якої сьогодні передбачає надання професійної оперативної допомоги по цільовим запитам дорослої аудиторії, з метою зниження показників стагнаційного ефекту на усі галузі суспільно-державного функціонування.

Активні дослідницькі пошуки на рівні заявленого феномена свого часу реалізовували такі сучасні учені як: П. Джарвіс, М. Ноулз, М. Тайт; Л. Вовк, Л. Лук'янова, І. Бех, Н. Ничкало та інші.

Мета дослідження – здійснити теоретичне відрефлексування проблеми впливу сучасних соціокультурних реалій на особливості організації та реалізації завдань навчання дорослих.

Завдання:

- ✓ проаналізувати рівень вивченості заявленої тематики на рівні наявних наукових розвідок;
- ✓ окреслити перспективність феноменологічного відрефлексування у розрізі назрілих академічних реалій воєнного часу;
- ✓ проблематизувати значущість феноменологічних особливостей у фокусі андрагогічно-психологічного аналізу.

Методи. Методологічний фундамент дослідження сформував наступний симбіоз методів дослідження: індукції, дедукції, порівняльного аналізу та проблемного викладу.

Результати. Сьогодні, на рівні середньо- та високоприбуткових організацій значна увага приділяється підвищенню рівня кваліфікації працівників – розвитку високоякісного людського капіталу, що характеризується цілим рядом особливостей (див. рис.1):

- ✓ потенційні можливості його накопичуються і збільшуються, що досягається шляхом періодичного підвищення кваліфікації, перепідготовки та нагромадження досвіду практичної діяльності;
- ✓ неможливості його оцінки на рівні грошового еквіваленту;
- ✓ найвигіднішим вважається інвестування в людський капітал, оскільки користь по фіналу отримує не лише суб'єкт пізнання, а й суспільство у цілому;
- ✓ при нарощуванні у нього інвестування максимізується ризик втрати носія, оскільки свій досвід він може неправильно розподілити, або диверсифікувати (рис.1).

Вибудовуючи логарифм реально-дієвої взаємодії андрагога з суб'єктами пізнання, перше, що спадає на думку – це важливість урахування однієї із найважливіших психологічних характеристик дорослого віку, а саме: продуктивності роботи логічної пам'яті та паралельного погіршення короткотермінової. Щоденна надбудова взаємопов'язаних та скоординованих дій дорослого, за умов такого «скорочення режиму» пам'яті, дозволяє дещо зменшити ситуативні ризики, даючи змогу реально сфокусуватися на потенціалі попередньо набутого досвіду. Зрозуміло, що зазначена ситуативність закладає певні вектори та можливі напрямки розвитку освіти дорослих, засновані на урахуванні важливості внутрішньо-особистісних процесів та перетворень.

Розосереджуюча сила швидкоплинного життєвого темпоритму, що позначається на основних когнітивних функціях дорослої людини (зокрема, увазі, мисленні, пам'яті) змушує замислитися над якістю професійної підготовки. На перший погляд, видається неможливим завдання повноцінної модернізації сучасної системи освіти таким чином, щоб особистість та суспільство були повноцінно готові до нових викликів. У фокусі останньої тези, відповідним рівнем продуктивності відзначається компетентнісний підхід, який дозволяє побудувати продуктивну систему підготовки кадрів, у відповідності до нових вимог суспільного функціонування. Вищеназаний підхід найбільшою мірою зосереджується на пріоритетності: розвитку особистісних якостей та ціннісних орієнтацій суб'єктів пізнання; практичної компоненти; розширення спектру методів і технологій, спрямованих на вирішення нових завдань та інтеграцію вказаних вище елементів. Відповідним потенціалом у цьому аспекті мають вирізняються навички критичного мислення.

Увага до проблем розвитку критичного мислення у різновікових дорослих суб'єктів пізнання, механізмів його формування і прикладних аспектів функціонування сьогодні вирізняється відповідним рівнем актуальності. Перебіг внутрішньо особистісних процесів, спровокований впливом критичних роздумів, як правило проблематизується лише в умовах невизначеності та напруженості, на рівні існуючих переконань та цінностей. Глибинний дисонанс, актуалізований умовами невизначеності, дозволяє рефлексивному суб'єкту змінити свою позицію і розглядати інші точки зору, а не покладатися виключно на свій власний досвід і судження. Адже, той хто навчається досягає більш значущих результатів за умов його прямого контакту з

вихідними ідеями, відмінними від власних. Саме такий «когнітивний дисонанс» проблематизує розгортання критичного мислення та перегляд власних вихідних поглядів.

Рис.1. Характерологічні особливості високоякісного людського капіталу

Завдяки рефлексивній моделі, доросла цільова аудиторія краще засвоює нове, пов'язуючи його з тим, що вже відомо, адаптуючи це нове до своїх цілей і перетворює тим самим свою думку в дію. Зазначена ситуативність сприяє розвитку креативності, здатності мислити критично, а також активізує метакогнітивні здібності (тобто здатність спостерігати за процесом власного мислення). У процесі навчання дорослих досить продуктивним буде обговорення перспективності щодо створення чогось нового, щоб вони навчалися розвивати і обґрунтовувати свою позицію, що в подальшому виражається у здатності переконливо вибудовувати аргументацію (зокрема, у колі ділових партнерів). У результаті внутрішньо групового обміну думками між представниками дорослої цільової аудиторії, можуть виникнути абсолютно нові ідеї, які попередньо не розглядалися та не обговорювалися, що є особливо цінним у цьому ключі.

Не менш важливу роль, на етапі проектування якісного навчання дорослих, відіграє показник резистентності та особистісної мотивації, здатної стимулювати прояви діяльній активності, мобілізувати внутрішню енергію та переорієнтувати її на суспільно корисний спектр дій. Організуючи навчальну діяльність з дорослою цільовою аудиторією слід пам'ятати, що запорукою якісної суб'єкт-суб'єктної взаємодії є цілеспрямована увага до кожного, вибудована на засадах урахування поліспектральності їх соціальних ролей. Для створення сприятливих умов підвищення кваліфікації дорослих, важливим є двостороннє прагнення не лише до офіційного, але й неофіційного спілкування. Останнє найбільшою мірою дозволяє вибудувати лінії взаємодій на засадах відкритості та повноцінної довіри, демонструючи при цьому повнопланову зацікавленість до кожного запиту співрозмовника. Важливим у такому спілкуванні є навіть тон та зміст викладу матеріалу, який повинен бути максимально цікавим і сучасним.

Важливою умовою у налагодженні продуктивної взаємодії андрагога із дорослою цільовою є створення ситуації успіху та емоційного комфорту для кожного суб'єкта пізнання на рівні дружніх та паритетних міжособистісних відносин, які дозволяють нівелювати вікову відмінність між учасниками навчального процесу. Однак, при будь-яких обставинах, важливим завданням андрагога залишатиметься необхідність оцінювання навчальних досягнень тих, хто навчається із чітким вказанням допущених ними помилок та виявлених успіхів на рівні навчальної діяльності.

З точки зору андрагогічної проєкції вищевикладеного, доцільно виокремити передумови ефективного навчання дорослої цільової аудиторії, до переліку яких можемо віднести наступні (див. рис.2):

ПЕДАГОГІКА

- ✓ достатній показник резистентності, дозволяючий знизити рівень особистісної напруженості, обумовленої впливом зовнішніх факторів (зокрема, умов воєнного часу, соціально-економічної нестабільності тощо);
- ✓ самостійність та ініціативність на шляху до реалізації навчальних проєктів;
- ✓ багатий життєвий досвід, як симбіоз особистісного, професійного й навчального;
- ✓ стійка мотивація, націлена на досягнення найвищих навчальних результатів;
- ✓ терміновий характер імплементацій здобутих знань та сформованих умінь й навичок на ниві професійної діяльності;
- ✓ формулювання високих вимог до якості навчальних результатів (рис.1).

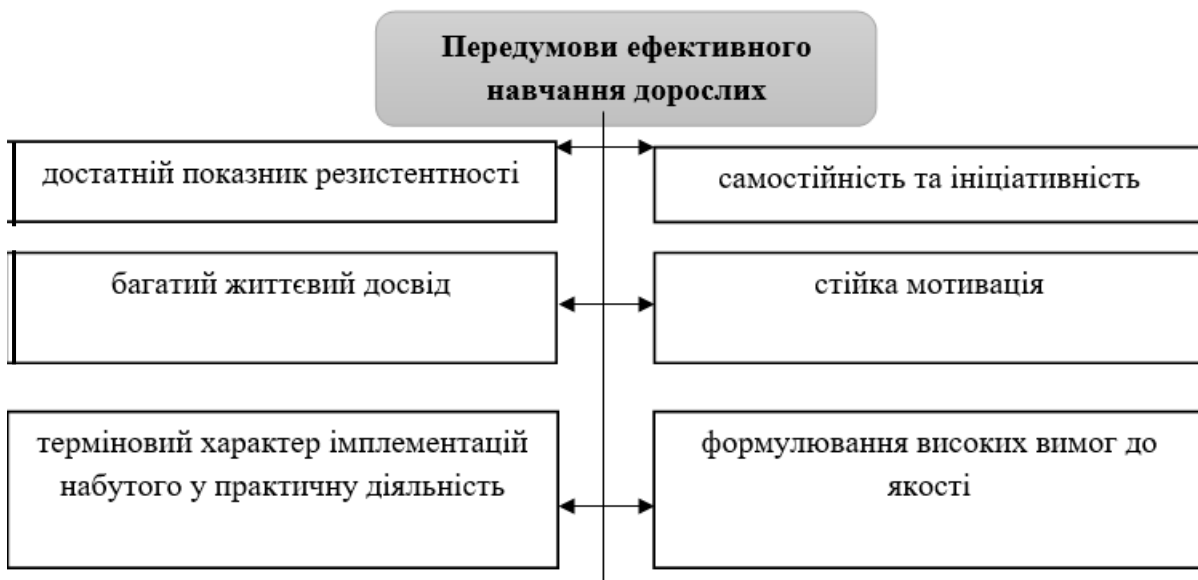

Рис. 2. Передумови ефективного навчання дорослої цільової аудиторії

На основі урахування вищевикладеного стає зрозумілим, що організація навчання дорослих є доволі складним завданням, яке потрібно реалізовувати на засадах цілої низки ключових педагогічних принципів, до переліку яких зокрема можемо віднести: практикоцентрованості, індивідуалізації, колективної співпраці та інші. Важливим у цьому ключі, також, залишається завдання побудови навчальної діяльності на засадах консультативної взаємодії, що уможливорює урахування потенційних запитів кожного представника дорослої цільової аудиторії.

Урахування особливостей андрагогічно-психологічного дискурсу, проблематизує необхідність диференціації ключових особливостей, які дозволяють відрізнити навчання дорослих від навчання інших вікових категорій. До переліку вищевикладених, зокрема, можемо віднести наступні (див.рис.3):

- ✓ фокусування уваги на первинності вивчення того, що є важливим з точки зору його професійної діяльності;
- ✓ прагнення оволодіти новими знаннями, уміннями та навичками, що продукують актуалізацію мотивації до навчання – єдиного дієвого стимулу, що протиставляється неаргументованому нав'язуванню;
- ✓ переважання активної «відтворюваності» набутого у процесі навчання, на протидію репродуктивному;
- ✓ побудова навчального матеріалу на реалістичних фактах та проблемах, що уможливають пошук оптимальних рішень, найбільш наближених до практичних умов;
- ✓ рівень сприйняття навчального матеріалу, детермінований життєвим досвідом, який в свою чергу може полегшувати сприйняття попередньо значущого;
- ✓ важливість неформального спілкування у зв'язку із пам'ятними слідами негативного навчального досвіду, заснованого на формалістичних взаємозв'язках того хто навчає з тим, хто навчається;

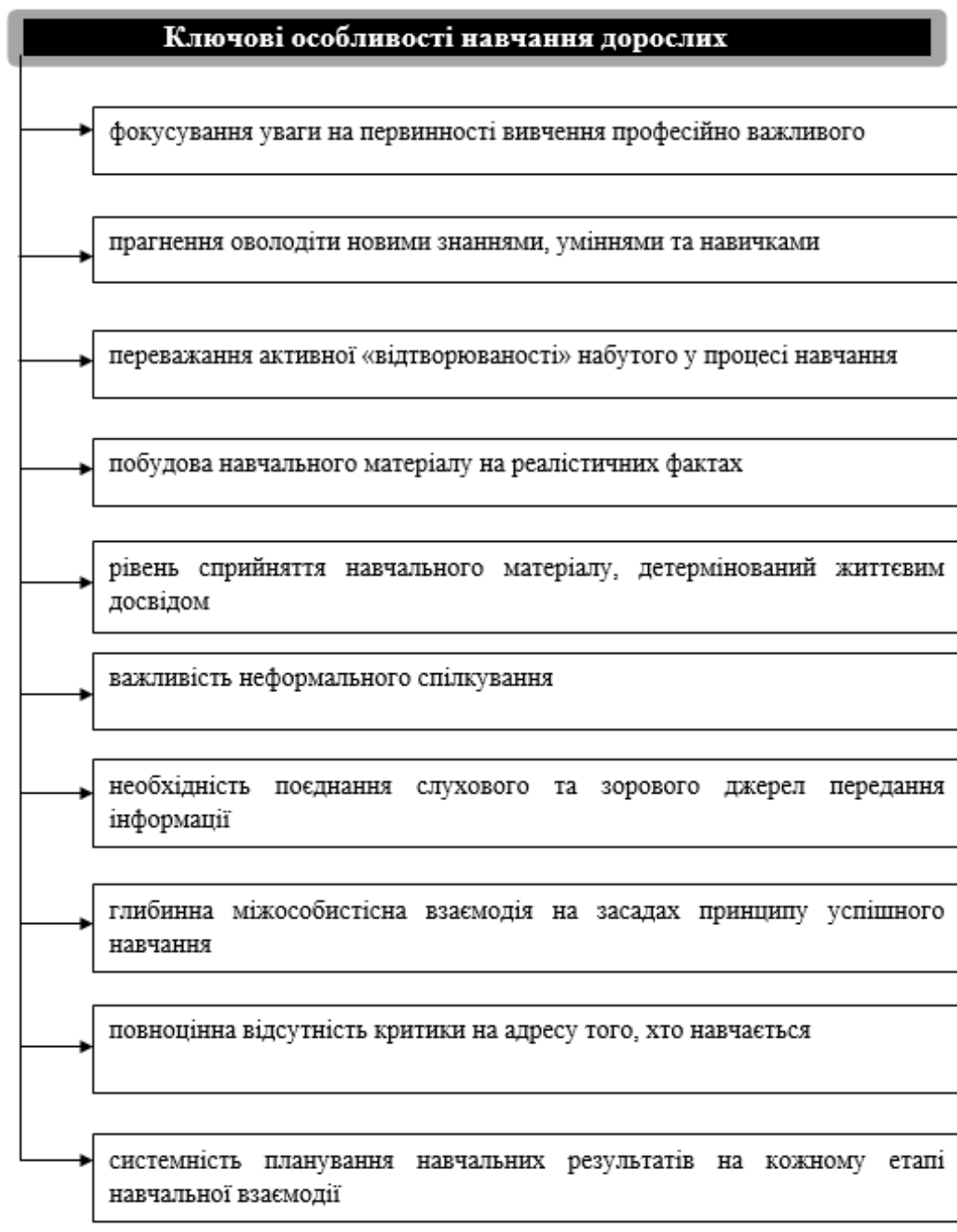

Рис.3. Ключові особливості навчання дорослих

- ✓ необхідність поєднання слухового та зорового джерел передавання інформації, з метою підвищення рівня навчальної результативності, а також різних методів навчання;
- ✓ глибинна міжособистісна взаємодія на засадах принципу успішного навчання, що уможлиблює підвищення рівня мотивації;
- ✓ повноцінна відсутність критики на адресу того, хто навчається у зв'язку із наявністю самокритики та зростаючих показників міжособистісної конкуренції;
- ✓ системність планування навчальних результатів на кожному етапі навчальної взаємодії, що уможлиблює відслідкування досягнутої навчальної динаміки (рис.3).

У ракурсі заявленого, досить високий рівень результативності відзначено на рівні використання дискусійного та проблемного методів, що уможлиблюють активізацію поглядів та позицій суб'єкта пізнання на визначену проблематику. Названі методи уможлиблюють створення таких ситуаційних «реверансів», коли суб'єкт пізнання опиняється в умовах інваріантної активної участі на рівні проблемних обговорень, шляхом залучення усіх своїх інтелектуальних резервів та векторів життєвого досвіду. Важливим у цьому ключі, залишається ще одне андрагогічне завдання – створення максимально комфортного емоційного клімату, здатного стимулювати усі рівні

ПЕДАГОГІКА

навчально міжособистісної взаємодії. Для дорослих суб'єктів пізнання важливою умовою навчальної співпраці є негайне застосування нових знань, навичок та умінь. У цьому аспекті особливою значущістю вирізняються рольові ігри, моделювання реальних ситуацій з життя. Значущим у цьому смисловому ракурсі відрефлексування є факт вищого рівня мотивації до навчання самого дорослого, що створює благодатний ґрунт для андрагогічної підтримки та супроводу його навчальної діяльності.

У контексті такого змістового викладу репрезентовано теоретичну модель навчання дорослих, представлену наступною компонентною структурою: самосвідомість, мотивація, мета (навчальна, розвиваюча та виховна), навчальні цілі (знання, уміння та навички), самонавчання, досвід навчальної та професійної діяльності (див. рис.4).

Дані рис. 4 засвідчують про безсумнівну взаємодію кожного структурного елементу заявленої теоретичної моделі, що свідчить про продуктивність комплексного функціонування на рівні заявлених навчальних завдань освіти дорослих (рис.4).

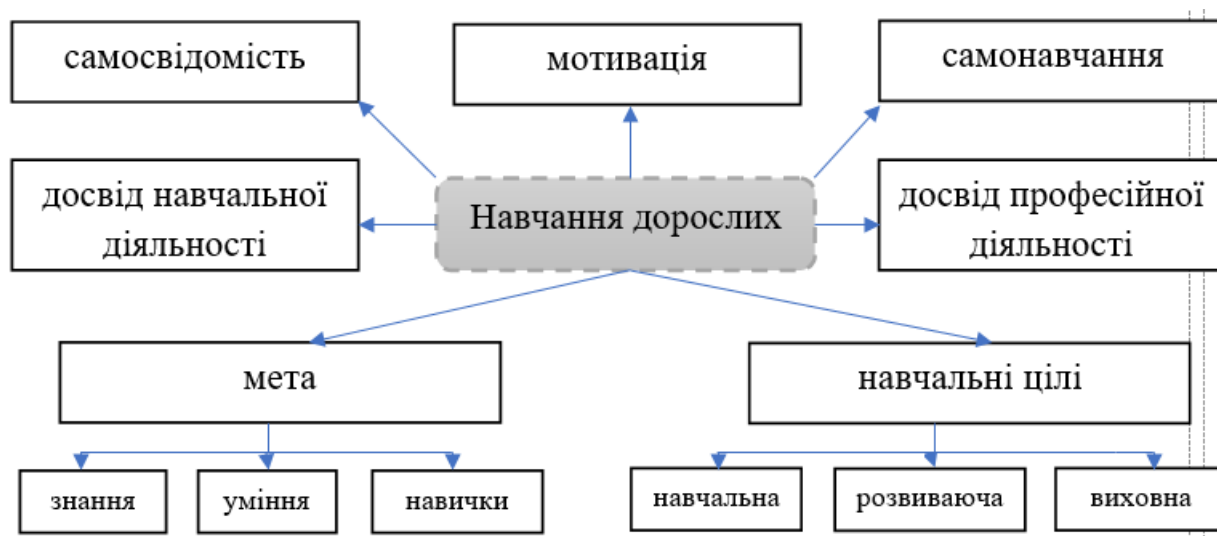

Рис.4. Теоретична модель навчання дорослих

Дискусія. Поетапність відрефлексування досліджуваного феномену на рівні вітчизняних та іноземних розвідок засвідчила про неоднозначність поглядів на умови організації якісного навчального середовища для дорослої цільової аудиторії, що на наш погляд детерміноване впливом сучасних соціокультурних реалій та міжкультурних протирічч.

Висновки. На основі вище викладеного можемо підсумувати, що соціокультурна проєкція заявленого у дослідницькому пошуку феномена є віддзеркалення реально існуючого з урахуванням наявних запитів як об'єктивного так і суб'єктивного характеру. Виходячи з цього, слід пам'ятати що продуктивність співпраці андрагога з дорослою цільовою аудиторією суттєво відрізняється від педагогічної співпраці з дитячою категорією суб'єктів пізнання, що приховується у фокусі ендогенних та екзогенних складових соціокультурного буття сучасного соціуму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Inamorato dos Santos, A., Gaušas, S., Mackevičiūtė, R., Jotautytė, A., & Martinaitis, Ž. (2019). Innovating Professional Development in Higher Education: Case Studies. *Publications Office of the European Union*. Luxembourg, 2019, 341. doi:10.2760/712385, JRC115595

Orsolya Kálmán, Päivi Tynjälä & Terhi Skaniakos (2020). Patterns of university teachers' approaches to teaching, professional development and perceived departmental cultures. *Teaching in Higher Education*, 25(5), 595-614, doi: 10.1080/13562517.2019.1586667

REFERENCES

Inamorato dos Santos, A., Gaušas, S., Mackevičiūtė, R., Jotautytė, A., & Martinaitis, Ž. (2019). Innovating Professional Development in Higher Education: Case Studies. *Publications Office of the European Union*. Luxembourg, 2019, 341. doi:10.2760/712385, JRC115595

Orsolya Kálmán, Päivi Tynjälä & Terhi Skaniakos (2020). Patterns of university teachers' approaches to teaching, professional development and perceived departmental cultures. *Teaching in Higher Education*, 25(5), 595-614, doi: 10.1080/13562517.2019.1586667

T. Dudka

THE PHENOMENON OF ADULT LEARNING THROUGH THE PRISM OF MODERN SOCIO-CULTURAL REALITIES

Abstract

The article touches upon one of the most significant andragogic problems – the peculiarities of the phenomenon of adult learning. The priority of the influence of socio-cultural realities on the organization and implementation of the tasks of teaching the adult target audience is emphasized. The latest trend is correlated with the modern demands of the labour market and the current challenges of scientific and technological progress.

The purpose of the study is to theoretically reflect on the problem of the influence of modern socio-cultural realities on the peculiarities of the organization and implementation of the tasks of adult learning.

The purpose of scientific research is determined by the need to implement a complex theoretical analysis of the stated topic from an andragogical perspective, which makes it possible to correlate the research material with a whole spectrum of endogenous and exogenous factors that determine the peculiarities of the phenomenological nature. The significance of the influence on the personal level of the motivation component, which can take on the role of a decisive component at the level of effective implementation of educational tasks, has been considered in detail. During the problem presentation, attention is focused on the key differences of adult cognitive subjects, which are considered at the stage of organization and implementation of the educational process for them.

The research procedure involved a combination of appropriate methodological tools presented at the level of methods of induction, deduction, comparative analysis, and problem statement. Due to the involvement of such a wide range of research methods, it was possible to single out the peculiarities of adult learning from the andragogical-psychological perspective of the study. This once again confirmed the interdisciplinary nature of the outlined topic. Attention is focused on the importance of the competence approach focused on the implementation of the tasks of teaching adults. This makes it possible to strengthen the practical component, as well as promote the development of value orientations and personal qualities of subjects of cognition.

The result of the study was the design of an adult learning model, represented by the following component structure: self-awareness, motivation, purpose (educational, developmental, and educational), educational goals (knowledge, abilities, and skills), self-study, experience of educational, and professional activities.

The conclusions were made that today's socio-cultural realities have actualized the perception of the phenomenon of adult learning not only from the standpoint of the perspective of profession obtaining but above all from the conditions of ensuring its functioning in terms of market competition. The identified situation at the phenomenological level was closely linked with continuous learning – the driving force of socio-cultural progress.

Keywords: adult learning; socio-cultural realities; phenomenon, andragogy.

DOI

УДК 376.1-056.2/3:373.3.5

Є. Іванов, А. Кокарєва

КОМАНДНА ДІЯЛЬНІСТЬ В ІНШОМОВНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Резюме

Важливою задачею в сучасному освітньому середовищі є визначення основних спрямувань створення команд, дослідження способів їх організації в сучасних умовах, забезпечення їх успішної функціонування, оцінка отриманих результатів і надання учасникам команди таких значущих

ПЕДАГОГІКА

знань, вмінь і навичок, які були б гнучкими та застосовними в різних ситуаціях життя. Головною **метою** цього дослідження є висвітлення ключових аспектів розуміння сутності команди, визначення основних напрямів її створення та функціонування на підставі аналізу досвіду роботи подібних команд у міжнародному освітньому середовищі. У процесі дослідження використано низку загальнонаукових **методів**: аналіз (компаративний аналіз, контент-аналіз), синтез, класифікація, порівняння тощо. На основі аналізу зарубіжного досвіду використання командної діяльності в іномовному освітньому просторі як **результат** було виявлено особливості побудови команд, їх функціонування, визначення задач, що мають бути виконані, а також типи команд, які існують у іномовному освітньому просторі. Особливу увагу було приділено проблемам міжкультурної комунікації та використанню засобів мультимедійних технологій в командній діяльності, зокрема під час вивчення іноземної мови.

Як **висновок** ми припускаємо, що організація командної роботи на віртуальних комунікаційних платформах має вирішальне значення в контексті навчання. Віртуальні комунікаційні платформи сприяли тому, що навчальний процес став більш доступним для всіх. Командна діяльність стала важливим інструментом для організації навчальних процесів в сучасному освітньо-інформаційному середовищі.

Ключові слова: іномовний освітній простір; команда; командна діяльність; міжкультурна комунікація; мультимедійні технології

Вступ. Сьогодні перед людством постало безліч складних завдань, виконання яких потребує об'єднання людських ресурсів, єднання та взаємної підтримки в колективі. Нині важко заперечити факт того, що розрізненість і неузгодженість окремих елементів загальної системи, їх хаотичність і надмірна самоорієнтованість призводять до значно менш ефективної діяльності, а отже до гірших результатів. Досвід подолання пандемії, повномасштабного вторгнення в Україну, геополітичні процеси на Близькому Сході лише підтверджують, що успіх будь-якого суб'єкта залежить не лише від професіоналізму та особистих якостей окремих його елементів, але й від спільної діяльності всього колективу, всієї організації, всієї спільноти.

Немає сумнівів в тому, що результати виконання більшості поставлених завдань є значно кращими при роботі саме в команді, а не індивідуально, оскільки кожен учасник отримує можливість внести свій унікальний особистий внесок у досягнення поставленої мети найкращим способом з тих, якими володіє.

У зв'язку з цим, одним із ключових **завдань** у сучасному освітньому просторі є саме визначення основних напрямів формування команди як такої, дослідження способів організації команд в сучасних умовах, їх успішного функціонування, оцінки їх результатів та оволодіння учасниками команди такими значущими знаннями, уміннями та навичками, які б були достатньо гнучкими для застосування їх за будь-яких життєвих обставин.

Метою статті є окреслення основних аспектів розуміння сутності команди, визначення основних напрямів її формування та діяльності на основі аналізу зарубіжного досвіду роботи таких команд в іномовному освітньому просторі.

Методи та методики дослідження. У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові методи: аналізу (для всебічного дослідження складових частин поняття), порівняння (для встановлення подібностей та відмінностей різних підходів), синтезу (для об'єднання розрізнених дефініцій в єдине ціле), класифікації (для поділу предмету дослідження на групи за певними ознаками), методи компаративного аналізу, контент-аналізу тощо.

Найбільш популярними та ефективними у сучасній освіті є такі методи навчання, які акцентують увагу на успішному вирішенні поставлених завдань та проектному навчанні. Вони передусім спрямовані на розвиток творчих здібностей, критичного та системного мислення, а також формування гнучких особистісних якостей, які необхідні для подальшої успішної професійної діяльності. Повноцінна освіта, яка передбачає навчання, виховання та розвиток, неможлива без взаємодії між людьми, яка полягає в "діалозі свідомостей і підсвідомості" (Полянкіна, 2020). Саме тому міжособистісні відносини на рівні суб'єкт-суб'єкт відіграють суттєву роль у сфері освіти і не можуть бути замінені жодними цифровими пристроями або штучним інтелектом.

Освіта – це не лише навчальний матеріал, але й вміння спілкуватися з іншими; врешті-решт, це здобуття студентами соціально-комунікативного досвіду. А отже, для успішної організації освітнього процесу потрібний діалог та когнітивна активність тих, хто навчається. Різні способи

колективної роботи та групової діяльності сприяють забезпеченню ключових принципів сучасної освітньої моделі.

В сучасному освітньому просторі командна діяльність набуває неабиякого значення. Вона не розглядається лише як проста співпраця між людьми, що працюють над спільним проектом в одній організації або вчаться в одному колективі. Командна робота перш за все — це діяльність групи людей, що зосереджена на вирішенні певної задачі. У такому випадку команда розглядається як окремий елемент в механізмі функціонування будь-якої організації.

У зарубіжних дослідженнях, присвячених методам навчання мови, роботу в команді описують як ефективний засіб навчання студентів спілкуватися іноземною мовою. Значно кращі результати навчання досягаються саме тоді, коли студенти формують спільноти, в яких вони спільно обговорюють різні теми і генерують ідеї. Це сприяє створенню сприятливого середовища, в якому кожен учасник команди відчуває, що є готовим ризикувати і робити власні помилки (Улічна, 2021).

Коли вчитель постійно контролює студентів в процесі їх живого спілкування іноземною мовою (особливо перед аудиторією), такі студенти часто відчувають себе занадто обмеженими та «затиснутими» для того, щоб вільно обговорювати теми, які їм справді близькі. Проте, працюючи в невеликих командах зі своїми однокурсниками, студенти занурюються в іншомовне спілкування та частіше долають невидимі бар'єри, що заважають їм говорити вільно.

Спільне навчання можна розглядати як практичний досвід спілкування іноземною мовою. Таким чином, навчаючись в команді, студенти успішніше засвоюють лексику, пов'язану з конкретною темою, оскільки свобода і автономія, які притаманні роботі в групі, роблять навчання цікавішим та приємнішим для них (Палеа, 2016). Проте, навіть якщо робота в команді надає студентам свободу і перетворює вивчення іноземної мови на захоплюючу діяльність, це не обов'язково означає, що нові слова та складні граматичні структури будуть використовуватися. Загалом, студенти, що вивчають іноземну мову, мають тенденцію залишатися в "комфортній зоні" та використовувати лексику та структури, з якими вони вже знайомі. Коли викладач бажає, щоб студенти засвоїли нову лексику, слід встановити мінімальні вимоги, щоб новий лексичний та граматичний матеріал був включений у діалоги та монологи.

Порівняльно-педагогічними дослідженнями проблем іншомовної освіти на основі іноземного досвіду займалися ряд вчених серед яких О. Кузнецова (Кузнецова, 2018) – розвиток мовної освіти в середніх і вищих навчальних закладах Великої Британії, Т. Боднарчук (Боднарчук, 2012) – розвиток двомовної освіти в Австрії, О. Лазаренко (Лазаренко, 2010) – тенденції становлення та розвитку іншомовної освіти в університетах Великої Британії, В. Гаманюк (Гаманюк, 2019) – іншомовна освіта Німеччини в контексті паневропейських інтеграційних процесів, Л. Гульпа (Гульпа, 2007) – тенденції розвитку освіти інших мов у загальноосвітніх школах Угорської Республіки, О. Максименко (Максименко, 2013) – особливості організації навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах Західної Європи, М. Тадієва (Тадієва, 2011) – особливості розвитку іншомовної освіти в загальноосвітніх школах країн-членів Європейського Союзу.

Проблемам командної діяльності приділено увагу в роботах таких закордонних вчених, як Дж.Р. Кемзенбер, К. Левіс-МакКлеар, Д.К. Сміт і М. Тейлор. Основні аспекти розвитку та переваги роботи в малих групах вивчав Б. Тукман. Ролі, які виконують окремі члени команди під час своєї спільної діяльності, досліджувалися в роботах М. Белбін.

Результати. Метод створення команд виник наприкінці 80-х і на початку 90-х років у США та Західній Європі і швидко здобув популярність як у всьому світі, так і в нашій державі.

Командна діяльність стала важливим інструментом для організації роботи в сучасному освітньо-інформаційному середовищі завдяки її невичерпному потенціалу до швидкого накопичення ресурсів, системної організації запланованої роботи, безпосереднього виконання поставлених завдань та реорганізації у іншу команду чи розпаду, а також корпоративному середовищі як ефективний інструмент стимулювання та мотивації персоналу.

Уміння працювати в групі для вирішення проблем, ефективної комунікації та управління ресурсами є необхідним у сучасному світі і для освіти і для бізнесу. Спільна робота над спільною метою допомагає створити відчуття ідентичності в учасників, а подолання поставлених викликів дає можливість досягти успіху, вийти за межі власної зони комфорту (фізично, емоційно, інтелектуально, духовно) і потрапити в область невідомого результату, яку часто називають зоною зростання (Кейн, 1998).

ПЕДАГОГІКА

Тим не менш, вихід за межі зони комфорту, як правило, пов'язаний і з ризиком, особливо на початку діяльності будь-якої команди. Якщо учасник команди занадто швидко виходить за межі зони комфорту, то потрапляє в зону тривоги, відому як зона паніки (Кейн, 1998). Саме тому Кейн наголошує на необхідності відшукати оптимальну інтенсивність впливу на учасника команди, що знаходиться між нудьгою, відсутністю стимуляції або викликів та його ймовірною тривогою через надлишок такої стимуляції чи через виникнення певних проблем.

Діяльність, в якій присутній виклик, загалом спонукає людей вийти за межі типового та відчутти унікальне середовище, в якому можна отримати цінні навички, які згодом можна буде застосувати до нових ситуацій. Навички, набуті під час таких командних занять, як правило, засвоюються і зберігаються краще, ніж ті, що включають лише прослуховування лекційного матеріалу, читання чи письмо.

Хоча учасники зазвичай запам'ятовують лише близько 10% прочитаного, їх здатність до запам'ятовування зростає до 50%, якщо вони активно беруть участь у навчальному процесі з обговоренням і демонстраціями. Міцність засвоєння отриманих знань, умінь та навичок зростає ще більше (до понад 70% від нового матеріалу) якщо учасник має можливість брати участь і практикувати те, що він щойно дізнався, і до 90%, якщо йому надається можливість пережити, розмірковувати, інтерналізувати та потім поділитися тим, що він дізнався (Кейн, 1998).

Командна робота, на думку вченого, має передусім бути зосереджена на розв'язанні проблем, зміцненні впевненості або підвищенні креативності та ефективного зворотного зв'язку. Це є особливо важливим в процесі оволодіння іноземною мовою адже вивчення мови вимагає впевненості в собі та відчуття комфорту та розслаблення. Працюючи в команді учасники групи з вивчення мови можуть розвинути навички спілкування та надати точний відгук про заняття або про отриманий ними досвід. Завдяки ж творчим завданням студенти вчать довіри та самовпевненості, що потім знаходить своє відображення у діалогах та письмових завданнях.

За словами Кейна та Джолліфа, викладачеві чи модераторові необхідно штучно імітувати виклики, життєві ситуації і навіть пригоди, створюючи підґрунтя для розширення здібностей окремих людей і групи в цілому. Ці ситуації мають бути такими, з якими учасники команди стикаються протягом звичайного дня і, беручи участь у таких заходах, учасники отримують навички, які можуть бути згодом використані у повсякденній діяльності. Кінцевим результатом є більш впевнена та здібна людина та команда, яка співпрацює більше.

Згідно з Т. Квіком (Квік, 2002), команда розвивається поетапно протягом певного періоду часу.

На першому етапі учасники ще можуть мати складності та непевності щодо їх призначення та розподілу ролей.

На другому етапі – група остаточно визначає завдання, обговорює та розподіляє ролі між учасниками з урахуванням їх здібностей або індивідуальних побажань. Деяка плутанина все ще існує, і між учасниками команди, що формується, можуть навіть виникнути певні сутички, суперечки чи навіть конфлікти через різне бачення підходів до вирішення поставлених задач. Зазвичай існує більше ніж одне бачення можливих рішень, а отже деякі учасники команди можуть намагатися взяти управління під свій контроль, тоді як інші можуть не погодитися з таким підходом і змагатися за лідерські позиції всередині групи. Шляхом перемовин під наглядом модератора чи педагога учасники врешті-решт приходять до спільної думки.

На третьому етапі усі учасники починають працювати разом для досягнення спільної мети. Ролі, які раніше могли бути корисливими, стають більш орієнтованими на групу та груповий результат. Розрізнений характер другого етапу починає зникати вже тоді, коли учасники починають розробляти ефективні способи досягнення цілей.

Четвертий етап — це обробка динаміки. Члени команди переоцінюють свої нові ролі, і формальне лідерство може згаснути, оскільки учасники працюють разом, щоб знайти ще ефективніші способи досягнення бажаних цілей.

На п'ятому етапі групи завершують завдання та аналізують, обговорюють результати, підводять підсумки діяльності. Групи, сформовані під час такої роботи, не є константними, а можуть перегрупуватися шляхом приєднання нових осіб, що, ймовірно, потребуватиме повторного перегляду другого або третього етапу (Байдер, 2002).

Сфери мовної освіти та міжкультурного спілкування швидко розвивалося протягом останніх кількох десятиліть. Однак ці дві сфери часто рухалися вперед не перетинаючись. Хоча викладачі мови іноді і цікавляться походженням та культурою своїх студентів, тим не менш, часто на це

витрачається лише мінімальна кількість часу хоча специфіка мови та міжкультурна взаємодія часто відіграють ключову роль у позитивній взаємодії між двома групами (Фантіні, 1997).

Терміну міжкультурна комунікація важко дати єдине визначення. За даними Спітцберга та Купача (Спітцберг, 1987), вже на той час існувало 167 визначень комунікативної компетенції лише в Сполучених Штатах.

Успішна комунікація та командна діяльність може викликати складності в рамках роботи навіть з представниками однієї культури, а складність виконання цього завдання стає дедалі більшою, оскільки аудиторія може збільшуватися і включати в себе представників і інших культур також.

Основними рисами успішної міжкультурної комунікації на думку Фантіні є здатність налагоджувати стосунки, можливість спілкування з мінімальними втратами сенсу сказаного або спотвореннями і здатність досягти певного рівня відповідності між залученими у команді особами (Фантіні, 1997). Комунікаційна компетентність є міжкультурним поняттям, а тому може бути визначена як якість взаємодії між носіями різних культур.

Вивчення іншої культури та пошук шляхів для успішної міжкультурної комунікації часто є складним процесом, що включає пошук правильних значень і адаптація їх до власних культурних особливостей задля забезпечення оптимального розуміння.

У 1993 році М. Беннетт (Беннет, 1993) розробив модель розвитку, яка описує еволюцію навчання культурі шляхом визначення стадій чутливості, які людина відчуває під час адаптації до культурних відмінностей. Починаючи зі стадії етноцентризму і закінчуючи стадією етнорелятивізму, або прийняття відмінностей, учасник комунікації стає більш вправним у передбаченні результатів, тим самим підвищуючи культурну обізнаність і міжкультурну компетентність.

Оскільки фокус викладання мови зміщується з сухого викладання граматики як механічного аспекту мови та шаблонної групової роботи на викладання і дотримання саме комунікативної компетентності, на перший план виходить потреба підготовки відповідних викладачів. Концепція лінгвокультури пояснює важливість викладання мови та культури разом як нерозривної сутності (Фантіні, 1997).

Е. Холл (Холл, 1976) вважав, що мова – це культура, і що вивчення одного передбачає вивчення іншого. В своїх працях він підкреслював, що для того, щоб успішно функціонувати в міжкультурних ситуаціях, необхідно знати обидві сфери.

Крім того, важливу роль у командній діяльності дедалі більше відіграють роль мультимедійні технології навчання.

Технології надали більше можливостей для спільного навчання. Як учні, так і викладачі у своїй командній роботі можуть використовувати онлайн-дошку Stixy, групи Google або Mikogo тощо (Рао, 2019). Застосовуючи подібні технології, учні можуть співпрацювати як під час заняття, так і під час виконання домашніх завдань. Коли студенти працюють на онлайн-платформах, таких як MS Teams, викладач може стежити за роботою команд безпосередньо під час сеансу спілкування або опосередковано, прослуховуючи його запис. Такий вид роботи широко розповсюджений у США та країнах ЄС.

Крім того, аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що перевірка розмовної діяльності студентів у невеликих командах є також необхідною, оскільки науковці стверджують, що коли учасники розмовляють іноземною мовою в невеликих командах без коригування, така діяльність не може розглядатися як контрольована практика. Однак не рекомендується виправляти помилки під час обговорення: помилки варто зафіксувати і виправити пізніше. Тому перед тим, як учасники приступають до роботи в командах, їх слід проінформувати про необхідність фіксувати помилки один одного з метою їх подальшого виправлення. Зауважимо, що якщо студенти співпрацюють на комунікаційних платформах, таких як MS Teams, їхня розмова записується, тож помилки, які залишаються непоміченими, можна виправити пізніше.

Дискусія. Усі члени команди повинні сприяти досягненню спільної мети незалежно від рівня володіння матеріалом, зокрема – іноземною мовою. Будь-яке висловлювання має соціальну функцію, оскільки співрозмовник очікує від слухача зворотного зв'язку та відповіді. Створюючи діалоги, учні вчаться розпізнавати різні типи функціональної мови (прохання, наказ, відмова, вибачення тощо) (Крістіанто, 2020).

Крістіанто багато уваги приділяє саме командній роботі та аудиторному спілкуванню вчителя і студентів, в якому іноземна мова набуває практичного використання. За такого підходу студенти виконують завдання під час спільної позакласної роботи, а вимога володіння іноземною

ПЕДАГОГІКА

мовою поширюється не лише на саме завдання, але й на будь-які інші обговорення, незалежно від того, чи вони безпосередньо пов'язані з відповідним завданням чи ні.

При цьому вилдач або модератор командної діяльності має змогу використовувати такі технології, як запис мовлення учасників команди або засоби телеконференції, щоб перевірити, чи виконуються вимоги тоді, коли члени групи працюють автономно, і щоб переконатися, що вони ні за яких обставин не переходять на рідну мову. Без таких регулярних контрольних зрізів навички володіння іноземними мовами учасників можуть не розвиватися, а командна робота не матиме сенсу.

З метою планування роботи та досягнення очікуваних результатів, важливо мати розуміння різних типів команд, які існують у іншомовному освітньому просторі:

1. Традиційна модель. Це – група людей, яка має традиційного лідера. Лідер команди розділяє повноваження та відповідальність з іншими членами команди. Розмір цієї відповідальності залежить від обсягу питань, що розглядаються. Однак, в деяких випадках, традиційний лідер може передати роль лідера іншим членам команди.

2. Модель командного духу. Цей тип команди характеризується тим, що група людей працює під керівництвом однієї особи. Члени команди відчувають задоволення та натхнення від своєї роботи, завдяки наявності командного духу. Однак ця модель не завжди вважається справжньою командою, оскільки завжди є одна особа, яка несе основний тягар роботи. Крім того, в командах такого типу відсутні обмін владою та відповідальністю.

3. Модель переднього краю. Ця модель описує групу людей, які можуть самі керувати собою. В такій команді немає особи, яка має владу приймати рішення щодо питань, що стосуються всієї групи. Ця модель відома як самокоординована робоча група, де кожен має право та несе відповідальність за прийняття всіх рішень.

4. Модель цільових завдань. Це тип команди збирається на обмежений час для роботи над спеціальним проектом або завданням. Ця команда часто називається цільовою групою або проектною командою.

5. Модель кібер-команди. У цій моделі члени команди рідко зустрічаються особисто. Вони відомі як "кібер" або "віртуальні" команди. Головна особливість цих команд полягає в тому, що вони повинні співпрацювати для досягнення своїх цілей, хоча їхні члени можуть зустрічатися лише на початку проекту. Інформаційний обмін відбувається через електронну пошту, телефон або відеоконференції (Муха, 2015).

Висновки. Підсумовуючи короткий огляд зарубіжного досвіду використання командної діяльності в іншомовному освітньому просторі можемо зробити певні узагальнення:

Команда становить основний структурний елемент успішних організацій. Організація може акцентувати увагу на аспектах, таких як сервіс, якість, вартість, швидкість, ефективність та продуктивність, проте команди залишаються ключовими засобами досягнення успіху для більшості організацій у різних сферах діяльності.

Загалом організація командної роботи на віртуальних комунікаційних платформах є важливою у процесі навчання, особливо коли з певних причин особистий контакт учасників обмежений. Командна робота створює дружнє та сприятливе середовище, що знімає бар'єри для іншомовного спілкування.

Віртуальні платформи для комунікації, такі як MS Teams, зробили навчальний процес більш доступним для всіх, оскільки навіть ті студенти, які занадто сором'язливі, щоб активно приймати участь у групових обговореннях, можуть легко поділитися своїми думками зі своїми однокурсниками, просто написавши їх у чаті. Більше того, студенти, які мають труднощі з вираженням своїх ідей через обмежений рівень знань іноземної мови, можуть використовувати різноманітні інтернет-ресурси, коли це необхідно. Особливо велику роль такі платформи відіграють у процесі становлення міжкультурних комунікацій.

Іншою явною перевагою командної роботи на віртуальних платформах над прямим навчанням іноземній мові є можливість викладачеві перевіряти ступінь залучення студентів або асинхронно, перевіряючи записи сеансів спілкування команд, або синхронно, шляхом втручання в їхню роботу та виправлення помилок, якщо це необхідно. У цьому відношенні командну роботу на віртуальних комунікаційних платформах можна розглядати як контрольовану практику з викладачем, який виконує роль супервізора.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Боднарчук, Т. (2012). Розвиток білінгвальної освіти Австрії (1945-2010).
- Гаманюк, В.А. (2019). Іншомовна освіта Німеччини у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів: теорія і практика.
- Гульпа, Л. (2007). Тенденції розвитку іншомовної освіти у середніх навчальних закладах Угорської Республіки.
- Кокарева, А.М. (2010). Особливості підготовки студентів з гуманітарних дисциплін у контексті компетентнісного підходу.
- Кокарева, А. (2019). Реалізація технологічно орієнтованого підходу в системі професійної підготовки інженерів у технічному університеті. Вісник Національного авіаційного університету. Серія; Педагогіка. Психологія. К.: НАУ, 15. 130-132.
- Kokarieva, A., Khomenko-Semenova, L., Glushanytsia, N. Ievtushenko, I., & Odarchenko, R. (2019). Information and Communication Technologies in the Professional Training of Engineers. International Workshop on Conflict Management in Global Information Networks (CMiGIN 2019), Lviv, Ukraine, 29 November, 2019, CEUR-WS.org, online.
- Кузнецова, О. (2018). Іншомовна освіта у сучасних європейських соціально-економічних реаліях.
- Лазаренко, О.В. (2010). Тенденції становлення та розвитку іншомовної освіти в університетах Великої Британії.
- Максименко, О. (2013). Підходи до втілення професійного компоненту змісту навчання іноземних мов у старшій школі країн Європейського Союзу.
- Муха, Р.А. (2015). Команда, її сутність та особливості розвитку.
- Полянкіна, С.Ю. Онлайн-освіта: реонтологізація чи деонтологізація?
- Тадієва, Л. (2011). Досвід реформування шкільної іншомовної освіти в Україні в рамках рекомендацій освітніх та мовних інститутів Ради Європи.
- Bennett, M. (1993). Toward ethnorelativism; A developmental model of sensitivity.
- Bider, Mary Kay. (2002). Teamwork and place-based curriculum and instruction in teaching English to speakers of other languages.
- Cain, J., & Jolliff, B. (1998). Teamwork and teamplay.
- Christianto, D. (2020). Speech Acts in EFL Classrooms. *Journal of Pragmatics Research*, 2(1). 68-79.
- Fantini, A. (1997). New ways in teaching culture.
- Farahian, M., & Ebadi, S. (2023). Collaborative Digital Writing and Metacognitive Knowledge in Writing Among TEFL Students: the Mediating Role of Online Knowledge Sharing. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning: SSRN Electronic Journal*, 18(5). 1-20.
- Hall, E. (1976). Beyond culture.
- Palea, L. L. (2016). Collaborative Communicative Techniques in Teaching Foreign Languages.
- Quick, T. (2002). Successful team building.
- Rao, P.S. (2019). The impact of Collaborative Learning on EFL/ESL Classrooms. *Alford Council of International English & Literature Journal (ACIELJ)*, 2(4). 38-51.
- Spitzberg, B., & Cupach, W. (1987). The model of relational competence: A review of assumptions and evidence.
- Team models. Different types of teams".
- URL: <http://www.managementstudyguide.com/team-models.htm>
- Uličná, K. (2021). The Nature of Reflective Communication Within Video Clubs: What Matters? *Orbis Scholae*, 15(3). 1-18.

REFERENCES

- Bodnarchuk, T. (2012). Rozvytok bilinhvalnoi osvity Avstrii (1945-2010) [Development of bilingual education in Austria (1945-2010)].
- Hamaniuk, V.A. (2019). Inshomovna osvita Nimechchyny u konteksti zahalnoevropeiskykh intehratsiinykh protsesiv: teoriia i praktyka [Foreign language education in Germany in the context of pan-European integration processes: theory and practice].
- Hulpa, L. (2007). Tendentsii rozvytku inshomovnoi osvity u serednikh navchalnykh zakladakh Uhorskoj Respubliky [Trends in the development of foreign language education in secondary schools of the Republic of Hungary].

ПЕДАГОГІКА

Kokarieva, A.M. (2010). Osoblyvosti pidhotovky studentiv z humanitarnykh dyscyplin u konteksti kompetentnisnogo pidkhodu [Peculiarities of training students in humanitarian disciplines in the context of the competence approach].

Кокарева, А. Реалізація технологічно орієнтованого підходу в системі професійної підготовки інженерів у технічному університеті. Вісник Національного авіаційного університету. Серія; Педагогіка. Психологія. К.: НАУ, 15. 130-132.

Kokarieva, A., Khomenko-Semenova, L., Glushanytsia, N. Ievtushenko, I., & Odarchenko, R. (2019). Information and Communication Technologies in the Professional Training of Engineers. International Workshop on Conflic Management in Global Information Networks (CMiGIN 2019), Lviv, Ukraine, 29 November, 2019, CEUR-WS.org, online.

Kuznietsova, O. (2018). Inshomovna osvita u suchasnykh yevropeiskykh sotsialno-ekonomichnykh realiakh [Foreign language education in modern European socio-economic realities].

Lazarenko, O.V. (2010). Tendentsii stanovlennia ta rozvytku inshomovnoi osvity v universytetakh Velykoi Brytanii [Trends in the formation and development of foreign language education in the universities of Great Britain].

Maksymenko, O. (2013). Pidkhody do vtilennia profesiinoho komponentu zmistu navchannia inozemnykh mov u starshii shkoli krain Yevropeiskoho Soiuzu [Approaches to the implementation of the professional component of the content of foreign language learning in high school in the countries of the European Union].

Mukha, R.A. (2015). Komanda, yii sutnist ta osoblyvosti rozvytku [The team, its essence and features of development].

Poliankina, S.Iu. Onlain-osvita: reontolohizatsiia chy deontolohizatsiia? [Online education: reontologization or deontologization?]

Tadiieva, L. (2011). Dosvid reformuvannia shkilnoi inshomovnoi osvity v Ukraini v ramkakh rekomendatsii osvitnikh ta movnykh instytutiv Rady Yevropy [The experience of reforming school foreign language education in Ukraine within the framework of the recommendations of the educational and language institutes of the Council of Europe].

Bennett, M. (1993). Toward ethnorelativism; A developmental model of sensitivity.

Bider, Mary Kay. (2002). Teamwork and place-based curriculum and instruction in teaching English to speakers of other languages.

Cain, J., & Jolliff, B. (1998). Teamwork and teamplay.

Christianto, D. (2020). Speech Acts in EFL Classrooms. *Journal of Pragmatics Research*, 2(1). 68-79.

Fantini, A. (1997). New ways in teaching culture.

Farahian, M., & Ebadi, S. (2023). Collaborative Digital Writing and Metacognitive Knowledge in Writing Among TEFL Students: the Mediating Role of Online Knowledge Sharing. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning: SSRN Electronic Journal*, 18(5). 1-20.

Hall, E. (1976). Beyond culture.

Palea, L. L. (2016). Collaborative Communicative Techniques in Teaching Foreign Languages.

Quick, T. (2002). Successful team building.

Rao, P.S. (2019). The impact of Collaborative Learning on EFL/ESL Classrooms. *Alford Council of International English & Literature Journal (ACIELJ)*, 2(4). 38-51.

Spitzberg, B., & Cupach, W. (1987). The model of relational competence: A review of assumptions and evidence.

Team models. Different types of teams”.

URL: <http://www.managementstudyguide.com/team-models.htm>

Uličná, K (2021). The Nature of Reflective Communication Within Video Clubs: What Matters? *Orbis Scholae*, 15(3). 1–18.

Ivanov Y., Kokarieva A.

TEAM WORK IN LANGUAGE EDUCATIONAL SPACE: FOREIGN EXPERIENCE

Abstract

An important **task** in the modern educational environment is to determine the main directions of creating teams, research ways of their organization in modern conditions, ensure their successful functioning, evaluate the results obtained and provide team members with such significant knowledge, skills and abilities that would be flexible and applicable in various situations of life. The main **goal** of this study is to highlight the key aspects of understanding the essence of the team, to determine the main

*directions of its creation and functioning based on the analysis of the work experience of similar teams in the international educational environment. A number of general scientific **methods** were used in the research process: analysis (comparative analysis, content analysis), synthesis, classification, comparison, etc. Based on the analysis of the foreign experience of using team activities in the foreign language educational space, as a **result**, the peculiarities of building teams, their functioning, defining the tasks to be performed, as well as the types of teams that exist in the foreign language educational space were revealed. Special attention was paid to the problems of intercultural communication and the use of multimedia technologies in team activities, in particular when learning a foreign language.*

*As a **conclusion**, we suggest that the organization of team work on virtual communication platforms is crucial in the context of learning. Virtual communication platforms have contributed to the fact that the educational process has become more accessible to everyone. Team activity has become an important tool for organizing educational processes in the modern educational and informational environment.*

Keywords: *foreign language educational space; intercultural communication; multimedia technologies; team; team work.*

DOI

УДК 37.09(477):616-036.21+355.271-021.68(045)

О. Ковтун, Н. Мельник, Л. Помиткіна, Н. Ладозубець, А. Кокарєва

КОНСТРУКТИВНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПІСЛЯ ПАНДЕМІЇ ТА ВІЙНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Резюме

*Система вищої освіти України зазнала значних викликів через пандемію COVID-19 та воєнну агресію РФ, з-поміж них: втрата чи руйнування освітньої інфраструктури, втрата людського капіталу, неможливість забезпечення нормального функціонування системи освіти через безпекові ризики та ін. Водночас відзначаються й певні позитивні тенденції щодо стабілізації та розвитку вищої освіти в Україні у цей складний період. **Мета** статті полягала у визначенні та обґрунтуванні конструктивних чинників розвитку вищої освіти України в умовах після пандемії та війни. **Методи дослідження:** аналіз статистичних даних українських та європейських центрів аналітичних і наукових досліджень; положень міжнародних організацій про підтримку української освітньої та наукової спільноти в умовах війни; систематизація фактичного матеріалу щодо моніторингу конструктивних чинників розвитку системи вищої освіти; формування висновків щодо основних конструктивних чинників розвитку вищої освіти України в умовах після пандемії та воєнного стану. **Результати** полягають у визначенні номенклатури конструктивних чинників розвитку вищої освіти в умовах після пандемії та воєнного стану: 1) адаптивність та гнучкість системи вищої освіти, ефективне інституційно-правове регулювання системи вищої освіти в умовах воєнного стану; 2) вдосконалення технологічної інфраструктури, оптимізація підходів до організації освітнього процесу, запровадження інноваційних методів навчання, поглиблення цифровізації освіти; 3) оновлення української науки, інтеграція вищої освіти України до європейського освітнього та дослідницького простору; 4) зміцнення стійкості освітянської спільноти. **Висновки.** Системі вищої освіти України більшою мірою вдалося впоратися з викликами після пандемії та воєнного стану. Прийняті управлінські рішення спрямовані на максимальне збереження системи від можливих суттєвих втрат і можуть розглядатися як оптимальні для системи вищої освіти. В умовах воєнного стану вітчизняні заклади вищої освіти оперативно відреагували на складну ситуацію, своєчасно адаптувалися до нових вимог і розробили та реалізували адекватні заходи для переходу на дистанційні й змішані моделі організації освітнього процесу, використовуючи сучасні цифрові технології. У науково-дослідницькій діяльності відбувається зміцнення інституційно-правових засад провадження науково-інноваційної діяльності, відзначається осучаснення напрямів наукового дослідження, тенденції до формування та реалізації нових наукових та інноваційних проєктів в межах програм ЄС, підтримка національної та міжнародної академічної мобільності студентів і викладачів та ін.*

ПЕДАГОГІКА

***Ключові слова:** адаптивність та гнучкість; інституційно-правове регулювання; інтеграція; конструктивні чинники; освітній та дослідницький простір; стійкість; технологічна інфраструктура; цифровізація освіти.*

Дослідження є результатом проєкту «Вища освіта в період постпандемії: трансформації, виклики та перспективи» (номер державної реєстрації: 0122U001803, реєстраційний номер Національного авіаційного університету: 420-DB22) МОН України, що фінансується з коштів державного бюджету.

Вступ. Упродовж останніх років освіти України доводиться переживати екзистенційні виклики, спочатку пов'язані з пандемією COVID-19, а з лютого 2022 року – з широкомасштабною агресією РФ щодо нашої держави. Більшість змін, яких зазнала система вищої освіти України, негативного характеру, з-поміж них насамперед відзначимо такі, як втрата чи руйнування освітньої інфраструктури, міграція науково-педагогічних працівників і студентів за межі України, призупинення освітнього процесу на початковому етапі широкомасштабного вторгнення, неможливість забезпечення нормального функціонування системи освіти через безпекові ризики та багато інших.

Питання впливу пандемії та воєнного стану на освітню систему України загалом, та сектор вищої освіти зокрема, було предметом уваги значної кількості дослідників. Інформаційно-аналітичні огляди були здійснені вже в перші місяці війни, з-поміж яких відзначимо дослідження, підготовлені експертами незалежного аналітичного центру “Cedos”, наприклад, “Education and War in Ukraine (February 24 – April 1, 2022)” (Nazarenko et al., 2022), “Education of Ukrainian refugees abroad (February 24 – June 20, 2022)” (Nazarenko, 2022) та ін.

Важливим для розуміння сутності впливу воєнного стану на освіту України було дослідження, проведене Міністерством освіти і науки України разом з Інститутом освітньої аналітики «Освіта України в умовах воєнного стану» (2022). У виданні проаналізовано виклики системі освіти України через запровадження воєнного стану на всіх рівнях освіти – від дошкільної до вищої, а також щодо освіти дітей з особливими освітніми потребами; розглянуто стан та перспективи наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності; роль та завдання психологічної служби в системі освіти; фінансове та інформаційно-аналітичне забезпечення освіти в умовах воєнного стану; забезпечення якості освіти та її подальшої цифровізації; окреслено перспективи відновлення освіти в Україні в контексті європейської освітньої інтеграції. З-поміж основних викликів у царині вищої освіти відзначено руйнування інфраструктури, вимушене переміщення ЗВО та проблеми їх функціонування в умовах воєнного стану, особливості організації освітнього процесу в закладах вищої освіти в період збройної агресії РФ проти України та ін.

Глибокий аналіз функціонування системи вищої освіти України було здійснено експертами аналітичного центру «ОсвітАналітика» Київського університету імені Бориса Грінченка “War in Ukraine: Reshaping the Higher Education Sector” (Nikolaiev et al., 2023). У звіті подано інформацію за всіма ключовими викликами її функціонування у період після пандемії та під час війни, насамперед через інфраструктурні втрати української системи вищої освіти і неможливість забезпечення нормального (безпечного) перебігу освітнього процесу. Водночас у виданні пропонується аналітика щодо міжнародного виміру функціонування вищої освіти в умовах війни, підтримання переміщених закладів освіти, напрямів відновлення і трансформації системи вищої освіти України.

Аналіз впливу різноманітних негативних чинників на функціонування вищої освіти в умовах після пандемії та війни пропонується у значній кількості публікацій, підготовлених науковцями України, як в матеріалах конференцій (Освіта під час війни, 2023), так і в статтях у наукових фахових виданнях (Захарін, 2023; Ковтун et al., 2022; Мельник et al., 2023; Помиткіна et al., 2023 та ін.). Проте варто відзначити, що в складний період післяпандемії та війни відзначаються й певні позитивні тенденції щодо стабілізації та розвитку вищої освіти в Україні. У цьому зв'язку **метою** статті вбачаємо у визначенні та обґрунтуванні конструктивних чинників розвитку вищої освіти України в умовах після пандемії та війни. Досягнення мети передбачає розв'язання низки завдань: 1) аналіз актуального стану функціонування системи вищої освіти в Україні; 2) виокремлення чинників, що забезпечують стабілізацію та розвиток системи вищої освіти України в умовах після пандемії та війни; 3) підтвердження наявності конструктивних чинників стабілізації та розвитку системи вищої освіти України прикладами з освітньої практики України у 2022-2023 рр. Дослідження є продовженням реалізації завдань наукового проєкту «Вища освіта в період

постпандемії: трансформації, виклики та перспективи» (Номер державної реєстрації: 0122U001803).

Методологія та методи дослідження. Методологія дослідження виходила з системного, діяльнісного та конструктивного підходів до аналізу розвитку системи вищої освіти в Україні. Методичним інструментарієм для реалізації мети були: аналіз статистичних даних українських та окремих європейських центрів аналітичних та наукових досліджень; положень європейських і міжнародних організацій про підтримку української освітньої та наукової спільноти в умовах війни; систематизація фактичного матеріалу щодо моніторингу конструктивних чинників розвитку системи вищої освіти; узагальнення та формування висновків щодо основних конструктивних чинників розвитку вищої освіти України в умовах після пандемії та воєнного стану.

Результати. Визначено конструктивні чинники розвитку вищої освіти в умовах після пандемії та воєнного стану, з-поміж них: 1) адаптивність та гнучкість системи вищої освіти, оперативність у прийнятті управлінських рішень, ефективне інституційно-правове регулювання системи вищої освіти в умовах воєнного стану; 2) вдосконалення технологічної інфраструктури, оптимізація підходів до організації освітнього процесу, запровадження інноваційних методів навчання, поглиблення цифровізації освіти; 3) оновлення української науки, інноваційної сфери та трансферу технологій, інтеграція вищої освіти України до європейського освітнього та дослідницького простору; 4) зміцнення стійкості освітянської спільноти.

Дискусія. Досягнення мети дослідження – визначення та обґрунтування конструктивних чинників розвитку вищої освіти України в умовах після пандемії та війни – видається неможливим без уточнення сутності поняття «конструктивний чинник». Вихідним для розуміння феномена було для нас визначення, запропоноване в «Словнику-довіднику з професійної педагогіки», згідно з яким *чинник* (лат. factor – той, що робить) – причина, рушійна сила будь-якого явища, процесу, що визначає його характер або окремі риси (Словник-довідник, 2006:204). Розрізняють деструктивні та конструктивні чинники перебігу певного процесу. М. Копитко та Н. Літвін пропонують розуміти *деструктивний чинник* (лат. destructio – руйнування, нищення) як такий, що «спрямований на руйнування, порушення функціонування чого-небудь; руйнівний, що супроводжується розпадом структурних відносин, організаційних зв'язків, функціональних залежностей тощо, дестабілізуючий» (Копитко & Літвін, 2017). Натомість «конструктивне» можна визначити як таке, що «створює умови для подальшої роботи, може бути основою для вироблення будь-яких рішень» (у загальному розумінні), або як характеристику, що відображає позитивні тенденції розвитку будь-якого явища і роботу на найкращий для визначеного явища результат (у вузькому значенні)» (Сахань, 2011:151). Відтак, під *конструктивними чинниками розвитку вищої освіти* будемо розуміти такі, що створюють умови для її успішного функціонування, є основою для наступних рішень, спрямовані на досягнення позитивних результатів, забезпечення якості освіти, її оновлення, вдосконалення.

Для виокремлення цих чинників уважаємо за доцільне здійснити аналіз «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» (2022), схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України напередодні широкомасштабного вторгнення (23 лютого 2022 року), та сучасної освітньої практики на предмет безпосередньої чи дотичної реалізації визначених стратегічних цілей. Уважаємо, що хоча проєкт Стратегії розроблявся до початку повномасштабного вторгнення, зафіксовані цілі та завдання є цілком актуальними, зокрема й у контексті повоєнного відновлення системи вищої освіти, її подальшої європейської інтеграції, а також збереження кращих вітчизняних традицій.

Уважаємо, що першим конструктивним чинником можна визначити *адаптивність та гнучкість системи вищої освіти, оперативність у прийнятті управлінських рішень, ефективне інституційно-правове регулювання системи вищої освіти в умовах воєнного стану*. Загалом органи влади в системі освіти досить оперативно відреагували на ситуацію в державі, спрямували зусилля передусім на мінімізацію шкідливих наслідків від воєнного вторгнення, допомагали працівникам галузі та здобувачам освіти у вирішенні критично важливих для них проблем, які стосувалися збереження їхнього життя, забезпечення необхідними приміщеннями, навчальним обладнанням, електронним доступом до освітніх ресурсів. Упродовж перших тижнів було загалом забезпечено інституційно-правове регулювання системи освіти в умовах воєнного стану (Про деякі питання організації роботи, 2022; Про функціонування галузі освіти, 2022 та ін.). Важливо відзначити, що Верховна Рада уповноважила МОН України в умовах воєнного стану здійснювати нормативно-правове забезпечення функціонування системи освіти і

ПЕДАГОГІКА

науки та видавати накази з питань, які не врегульовано законом. Зазначене сприяло розширенню можливостей оперативного реагування на виклики в освітній галузі, спростило механізми прийняття необхідних управлінських рішень, зокрема щодо регулювання відносин у сфері забезпечення трудових прав учасників освітнього процесу, особливостей організації дистанційної роботи працівників закладів освіти в умовах воєнного стану, з питань академічної мобільності та ін.

Крім цього, формувалися правові умови для евакуації й переміщення з окупованих територій і територій, на яких точилися активні бойові дії, закладів освіти. Згідно з даними аналітичного звіту “War in Ukraine: Reshaping the Higher Education Sector”, під час релокації у 2022 році було переміщено 131 заклад фахової передвищої та вищої освіти, де навчалось 91 тис. студентів (6,7% від загальної кількості студентів в Україні) і працювало понад 11 тис. викладачів (Nikolaiev et al., 2023:55).

Паралельно відбувалися управлінські дії, спрямовані на спрощення окремих процедур у сфері вищої освіти. По-перше, було спрощено процедуру проведення акредитації освітніх програм у закладах вищої та фахової передвищої освіти: продовжено дію чинних сертифікатів про акредитацію освітніх програм до 1 липня року, наступного за роком припинення або скасування воєнного стану в Україні, дозволено проводити акредитації у віддаленому режимі, ухвалювати рішення про умовну акредитацію без проведення акредитаційної експертизи та без оплати її вартості. По-друге, знизилися вимоги до проведення атестації здобувачів вищої освіти: у 2022 році було скасовано проведення атестації студентів певних спеціальностей у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту (проводиться незалежно від університетів установою), натомість дозволено атестацію у формі комплексного практично-орієнтованого кваліфікаційного іспиту (для студентів-медиків) або у формі, що визначалася закладом фахової передвищої або вищої освіти. Крім того, МОН України дало право керівникам закладів фахової передвищої, вищої освіти самостійно встановлювати форми атестації випускників у 2022 році.

Значних змін зазнав порядок вступу до ЗВО в 2022 році, оскільки було очевидним, що проведення вступної кампанії у звичному режимі є неможливим через складність операційних процесів, необхідність забезпечення безпеки учасників незалежних тестувань та низку інших причин. Новий Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти у 2022 році передбачав заміну традиційного зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) на національний мультипредметний тест (НМТ) при вступі на бакалаврський рівень вищої освіти і заміну єдиного фахового вступного випробування (ЄФВВ) та єдиного вступного іспиту з іноземної мови (ЄВІ) на їх спрощені варіанти – залежно від спеціальності, магістерський тест навчальної компетентності (МТНК) та магістерський комплексний тест (МКТ) (Про внесення змін, 2022). У Порядку з достатньою повнотою унормовано всі питання організації вступної кампанії до ЗВО в умовах воєнного стану. Зокрема, було враховано й особливості прийому на навчання осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія, територія населених пунктів на лінії зіткнення або які переселилися з таких територій. Важливим управлінським рішенням була організація тестування в інших країнах задля надання випускникам шкіл, які вимушено опинилися за кордоном, можливості вступати до українських ЗВО. Тимчасові екзаменаційні центри за кордоном у 2022 році було створено у 26 країнах, а в 2023 році – у 32 країнах, зросла і кількість населених пунктів, у яких були організовані такі центри. Водночас фахівці у сфері освіти відзначають суттєве зниження вимог до вступників, що обґрунтовується як необхідністю виконання важливої соціальної місії – дати можливість якомога більшій кількості українських абітурієнтів вступити до українських університетів і таким чином утримувати зв'язок з ними навіть тоді, коли це потенційно може знизити якість вищої освіти, так і лобіюванням інтересів окремих ЗВО, пов'язаних із втратами цих закладів через війну (Nikolaiev et al., 2023:20).

Зауважимо також на управлінських рішеннях у сфері освіти що стосувалися фінансової підтримки окремих категорій здобувачів вищої освіти, які через війну втратили можливість оплачувати своє навчання. Навесні 2022 року найбільш поширеним рішенням адміністрацій ЗВО щодо таких здобувачів було відтермінування оплати навчання та примусове надання їм академічної відпустки (перерви у навчанні). Згодом, у жовтні 2022 року, Уряд прийняв рішення про можливість переведення студентів, які навчаються за кошти фізичних та юридичних осіб і живуть в охоплених воєнними діями регіонах, на навчання за кошти державного бюджету. У грудні 2022 року на підставі цього рішення на навчання за державним замовленням було переведено близько 13 тис. студентів.

Важливий напрям управлінських рішень пов'язаний із створенням максимально безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу. У цьому зв'язку було налагоджено проведення спільних заходів центральних і місцевих органів виконавчої влади разом із закладами освіти щодо: обов'язкової перевірки фахівцями Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) закладів освіти та прилеглих територій на наявність вибухових предметів; готовності локальних і об'єктових систем оповіщення (сирен); приведення в готовність наявного фонду захисних споруд цивільного захисту та, в разі потреби, створення нових; приведення евакуаційних шляхів у відповідність до норм законодавства; дообладнання споруд подвійного призначення й найпростіших укриттів або облаштування швидкоспоруджуваних захисних споруд у кожному закладі освіти з урахуванням забезпечення укриття 100% учасників освітнього процесу; створення запасів матеріалів, обладнання, інструменту, води та медичних засобів у закладах освіти; проведення тренувань при оголошенні сигналу повітряної тривоги (Освіта України в умовах воєнного стану, 2022).

Заклади вищої освіти, у свою чергу, продемонстрували адаптивність, запровадивши гнучкі графіки освітнього процесу і контрольних заходів, альтернативні методи навчання, розробили плани діяльності в умовах невизначеності з метою мінімізації і подолання збоїв.

Обмеження, накладені воєнним станом, стали подальшим стимулом як для закладів вищої освіти загалом, так і для науково-педагогічних працівників зокрема забезпечувати *технологічну інфраструктуру*, коригувати *підходи до організації освітнього процесу*, запроваджувати *інноваційні методи навчання*, поглиблювати *цифровізацію освіти*.

Забезпечення безперервності та якості навчання в кризових умовах вимагає швидкої переорієнтації підходів щодо управління освітнім процесом як з боку державного керівництва всіх рівнів, так і безпосередньо в закладах освіти. Представники світової спільноти були вражені «українським освітнім феноменом», оскільки в умовах воєнного стану Україні вдалося забезпечити освітній процес, незважаючи на надзвичайно складні обставини. Держава прийняла необхідні управлінські рішення, а українські викладачі та студенти зуміли забезпечити безперервність навчання, швидко перейшли на цифрові платформи, тим самим створивши середовище, сприятливе для розробки альтернативних освітніх стратегій.

Подоланню кризової ситуації, з одного боку, сприяло те, що більшість закладів вищої освіти через пандемію COVID-19 уже мали достатній рівень цифровізації своєї діяльності. У багатьох університетах було створено електронні бібліотеки, записано відеолекції тощо. Заклади вищої освіти, які раніше активно інвестували в онлайн-програми та цифрові методи навчання, змогли краще адаптуватися до зміни умов організації освітнього процесу. З іншого боку, державна освітня політика була спрямована на цифровізацію освіти, запровадження інноваційних підходів до організації освітнього процесу. Ще у 2020 р. Європейська Комісія затвердила План дій з цифрової освіти на 2021–2027 роки, який враховував виклики, зумовлені пандемією COVID-19, коли більшість країн світу продемонстрували неготовність до переходу на дистанційне навчання з різних причин (за даними ЮНЕСКО, на піку захворюваності в 195 країнах світу було закрито майже всі освітні установи та перервано звичний освітній процес для 1,6 млрд учнів і студентів). Планом передбачено такі два пріоритетні напрями: 1) прискорення розвитку ефективних цифрових освітніх екосистем; 2) розвиток цифрових умінь і компетентностей для цифрової трансформації (Digital Education action Plan, 2020:23). Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки деталізує зазначені напрями, зазначаючи, що прискорення розвитку ефективних цифрових освітніх екосистем потребує наявності розвинутої інфраструктури, зв'язку і цифрового обладнання, ефективного планування та розвитку цифрового потенціалу, включаючи сучасні організаційні можливості, підготовлених наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників, які володіють цифровими компетентностями, високоякісного освітнього наповнення, інструментів і безпечних платформ, що відповідають стандартам приватності та етики та є зручними для користувачів, застосування допоміжних технологій для осіб з інвалідністю. У свою чергу, розвиток цифрових умінь і компетентностей для цифрової трансформації передбачає формування базових цифрових умінь і компетентностей з дошкільного віку, формування поглиблених цифрових навичок, підготовку більшої кількості фахівців у цій сфері, зокрема з урахуванням гендерного балансу (Стратегія розвитку вищої освіти, 2022:17). У реалізації першої стратегічної цілі (Довіра громадян, держави та бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів вищої освіти) та у втіленні операційної цілі щодо створення умов для розвитку інновацій, ефективного впровадження нових знань і технологій за участю закладів вищої освіти, одне з пріоритетних завдань посідає цифровізація.

ПЕДАГОГІКА

У період постпандемії та воєнного стану, у реаліях, коли викладання та навчання не можуть залежати лише від контексту віч-на-віч у фізичному й часовому просторі, більшість ЗВО посилили цифровізацію управлінських процесів, запровадили широкий спектр нових технологій, інноваційних способів викладання і навчання, які були позитивно сприйняті студентами й викладачами, забезпечили ефективний рівень взаємодії, а також дали змогу підтримати якість навчання.

На сучасному етапі організація освітнього процесу залежить від безпекової ситуації в кожному регіоні і населеному пункті. Структура й тривалість навчального тижня, дня, занять і відпочинку, а також форми організації освітнього процесу визначаються педагогічною (вченою) радою закладу освіти в межах часу, передбаченого освітньою програмою (відповідно до обсягу навчального навантаження та з урахуванням вікових особливостей, фізичного, психічного й інтелектуального розвитку здобувачів освіти, особливостей регіону тощо) (Освіта України в умовах воєнного стану, 2022:186-187). У цьому зв'язку на більшій частині території України у 2022 році і на значній території у 2023 році освітяни добігають переважно дистанційного та змішаного навчання. З-поміж переваг дистанційного навчання науковці відзначають такі, як відсутність географічного та часового обмеження; більші можливості щодо впровадження нових методичних розробок, контролю за якістю навчання, одночасного засвоєння матеріалу; фінансову економію за рахунок відсутності орендних, транспортних витрат, перехід з паперового до електронного діловодства (Лондар, 2022:36). У свою чергу, перевагами використання змішаного навчання визначено такі: поєднання різних педагогічних практик очного та онлайн-навчання, гнучкість навчання, урахування індивідуального стилю навчання, постійна й полегшена доступність навчальних матеріалів, розроблення й можлива комерціалізація необхідного навчального контенту, модернізація елементів бізнес-моделі ЗВО, узгодження змісту освітніх програм, забезпечення постійного моніторингу якості освіти тощо (Постригач, 2022:30).

У ЗВО України було зроблено подальші кроки в аспекті вдосконалення *цифрової інфраструктури*. Університети забезпечили викладачів і студентів цифровими платформами, технологіями та інструментами для реалізації освітнього процесу в умовах онлайн навчання. З-поміж цифрових інструментів відзначимо ті, що, на думку освітянської спільноти, є найбільш дієвими в дистанційній професійній підготовці майбутніх фахівців. *Microsoft Teams, Google Meet, Zoom, Webex Meetings* надають платформу для проведення сесій у реальному часі з використанням аудіо, відео, спільного екрану. *Miro* – онлайн-платформа (віртуальна дошка), яку використовують для мозкового штурму, побудови асоціативних діаграм і карт (mind mapping), проектування, демонстрації концепцій тощо. *Moodle* – освітня платформа, що дає можливість створювати ефективні сайти для онлайн-навчання. Активно застосовуються різноманітні онлайн ресурси зі створення презентацій, інфографіки, інтерактивних плакатів (<https://www.canva.com>, <https://slides.com>, <https://piktochart.com>, <https://edu.glogster.com>, <http://padlet.com>); зі створення ментальних карт (<https://coggle.it>, <https://www.mindmeister.com>, <https://carto.com>); стрічки часу (<https://timeline.knightlab.com>), інструменти комунікації (<https://trello.com>); створення навчальних відео (<https://ed.ted.com>, <https://edpuzzle.com>); створення тестів, завдань, інформаційні ресурси (<https://kahoot.com>, <https://www.classtime.com/uk>, <https://learningapps.org>, <https://www.flippity.net>, <https://quizlet.com>, <https://quizizz.com>); перевірка знань студентів (<https://naurok.com.ua>, <https://miyklas.com.ua>, <https://www.survio.com>). Потреба наочності при вивченні матеріалу призвела до популярності *імерсивних технологій*, сутність яких полягає у відтворенні необхідного матеріалу у віртуальній, доповненій та змішаній реальностях для моделювання справжньої ситуації.

Важливої ролі дистанційні платформи набувають і для опанування неформальної освіти. Під час широкомасштабного вторгнення на сайті МОН України було оприлюднено перелік дистанційних платформ для навчання, саморозвитку та отримання допомоги й перевіреної інформації. З-поміж них відзначимо платформу онлайн-освіти *Prometheus*, на якій студенти мають можливість ознайомитися з відеолекціями й інтерактивними завданнями, поставити запитання викладачу на форумі, а в разі успішного завершення навчання отримати електронний сертифікат, що підтверджує здобуті знання. Студія онлайн-освіти *EdEra (Education Era)* має за мету забезпечити якісне та доступне навчання в Україні. Під час лекцій надаються конспекти, які супроводжуються ілюстраціями та поясненнями. Процес освоєння навчального матеріалу завершується проведенням іспиту, при його успішному складанні студент отримує сертифікат. До інших популярних дистанційних платформ належать дистанційна платформа громадянської освіти *ВУМ online (Відкритий Університет Майдану)*, платформа особистісного та суспільного розвитку для молоді на основі цінностей *Українська академія лідерства*, платформа онлайн-навчання

Coursera, онлайн-курси від *Google*, *Meta*, *IBM*, *Microsoft*, *Amazon Web Services*, а також таких провідних ЗВО світу, як *California Institute of the Arts*, *Yale University*, *Duke University*, *Erasmus University Rotterdam* тощо. Можливість безкоштовно брати участь в онлайн-курсах викладачів Стенфордського факультету надає платформа *Stanford Open Edx*.

Для вдосконалення цифрової компетентності студенти можуть скористатися оновленою під час війни національною онлайн-платформою для розвитку *цифрової грамотності*, відомою як «Дія. Цифрова освіта». Міністерство цифрової трансформації України пропонує інноваційний формат навчання за допомогою безкоштовних освітніх серіалів, спрямованих на розвиток навичок критичного мислення та вміння користуватися офіційними джерелами, оскільки воєнні дії відобразилися на вітчизняному інформаційному просторі, спричиняючи спроби поширення паніки, фейкової інформації та викривлення реального стану речей. У цьому контексті «Дія. Цифрова освіта» рекомендує перегляд таких освітніх серіалів, як «Основи кібергігієни», «Very Verified: онлайн-курс з медіаграмотності», «Обережно! Кібершахраї». Платформа дає студентам можливість оцінити власну цифрову грамотність та отримати відповідний сертифікат.

Методичними службами ЗВО у період пандемії та війни були розроблені інструкції, рекомендації, керівництва щодо впровадження гнучких та інклюзивних практик дистанційного / змішаного навчання. Значну увагу в університетах було приділено питанням налагодження комунікації та зворотного зв'язку. На сайтах багатьох університетів представлено звернення керівників до викладачів і студентів з питань, пов'язаних з організацією навчання в умовах воєнного стану. Зворотний зв'язок забезпечується можливістю звернення до служб університету й отримання відповіді в режимі реального чи віддаленого часу. Здійснюється робота щодо впровадження в освітній процес *діджитал-етикету* як набору правил і норм поведінки в цифровому середовищі, що схвалені в суспільстві і базуються на принципах демонстрації позитивних відносин, субординації, симетрії, дотримання особистих кордонів, зручності та економії ресурсів, традиції, конвенційності та безпеки.

Позиціонуючи напрацювання в реалізації дистанційної освіти як конструктивний чинник розвитку вищої освіти України в умовах після пандемії та воєнного стану, мусимо констатувати, що існує ризик того, що цей конструктивізм може бути втрачений. З одного боку, інтенсивне використання дистанційних методів навчання та запровадження е-оцінювання у ЗВО свідчить про те, що вища освіта рухається до змішаного навчання з (напів)кіберуніверситетами (*Cyber University*), які реалізовуватимуть освітній процес із частковим використанням онлайн-можливостей (Carius, 2020). З іншого боку, суголосні з думкою авторів аналітичного звіту “*War in Ukraine: Reshaping the Higher Education Sector*”, що в системі вищої освіти України під час «ковідного» періоду не відбулося повноцінного та системного переходу до дистанційного навчання як «*нової нормальності*» (*new normal*), натомість більшість викладачів сподівалася, що зі зняттям карантинних обмежень навчання повернеться до звичного режиму (“*business as usual*”). Причини цього пов'язані не лише із зовнішніми чинниками, як-от: недостатнє фінансування, брак технічних ресурсів, обмежений доступ до ліцензованого програмного забезпечення, але й внутрішніми чинниками, з-поміж яких відзначаються неготовність викладачів адаптувати навчальні курси до дистанційного формату, недостатню обізнаність з методиками ефективного викладання саме в дистанційному форматі, як результат – вкрай обмежене застосування цих методик (Nikolaiev et al., 2023:31-32). Дотримуємося думки, що навіть у тих регіонах, де безпекова ситуація дозволяє навчання в аудиторії, доцільно реалізовувати змішане навчання як це прийнято в більшості університетів Європейського Союзу, коли викладач може самостійно визначити, які види навчальної діяльності доцільно здійснити в режимі роботи в аудиторії, а які можна реалізувати під час онлайн занять. Таке поєднання забезпечує гнучкість освітнього процесу, бо дає здобувачам освіти більше можливостей для регулювання свого графіку і темпу навчання. Змішане навчання дає можливість персоналізувати процес навчання відповідно до індивідуальних потреб і темпу розвитку студента; включає в себе використання сучасних технологій, що дозволяє студентам отримувати доступ до різноманітних навчальних ресурсів та інтерактивних матеріалів, розвивати навички самостійної роботи, відповідальності за власний навчальний процес та управління часом тощо. Таким чином, розглядаємо змішане навчання як інноваційний підхід до освіти, який сприяє більш ефективному та гнучкому процесу навчання.

Цифровізація освіти сприяє також запровадженню *цифрового маркетингу*, що є ефективним інструментом ведення профорієнтаційної роботи. Використання цифрових інструментів маркетингового просування забезпечує персоналізовану взаємодію з цільовою аудиторією, дає

ПЕДАГОГІКА

можливість отримати зворотний зв'язок, пришвидшує процес передання інформації про освітні послуги, підвищує комунікативну активність.

Ще одним конструктивним чинником вважаємо *оновлення української науки, інноваційної сфери та трансферу технологій, поглиблення інтеграції вищої освіти України до європейського освітнього та дослідницького простору*. У період після пандемії та воєнного стану завдяки активній роботі МОН України, зусиллям української освітянської та наукової спільноти, беспрецедентній підтримці України з боку міжнародної наукової спільноти українська наука, інноваційна сфера та трансфер технологій отримали потужний поштовх у своєму розвитку.

З перших днів широкомасштабного вторгнення Україною на державному рівні було розроблено майданчики для діалогу з міжнародними партнерами, провідними з-поміж яких стали «Освітній кластер: Україна», Секторальна робоча група «Освіта і наука» при МОН України (СРГ «Освіта і наука»), учасниками якої є різноманітні міжнародні організації, дипломатичні представництва іноземних держав, неурядові організації та проекти, що забезпечують програми підтримки української освіти й науки; створено двомовний розділ вебсайту МОН України «Підтримка освіти і науки України під час війни», що містить інформацію про невідкладні потреби освіти й науки та пріоритетні завдання секторальної політики.

Зарубіжні освітні та наукові установи запровадили численні програми, фонди, ресурси для підтримки української освітянської та наукової спільноти. Зазначені програми є достатньо висвітлені в різноманітних інформаційних джерелах та аналітичних звітах (Освіта України, 2022:29-30; Nikolaiev et al., 2023:38-39 та ін.), тому зупинимось лише на основних з них. Національні агентства всіх країн Європи створили окремі веб-сторінки, присвячені наданню інформаційної підтримки українським студентам і науковцям. Практично кожен європейський університет розмістив на своїх ресурсах інформацію для студентів та науковців з України щодо надання грантів на мобільність або про можливість участі в інших програмах. Загальну інформаційну сторінку “ERA4Ukraine” (2022) з ресурсами для підтримки української вищої освіти було створено на веб-сайті Єврокомісії “EURAXESS”. Спеціальну програму “Horizon for Ukraine” (2022) започатковано в рамках загальноєвропейської програми “Horizon Europe”. Європейський центр сучасних мов (the European Center of Modern Languages (ECML)) Ради Європи розробив веб-сайт для підтримки мовної інтеграції українців. Важливих рішень було досягнуто в царині академічної мобільності, зокрема було розроблено спеціальні рекомендації для національних агентств “Ерасмус+” та “European Solidarity Corps” у межах грантових програм студентської мобільності (KA131 Staff/student mobility in HE), міжнародної мобільності персоналу (KA107 Staff/learners mobility in HE — international), мобільності молоді (KA153 Mobility of Youth workers, KA152 Mobility of young people (Youth exchanges), KA154 Youth participation activities) та волонтерів (ESC51 Volunteering activities) щодо їх першочергового забезпечення. Запропоновано різні форми підтримки студентів для того, щоб вони продовжили паралельно навчатися в Україні у форматі онлайн, та для викладачів, щоб вони продовжували викладати в українських інституціях, а також різного роду підтримка адаптації в нових країнах (Annex, 2022). Завдяки цьому багато представників вищої освіти України змогли долучитися до участі у міжнародних проектах, налагодили співробітництво з фаховими спільнотами, отримали досвід стажування та викладання в іноземних закладах освіти тощо. До прикладу, Єврокомісія надала можливість провести додатковий конкурс для представників України в рамках проекту «Jean Monnet Action». За рахунок перерозподіленого бюджету замість проектів рф було профінансовано 38 українських проектів, а 93 – рекомендовано до підписання. Зіставну кількість проектів (121) було реалізовано за 2014–2020 роки (Nikolaiev et al., 2023:42). Загалом, українським студентам, науковцям і науково-педагогічним працівникам було надано допомогу та підтримку на двох рівнях: на загальноєвропейському, де їм у межах тимчасового «зрівняння» у правах біженців з України та громадян ЄС надано однакові права, в т.ч. доступ до освітніх послуг у країнах їхнього перебування; на інституційному, де впроваджено гнучкість у вирішенні питань участі українців у грантових програмах ЄС та збільшено підтримку.

Звичайно, існує ризик того, що не всі студенти, освітяни та науковці повернуться в Україну, що може відбутися своєрідний “brain drain”. Водночас, ми суголосні з думкою авторів аналітичного звіту “War in Ukraine: Reshaping the Higher Education Sector”, що українські студенти і викладачі за кордоном є своєрідними «містками зв'язку» (амбасадорами) свого українського ЗВО в приймаючому університеті, що має позитивні наслідки для обох сторін. І навіть у разі неповернення в Україну та продовження навчання/роботи в іноземній інституції такі амбасадори здійснюватимуть дослідження, пов'язані з Україною, що, безперечно, сприятиме поширенню

наукових знань про нашу країну та робитиме своєрідну промоцію українським студіям, як і українським науковцям (Nikolaiev et al., 2023:45).

Інший важливий напрям підтримки українських науковців та освітян – надання доступу до передових ресурсів наукової інформації. Низка закордонних видавництв і компаній відкрили для українських закладів освіти й наукових установ безкоштовний доступ до своїх електронних ресурсів (напр., українські дослідники отримали доступ на порталі Research4Life до понад 115 тис. книг, близько 40 тис. журналів, десятків баз даних, у т. ч. до повнотекстових ресурсів таких провідних видавництв наукової літератури, як Elsevier, Springer Nature, Wiley, Taylor & Francis, Oxford University Press, Emerald та багатьох інших).

Окремим напрямом міжнародної співпраці була і лишається активна адвокація ініціювання санкцій та інших типів обмежень з боку міжнародних партнерів щодо співпраці з представниками країни-агресора (Освіта України в умовах воєнного стану, 2022:23-25; Nikolaiev et al., 2023:38-39 та ін.).

Важливі зміни відбуваються і в науковому просторі всередині країни. Зокрема, змінюється тематика наукових досліджень, відтепер акцентується на розв'язанні практичних проблем сучасності – безпеки, оборони, забезпеченні життєдіяльності тощо. У серпні 2023 року МОН України на виконання «Плану пріоритетних дій на 2023 рік», затвердженого Кабінетом Міністрів України у березні 2023 року, було запропоновано для громадського обговорення проєкт Закону України «Про систему пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні». Метою проєкту акта є визначення правових та організаційних засад нової системи формування й реалізації пріоритетних напрямів у сферах наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні. Система пріоритетних напрямів за тематичним спрямуванням охоплює групи: «Передова наука» та «Подолання національних викликів». Пріоритетні напрями групи «Передова наука» спрямовано на підтримку та розвиток фундаментальних наукових досліджень світового рівня. Пріоритетні напрями групи «Подолання національних викликів» спрямовано на розвиток фундаментальних та прикладних наукових досліджень, науково-технічних (експериментальних) розробок з метою створення умов для впровадження досягнень науки і техніки у сфері суспільного життя, які є важливими для забезпечення сталого розвитку та національної безпеки держави. Пріоритетні напрями цієї групи охоплюють такі тематичні підгрупи: 1) національна безпека та оборона; 2) ресурсоефективна економіка та альтернативна енергетика; 3) здоров'я нації та безпечне харчування; 4) раціональне природокористування та циркулярна економіка; 5) нові речовини, матеріали, індустриальні технології; 6) цифровізація економіки; 7) креативне та інклюзивне суспільство.

Важливої уваги надається стимулюванню участі ЗВО у міжнародних грантових програмах, зокрема за програмами Європейського Союзу «Горизонт 2020» та «Горизонт Європа». У червні 2022 року Україна отримала статус асоційованої країни в програмі «Горизонт Європа». За інформацією з порталу Європейської комісії CORDIS, наразі українські організації виконують 102 проєкти в рамках програм «Горизонт 2020» та «Горизонт Європа», загальний бюджет проєктів за новою програмою становить близько 1,5 млн євро для української сторони (Освіта України в умовах воєнного стану, 2022:200). Для забезпечення успішності проєктів 4 серпня 2023 року на засіданні Кабінету Міністрів України схвалено проєкт акта «Деякі питання діяльності Національного фонду досліджень» з метою створення на базі фонду Офісу «Горизонт Європа» в Україні. Ухвалення акта відкрило можливість для підписання грантової угоди між Національним фондом досліджень та Європейською Комісією, яка забезпечить фінансування Офісу «Горизонт Європа» в Україні на найближчі 3 роки. Національному фонду досліджень України буде надано грант в обсязі 1,5 млн євро без участі в конкурсних процедурах Європейської Комісії.

У жовтні 2022 року Уряд України затвердив «Національний план щодо відкритої науки». Документ став черговим кроком на шляху інтеграції України до європейського дослідницького простору. У такий спосіб Україна приєдналась до країн ЄС, що мають затверджений план реалізації принципів відкритої науки. Подальша реалізація Національного плану щодо відкритої науки покликана: забезпечити нормативно-правові передумови для формування державної політики відкритої науки; надати заінтересованим сторонам відкритий доступ до приладів, інструментів та інших засобів отримання наукового результату; забезпечити опрацювання наукових даних з урахуванням принципів FAIR; сприяти прискоренню обігу наукової інформації; створити умови для більш ефективного використання результатів досліджень і розробок, виконаних із залученням бюджетних коштів; зробити більш прозорим науковий та освітній простір.

ПЕДАГОГІКА

Відзначимо також поступ української науки щодо розвитку мережі науково-дослідних лабораторій і центрів у партнерстві з бізнесом та комерціалізацію інтелектуальної власності. Перезапустити економіку України, поліпшити умови життя населення та загалом забезпечити стабільний розвиток суспільства можливо лише на основі формування тісної взаємодії та співробітництва між освітою, наукою й виробництвом, забезпечення їх інтеграції в загальну систему, яка органічно поєднує функціонування кожної з цих сфер людської діяльності. Трестороння інтеграція науки, освіти й бізнесу є ключовим вектором розвитку економіки знань, оскільки дає змогу ефективно розв'язувати завдання комплексного забезпечення інноваційних процесів. Н. Карпенко зауважує, що здебільшого центром такої інтеграції виступають університети, на їх базі реалізується інноваційна тріада з освітнім, науково-дослідницьким і виробничим компонентами. Водночас у реаліях після пандемії та воєнних дій українські університети не спроможні забезпечити глибоку тресторонню інтеграцію самостійно, без дієвої підтримки бізнес-спільнот, зокрема *кластерів*. Пояснюється це низьким рівнем адаптації більшості ЗВО до ринкових умов, які передбачають поряд з навчальною та науковою діяльністю практичну спрямованість різних заходів, істотний розвиток послуг для бізнесу, повноцінну реалізацію фінансової автономії (Карпенко, 2022). У цьому зв'язку в березні 2022 року започатковано створення Українського кластерного альянсу (УКА), до якого входять 48 кластерів та асоціацій кластерного типу. Спільнота охоплює різні галузі діяльності (інжиніринг, машинобудування, текстильне, меблеве та агропромислове виробництво тощо), які представлені майже всіма регіонами України, об'єднує велику кількість бізнесових і освітньо-наукових структур (Ukrainian Cluster Alliance, 2023). На сьогодні УКА є самодостатньою організацією, що уособлює кластерний рух України й демонструє переваги кластерного розвитку в об'єднанні кластерів.

Насамкінець, конструктивним чинником розвитку вищої освіти України в період після пандемії та воєнного стану вважаємо *зміцнення стійкості освітянської спільноти*. Стійкість спільноти під час воєнного стану стала наріжним каменем для університетів, які зіткнулися з труднощами. У ці складні часи почуття єдності та солідарності в академічних установах зміцнюється, створюючи сприятливе середовище для студентів і викладачів. Спільне прагнення долати перешкоди сприяє розвитку колективного духу стійкості, дозволяючи академічній спільноті долати труднощі та підтримувати відчуття мети та безперервності в прагненні до освіти. Зміцненню стійкості освітянської спільноти в умовах воєнного стану сприяло впровадження низки спеціальних заходів. Важливого значення набули такі напрями діяльності, як психологічна підтримка як викладачів, так і студентської молоді (Освіта України в умовах воєнного стану, 2022:210 та ін.); створення та впровадження кризових планів для освітніх установ з урахуванням специфіки воєнного стану (охоплюють процедури евакуації, заходи безпеки та засоби зв'язку в умовах обмежених ресурсів); забезпечення соціальної підтримки і взаємодопомоги (створення механізмів для спільної підтримки всередині освітянської спільноти: групи підтримки, обмін ресурсами та ініціативи для підтримки тих, хто опинився в особливо вразливому становищі); розроблення та надання освітніх матеріалів і ресурсів, спеціально адаптованих до умов воєнного стану (інформація про безпеку, рекомендації щодо психологічного благополуччя та інші корисні ресурси); заохочення інновацій у сфері освіти, включаючи використання новітніх технологій та методів, які можуть полегшити навчання та сприяти взаємодії в умовах воєнних дій та ін.

Висновки. Уважаємо, що системі вищої освіти України більшою мірою вдалося впоратися з викликами після пандемії та воєнного стану. Прийняті управлінські рішення (з урахуванням наявних ресурсів і спроможностей та часового обмеження) були спрямовані на максимальне збереження системи від можливих суттєвих втрат і можуть розглядатися як оптимальні для системи вищої освіти. В умовах воєнного стану вітчизняні заклади вищої освіти оперативного відреагували на складну ситуацію, своєчасно адаптувалися до нових вимог і розробили та реалізували адекватні заходи для переходу на дистанційні й змішані моделі організації освітнього процесу, використовуючи сучасні цифрові технології. Належну увагу в системі вищої освіти приділяють використанню інноваційних технологій і новітніх засобів навчання в освітньому процесі, розвитку дослідницьких інфраструктур. Це дає змогу забезпечити високий рівень організації освітнього процесу, ефективну взаємодію студентів і викладачів, підтримати належний рівень якості викладання та академічної успішності студентів.

У науково-дослідницькій діяльності відбувається зміцнення інституційно-правових засад провадження науково-інноваційної діяльності в Україні, відзначаються тенденції до формування та реалізації нових наукових та інноваційних проєктів в межах програми ЄС з досліджень та

інновацій «Горизонт Європа», розвитку людського капіталу, поверненню вчених в Україну та подальшій інтеграції України до Європейського Союзу та європейського дослідницького простору. Спостерігаються позитивні тенденції і в напрямі підтримки національної та міжнародної академічної мобільності студентів, надання особливої підтримки мешканцям тимчасово окупованих територій, із зон, де ведуться активні бойові дії, незахищеним і вразливим групам населення та ін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Захарін, С.В. (2023). Освіта під час воєнного стану: виклики та сучасний стан. *Актуальні питання у сучасній науці*, 6(12), 521-530. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-521-530](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-521-530)

Карпенко, Н.М. (2022). Інтеграція освіти та науки з бізнесом за лідерства кластерів у післявоєнному відновленні України. *Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти*: збірн. тез доповідей IV Між. наук.-практ. конф. (наукове електронне видання), 25 жовтня 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 302-305.

Ковтун, О., Кокарева, А., & Ладогубець, Н. (2022). Виклики щодо забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного стану: Первинна реакція української університетської спільноти. *Інноваційна педагогіка*, 52(1), 122-127. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.1.23>

Копитко, М., & Літвін, Н. (2017). Деструктивні чинники середовища функціонування соціально-економічних систем. *Вчені записки Університету "КРОК". Серія "Економіка"*, 46, 4-15. URL: <https://library.krok.edu.ua/ua/kategoriji/statti/627-destruktyvni-chynnyky-seredovyshchafunktsionuvannia-sotsialnoekonomichnykh-system>

Лондар, Л. П. (2022). Щодо забезпечення дистанційного навчання в Україні в умовах війни. *Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти*: збірн. тез доповідей IV Між. наук.-практ. конф. (наукове електронне видання), 25 жовтня 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 36-40.

Мельник, Н., Ковтун, О., & Помиткіна, Л. (2023). Українська студентська спільнота в умовах війни та після пандемії: моніторинг готовності повернення до навчання офлайн. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 67(1), 364-372. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-52>

Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. (2022). Інститут освітньої аналітики. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf

Освіта під час війни: розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення, цифрова трансформація, євроінтеграція: збірн. тез доповідей V Міжн. наук.-практ. конф. (наукове електронне видання), 26 жовтня 2023 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2023. 216 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/book-of-abstracts_ssi-iea_2023.pdf

Помиткіна, Л., Ковтун, О., Мельник, Н., & Кокарева, А. (2023). Психологічна адаптація викладачів та студентів до освітнього процесу в поспандемічний період та в умовах військових дій. *Наукові перспективи (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*, 8(38), 716-728. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8\(38\)-716-728](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-716-728)

Постригач, Н. О. (2022). Переваги використання змішаного навчання в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану в Україні. *Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти*: збірн. тез доповідей IV Між. наук.-практ. конф. (наукове електронне видання), 25 жовтня 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 28-31.

Про внесення змін до деяких законів України у сфері освіти: Закон України від 24.03.2022 № 2157-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-20#Text>

Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану: наказ МОН України від 07.03.2022 № 735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text>

Про функціонування галузі освіти в умовах воєнного стану: лист МОН України від 02.03.2022 № 1/3319-22. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/622/617/088/622617088b661133060373.pdf>

Сахань, О.М. (2011). Деструктивний вектор політичної конфліктності в розвитку сучасного українського суспільства. *Український соціум*, 2(37), 149-160. <https://doi.org/10.15407/socium2011.02.149>

Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А.В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006, 221 с. ISBN 966-8945-02-6

ПЕДАГОГІКА

Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. (2022). М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>

Annex – Specific guidance for implementation of the programmes (2022). European Commission. https://monprojet.erasmusplus.fr/docs/documents/20220804_annex_ukraine_guidance_for_implementation_153.pdf

Carius, A. C. (2020). Network Education and Blended Learning: Cyber University concept and Higher Education post COVID-19 Pandemic. *Research, Society and Development*. <https://doi.org/10.33448/rsd-v9i10.9340>

Digital Education action Plan 2021-2027. Resetting education and training for the digital age (2020). *European Commission*. Brussels, 30.09.2020. https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/1389-deap_swd_sept2020_en.pdf

ERA4Ukraine (2022). EURAXESS. <https://euraxess.ec.europa.eu/ukraine>

Horizon for Ukraine (2022). European Commission. <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/opportunities/ua-opportunities>

Nazarenko, Yu., Kohut I., & Zheriobkina T. (2023, April 06). *Education and War in Ukraine*. Cedos. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/education-and-war-in-ukraine-1.pdf>

Nazarenko, Yu. (2023, June 29). *Education of Ukrainian refugees abroad (February 24 – June 20, 2022)*. Cedos. <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/education-of-ukrainian-refugees-abroad-february-24%E2%80%93june-20.pdf>

Nikolaiev, Ye., Riy, G., & Shemelynets, I. (2023). *War in Ukraine: Reshaping the Higher Education Sector. Analytical Report*. ОсвітАналітика. <https://osvitanalytika.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/04/HigherEd-in-Times-of-War-EN.pdf>

Ukrainian Cluster Alliance. <https://www.clusters.org.ua/klasterni-politiki-ta-programi/resolution-conference-of-scientific-and-educational-institutions-and-clusters/>

REFERENCES

Zakharin, S. V. (2023). Osvita pid chas voiennoho stanu: vyklyky ta suchasnyi stan [Education during Martial Law: Challenges and Current Status]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki – Current issues in modern science*, 6(12), 521-530. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-521-530](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-521-530)

Karpenko, N. M. (2022). Intehratsiia osvity ta nauky z biznesom za liderstva klasteriv u pisliavoiennomu vidnovlenni Ukrainy [Integration of education and science with business under the leadership of clusters in the post-war reconstruction of Ukraine]. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: upravlinnia, tsyfrovizatsiia, yevrointehratsiini aspekty – Education of Ukraine under martial law: management, digitalization, European integration aspects: zbirn. tez dopovidei IV Mizhn. nauk.-prakt. konf. (naukove elektronne vydannia), 25 zhovtnia 2022 r.* Kyiv: DNU «Instytut osvitoi analityky», 302-305.

Kovtun, O., Kokarieva, A., & Ladohubets, N. (2022). Vyklyky shchodo zabezpechennia osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu: Pervynna reaktsiia ukrainskoi universytetskoï spilnoty [Challenges regarding ensuring the educational process in the conditions of martial law: The initial reaction of the Ukrainian university community]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 52(1), 122-127. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.1.23>

Kopytko, M.I., & Litvin, N.M. (2017). Destruktyvni chynnyky seredovyshcha funktsionuvannia sotsialno-ekonomichnykh system [Destructive factors of the functioning of social and economic systems environment]. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK". Serii "Ekonomika" – Science Notes of KROK University. Series "Economics"*, 46, 4-15. <https://library.krok.edu.ua/ua/kategoriji/statti/627-destruktyvni-chynnyky-seredovyshcha-funktsionuvannia-sotsialnoekonomichnykh-system>

Londar, L. P. (2022). Shchodo zabezpechennia dystantsiinoho navchannia v Ukraini v umovakh viiny [Regarding the provision of distance teaching in Ukraine in wartime conditions]. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: upravlinnia, tsyfrovizatsiia, yevrointehratsiini aspekty – Education of Ukraine under martial law: management, digitalization, European integration aspects: zbirn. tez dopovidei IV Mizhn. nauk.-prakt. konf. (naukove elektronne vydannia), 25 zhovtnia 2022 r.* Kyiv: DNU «Instytut osvitoi analityky», 36-40.

Melnyk, N., Kovtun, O., & Pomytkina, L. (2023). Ukrainska studentska spilnota v umovakh viiny ta pislia pandemii: monitorynh hotovnosti povernennia do navchannia oflain [The Ukrainian student community in the conditions of war and after the pandemic: Monitoring of readiness of authorities for

offline education]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Humanities sciences current issues*, 67(1), 364-372. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-52>

Osvita pid chas viiny: rozvytok informatsiino-analitychnoho zabezpechennia, tsyfrova transformatsiia, yevrointehratsiia [Education during the war: development of information and analytical support, digital transformation, European integration]: zbirn. tez dopovidei V Mizhn. nauk.-prakt. konf. (naukove elektronne vydannia), 26 zhovtnia 2023 r. Kyiv: DNU «Instytut osvitoi analityky», 2023. 216 s. https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/book-of-abstracts_ssi-iea_2023.pdf

Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Informatsiino-analitychnyi zbirnyk (2022). [Education of Ukraine under martial law. Informational and analytical collection]. Instytut osvitoi analityky. https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf

Pomytkina, L., Kovtun, O., Melnyk, N., & Kokarieva, A. (2023). Psykholohichna adaptatsiia vykladachiv ta studentiv do osvitnoho protsesu v pospandemichnyi period ta v umovakh viiskovykh dii [Psychological adaptation of teachers and students to the educational process in the post-pandemic period and the conditions of military actions]. *Naukovi perspektyvy (Seriiia «Derzhavne upravlinnia», Seriiia «Pravo», Seriiia «Ekonomika», Seriiia «Medytsyna», Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Psykhlohohiia») – Scientific Perspectives (Series "Public Administration", Series "Law", Series "Economics", Series "Medicine", Series "Pedagogy", Series "Psychology")*, 8(38), 716-728. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8\(38\)-716-728](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-716-728)

Postryhach, N. O. (2022). Perevahy vykorystannia zmishanoho navchannia v zakladakh vyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Advantages of using blended learning in institutions of higher education in the conditions of martial law in Ukraine]. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: upravlinnia, tsyfrovizatsiia, yevrointehratsiini aspekty – Education of Ukraine under martial law: management, digitalization, European integration aspects: zbirn. tez dopovidei IV Mizhn. nauk.-prakt. konf. (naukove elektronne vydannia), 25 zhovtnia 2022 r. Kyiv: DNU «Instytut osvitoi analityky», 28-31.*

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy u sferi osvity [On making changes to some laws of Ukraine in the field of education]: *Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 № 2157-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-20#Text>*

Pro deiaki pytannia orhanizatsii roboty zakladiv fakhovoi peredvyshchoi, vyshchoi osvity na chas voiennoho stanu [About some issues of organizing the work of institutions of vocational pre-university and higher education during martial law]: *nakaz MON Ukrainy vid 07.03.2022 № 735. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text>*

Pro funktsionuvannia haluzi osvity v umovakh voiennoho stanu [About the functioning of the education field in the conditions of martial law]: *lyst MON Ukrainy vid 02.03.2022 № 1/3319-22. <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/622/617/088/622617088b661133060373.pdf>*

Sakhan, O.M. (2011). Destruktyvnyi vektor politychnoi konfliktnosti v rozvytku suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Destructive vector of political conflict into development of modern Ukrainian society]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian socium*, 2(37), 149-160. <https://doi.org/10.15407/socium2011.02.149>

Slovnnyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky [Dictionary-Reference of professional pedagogy]. (2006). Ed. A.V. Semenova. Odesa: Palmira. ISBN 966-8945-02-6

Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032]. (2022). *M-vo osvity i nauky Ukrainy. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>*

Annex – Specific guidance for implementation of the programmes (2022). European Commission. https://monprojet.erasmusplus.fr/docs/documents/20220804_annex_ukraine_guidance_for_implementation_153.pdf

Carius, A. C. (2020). Network Education and Blended Learning: Cyber University concept and Higher Education post COVID-19 Pandemic. *Research, Society and Development. <https://doi.org/10.33448/rsd-v9i10.9340>*

Digital Education action Plan 2021-2027. Resetting education and training for the digital age (2020). *European Commission. Brussels, 30.09.2020. https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/1389-deap_swd_sept2020_en.pdf*

ERA4Ukraine (2022). EURAXESS. <https://euraxess.ec.europa.eu/ukraine>

Horizon for Ukraine (2022). European Commission. <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/opportunities/ua-opportunities>

Nazarenko, Yu., Kohut I., & Zheriobkina T. (2023, April 06). *Education and War in Ukraine*. Cedos. <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/education-and-war-in-ukraine-1.pdf>

Nazarenko, Yu. (2023, June 29). *Education of Ukrainian refugees abroad (February 24 – June 20, 2022)*. Cedos. <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/education-of-ukrainian-refugees-abroad-february-24%E2%80%93june-20.pdf>

Nikolaiev, Ye., Riy, G., & Shemelynets, I. (2023). *War in Ukraine: Reshaping the Higher Education Sector. Analytical Report*. OsvitAnalytika. <https://osvitanalytika.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/04/HigherEd-in-Times-of-War-EN.pdf>

Ukrainian Cluster Alliance. <https://www.clusters.org.ua/klasterni-politiki-ta-programi/resolution-conference-of-scientific-and-educational-institutions-and-clusters/>

O. Kovtun, N. Melnyk, L. Pomytkina, N. Ladohubets, A. Kokariyeva

CONSTRUCTIVE FACTORS OF HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT IN POST-PANDEMIC AND WAR CONDITIONS: THE EXPERIENCE OF UKRAINE

Abstract

*The higher education system of Ukraine has faced significant challenges due to the COVID-19 pandemic and the military aggression of the Russian Federation. Among these challenges are the loss or destruction of educational infrastructure, the depletion of human capital, the inability to ensure the normal functioning of the education system due to security risks, and more. However, certain positive trends towards the stabilization and development of higher education in Ukraine can also be noted during this challenging period. **The objective of the article** was to identify and justify constructive factors for the development of higher education in Ukraine in the post-pandemic and war conditions. **Research methods:** analysis of statistical data from Ukrainian and European analytical and scientific research centers; examination of data of international organizations supporting the Ukrainian educational and scientific community during wartime; organization of factual material regarding the monitoring of constructive factors in the development of the higher education system; drawing conclusions on the main constructive factors for the development of higher education in Ukraine in the post-pandemic and wartime conditions. **The results** consist of identifying the nomenclature of constructive factors for the development of higher education in the post-pandemic and wartime conditions: 1) adaptability and flexibility of the higher education system, effective institutional-legal regulation of the higher education system during wartime; 2) improvement of technological infrastructure, optimization of approaches to organizing the educational process, implementation of innovative teaching methods, deepening the digitization of education; 3) renewal of Ukrainian science, integration of higher education in Ukraine into the European educational and research space; 4) strengthening the resilience of the educational community. **Conclusions.** The higher education system of Ukraine has largely managed to cope with the challenges posed by the post-pandemic and wartime circumstances. The decisions adopted were aimed at preserving of the system from possible significant losses and can be considered optimal for the higher education system. Ukrainian higher education institutions promptly responded to the challenging situation, adapted in a timely manner to new requirements, and developed and implemented adequate measures to transition to remote and blended models of organizing the educational process, utilizing modern digital technologies. In research activities, there is a strengthening of the institutional-legal foundations for conducting scientific and innovative activities, modernization of research directions, a trend towards the formation and implementation of new scientific and innovative projects within EU programs, support for national and international academic mobility of students and faculty, etc.*

Key words: adaptability and flexibility; institutional-legal regulation; integration; constructive factors; educational and research space; resilience; technological infrastructure; digitization of education.

РОЗВИТОК SOFT SKILLS У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З КІБЕРБЕЗПЕКИ НА ЗАНЯТТЯХ З ДІЛОВОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ*Резюме*

У статті розглядаються особливості формування ключових навичок XXI століття у майбутніх фахівців у галузі кібербезпеки під час вивчення ділової англійської мови. Ці навички сприяють їхній ефективній взаємодії з іншими фахівцями, вирішенню проблем та прийняттю рішень, що має надзвичайно важливе значення у сфері кібербезпеки. **Метою** дослідження було розкрити важливість soft skills для майбутніх фахівців з кібербезпеки та надати практичні поради щодо їхнього розвитку на заняттях з ділової англійської мови. Це передбачало реалізацію таких завдань: визначення переліку soft skills для професійної діяльності майбутніх фахівців з кібербезпеки, виокремлення soft skills, які формуються на заняттях з ділової англійської мови, а також розробка завдань, спрямованих на розвиток виокремлених soft skills.

У процесі дослідження були використані теоретичні, загальнонаукові та емпіричні **методи**. Дослідження проводилось на базі Національного авіаційного університету та охоплювало здобувачів вищої освіти ОС «Магістр», які здобувають освіту за ОПП «Системи технічного захисту інформації, автоматизація її обробки» спеціальності «Кібербезпека».

Результати. На основі аналізу методичної, психолого-педагогічної літератури та нормативних документів (Стандарту вищої освіти за спеціальністю «Кібербезпека» другого (магістерського) рівня, ОПП та робочих програм), було проаналізовано процес формування soft skills у магістрів при вивченні ділової англійської мови; визначено перелік soft skills, які розвиваються під час занять з цієї дисципліни; наведено приклади завдань та надані рекомендації щодо ефективних форм і методів для розвитку та вдосконалення цих навичок (кейс-метод, рольові ігри, метод проєктів, дискусії, диспути). Досліджено, що зазначені soft skills можуть сприяти покращенню співпраці та ефективності в галузі кібербезпеки для виявлення та вирішення кіберзагроз. Як **висновок**, слід відмітити, що завдання на розвиток soft skills на заняттях з ділової англійської мови сприяють не лише покращенню комунікації та командної роботи, але й розвитку абстрактного мислення та критичного аналізу, необхідних для успішної професійної діяльності у галузі кібербезпеки. Це підкреслює важливість розвитку soft skills у вищій школі при вивченні всіх дисциплін для формування готовності фахівців до викликів сучасного інформаційного середовища.

Ключові слова: ділова англійська мова; загальні компетентності; командна робота; комунікативні навички; критичне мислення; м'які навички; фахівець з кібербезпеки.

Вступ. У сучасному світі, який переживає розквіт цифрових технологій та перехід до більш віртуального простору, питання кібербезпеки настільки актуальне, що воно стає важливим елементом для збереження стабільності та безпеки суспільства і бізнесу, а захист від кіберзагроз стає пріоритетом для багатьох організацій та держав. Актуальною тенденцією сучасного технологічного розвитку є цифровізація, яка передбачає перетворення інформаційного контенту в цифровий формат (Кокарева & Пришупа, 2022: 23), проте цей процес водночас підкреслює важливість захисту інформації від негативних впливів на всіх рівнях використання інформаційно-комунікаційних технологій – від особистого до стратегічного державного рівня (Яшук, 2022). В контексті прогресу інформаційних технологій (ІТ) особливого значення набуває проблема професійної підготовки ІТ-фахівців, зокрема, фахівців з кібербезпеки, які є ключовими учасниками в системі національної безпеки. Зовнішні та внутрішні загрози у безпековому середовищі України підкреслюють актуальність підвищення рівня професійної компетентності фахівців, які в умовах протидії збройній агресії Російської Федерації опікуються питаннями кібербезпеки та кіберзахисту державних інформаційних ресурсів (Арсенович, 2022: 94). Проте їхні компетентності не обмежуються лише технічними аспектами для виявлення та запобігання кібератакам. Такі фахівці також повинні володіти набором soft skills (м'якими навичками) для успішної співпраці з колегами та клієнтами з метою створення ефективних та надійних заходів

ПЕДАГОГІКА

безпеки, сприяння врегулюванню інцидентів та вирішення складних проблеми у сфері кібербезпеки.

Серед провідних навичок XXI століття виділяють комунікативні навички, критичне мислення, відкритість до нового і прагнення постійно навчатись та самовдосконалюватись, вміння працювати у команді, вміння знаходити, аналізувати й обробляти великі обсяги інформації (Муравйова, Мар'яно & Осадча, 2021:108). Вони актуальні й для фахівців з кібербезпеки. Необхідність вдосконалення soft skills під час навчання в закладах вищої освіти (ЗВО) пояснюється важливістю створення системи позитивного міжособистісного спілкування, командної роботи, критичного мислення для майбутньої професійної діяльності (Аверіна, Байрамова & Япринець, 2021: 11).

Змістовна та ефективна комунікація стає ключовим чинником для успішної роботи в галузі кібербезпеки. У цьому контексті розвиток комунікативних навичок, набуває великого значення. Фахівці цієї галузі повинні вміти чітко та зрозуміло висловлювати свої ідеї, спілкуватися з колегами, експертами та клієнтами, розуміти та реагувати на інформацію, що надходить у режимі реального часу. Тому для успішної роботи у сфері кібербезпеки їм не достатньо володіти лише технічними навичками, важливо також вміти вести конструктивний діалог, розуміти особливості міжкультурної комунікації та адаптуватися до швидкозмінних ситуацій. Критичне мислення дозволяє фахівцям аналізувати складні ситуації, виявляти потенційні загрози та вживати ефективні заходи для їх вирішення. Спільна робота команд, здатних швидко виявляти та реагувати на кіберзагрози через обмін інформацією та спільні зусилля, допомагає оптимізувати процес реагування на потенційні небезпеки в кіберпросторі. Враховуючи це, варто підкреслити, що вищезгадані навички суттєво впливають на професійну компетентність фахівців в галузі кібербезпеки.

Розгляд ключових аспектів розвитку soft skills у майбутніх фахівців з кібербезпеки при вивченні дисципліни «Ділова іноземна мова» дозволить узагальнити основні методики, пов'язані з формуванням цих навичок, сформує повне розуміння підходу до розвитку необхідних компетентностей у контексті забезпечення якості освіти.

Мета статті – розкрити важливість soft skills для майбутніх фахівців з кібербезпеки та надати практичні поради щодо їхнього розвитку на заняттях з ділової англійської мови. Визначена мета передбачає реалізацію таких завдань: 1) дослідити поняття «soft skills»; 2) на підставі аналізу наявної документації, визначити перелік soft skills, необхідних для успішної професійної діяльності майбутніх фахівців з кібербезпеки та виокремити soft skills, які прищеплюються на заняттях з ділової англійської мови; 3) розробити приклади завдань, які б сприяли розвитку виокремлених soft skills на заняттях з ділової англійської мови у процесі професійної підготовки магістрів з кібербезпеки.

Методи та методики дослідження. У ході дослідження проблеми розвитку soft skills у майбутніх фахівців з кібербезпеки ми послуговувалися *теоретичними методами* (систематичний та порівняльний аналіз психолого-педагогічної, методичної, науково-технічної літератури з питання дослідження; аналіз наявних документів (Стандарт вищої освіти України: другий (магістерський) рівень для спеціальності 125 «Кібербезпека», введений наказом МОН України № 332 від 18.03.2021 р., ОПП зі спеціальності 125 «Кібербезпека») та навчальних матеріалів для майбутніх фахівців з кібербезпеки (робоча програма з дисципліни «Ділова іноземна мова», матеріали, посібники, аудіо- та відеоматеріали); методи контент-аналізу; міждисциплінарний синтез; систематизація теоретичних даних), *загальнонауковими методами* (аналіз, синтез, систематизація, класифікація, порівняння, узагальнення), *емпіричними методами* (спостереження за навчальним процесом при викладанні ділової англійської мови, узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду для формулювання висновків та рекомендацій щодо розвитку важливих для професійного становлення майбутніх фахівців з кібербезпеки soft skills на заняттях з ділової англійської мови). Дослідження проводилося на базі Національного авіаційного університету та охопило здобувачів вищої освіти ОС «Магістр», які навчаються за ОПП «Системи технічного захисту інформації, автоматизація її обробки» спеціальності 125 «Кібербезпека».

Результати. На основі аналізу науково-методичної літератури з проблеми формування soft skills у фахівців з кібербезпеки та вивчення стандарту Міністерства освіти та науки України, що регулює підготовку цих фахівців, освітніх програм, навчальних планів, робочих програм у Національному авіаційному університеті, ми виділили набір ключових soft skills, які слід розвивати у майбутніх фахівців з кібербезпеки при вивченні ділової англійської мови у ЗВО для їхньої майбутньої професійної діяльності.

Більшість вітчизняних фахівців виділяють критичне мислення, комунікативні навички, управлінські навички, стратегічні навички, навички управління інформацією, як ключові навички 21 століття для сучасних фахівців (Євсюкова, 2021; Длугунович, 2014; Діденко, 2021). Серед soft skills, важливих для фахівців з кібербезпеки, О. Євсюкова виокремлює такі: критичне мислення; вміння приймати відповідальні рішення; навички аналізу та оцінки інформації. Для цих фахівців також важливо вміти розглядати різні точки зору при обговоренні проблеми; усвідомлювати роль упередженості та контексту, а також оцінювати цінність джерел. Вміння вивчати актуальні проблеми та події; формулювати питання на основі інформації; використовувати ефективні стратегії пошуку інформації; здатність узагальнювати інформацію в усній, письмовій та графічній формах; співпрацювати для досягнення спільних цілей; лідерство та вміння вирішувати проблеми вважаються важливими аспектами професійної діяльності (Євсюкова, 2021).

На думку А. Cohanim, фахівці з кібербезпеки повинні володіти щонайменше п'ятьма такими навичками: *співпраця* (для злагодженої командної роботи та швидкого обміну розвідувальною інформацією про загрози, щоб діяти як згуртована одиниця під час загрози); *критичне мислення* (здатність досліджувати факти, аналізувати їх і робити висновки), *комунікація та активне слухання* (компетентність у спілкуванні особливо важлива під час інцидентів безпеки, коли необхідно точно звітувати про вжиті дії, інтерпретувати та передавати дані, а також приймати рішення щодо інструментів і процедур для використання); *вміння працювати під тиском* (вміння зберігати спокій під тиском, спілкуватися під тиском і приймати рішення під тиском у реальному часі з надійною точністю є життєво важливими навичками для фахівців з кібербезпеки); *вміння вирішувати проблеми* (2021). На сайті Національного університету міста Сан Дієго (штат Каліфорнія), окрім вищезазначених soft skills виділяють ще *лідерство* та *вміння проводити дослідження та постійно навчатись*, щоб знати про всі зміни та «йти в ногу зі змінами технологій» (Cybersecurity Skills: Soft & Hard Skills for Cybersecurity, 2022).

Оптимальний розвиток необхідних soft skills вимагає ретельного планування та організації навчального процесу. Окрім вивчення лексичного та граматичного матеріалу, розвитку навичок читання, аудіювання, говоріння та письма, викладачі іноземної мови в ЗВО повинні приділити особливу увагу розвитку soft skills, які вкладені в загальні компетентності в описі кожної освітньої програми. Це зокрема, комунікативні вміння, лідерські якості, творче мислення, здатність висловлювати свої думки та емоції як вербально, так і невербально, здатність ефективно керувати часом тощо.

Переглянемо як ці soft skills корелюють з загальними компетентностями, вказаними у Стандарті вищої освіти для спеціальності 125 «Кібербезпека» та у затвердженій ОПП «Системи технічного захисту інформації, автоматизація її обробки», за якою відбувається підготовка магістрів у Національному авіаційному університеті.

У затвердженому Стандарті вищої освіти для спеціальності 125 «Кібербезпека» на другому (магістерському) рівні вищої освіти виділено такі загальні компетентності: «здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях», «здатність проводити дослідження на відповідному рівні», «здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу», «здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт», «здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань / видів економічної діяльності)» (Стандарт вищої освіти України ..., 2021).

Аналізуючи вищезгаданий Стандарт вищої освіти України за спеціальністю «Кібербезпека» другого (магістерського) рівня, ми виокремили такі очікувані результати підготовки здобувачів, що співвідносяться з вищезазначеними компетентностями та можуть досягатися при вивченні ділової англійської мови: вміння «вільно спілкуватись державною та іноземною мовами, усно і письмово для представлення і обговорення результатів досліджень та інновацій»; «інтегрувати фундаментальні та спеціальні знання для розв'язування складних задач інформаційної безпеки та/або кібербезпеки у широких або мультидисциплінарних контекстах»; «проводити дослідницьку та інноваційну діяльність в сфері інформаційної безпеки та/або кібербезпеки...»; «критично осмислювати проблеми інформаційної безпеки та/або кібербезпеки на міжгалузевому та міждисциплінарному рівні...»; «обґрунтовувати використання, впроваджувати та аналізувати кращі світові стандарти, практики з метою розв'язання складних задач професійної діяльності в галузі інформаційної безпеки та/або кібербезпеки» (Стандарт вищої освіти України ..., 2021).

Вказані положення стандарту враховано при розробці освітньо-професійної програми «Системи технічного захисту інформації, автоматизація її обробки» вищезгаданої спеціальності в

ПЕДАГОГІКА

Національному авіаційному університеті, на основі якого було розроблено робочу програму навчальної дисципліни «Ділова іноземна мова» для ОС «Магістр».

Розглянемо більш детально ці загальні компетентності, а серед них і *soft skills*, та наведемо приклади завдань на заняттях з навчальної дисципліни «Ділова іноземна мова», спрямованих на розвиток зазначених компетентностей.

Практичне застосування знань передбачає вміння використовувати набуті знання у різних практичних ситуаціях та активне впровадження набутих знань для вирішенні реальних завдань. Теоретичні знання, хоч і розглядаються як основа для інтелектуального розвитку, залишатимуться нереалізованим особистісним здобутком без їхнього практичного застосування на практиці та у професійній діяльності. Лише поєднання знань з їхнім практичним застосуванням за допомогою комплексу супровідних умінь, навичок, компетенцій, індивідуальних властивостей та особистісних якостей сприятиме досягненню цілей та виконанню професійних завдань (Яшук, 2022: 241).

Серед завдань, які можна запропонувати здобувачам, слід виокремити кейс-метод та рольові ігри, де здобувачі вищої освіти відтворюють сценарії реальних бізнес-ситуацій. Крім того, це може бути складання бізнес-листів, презентацій чи звітів, які можуть використовуватися в реальному професійному контексті.

Зокрема, ми застосували кейс-метод та провели рольову гру «Кібербезпека в бізнесі» на занятті з ділової англійської мови, метою якої був розвиток вмінь практичного застосування знань у галузі кібербезпеки шляхом реального вирішення інциденту та відновлення безпеки в бізнес-середовищі. Учасниками гри були команда експертів з кібербезпеки, команда керівництва компанії та модератор (викладач або здобувач). На початку був представлений такий кейс (бізнес-сценарій): компанія виявила потенційну загрозу з питань кібербезпеки, яка може вплинути на її діяльність та конфіденційність даних. Команда експертів отримала інформацію про інцидент (тип атаки, ризики, можливі наслідки) та повинна розробити план дій для ідентифікації, зупинки та відновлення систем. Команда керівництва компанії співпрацює з експертами для відновлення робочих процесів та запровадження нових заходів з кібербезпеки. Відбувається брифінг, на якому обговорюються наявні проблеми, аналізуються проблеми їх виникнення та розробляються стратегії для запобігання подібним інцидентам у майбутньому.

Такий метод навчання сприяє вдосконаленню логічного мислення, здатності обробляти інформацію, вибирати обґрунтовані гіпотези, передбачати розвиток ситуації та передбачати результат діяльності і т.п (Тарнавська, Глушаниця, Нагорна & Костенко, 2023: 210). Таким чином, виконання таких завдань сприятиме не лише розвитку здатності практичного застосування знань майбутніми фахівцям з кібербезпеки в реальному сценарії, але вмінню працювати у команді, вирішувати критичні ситуації та впроваджувати стратегії відновлення безпеки в інформаційних системах компанії.

Проведення досліджень охоплює виконання проєктів та завдань, які вимагають самостійного аналізу та дослідження, під час роботи на якими розвиваються навички критичного мислення та осмислення інформації.

Здобувачам було запропоновано провести самостійне дослідження з фахової теми та виступити з презентацією цього матеріалу. Доцільним є також заохочення їх до участі у наукових конференціях, зокрема у міжнародній науково-практичній конференції «Політ. Сучасні проблеми науки», яка щороку проходить на базі Національного авіаційного університету.

Для розвитку навичок *абстрактного мислення, аналізу та синтезу* при вивченні ділової англійської мови, можна використовувати різноманітні завдання, які сприяють глибокому розумінню та структуруванню інформації. Ці навички включають і критичне мислення, оскільки вимагають аналізу інформації та визначення ключових аспектів проблеми або завдання. Наведемо декілька прикладів таких завдань:

- аналіз текстів (магістрам можна запропонувати проаналізувати фахові тексти, бізнес-статті, робочі документи чи інші текстові матеріали, у яких вони повинні виділити ключові ідеї, ідентифікувати основні аргументи та визначити їхнє відношення до обраної теми);

- підготовка презентацій (здобувачам можна доручити створити бізнес-презентацію або презентацію з фахової теми, в якій вони повинні чітко структурувати інформацію, визначаючи головні пункти та використовуючи абстрактне мислення для ефективного представлення доповіді);

- створення проєктів (майбутнім фахівцям з кібербезпеки можна доручити створити бізнес-проєкт з описом бізнес-ідеї, стратегії, фінансових планів та ризиків, що вимагатиме абстрактного мислення та здатності синтезувати інформацію з різних джерел);
- участь у дебатах, де учасники аналізують інформацію, висловлюють свої думки та синтезують аргументи для вирішення зазначених проблем.

Ці завдання стимулюють розвиток вмінь абстрактного та критичного мислення, аналізу та синтезу, що є важливими в компетентному використанні ділової англійської мови у професійній діяльності.

Спілкування з представниками інших професійних груп різного рівня передбачає взаємодію з різними професійними групами під час колективних проєктів, здійснення ефективної комунікації для обміну інформацією з різними експертами. Серед найефективніших завдань, які ми використовували на заняттях з магістрами слід виділити: інтерактивні комунікативні завдання спрямовані на взаємодію з різними професійними рольовими персонажами (діалоги, дискусії, рольові ігри та ін.) та групові проєкти, що передбачали співпрацю з представниками різних сфер.

Одне з завдань було «Тренінг з кібербезпеки для інших підрозділів», яке ми провели на одному з засідань студентського наукового гуртка «Професійна комунікація». Здобувачам ОС «Магістр» спеціальності «Кібербезпека» було запропоновано завдання провести тренінг з основ кібербезпеки для інших підрозділів. Іншим підрозділом у нас були здобувачі ОС «Бакалавр», які навчаються за ОПП «ІТ-дизайн». Завдання включало створення плану, розробку практичних завдань та оцінку ефективності тренінгу через зворотний зв'язок від учасників. Таке завдання сприяло розвитку вмінь презентувати технічні питання для різних цільових груп, включаючи нетехнічних представників.

На заняттях з ділової англійської мови проводились різноманітні рольові та ситуативні ігри «Влаштування на роботу: співбесіда з роботодавцем», «Брифінги у міжнародній компанії», «Питання кібербезпеки в компанії», де здобувачі грали ролі претендентів та посаду та роботодавця, представників різних культур, представників різних професій (наприклад, ІТ-фахівці, керівництво компанії, юристи), які повинні співпрацювати для забезпечення ефективної професійної діяльності.

Крім того, здобувачам пропонувались завдання з розробки міні проєктів, зокрема: «Розробка політики кібербезпеки в компанії» (завдання: розробити концепцію та проєкт впровадження політики кібербезпеки в компанії, враховуючи специфіку професійної галузі та демонструючи, як кожен відділ може сприяти безпеці інформації в компанії в цілому), «Корпоративна культура», «Ділова етика» тощо.

І звичайно ж заслуговують на увагу круглі-столи з презентаціями, дебати та групове обговорення актуальних фахових тем у галузі кібербезпеки. Розвиток презентаційних навичок у майбутніх фахівців з кібербезпеки при вивченні ділової іноземної мови є критично важливим, оскільки ці навички впливають на розвиток їхніх комунікативних навичок, вміння співпрацювати з іншими професійними групами, а також розвивають навички публічного виступу та подолання труднощів, пов'язаних з виступами перед аудиторією.

Вищезазначені завдання сприяють розвитку навичок спілкування представників кібербезпеки з іншими фахівцями в організації та допомагають їм ефективно взаємодіяти у професійному середовищі. Ці вміння сприяють формуванню іншомовної професійної компетентності, оскільки майбутні фахівці з кібербезпеки навчаються пояснювати складні технічні питання не лише колегам чи експертам, застосовуючи складну термінологію, але й представникам інших професій. Здатність чітко та переконливо представляти інформацію дозволить їм брати участь у розробці стратегій безпеки та проєктах з кібербезпеки. Крім того, презентаційні навички допоможуть майбутнім фахівцям впевнено та ефективно виступати на зустрічах та зборах, а також брати участь у переговорах.

Вважаємо важливим включення питання розвитку soft skills в робочі програми з дисципліни «Ділова іноземна мова». Цей підхід має бути доповнений розробкою навчальних матеріалів та використанням інноваційних технологій для оптимізації процесу вдосконалення зазначених навичок у майбутніх фахівців з кібербезпеки.

Дискусія. Необхідність розвитку soft skills під час набуття предметних знань та професійних компетентностей у ЗВО відзначається у низці наукових досліджень. Більшість науковців визнають підвищення зацікавленості роботодавців до soft skills, розвиток яких не менш важливий, ніж оволодіння професійними знаннями та вміннями (Діденко, 2021; Коваль, 2015). На думку К. Аверіної, О. Байрамової та Т. Япринець, набуття soft skills у процесі здобуття вищої

ПЕДАГОГІКА

освіти є ключовим чинником для успішного старту професійної кар'єри, кар'єрного зростання та успішної професійної діяльності фахівців різних галузей (Аверіна, Байрамова & Япринець, 2021:12).

Це питання наразі є об'єктом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, О. Глазунова, К. Коваль, Н. Тілкіна розглядають *soft skills* як ключові компоненти конкурентоспроможності фахівців, а Н. Длугунович, Л. Іванова, О. Скорнякова, О. Євсюкова, О. Ящук зосередили свою увагу на підготовці фахівців з кібербезпеки, приділяючи особливу увагу ролі цих навичок для професійного становлення, а також їх важливості для ефективної соціалізації та розвитку критичного мислення. Ж. Діденко, С. Мединська, Ю. Лавриш, А. Мартинюк, К. Аверіна, О. Байрамова та Т. Япринець досліджують розвиток цих навичок при вивченні іноземної мови у ЗВО, а Н. Бурмакіна, А. Гарага та Л. Пінчук вивчають вплив ігрових технологій на розвиток *soft skills* в процесі вивчення іноземної мови.

Проте дослідження особливостей розвитку *soft skills* тривають і досі. Предметом дослідження стають аналіз процесів діагностики й оцінки; використання різноманітних підходів, методів і прийомів для формування цих навичок. Проте при проектуванні початкової діяльності важливо враховувати ряд актуальних тенденцій та забезпечити їх системне і поетапне впровадження (Муравйова, Мар'яно & Осадча, 2021:109).

Питання підготовки майбутніх фахівців з кібербезпеки безпосередньо пов'язано з формуванням двох категорій навичок: *hard skills* та *soft skills*. Якщо під терміном «*hard skills*» зазвичай розуміють професійні навички, технічні навички, фахові компетентності, то термін «*soft skills*» має багато варіацій як у зарубіжній, так і у вітчизняній літературі. Зокрема, у працях зарубіжних дослідників разом з терміном «*soft skills*» можна зустріти «*transferable skills*», «*social skills*», «*life skills*», «*21st-century skills*», «*4C skills*», «*generic skills*», «*social competencies*», «*generic competencies*», «*key competencies*» (Cinque, 2016). В доробках вітчизняних дослідників теж можна зустріти різні найменування, зокрема: «м'які навички», «гнучкі навички», «соціальні навички», «життєві навички», «загальні компетентності», «базові компетентності», «соціальні компетентності». В одних працях вони використовуються взаємозамінно, в інших прослідковується відмінність між ними, проте всі дослідники погоджуються, що «*soft skills*» (м'які навички) та «загальні компетентності» – це терміни, які використовуються для опису навичок, які не є технічними або фаховими. Крім того, немає єдиної узгодженої класифікації *soft skills*.

«*Soft skills*» розглядаються як неспецифічні, тісно пов'язані із особистісними рисами, соціальними та управлінськими навичками (Діденко, 2021: 267). Cinque визначає їх як динамічне поєднання різних видів навичок (когнітивних, метакогнітивних, міжособистісних, інтелектуальних, практичних), спрямованих на позитивну адаптацію та ефективне вирішення завдань у професійному та особистому житті (Cinque, 2016: 390). Н. Махначова та А. Мідляр вважають, що «*soft skills*» – це соціально-психологічні навички, необхідні для життєдіяльності людини, які сприяють ефективному спілкуванню, роботі у команді, публічним виступам (Махначова & Мідляр, 2017: 381). На думку К. Коваль, «*soft skills*» – це соціологічний термін, пов'язаний із емоційним інтелектом та особистісними рисами, які пов'язані зі здатністю особистості взаємодіяти зі своїм оточенням (Коваль, 2015:162). У своїй класифікації, К. Коваль виділяє індивідуальні якості, комунікативні та управлінські навички (Коваль, 2015: 165).

І. Муравйова, Я. Мар'яно та А. Осадча структурують *soft skills* у три основні категорії: когнітивні здібності, діяльнісні здібності та особистісні здібності. Блок розвитку когнітивних здібностей передбачає розвиток панорамного і критичного мислення, формування проектного мислення, включаючи прогнозування, визначення цілей і прийняття рішень в умовах обмеженості часу та розвиток умінь творчо вирішувати завдання. Другий блок, який стосується діяльнісних здібностей, фокусується на розвитку лідерських якостей та навичок самоменеджменту й управління аудиторією. Третій блок, що охоплює особистісні здібності, визначає ряд важливих аспектів, таких як уміння публічно виступати, уміння працювати в команді, комунікативні навички, уміння мотивувати та зацікавлювати, уміння розпізнавати особистісні риси інших людей, а також володіння практичними навичками управління часом та самоорганізації (Муравйова, Мар'яно & Осадча, 2021:111).

Н. Длугунович наголошує, що «*soft skills*» – це набір універсальних навичок, які не обмежені певною предметною областю та які складно визначити (Длугунович, 2014: 239). Нам імпонує класифікація Н. Длугунович, розроблена для ІТ-фахівців. Згідно з нею *soft skills* поділяються на такі групи навичок: 1) особиста ефективність (креативність, аналітичне мислення, управління часом, вміння ставити цілі та досягати їх); 2) комунікативні навички (вміння здійснювати

ефективну комунікацію, міжособистісне спілкування, вміння працювати у команді, презентаційні навички, вміння розв'язувати конфліктні ситуації); 3) управлінські навички (вміння сформувавши та згуртувати команду, мотивувати інших, лідерські якості); 4) стратегічні навички (стратегічне планування, прийняття стратегічних рішень, здатність працювати в умовах ризику) (Длугунович, 2014: 239).

У своєму дослідженні ми розглядатимемо soft skills в межах загальних компетентностей, визначених освітньо-професійними програмами та Стандартом вищої освіти України. У Методичних рекомендаціях щодо розроблення стандартів вищої освіти, затверджених наказом МОН України, «загальні компетентності» визначаються як «універсальні компетентності, що не залежать від предметної області, але важливі для успішної подальшої професійної та соціальної діяльності здобувача вищої освіти в різних галузях та для його особистісного розвитку» (2020). Прикладами загальних компетентностей можуть бути: аналітичні здібності, креативність, проблемне мислення, культурна компетентність, вміння працювати з інформацією, самоменеджмент, орієнтація на результат.

Здійснений аналіз підтверджує, що soft skills є складним комплексом навичок, необхідних для міжособистісного спілкування, критичного та творчого мислення, а також для розвитку особистісних складових емоційного інтелекту. На відміну від hard skills, розвиток soft skills відбувається повільніше, вимагає більше зусиль та не гарантує досягнення необхідного рівня. Є два підходи до формування soft skills. Перший полягає в тому, щоб вводити окремі курси в межах вибіркового блоку навчального плану. Другий підхід включає в себе використання потенціалу обов'язкових дисциплін у поєднанні з неформальною освітою та позакласною виховною роботою (Муравйова, Мар'яно & Осадча, 2021:110). Слід зазначити, що в Національному авіаційному університеті діють одночасно два підходи.

У своєму дослідженні ми зосередили увагу на виявленні особливостей розвитку soft skills, визначених освітньо-професійною програмою, та розглянули можливість використання навчальної дисципліни «Ділова іноземна мова» як ефективного інструменту для розвитку цих навичок. І хоча на сьогодні ще є виклики, розвиток soft skills має стати пріоритетом в ЗВО. Викладачі повинні чітко визначити навички, які потрібно розвивати у здобувачів, і використовувати ефективні методи, щоб природно формувати ці навички в навчальному процесі.

Висновки. У процесі дослідження доведено необхідність одночасного формування soft skills разом з hard skills у здобувачів вищої освіти ОС «Магістр» спеціальності «Кібербезпека» у ЗВО. Надано рекомендації щодо розвитку цих навичок на заняттях з ділової англійської мови за допомогою різноманітних методів та форм навчання. Перспективою подальшого наукового дослідження може бути більш докладний аналіз ефективності конкретних методів, таких як рольові ігри та кейс-метод, у формуванні soft skills та розробка методології та бази ігор та кейсів. Також, важливим аспектом може бути вивчення взаємозв'язку між розвитком soft skills та підвищенням професійної успішності в галузі кібербезпеки, що відкриває шлях до розробки більш ефективних освітніх стратегій для майбутніх фахівців в цій сфері.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Cinque, M. (2016). 'Lost in translation'. Soft skills development in European countries. *Tuning Journal for Higher Education*. 3 (2). 389-427. URL: [https://doi.org/10.18543/tjhe-3\(2\)-2016pp389-427](https://doi.org/10.18543/tjhe-3(2)-2016pp389-427).
- Cohanin, A. (2021). Soft Skills, Not Just Technical Skills, Critical to SOC Team Readiness – Cyberbit. URL: <https://www.cyberbit.com/cybersecurity-training/soft-skills-not-just-technical-skills-critical-to-soc-team-readiness/>
- Cybersecurity Skills: Soft & Hard Skills for Cybersecurity (2022). NU. National University. URL: <https://www.nu.edu/blog/essential-soft-and-hard-skills-for-cybersecurity-professionals/>
- Kokarieva, A. & Pryshupa, Yu. (2022). The educational information environment as a condition for the success of a linguistic personality formation. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*. 2(21). 23-29. URL: <https://doi.org/10.18372/2411-264X.21.17077>.
- Tarnavska, T., Glushanytsia, N., Akilli, E., Nahorna, O., & Kostenko, D. (2023). Professionally Significant Personality Traits and Soft Power Skills Development in Esp Teaching. *Arab World English Journal (AWEJ). Special Issue*. 9. 202-218. URL: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/call9.14>.
- Аверіна, К.С., Байрамова, О.В., & Япринець, Т.С. (2021). Формування soft skills як дескриптор якості сучасної вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 39. 11-15. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/39.1>.

ПЕДАГОГІКА

Арсенович, Л.А. (2022). Інструментарій підвищення рівня цифрової компетентності фахівців із кібербезпеки в освітньому процесі. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 3(15). 93-108. URL: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2022.15.9310>.

Березнікова, Н.І. (2023). До питання ролі емоційного інтелекту у вдосконаленні компетенцій з іноземної мови та «soft skills» здобувачів вищої освіти. У *Роль соціального та емоційного інтелекту як найважливіших soft skills XXI століття в освітньому процесі* (463-465). Полтавський державний аграрний університет.

Діденко, Ж. (2021). Формування м'яких навичок («soft skills») на заняттях англійської мови у майбутніх менеджерів в умовах дистанційного навчання. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 35 (2). 266-271. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-2-41>.

Длугунович, Н.А. (2014). Soft skills як необхідна складова підготовки ІТ-фахівців. *Вісник Хмельницького національного університету*. 6. 239-242.

Євсюкова, О.В. (2021). Особливості підготовки фахівців у сфері кібербезпеки: сучасні виклики та перспективи. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.2.2>.

Коваль, К.О. (2015). Розвиток “soft skills” у студентів – один з чинників для їх працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2. 162-167.

Махначова, Н.М., & Мідляр, А.К. (2017). “Soft skills” керівника підприємства. *Економіка та управління підприємствами*. 17. 380-383.

Мединська, С.І. (2020). Розвиток та оцінювання soft skills при формуванні іншомовної компетентності у здобувачів вищої освіти в галузі туризму, готельно-ресторанної справи та міжнародного бізнесу. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогічні науки»*. 1 (19). 219-223. URL: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2020-1-19-26>.

Муравйова, І.О., Мар'яно, Я.Г., & Осадча, А.О. (2021). Soft skills у сучасних реаліях української освіти. *Інноваційна педагогіка*. 32 (1). 108-112. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/32-1.23>.

Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти (2020). Київ: МОН. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/naukovo-metodychna_rada/2020-metod-rekomendacziyi.docx.

Стандарт вищої освіти України за спеціальністю «Кібербезпека» галузі знань 12 «Інформаційні технології» для другого (магістерського) рівня вищої освіти (2021). Київ: МОН. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodychna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>.

Ящук, О.В. (2022). Іншомовна підготовка майбутніх інженерів з кібербезпеки як освітній актуалітет. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 88. 240-245. URL: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.88.48>.

REFERENCES

Cinque, M. (2016). ‘Lost in translation’. Soft skills development in European countries. *Tuning Journal for Higher Education*. 3 (2). 389-427. URL: [https://doi.org/10.18543/tjhe-3\(2\)-2016pp389-427](https://doi.org/10.18543/tjhe-3(2)-2016pp389-427).

Cohanin, A. (2021). Soft Skills, Not Just Technical Skills, Critical to SOC Team Readiness – Cyberbit. URL: <https://www.cyberbit.com/cybersecurity-training/soft-skills-not-just-technical-skills-critical-to-soc-team-readiness/>

Cybersecurity Skills: Soft & Hard Skills for Cybersecurity (2022). NU. National University. URL: <https://www.nu.edu/blog/essential-soft-and-hard-skills-for-cybersecurity-professionals/>.

Kokarieva, A., & Pryshupa, Yu. (2022). The educational information environment as a condition for the success of a linguistic personality formation. *Visnyk Natsionalnoho aviaitsiinoho universytetu. Serii: Pedagogika. Psykholohiia*. 2(21). 23-29. URL: <https://doi.org/10.18372/2411-264X.21.17077>.

Tarnavska, T., Glushanytsia, N., Akilli, E., Nahorna, O., & Kostenko, D. (2023). Professionally Significant Personality Traits and Soft Power Skills Development in Esp Teaching. *Arab World English Journal (AWEJ). Special Issue*. 9. 202-218. URL: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/call9.14>.

Averina, K.S., Bairamova, O.V., & Yaprnets, T.S. (2021). Formuvannya soft skills yak deskryptor yakosti suchasnoi vyshchoi osvity [Soft skills formation as a descriptor of modern higher education quality]. *Innovatsiina pedagogika*. 39. 11-15.

URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/39.1>.

Arsenovych, L.A. (2022). Instrumentarii pidvyshchennia rivnia tsyfrovoy kompetentnosti fakhivtsiv iz kiberbezpeky v osvitnomu protsesi [The tools for improving the digital competency level of

future cybersecurity professionals]. *Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika*. 3(15). 93-108. URL: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2022.15.9310>.

Bereznikova, N.I. (2023). Do pyttannya roli emotsiinoho intelektu u vdoskonalenni kompetentsii z inozemnoi movy ta «soft skills» zdobuvachiv vyshchoi osvity [To the question of emotional intelligence role in enhancing higher education learners' competencies in foreign language and soft skills]. In *Rol sotsialnogo ta emotsiinoho intelektu yak naivazhlyvishykh soft skills KhKhI stolittia v osvitnomu protsesi* (463-465). Poltavskiy derzhavnyi ahrarnyi universytet.

Didenko, Zh. (2021). Formuvannya miakykh navychok («soft skills») na zaniattiakh anhliiskoi movy u maibutnikh menedzheriv v umovakh dystantsiinoho navchannia [The development of future managers' soft skills in English lessons through distance learning]. *Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk*. 35 (2). 266-271. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-2-41>.

Dlunovych, N.A. (2014). Soft skills yak neobkhdna skladova pidhotovky IT-fakhivtsiv [Soft skills as a necessary component of IT professionals' training]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu*. 6. 239-242.

Yevisukova, O.V. (2021). Osoblyvosti pidhotovky fakhivtsiv u sferi kiberbezpeky: suchasni vyklyky ta perspektyvy [Features of training of specialists in the field of cyber security: current challenges and prospects]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. 2. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.2.2>.

Koval, K.O. (2015). Rozvytok «soft skills» u studentiv – ody z chynnykiv dlia yikh pratsevlashtuvannia [Development of "soft skills" for students as one of important factors of employment]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnogo instytutu*. № 2. 162-167.

Makhnachova, N.M., & Midliar, A.K. (2017). «Soft skills» kerivnyka pidpryiemstva. [Soft skills of the enterprise manager]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpryiemstvamy*. 17. 380-383.

Махначова, Н.М., & Мідляр, А.К. (2017). «Soft skills» керівника підприємства. Економіка та управління підприємствами. 17. 380-383.

Medynska, S.I. (2020). Rozvytok ta otsiniuvannia soft skills pry formuvanni inshomovnoi kompetentnosti u zdobuvachiv vyshchoi osvity v haluzi turyzmu, hotelnorestorannoi spravy ta mizhnarodnogo biznesu [Development and assessment of soft skills in the formation of foreign language competency among higher education students in the field of tourism, hotel and restaurant management and international business]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelja. Serii «Pedahohichni nauky»*. 1 (19). 219-223. URL: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2020-1-19-26>.

Muraviova, I.O., Marianko, Ya.H., & Osadcha, A.O. (2021). Soft skills u suchasnykh realiiakh ukrainskoi osvity [Soft skills in modern realities of Ukrainian education]. *Innovatsiina pedahohika*. 32 (1). 108-112. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/32-1.23>.

Metodychni rekomendatsii shchodo rozroblennia standartiv vyshchoi osvity (2020). Kyiv: MON. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/naukovo-metodychna_rada/2020-metod-rekomendacziyi.docx.

Standart vyshchoi osvity Ukrainy za spetsialnietiu «Kiberbezpeka» haluzi znan 12 «Informatsiini tekhnologii» dlia druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity (2021). Kyiv: MON. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodychna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>.

Yashchuk, O.V. (2022). Inshomovna pidhotovka maibutnikh inzheneriv z kiberbezpeky yak osvitnii aktualitet. [Foreign language training of future cyber security engineers as an educational topicality]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova Serii 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*. 88. 240-245. URL: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.88.48>.

L.M. Konoplianyk

DEVELOPING FUTURE CYBERSECURITY PROFESSIONALS' SOFT SKILLS THROUGH BUSINESS ENGLISH CLASSES

Abstract

The article deals with the distinctive aspects of developing 21st-century skills for future cybersecurity professionals while learning a Business English course. These skills empower them to interact effectively with peers and other professionals, address challenges and make decisions, all of which are crucial in the field of cybersecurity.

*The **purpose** of the study was to underscore the significance of soft skills for future cybersecurity professionals and offer practical advice on their development in Business English classes. The study involved implementing specific **tasks**, including determining the list of soft skills relevant to the*

ПЕДАГОГІКА

professional activities of future cybersecurity professionals and identifying soft skills developed during Business English classes, as well as elaborating assignments that would contribute to their development.

Theoretical, general scientific, and empirical **methods** were employed during the research, which took place at the National Aviation University and involved Master's degree students majoring in "Cybersecurity".

Result. Upon conducting the analysis of methodological literature and regulatory documents (the Standard of Higher Education for "Cybersecurity" at the second (master's) level, educational and professional programs and syllabi), the study examined the process of cultivating future cybersecurity professionals' soft skills during their study of Business English. The analysis led to the compilation of the list of soft skills that are developed during the classes, including practical application of the acquired knowledge, research skills, analytical abilities, abstract thinking, critical thinking, communication skills for networking with diverse professional groups, and teamwork skills. The author illustrated tasks and gave recommendations on effective forms and methods for developing and improving these skills, such as the case method, role-plays, the project method, discussions, debates, etc). The study explored how the incorporation of these soft skills enhances collaboration and efficiency in the area of cybersecurity and highlighted their role in fostering critical thinking and analytical skills crucial for identifying and addressing cyber threats.

Conclusions. It is worth noting that tasks designed for developing soft skills during Business English classes contribute not only to the improvement of communication and teamwork skills but also to the development of abstract thinking and critical analysis. These skills are vital for successful professional activities in the field of cybersecurity. This emphasizes the importance of soft skills development in higher education across disciplines ensuring the readiness of future professionals to meet the challenges of the modern information environment.

Keywords: soft skills; generic competencies; Business English; cybersecurity professional; communication skills; critical thinking; teamwork skills.

DOI

УДК 159.0371.2.37.04

А. Ларіонцева

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ЯКОСТІ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Резюме

Мета. У статті проведений теоретичний аналіз та визначено актуальність дослідження проблеми розвитку самостійності майбутніх психологів в процесі професійної підготовки, обґрунтована актуальність вирішення проблеми, розглянуто теоретичні питання розвитку самостійності майбутнього психолога.

Актуальність дослідження зумовлена глибинними трансформаціями цінностей буття сучасного українського суспільства, пов'язаними з переосмисленням життєтворчості людини.

Входження вітчизняної освіти до європейського освітнього простору сприяло розширенню ціннісно-сислової сфери суспільної свідомості українців та стимулювало вітчизняний контент до переосмислення сутності освітньо-наукових процесів в розвитку самостійності фахівців.

Головною метою професійної підготовки майбутніх фахівців є осмислення та прийняття ними соціальних, особистісних, професійних цінностей; розвиток самостійності та їхньої ціннісної самосвідомості загалом.

Реалізація цієї мети в закладах вищої освіти, зокрема в контексті професійної підготовки майбутніх психологів, пов'язана з розробленням та впровадженням інноваційних освітніх технологій, які зможуть активізувати розвиток у майбутніх фахівців самостійності.

Методики дослідження. Висвітлюються теоретичні методи, які передбачають аналіз наукової літератури за темою дослідження та узагальнення здобутої інформації, системний

аналіз, узагальнення теоретично-методологічних підходів до проблеми, розробку та обґрунтування теоретичної моделі предмету дослідження.

Метод логічного узагальнення - для теоретичного обґрунтування значущості поставлених завдань та уточнення ключових понять дослідження.

Результати. *Розкрито важливість розвитку самостійності в процесі професійної підготовки майбутнього психолога.*

Висновки. *Соціально-економічні перетворення, які постійно відбуваються у суспільстві, ставлять нові вимоги до особистості сучасного фахівця. Все більшого значення для фахівця набуває здатність бути суб'єктом свого професійного розвитку та самостійно знаходити вирішення соціально та професійно значущих проблем в умовах мінливої дійсності.*

Наростаючі темпи розвитку нових технологій, інформаційний "вибух" та швидке "застаріння" інформації; різке ускладнення, автоматизація та комп'ютеризація виробничих процесів; висока вірогідність виникнення "нестандартних" ситуацій у виробничій та соціальній сферах, умови невизначеності через політично-економічні події в країні і в світі в цілому, висувають все нові вимоги до майбутніх психологів.

Особливо підкреслюється необхідність набуття здатності до прийняття адекватних рішень в "нестандартних" ситуаціях, в умовах дефіциту часу та наявності навичок оптимальної взаємодії із іншими учасниками виробничого процесу у спільній професійній діяльності в колективі.

Ключові слова: *психолог; самостійність; професійна підготовка; розвиток; цінності; майбутній фахівець.*

Вступ. *Однією з ключових сучасних психолого-педагогічних проблем у підготовці майбутнього психолога до професійної діяльності, є необхідність забезпечити ефективну та гармонійну соціальну адаптацію молодих особистостей до нинішніх змін у суспільстві та їх підготовку до самостійного життя. Враховуючи основні пріоритети освітньої реформи в Україні (Павлюк, Грись & Шопша, 2019), де висуваються вимоги до студентоцентрованого навчання, самостійність розглядається як одна із складових комплексних рис особистості майбутнього фахівця, що повинна стати головною метою не лише освітніх програм, але й результатом якісних міжособистісних взаємодій в системі "викладач-студент-роботодавець".*

Відродження української держави на основі демократії і гуманізму вимагало змін концепції і світоглядного підходу до розуміння людини. Однією з першочергових завдань став розвиток національної освіти, зокрема вищої освіти, з метою підготовки майбутніх фахівців, з навичками, що формують самостійність, креативність, відповідальність, активність, соціальну зрілість та орієнтованість на творчість. Сьогоднішні підходи до навчання включають в себе розвиток професійної діяльності та різнобічну підготовку фахівця високого рівня.

В той же час важливим не є лише кількість знань або їх об'єм, але й якість знань та здатність ефективного використання їх у практичній професійній діяльності.

Спрямування вищої освіти на підготовку "фахівців-споглядачів" призвело до ситуацій, коли майбутні фахівці, хоча і мають достатні теоретичні знання, в той же час, не вміють орієнтуватися в соціальному оточенні, виявляти професійні проблеми та вчасно їх вирішувати. Авторське розуміння, що, завданнями професійної підготовки майбутніх магістрів психологів повинно полягати в систематизації знань, розширення професійного інформаційного поля, розвиток дослідницької спрямованості і зорієнтованість на практичну діяльність, де майбутній фахівець зможе самостійно вирішувати поставленні перед ним завдання (Волошина, 2015).

Самостійність як в шкільному віці, так і в студентському віці вважається одним з важливих показників успішності освіти, яка визначає здатність студентів приймати незалежні рішення під час подолання навчальних труднощів і розвитку необхідних знань, навичок та вмінь для майбутньої професійної діяльності. Будучи складним соціально-психологічним явищем, самостійність вивчається з різних методологічних підходів і має міждисциплінарний характер. Тому дослідження цього явища проводяться в різних наукових галузях, включаючи філософію, педагогіку і психологію.

Вважаємо, що необхідним є новий підхід до складових компетентності майбутніх психологів, які повинні бути основою освітніх програмах їх підготовки в ЗВО. Проблеми, які потребують вирішення, не обмежуються лише визначенням нового набору професійних навичок або оновленням знань, що передаються. У сучасному контексті пріоритетів освітніх реформ в Україні, спостерігається розвиток нової освітньої парадигми, яка сприятиме переходу суспільства

ПЕДАГОГІКА

до іншої соціальної та економічної моделі. Останнім часом професійна освіта у всьому світі відходить від акценту на набуття в основному професійних знань, умінь та навичок, намагаючись забезпечити розвиток сучасних ключових компетенцій або навичок, необхідних у XXI столітті.

У сучасному суспільстві загалом і в професійних групах зокрема очікується, що майбутні фахівці будуть мати Soft Skills; креативне та критичне мислення, навички кооперації та міжнаціональної комунікації; чітке розуміння цілей державотворення; широку професійну ерудицію, високий рівень культури і активність в суспільстві.

Зміст підготовки майбутніх психологів повинен включати психологічний супровід для розвитку цих якостей в їх системних взаємозв'язках і відношеннях (Волошина, 2015).

Мета статті полягає в теоретичному аналізі існуючих поглядів щодо необхідних умов для розвитку самостійності у майбутніх психологів, і як ця якість може вплинути на їх професійну підготовку до майбутньої професійної діяльності.

Основним завданням нашого дослідження є теоретичний аналіз досліджень, який проводиться з метою узагальнення наукових розробок провідних вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері вивчення питання формування самостійності майбутніх психологів в процесі професійної діяльності для визначення етапів розвитку самостійності у майбутніх психологів та розглянути походження цього процесу в контексті професійної підготовки.

Методи та методики дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є фундаментальні та сучасні положення педагогічної теорії, напрацювання зарубіжних і вітчизняних науковців-педагогів та фахівців у галузі практичної психології та педагогіки.

Будь-яке дослідження варто розпочинати з теоретичного метода, який передбачає з'ясування й уточнення визначень базових понять для подальшого осмислення сутності досліджуваного об'єкта.

Для розв'язання поставлених завдань нашого дослідження було використано теоретичний метод (аналіз, абстрагування, узагальнення, систематизація, моделювання), що застосовувався для визначення теоретико-методологічних положень дослідження проблеми розвитку самостійності в процесі професійної підготовки майбутнього психолога в умовах соціальних змін.

Результати. На основі проведеного теоретико-аналітичного аналізу уточнено зміст та визначення поняття «самостійності» в процесі професійної підготовки майбутнього фахівця; аналіз досліджуваної проблеми засвідчив, що обрана тема є актуальною та доцільною для дослідження в подальшому, тому що, проблема готовності майбутніх психологів до самостійної професійної діяльності є важливим аспектом загальної системи навчання майбутніх фахівців та їх психологічної підтримки.

Ця проблема стосується численних аспектів психологічних наук, пов'язаних з особистісними властивостями, психічними станами та потенційними можливостями особистості, які визначають успішність професійної підготовки.

Якість підготовки майбутнього фахівця до самостійної роботи залежить не лише від їхньої зацікавленості у професії, але й від того, наскільки вони відповідають сучасним вимогам професійної сфери і увага повина акцентуватися не тільки на оволодінні майбутнім фахівцем професійних знань, вмінь та навичок, а і на вихованні особистості самого студента.

Дискусія. Система підготовки фахівців набула значного досвіду у підготовці студентів різних галузей, основна увага якої спрямовувалася на інформаційну наповненість знань студентів. Проте педагогічний процес ЗВО має на меті не тільки розвиток навичок самопізнання, пізнання, комунікації, та позитивної співпраці. Це особливо актуально в контексті розвитку самостійності як однієї з найважливішої якості для майбутніх фахівців. Основна увага повинна приділятися якості знань та здатності їх практичного застосування.

У психології самостійність розглядається як одна з ключових якостей особистості, яка виражається у здатності визначити свою мету, наполегливо працювати над її досягненням, самостійно і з відповідальністю ставитися до своєї діяльності та діяти свідомо з ініціативою. Самостійність проявляється не лише в звичайних ситуаціях, а й у нових умовах, які вимагають прийняття нестандартних рішень (Пасов, 2002).

Самостійною особою вважається та, яка здатна діяти незалежно від сторонньої допомоги або керівництва; має критичний підхід до впливів ззовні, аналізуючи та оцінюючи їх на основі власних поглядів і переконань, а також володіє незалежністю, визначеністю та бажанням відстоювати власні думки (Павлюк, Грись & Шопша, 2019).

Вважаємо доречним розглянути сутність поняття «самостійність».

Самостійність - це важлива вольова риса особистості, яка виражається в ініціативному, критичному та відповідальному ставленні до власної діяльності, вмінні планувати її; ставити перед собою завдання та знаходити нові шляхи вирішення проблем без залучення зовнішньої допомоги.

Вчений Є. Рапацевич розглядає концепцію "самостійності мислення" як здатність особистості відзначати питання, які потребують розв'язання, із знаходженням відповіді на них без чужої допомоги, тобто, самостійний розум не шукає готових відповідей і не використовує чужі думки або позиції без необхідності. Людина з самостійним мисленням "творчо підходить до осмислення реальності, шукає нові способи її дослідження, виявляє нові факти і закономірності, ставить нові гіпотези і теорії (Павлюк, Грись & Шопша, 2019). Самостійність мислення також пов'язана з критичним підходом до інформації."

Як видно з різних поглядів вчених, існують різні підходи до розуміння "самостійності" мислення. Ряд авторів, такі як Л. С. Виготський, В. І. Моросанова та інші, розглядають її як властивість особистості. Також, дослідник А.К. Осницький описав самостійність, як продуктивну активність, суб'єктний досвід, модель поведінки або окремих видів здібностей (Павлюк, Грись & Шопша, 2019). При цьому на сучасному етапі розвитку психологічної науки, дослідник А.Ребер, у якого переважали постнекласичні підходи до досліджень, самостійну особистість розглядав як активний суб'єкт, який самодетермінує своє життя і визначав, що самостійність особистості розглядається як властивість, яка здійснюється завдяки психологічному механізму самодетермінації усіх впливів, включаючи внутрішні фактори (наприклад, самостійність мислення, переконань, цінностей) та зовнішні фактори, (комунікація з іншими, освітній простір), що визначаються історією стосунків особистості та її соціальною ситуацією розвитку протягом онтогенезу (Серіков, 2012).

До основних складових аспектів готовність до подолання труднощів, почуття відповідальності, бажання до самоствердження, розумний рівень очікувань, впевненість у власних здібностях, яка стимулює внутрішні резерви і активність, ініціативу, незалежність від дорослих, позитивне ставлення до викликів. У більшості випадків всі ці аспекти самостійності піддавалися впливу і керівництву з боку дорослих, зовнішнього оточення та найближчого соціального середовища, і таким чином вони мають соціальну природу.

Вважаємо доцільним розглянути технологію розвитку самостійності дослідниці Павлюк М.М як системної якості майбутніх фахівців, основним принципом якої є акцент на суб'єктному розвитку та саморозвитку особистості всередині комплексної системи професійної освіти. На наш погляд, важливо розробити такі техніки, які будуть спрямовані на підтримку розвитку особистості та саморозвитку в реальному процесі професійної діяльності майбутніх магістрів психологів, що будуть сприяти не лише сформованості важливих професійних якостей, але й розвитку системних знань про взаємозв'язки людини з природою та суспільством, а також розвитку креативного мислення, критичного мислення, навичок кооперації та комунікабельності (Павлюк, Грись & Шопша, 2019).

Варто розглянути принцип, який орієнтований на внутрішній мотивації до самонавчання, самовиховання та саморозвитку. Один із можливих способів реалізації цього принципу - це стимулювання самостійної творчої діяльності студентів під час стажування, що дасть їм можливість відчути себе активними учасниками свого професійного зростання і реальної професійної діяльності.

В нашій роботі, у цьому контексті ми звернулися до психологічного підходу, який розглядає особистість як системну якість індивіда. При цьому, Г.О. Балл, видатний український вчений, вказує на важливість не лише визначення основної функції особистості (яка полягає в забезпеченні індивіда можливістю бути відносно автономним та індивідуально виразним суб'єктом культури), але і вивчення засобів, які забезпечують виконання цих функцій. Таким чином, будь-які властивості особистості, які служать інструментами або ресурсами для виконання її ролі як суб'єкта культури (іншими словами, особистісних функцій), можна розглядати як складові системної якості особистості (Балл, 2017).

В процесі проведення теоретичного аналізу нами була звернута увага на тому, що самостійна професійно-орієнтована діяльність має відповідати трьом вимогам.

По-перше, вона має бути складною за змістом, але цікавою, вимагаючи від студента інтелектуальних та емоційних зусиль. По-друге, ця діяльність повинна бути самокерованою, тобто допускати різноманітні шляхи досягнення результату. По-третє, вона має враховувати реальні проблеми і труднощі професійної підготовки. Саме тоді у процесі проходження практики, ці

ПЕДАГОГІКА

вимоги сприяють розвитку соціальної відповідальності і творчої індивідуальності студента, перешкоджають пасивним установкам і інтелектуальному споживачу, а також забезпечують відсутність перфекціонізму і орієнтації на готові шаблони ідеальної професійної поведінки (Балл, 2017).

В той же час, разом із засобами, що сприяють ефективному розвитку самостійності майбутніх фахівців, особливо результативними, на наш розгляд, виявляються такі методи і підходи в процесі професійної підготовки до майбутньої діяльності як творчі завдання та ситуації моделювання, використання кейс-методів, проведення проектної діяльності, тренінги, ролеві ігри та ділові сюжети. Вони застосовувалися під час аудиторних занять і практики і служили як засіб перетворення знань у власні переконання та практичні навички самостійної роботи студента.

Використання означених методів діяльності розкривають основні аспекти спілкування та взаємодії з різними учасниками навчально-виховного процесу у ЗВО на різних рівнях: методичному, психолого-педагогічному, технологічному та організаційному.

Проведений теоретичний аналіз підтвердив, що технологія розвитку самостійності майбутніх психологів має відрізнятися від традиційного підходу, орієнтованого на максимальне надання інформації під час вивчення студентами способів самостійного пошуку знань та перетворення їх на власні професійні погляди. Ця технологія повинна зосереджувати акцент на важливості внутрішньої мотивації студентів для самостійного навчання, розвитку їх особистісних професійних установок і здатності до конструктивної взаємодії у професійному середовищі. Ця технологія повинна бути спрямована на віддачу переваги суб'єктивному навчанню з акцентом на значущість особистісного зростання, порівняно з підвищенням обсягу наданої інформації.

Суперечності, що виникають у сучасному процесі підготовки майбутніх психологів, між індивідуальним, творчим розвитком професійних навичок та масовим, стандартизованим підходом до навчання, можна подолати шляхом включення нетрадиційних методів професійної підготовки, що дозволяють студенту самостійно розробляти власну стратегію практичної діяльності і створювати індивідуалізовану програму для розвитку своїх професійних навичок, спрямовану на досягнення високого рівня професіоналізму.

Проведений нами теоретичний аналіз вказав на причини недоліків у розвитку самостійності майбутніх магістрів психологів, що у нашому розумінні, включають недостатню підготовку самих викладачів до сприяння самостійному розвитку студентів, низький рівень зацікавленості у створенні спеціальних індивідуальних та групових завдань для розвитку самостійності та активізації їх творчого потенціалу під час навчання різних предметів. Також до цих труднощів долучається нерозуміння викладачами сутності психологічних механізмів, які сприяють розвитку самостійності, та факторів, які визначають зростання цієї якості у майбутніх фахівців (Павлюк, Грись & Шопша, 2019).

Відсутність у навчальних предметах спеціального психологічного компонента для розвитку самостійності як важливої якості особистості, а також відсутність сучасних навчально-методичних посібників і тренінгових програм для підтримки цього розвитку, які б враховували принципи послідовності, систематичності та діалектичності.

Аналізуючи дослідження Павлюк М.А., ми зрозуміли, що ефективність розвитку самостійності також залежить від рівня професійної свободи особистості, її психолого-педагогічної гнучкості і можливостей розкриття потенціалу в реальній практичній діяльності. Цю ефективність розвитку самостійності можна визначити як тенденцію до творчої самореалізації особистості під час професійної підготовки, можливість розкриття творчого потенціалу, яке виявляється в конкретній практичній діяльності, такий як стажування, де студенти мають можливість розвивати самостійні навички під час навчання.

Тенденція до творчої самореалізації може виявлятися через реалізацію принципів, індивідуалізації і диференціації в процесі підготовки майбутніх фахівців, що дає студенту можливість відчувати себе активним учасником свого професійного становлення. Самостійна професійно-орієнтована діяльність повинна бути не лише цікавою і інтелектуально вимогаючою, але також самонаправленою, тобто вона має враховувати як індивідуальні особливості кожного студента, так і методи досягнення мети, що мають бути адаптованими і різноманітними, в залежності від конкретних обставин (Павлюк, Грись & Шопша, 2019).

Отже, ключовими є не тільки організація діяльності майбутнього фахівця, але й вирішення тих завдань, що пов'язані з організацією професійної практичної діяльності, що в свою чергу вимагає розуміння структури, видів, психологічних аспектів і умов успішного функціонування такої діяльності. Виходячи з цих міркувань та позицій особистісного підходу важливо

налаштовувати ці компоненти з урахуванням індивідуальних особливостей кожного студента, таких як рівень знань, навичок, творчих здібностей, а також особливостей їхньої мотивації, ціннісних переконань та емоційно-вольової сфери, які грають важливу роль у розвитку їхньої самостійності (Павлюк, Грись & Шопша, 2019). Крім того, на наш погляд, процес розвитку самостійності має бути керованим, якщо він розглядається як технологічний процес, що враховує такі аспекти, як можливість вимірювання, інтенсивність, відтворюваність, соціально-ігровий контекст та моделювання професійних ситуацій, з виконанням дидактичних, комунікативних і особистісно-смыслових функцій (Bandura, 1997).

Крім того, при розробці системи розвитку самостійності майбутніх фахівців ми маємо врахувати, необґрунтованість розділення теоретичної і практичної підготовки фахівців. Відомо, що теоретична підготовка включає не лише набір теоретичних знань, систему понять, тенденцій, протиріч, законів і закономірностей, але також розуміння їх взаємозв'язків і взаємозалежностей. Саме вивчення цих динамічних взаємодій і дозволяє студентам розвивати системно-критичне мислення. Крім того, у процесі теоретичного вивчення здійснюється виділення реальних елементів і явищ або процесів у формі понять. Процес мислення, який виникає, включає творчість, передбачення та прогнозування, маючи, таким чином відповідний практичний вплив і на формування навичок. В результаті розвиток суб'єктності майбутніх фахівців, що відбувається в процесі моделювання суб'єкт-суб'єктної взаємодії, стає важливою умовою їхньої підготовки (Bandura, 1997).

Наведені та застосовані нами в процесі підготовки до професійної діяльності психологічні методи мають створювати такі умови, в яких студенти мають можливість активно сформувати приклади професійної поведінки, які б відповідали їхній особистісній позиції щодо майбутньої професійної діяльності, а саме, спрямовувалися на розуміння різноманітності та різноспрямованості причин і факторів, які впливають на взаємодію та досягнення успішних результатів, що в свою чергу, відкрило б можливості для саморегулювання майбутнього магістра психолога у конкретній діяльності і надавало цьому процесу цілісності, гнучкості, послідовності, системності та альтернативності вибору методів і форм організації освітньої діяльності як викладача, так і студентів.

Наприклад, рефлексивна технологія базується на підході, де важливо ставиться "суб'єкт-суб'єктні" відносини у процесі підготовки до професійної діяльності. Використання цього підходу, на наш погляд, призводить до кардинальних змін у ролі викладача; методах навчання та поведінці викладача, який стимулює бажання студентів до їх загального і професійного зростання, сприяючи, таким чином їхньому переходу від максимальної допомоги викладача до самостійності студента магістра у своїй підготовці. Дослідження підтверджує, що саме такий підхід сприятиме послідовному розвитку самостійності та особистісних та професійних змін у майбутніх магістрів психологів і сприяє рефлексії.

Наступну технологію, яку, на наш погляд, можна запропонувати в процесі професійної підготовки майбутнім психологам, це - інтеграційна технологія, яка у процесі навчання майбутніх фахівців сприяє розвитку професійної свідомості, де викладач створює умови та надає підтримку для того, щоб студенти зрозуміли, як досягти своїх цілей і оцінювали результати своєї роботи (Deci, 1986).

Ще однією важливою умовою ефективності підготовки майбутніх психологів є встановлення взаємозв'язку між глибиною теоретичного розуміння психологічних явищ і готовністю до практичного застосування навичок самостійності у різних сферах життєдіяльності. Складність досягнення цієї умови полягає в потребі інтегрувати процес накопичення знань і їх перетворення в конкретні практичні вміння і навички. Для досягнення цієї мети мають бути використані різні форми навчання, а саме: лекції-бесіди, семінари, заняття-тренінги, ділові ігри та рефлексійні заняття, які дозволяють студентам моделювати різні ситуації. Однак, при цьому, ми погоджуємося з автором, що важливим є забезпечення єдності і цілісності всіх етапів підготовки фахівців, включаючи теоретичну та практичну підготовку, реальну практичну діяльність у професійному середовищі та активізацію самостійності студентів (Павлюк, Грись & Шопша, 2019).

Відомо, що у професійному становленні майбутніх фахівців важливу роль відіграє взаємодія з професійним середовищем, дозволяючи, таким чином, студентам відтворити та освоїти техніку професійної поведінки, глибше розібратися в технологіях майбутньої професійної діяльності та вивчити навички спілкування з фахівцями різних галузей або окремими підрозділами. Підготовка до цих завдань найбільш ефективно здійснюється як під час проходження практики, що залежить

ПЕДАГОГІКА

від рівня розвиненості самостійності як особистісної якості студента так і можливості отримання методичної підтримки під час роботи у професійному середовищі і можливостей взаємодії з наставниками.

Ще одним аспектом ефективного розвитку самостійності у майбутнього фахівця є розумне поєднання індивідуальних та групових методів взаємодії. Використання особистісно і суб'єктно-орієнтованих методик сприяють досягненню цієї якості шляхом використання таких принципів успішної міжпрофесійної взаємодії як принципи ситуативності, варіативності та особистісного підходу, з урахуванням професійної і психологічно обґрунтованої доцільності форм і методів. При цьому, для сформованості навичок відповідного методу розвитку самостійності, студенту потрібно максимально точно спроектувати реальну ситуацію професійної діяльності, застосовуючи різноманітні варіації і адаптуючи їх до конкретного контексту та власних потреб, що сприятиме ефективності майбутньої професійної діяльності.

Висновки. Узагальнюючи вище викладене, підкреслимо: у сучасному суспільстві для формування повноцінної особистості майбутнього психолога надзвичайно важливим є аспект розвитку його самостійності, як важливої якості для його майбутньої професійної діяльності, що потребує посилення уваги до організації самостійної навчальної роботи студентів, сприяння становленню їх самоосвітньої діяльності. Аналізуючи проведене теоретичне дослідження, доведено, що навички самостійної діяльності розвиваються, коли є наявність складної і захопливої навчально-пізнавальної проблеми, яка вимагає постійного використання інтелектуальних та емоційних зусиль як студента так і викладача.

З одного боку, ця проблема має бути самокерованою, тобто дозволяти різні шляхи і методи досягнення результату. З іншого боку, це має включати в себе відсутність надмірного контролю з боку викладача, які можуть позбавити особистість її індивідуальності, зменшити соціальну відповідальність і не сприяти розвитку навичок самостійності.

Саме тому у рамках розгляду особистісної самостійності важливими стають вміння до самоаналізу та самостійного спостереження, які сприяють реальному осмисленню власного досвіду та впливу на розвиток окремих якостей особистості, які визначають рівень її самостійності. Ці можливості впливу стосуються не лише зовнішніх факторів, які можуть обмежувати розвиток самостійності майбутнього фахівця, але й внутрішніх компонентів, що включають в себе психологічні механізми, які сприяють особистісно-професійному зростанню та самовдосконаленню в процесі професійної підготовки майбутнього магістра психолога в умовах соціальних змін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Балл, Г.О. (2017). *Раціогуманістична орієнтація в методології людинознавства*. Київ: ПП «СКД».
- Волошина, В.В. (2015). Специфіка прояву губристичної мотивації в процесі підготовки майбутнього психолога. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Збір. наук. праць. № 2(47)*. 161–168.
- Павлюк, М.М., Грись, А.М. & Шопша, О.Л. (2019). *Концептуалізація системи сімейно-орієнтованого психолого-педагогічного супроводу родини, яка виховує дитину з особливими потребами*. Мелітополь.
- Пасов, Є. І. (2002). *Культуроподібна модель професійної підготовки вчителя*. Іноземні мови.
- Серіков, В.В. (2012). Розвиток особистості в освітньому процесі. Логос.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: the exercise of*. W.H. Freeman & Co.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall.
- Deci, E. (1986). *The dynamics of self-determination in personality and development*.

REFERENCES

- Ball, H.O. (2017). *Ratsiohumanistychna oriientatsiia v metodolohii liudynoznavstva [Rational humanistic orientation in the methodology of humanities]*. Kyiv: PP «SKD».
- Voloshyna, V.V. (2015). *Spetsyfyka proiavu hubrystychnoi motyvatsii v protsesi pidhotovky maibutnoho psyholoha. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriiia № 12. Psykholohichni nauky: Zbir. nauk. Prats [The specifics of the manifestation of hubristic motivation in the process of training a future psychologist. Scientific journal of the National*

Pedagogical University named after M.P. Drahomanova. Series No. 12. Psychological Sciences: Collection of science works]. № 2(47). 161–168.

Pavliuk, M.M., Hrys, A.M. & Shopsha, O.L. (2019). Kontseptualizatsiia systemy simeino-oriientovanoho psykhologo-pedahohichnoho suprovodu rodyny, yaka vykhovuie dytnu z osoblyvymy potrebamy [Conceptualization of a system of family-oriented psychological and pedagogical support for a family raising a child with special needs]. Melitopol.

Pasov, E. I. (2002). Kulturopodibna model profesiinoi pidhotovky vchytelia [Culture-like model of professional teacher training]. Inozemni movy.

Sierikov, V.V. (2012). Rozvytok osobystosti v osvitnomu [Personality development in the educational process]. Lohos.

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: the exercise of*. W.H. Freeman & Co.

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall.

Deci, E. (1986). *The dynamics of self-determination in personality and development*.

A. Lariontseva

DEVELOPMENT OF INDEPENDENCE IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE MASTER OF PSYCHOLOGIST UNDER THE CONDITIONS OF SOCIAL CHANGES

Resume

Goal. *The article analyzed and determined the relevance of the study of the problem of the development of the independence of future masters of psychology in the process of professional training under the conditions of social changes, substantiated the relevance of solving the problem, considered the theoretical issues of the development of the independence of the future master of psychology.*

The relevance of the study is determined by the deep transformations of the values of being in modern Ukrainian society, connected with the rethinking of human creativity.

The realization of this goal in institutions of higher education, in particular in the context of the professional training of future psychologists, is connected with the development and implementation of innovative educational technologies that will be able to activate the development of independence in future specialists.

Research methods. *To achieve the goal in the work, it is planned to use a set of methods and techniques of scientific knowledge.*

The results. *The importance of the development of independence in the process of professional training of the future Master of Psychology in the conditions of social changes is revealed.*

Conclusions. *Socio-economic transformations that are constantly taking place in society place new demands on the personality of a modern specialist.*

Modern researchers, such as E. Rapatsevich, L. S. Vygotskyi, V. I. Morosanova and others, almost unanimously note that the increasing pace of development of new technologies, the information "explosion" and the rapid "obsolescence" of information; sharp complication, automation and computerization of production processes; the high probability of occurrence of "non-standard" situations in the industrial and social spheres, put forward new demands on the future masters of psychology.

Keywords: *independence; professional training; social changes; psychologist.*

DOI

УДК 378.340.147

A. Маркелов

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В ТЕХНІЧНОМУ ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Резюме

У статті розкриваються теоретичні та практичні аспекти професійної підготовки майбутніх бакалаврів з міжнародного права. Проаналізовано освітньо-професійну програму

ПЕДАГОГІКА

«Міжнародне право» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти; уточнено поняття «освітнє середовище», «освітнє середовище закладу вищої освіти»; встановлено, що освітнє середовище закладу вищої освіти – це цілісність, яка охоплює сукупність умов, впливів, можливостей для професійної підготовки, розвитку особистості та соціалізації майбутнього фахівця.

Проведено аналіз навичок сучасного фахівця, запитуваних на сучасному ринку праці: цифрова грамотність; грамотність у використанні даних; критичне мислення; емоційний інтелект; творчість; співпраця; гнучкість; лідерські якості; самоменеджмент; саморозвиток.

Представлено структуру інноваційного освітнього середовища університету з позиції організаційно-управлінської діяльності. Наведена структура складає оптимальне середовище підготовки бакалаврів з міжнародного права, де компонент «Зміст навчального процесу» містить організацію та контроль навчального процесу, відстеження державної політики та регуляторного середовища, що воно визначає; врахування тенденцій у світовому та вітчизняному ринках; забезпечення бази нормативної документації для всіх компонентів освітнього середовища, функціонування з яких вона безпосередньо визначає. Прогнозування менеджменту та оцінка ризиків: маркетинг; та аналіз ринку праці, знання виробничих та освітніх послуг; визначити потенціал університету, а також короткострокове і довгострокове прогнозування умов її господарсько-просвітницької діяльності; визначити напрями розширення спектру діяльності; провести оцінку можливих ризиків і з'ясувати способи зниження їх рівня. Коригування змісту ОПП «Міжнародне право», навчально-методичну базу.

Ключові слова: *заклад вищої технічної освіти; освітнє середовище; інноваційне освітнє середовище; бакалавр з міжнародного права; професійна підготовка.*

Вступ. Сьогодні зростають вимоги до фахівців, включаючи їхню високу продуктивність, гнучкість, здатність адаптуватися до швидких змін умов функціонування галузі, створення інноваційного змісту освіти тощо. Сучасні світові інтегративні тенденції мають значний вплив на проектування змісту професійної освіти майбутніх фахівців з міжнародного права зокрема. Гуманізація загальної освіти передбачає об'єднання знань про людину, її мислення, про навколишнє середовище та суспільство, набутих під час вивчення різних навчальних предметів, у єдину наукову парадигму. Становлення майбутніх фахівців, які будуть визначати рівень у дотриманні прав і свобод особистості, у вирішенні соціальних проблем, є завданням надзвичайної ваги. Беззаперечним є те, що цей процес потребує системного, комплексного підходу до виховання та підготовки такою фахівця. Сьогодні педагогічна наука і практика вищої школи прагнуть знайти оптимальні шляхи реалізації творчої, самодостатньої особистості, які спрямовані на засади демократизації, гуманізації навчального процесу, відбувається трансформація стилю взаємин між викладачем і студентом, що поглиблює особливий інтерес до вітчизняної освіти, особливо юридичної, а також до викладання фахових дисциплін.

Мета статті – дослідити роль інноваційного освітнього середовища технічного університету в професійній підготовці здобувачів вищої освіти за спеціальністю 293 «Міжнародне право» освітнього ступеня «Бакалавр».

Методики дослідження. Мета дослідження змусила використати комплекс відповідних методів: аналіз наукової літератури з метою встановлення стану розробки проблеми, визначення категоріально-понятійного апарату дослідження; синтез, узагальнення, систематизація для теоретичного обґрунтування та практичного розвитку підходів до діагностики сучасного стану освітнього середовища закладу вищої освіти; емпіричні: експертне оцінювання.

Результати. Правова освіта є невід'ємною частиною системи освіти і полягає у здійсненні комплексу освітніх заходів, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань і умінь, необхідних для реалізації своїх прав і свобод, виконання завдань призначених їм. Крім того, це сприяє формуванню у громадян поваги до законів, гуманістичних правових ідей, загальнолюдських, національних, правових цінностей, а також подоланню правового нігілізму (Костенко, 2013). У 1990-х роках минулого століття виникла світова тенденція зміни структури попиту на професії зі статусом «міжнародний». Новий етап у розвитку міжнародних відносин, нові пріоритети у зовнішній політиці України, наростаючі процеси глобалізації та регіоналізації, нові глобальні виклики та загрози безпеці на всіх рівнях: глобальному, регіональному, національному – висувають нові вимоги до сучасного фахівця.

Сьогодні, у період, коли наша освіта переживає складні часи – період пандемії та воєнного стану, на перший план виходить запит на фахівців соціальних та поведінкових наук а також

інформаційних технологій, помітно падає запит на фахівців з міжнародного права. Основним роботодавцем таких фахівців є здебільшого сфера бізнесу та приватні підприємства.

Разом з тим постає проблема отримання формальної правової освіти здебільшого через перстиж та, у результаті, маючи бажання лише в отриманні диплома, який, на думку абітурієнтів, забезпечить кар'єру і забезпечене життя. Проте, кількість випускників з дипломом правознавця не свідчить про високий рівень правової культури в суспільстві, а навпаки призводить до правового нігілізму в державі.

Професійна діяльність фахівця з міжнародного права включає міжнародне приватне право, міжнародне публічне право, наднаціональне право й, згідно Освітньо-професійної програми «Міжнародне право» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету, бакалавр з міжнародного права може обіймати наступні посади: помічника адвоката, помічника нотаріуса, помічника судді, помічника народного депутата, помічника депутата місцевої ради, юриста-претензійника, інспектора митниць, посади юрисконсульта в органах державної влади та місцевого самоврядування, комерційних структурах та громадських організаціях, посади в органах МЗС, МВС, Міністерстві юстиції, прокуратури та СБУ – відповідно до відомчих положень про проходження служби в цих органах, посади у структурах міжнародних міждержавних та недержавних організацій – відповідно до їх регламентних актів та інші первинні посади в органах державної влади, в організаціях та юридичних фірмах різних видів діяльності та форм власності згідно з Національною рамкою кваліфікацій та Національним класифікатором України: Класифікатор професій ДК 003:2013.

Разом з тим такий фахівець має оволодіти комплексом компетентностей, які містять:

Інтегральні компетентності: Здатність комплексно розв'язувати складні професійні задачі та практичні проблеми у сфері національного права, міжнародного права та міжнародних відносин як в процесі навчання, так і в процесі роботи, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог;

Загальні компетентності:

- Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

- Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу, суспільство та право у процесі розвитку суспільства.

- Розуміння та власне осмислення основних світоглядних концепцій і принципів, предметної галузі, професії; базових категорій, юридичних понять.

- Здатність до критичного мислення, аналізу і синтезу.

- Соціальна відповідальність та екологічність мислення.

- Здатність шукати, обробляти та аналізувати інформацію з різних джерел.

- Здатність зосереджуватись на якості та результаті при виконанні завдань. Навички використання інформаційних та комунікативних технологій.

- Здатність розуміти значення інформації в сучасному суспільстві, відповідально ставитися до питань інформаційної безпеки.

- Здатність визначати, формулювати і вирішувати проблеми. Здатність спілкуватися державною мовою.

- Здатність спілкуватися іноземною (ними) мовою (мовами). Навички міжособистісної взаємодії, уміння працювати автономно та в команді.

- Здатність планувати час та управляти ним.

Фахові компетентності:

- Знання та розуміння предметної області своєї професії. Уміння застосовувати фахові знання на практиці.

- Здатність брати участь у розробці нормативно-правових актів відповідно до вимог та стандартів міжнародного права. Уміння діяти на основі розвинутої правосвідомості, правового мислення і правової культури.

- Здатність забезпечувати врахування вимог та стандартів міжнародного права, дотримання принципу верховенства права суб'єктами права. Здатність здійснювати професійну діяльність у повній відповідності до вимог та стандартів міжнародного права, принципу верховенства права.

ПЕДАГОГІКА

- Вміння реалізовувати норми міжнародного права та національних нормативних актів у професійній діяльності, правильно застосовувати стандарти міжнародного права.
- Вміння юридично правильно кваліфікувати факти і обставини з позиції обов'язкових норм та інших стандартів міжнародного права.
- Здатність забезпечувати верховенство права, права особистості, інтереси суспільства, держави та міжнародного співтовариства в межах виконання своїх посадових обов'язків.
- Розуміння необхідності професійної поваги до честі та гідності особистості, кваліфікованого та творчого захисту прав і свобод людини і громадянина.
- Здатність виявляти запобігати, розкривати та розслідувати правопорушення, зокрема виявляти та сприяти попередженню корупційної поведінки.
- Вміння кваліфіковано та результативно застосовувати міжнародні правові механізми задля захисту прав людини, інтересів юридичної особи, суспільства, держави.
- Володіння юридичною термінологією та юридичною технікою, здатність правильно відтворювати результати професійної діяльності в юридичній та іншій документації.
- Здатність працювати у міжнародному середовищі на основі позитивного ставлення до несхожості до інших культур, поваги до різноманітності та мультикультурності, розуміння місцевих і професійних традицій інших країн, розпізнавання міжкультурних проблем у професійній практиці.
- Здатність проводити юридичну експертизу нормативно-правових актів.
- Здатність тлумачити норми міжнародного права та національних нормативних актів, надавати кваліфіковані юридичні висновки і консультації (Освітньо-професійна програма «Міжнародне право, 2018»).

Розвиток описаних вище компетентностей потребує належної підготовки фахівців з міжнародного права та забезпечення якісного інноваційного освітнього середовища університету.

Під освітнім середовищем закладу вищої освіти М. Братко розуміє багатосуб'єктне та багатопредметне системне утворення, що цілеспрямовано впливає на професійно-особистісний розвиток майбутнього фахівця, забезпечуючи його готовність до професійної діяльності, успішного виконання соціальних ролей та самореалізації у процесі життєдіяльності (Баловсяк, 2006). На думку автора, у структурі освітнього середовища закладу вищої освіти можна виокремити такі структурні компоненти: особистісний, аксіологічно-смысловий, інформаційно-змістовий, організаційно-діяльнісний, просторово-предметний. Практично такі ж компоненти виділяє і В.Новіков: ціннісно-смысловий, інформаційно-змістовий, організаційно-діяльнісний, просторово-предметний (Долинська, 2001). Науковці виділяють декілька типів освітніх середовищ: середовище, що орієнтоване на створення умов для розвитку особистісних якостей; середовище, що орієнтоване на створення умов для формування сукупності професійно значущих якостей; середовище, що орієнтоване на професійний та особистий розвиток і саморозвиток усіх учасників освітнього процесу. Визначені типи середовищ розглядаються як цілісне явище, тісно взаємодіють між собою і забезпечують формування професійної компетентності майбутніх фахівців з міжнародного права.

Сьогодні важлива роль відводиться інформаційно-освітньому середовищу. Як зазначають І.Харченко, І.Шищенко, провідною функцією сучасної вищої освіти є створення освітнього середовища, яке надасть можливість кожному майбутньому фахівцю побудувати індивідуальну освітню траєкторію, що необхідна йому для досягнення власної професійної мети та реалізації себе в професії та суспільстві. Тому побудова освітнього процесу в закладі вищої освіти на базі організації інформаційно-освітнього середовища є одним із можливих шляхів розвитку професійної освіти (Харченко, Шищенко, 2021). О. Цюняк, характеризуючи інноваційне освітнє середовище ЗВТО, важливу роль відводить інтелектуальному та духовному розвитку майбутніх фахівців, їх творчому самовиявленню, соціальній активності, науково-дослідницькій діяльності (Цюняк, 2019).

Отже, спираючись на наукові дослідження, ми трактуємо «освітнє середовище», «освітнє середовище закладу вищої освіти» як багаторівневу систему умов/обставин/чинників/можливостей, яка забезпечує оптимальні параметри освітньої діяльності закладу вищої освіти в усіх аспектах – цільовому, змістовому, процесному, результативному, ресурсному. Освітнє середовище вищого закладу освіти – це цілісність, яка охоплює сукупність умов, впливів, можливостей для професійної підготовки, розвитку особистості та соціалізації майбутнього фахівця.

Важливу роль в освітньому середовищі закладу вищої технічної освіти ми надаємо інформаційно-комунікаційним технологіям, розвитку неформальної освіти та спрямованості майбутнього фахівця на розвиток навичок, які є запитом сьогодення (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Навички сучасного фахівця	
Назва	Критерії
<i>Цифрова грамотність</i>	- імплементация технологій у роботу; - співпраця за допомогою цифрових технологій; - орієнтація у цифровому світі; - безпечне та впевнене використання пристроїв.
<i>Грамотність у використанні даних</i>	- вміти вилучати основний матеріал з інформації; - вміти отримувати дані; - ефективно використовувати факти; - вміти перевіряти достовірність.
<i>Критичне мислення</i>	- ставити під сумнів достовірність доказів; - аналізувати ситуації на основі доказів; - чітко відфільтровувати інформацію від фейків; - відрізнити факти від особистих міркувань.
<i>Емоційний інтелект</i>	- розуміти свої емоції; - вміти регулювати власні емоції; - мати емпатію; - самомотивацію.
<i>Творчість</i>	креативно розв'язувати задачі; нестандартно мислити; висувати нові ідеї.
<i>Співпраця</i>	ефективно співпрацювати в команді; ефективна комунікація; взаємодія в різних форматах за запитом.
<i>Гнучкість</i>	адаптуватися до різних умов; вміти долати перешкоди; розвивати розумову стійкість; зосереджуватися на можливостях.
<i>Лідерські якості</i>	вміти розподіляти команду; надихати людей; мати гарні організаторські здібності; вміти мотивувати людей на саморозвиток.
<i>Самоменеджмент</i>	вміти ефективно керувати часом; бути продуктивним на роботі; вміти якісно плнувати та ставити цілі; тримати баланс між роботою та особистим життям.
<i>Саморозвиток</i>	постійно працювати над власним розвитком; удосконалювати вищезазначені навички.

Як бачимо з таблиці переліку навичок, які є запитом сьогодення і, як вважають більшість науковців, матимуть актуальність наступні 10 років, інноваційне освітнє середовище має містити усі умови для їх розвитку.

З огляду наукового доробку закордонних та вітчизняних фахівців ми розробили структуру інноваційного освітнього середовища університету, спрямованого на підготовку фахівців з міжнародного права (Рис. 1).

Наведена структура складає оптимальне середовище підготовки бакалаврів з міжнародного права, де компонент «Зміст навчально процесу» містить організацію та контроль навчального процесу, відстеження державної політики та регуляторного середовища, що воно визначає; врахування тенденцій у світовому та вітчизняному ринках; забезпечення бази нормативної документації для всіх компонентів освітнього середовища, функціонування з яких вона безпосередньо визначає. Прогнозування менеджменту та оцінка ризиків: маркетинг; та аналіз ринку праці, знання виробничих та освітніх послуг; визначити потенціал університету, а також короткострокове і довгострокове прогнозування умов її господарсько-просвітницької діяльності;

ПЕДАГОГІКА

визначити напрями розширення спектру діяльності; провести оцінку можливих ризиків і з'ясувати способи зниження їх рівня. Коригування змісту ОПП «Міжнародне право», навчально-методичну базу.

Рис. 1. Структура інноваційного освітнього середовища

Компонент «Робота зі студентами» сьогодні відкриває нові шляхи для співпраці студентів і з викладачами у проєктній діяльності, відкритої комунікації, які сприятимуть розвитку фахових компетентностей майбутніх фахівців з міжнародного права; компонент «Інноваційні технології» містить застосування інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі та позааудиторній роботі студентів, запровадження до навчального процесу інноваційних платформ, онлайн-курсів і тренінгів, продуктивне використання медіаресурсів; компонент «неформальна освіта» містить розвиток неформального освітнього середовища, яке включає розвиток soft skills, які лягають в розвиток основних навичок, які є запитуваними сьогодні на ринку праці, також – академічна мобільність і міжнародна, і в межах країни, що важливо саме для майбутніх фахівців міжнародного права. Міжуніверситетські наукові та проєктні майданчики стануть рушійною силою в розвитку самомотивації студентів, в прагненні досягнень та отримання професійних знань, а не просто в отриманні диплому. Формування міжнародних зв'язків з науковою та освітньою структурою, організацію обміну викладачами також. Моніторинг глобальних освітніх тенденцій.

Дискусія. Для сучасних педагогічних наук сьогодні є надважливим пошук інновацій, спрямованих на створення умов для формування та розвитку цілеспрямованої, творчої, вільної особистості, здатності до соціалізації, адаптації та самореалізації в освіті, а також розкриття змісту педагогічної діяльності, інноваційних підходів у навчальному процесі та врахування основних послідовних впливів на їх реалізацію. Загальний характер освітніх реформ в Україні пов'язаний насамперед з інноваційними тенденціями розвитку освіти.

З метою підвищення якості підготовки конкурентного фахівця з міжнародного права на перший план ми виводимо наступні положення:

- наявність системи технічних, програмних і телекомунікаційних засобів

(загальна база даних, бібліотечно-інформаційні ресурси, сучасне середовище електронного навчання, веб-сайти тощо);

- наявність системи підвищення професійної кваліфікації, орієнтованої на впровадження інноваційних засобів і методів навчання;

- формування системи партнерства між ЗВО, науковими організаціями та установами.
- створення нових та вдосконалення існуючих програм підготовки майбутніх бакалаврів з міжнародного права;
- допуск студентів до вивчення обраного ними курсу;
- активація програми академічної мобільності;
- розробка засобів електронного навчання;
- вивчення спеціалізованих курсів у розрізі міжнародного права;
- залучення студентів до науково-дослідної та проєктної діяльності;
- розвиток комунікативних навичок і толерантності шляхом участі в проєктах і програмах обміну;
- формування індивідуальної освітньо-професійної траєкторії.

Не можна не погодитися з висновком про те, що однією з найбільш завдань інноваційного освітнього середовища – це дати змогу майбутньому фахівцю розвивати креативне мислення, отримати навички вловлювати та відпрацьовувати оригінальні ідеї.

У структурі професійної підготовки майбутніх бакалаврів з міжнародного права важливе місце відводиться здібностям людини для самовдосконалення, розвитку творчого потенціалу, набуття досвіду, який є значущим для самореалізації особистості у професійній діяльності. Отже, є необхідність визначити методи та засоби активізації й розвитку особистісно-професійного потенціалу студентів в інноваційному освітньому середовищі.

Висновки. Підготовка майбутніх бакалаврів з міжнародного права в ЗВТО визначається багатьма тенденціями, головною з яких є створення інноваційного освітнього середовища.

Основною метою сучасної освіти є створення умов задля розвитку унікальної особистості, яка прагне максимальної самореалізації, відкрита для сприйняття нового, здатна робити вибір у нестандартних ситуаціях. З іншого боку, у випадку такого спрямування освіти стає можливим розвиток не лише особистості фахівця, а й суспільних цінностей, соціальних інститутів і різних видів соціальної діяльності. Інноваційне освітнє середовище університету здатне і цілеспрямовано, і стихійно позитивно впливати на опанування майбутніми бакалаврами з міжнародного права не лише професійних знань, але й важливих навичок, які є запитуваними на сучасному ринку праці.

Перспективи подальших наукових досліджень убачаємо у визначенні організаційно-педагогічних умов, здатних забезпечити ефективне становлення майбутніх бакалаврів з міжнародного права в закладі вищої технічної освіти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Баловсяк, Н. В. (2006). Формування інформаційної компетентності майбутнього економіста в процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти. Київ. 20 с.

Гончаренко, С. У. (2008). Освіта. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер. 614–616.

Долинська, Л. В. (2001). Формування комунікативної компетентності майбутніх менеджерів: навч.-метод. посібник. К. : ДЦССМ. 95 с.

Зязюн, І. (2012). Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка?! Естетика і етика педагогічної дії : [зб. наук. праць], 3. Київ – Полтава. 20–37.

Харченко І., & Шищенко, І. (2021). Інформаційно-освітнє середовище закладу вищої освіти як підґрунтя для формування інформаційно-цифрової культури майбутніх фахівців. Людинознавчі студії. Серія "Педагогіка". 13(45), 78–84. Doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.13/45.11>.

Цюняк, О. (2019). Інноваційне освітнє середовище як чинник професійного становлення майбутніх магістрів початкової освіти. Інноваційна педагогіка. Одеса. 175–179.

Освітньо-професійна програма «Міжнародне право» (2018). Extension://efaidnbmnnnibpajpcgiclfndmkaj/https://nau.edu.ua/download/Quality%20Assurance_ukr/EKTS/OPP_2019/FMV_IMV/3_293_bak.pdf

REFERENCES

Balovsiak, N. V. (2006). Formuvannia informatsiinoi kompetentnosti maibutnoho ekonomista v protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of information competence of the future economist in the process of professional training]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 – Teoriia i metodyka profesiinoi osvity. Kyiv. 20 s.

ПЕДАГОГІКА

Honcharenko, S. U. (2008). Osvita. [Education] Entsyklopediia osvity. Akad. ped. nauk Ukrainy ; holovnyi red. V. H. Kremen. K. : Yurinkom Inter. 614–616.

Dolynska L. V. (2001). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh menedzheriv [Formation of communicative competence of future managers]: navch.-metod. posibnyk. K. : DTsSSM. 95 s.

Ziazun, I. (2012). Pedahohichna psykholohiia chy psykholohichna pedahohika?! Estetyka i etyka pedahohichnoi dii [Pedagogical psychology or psychological pedagogy?! Aesthetics and ethics of pedagogical action] : [zb. nauk. prats], 3. Kyiv – Poltava. 20–37.

Kharchenko, I., & Shyshenko I. (2021). Informatsiino-osvitnie seredovyshe zakladu vyshchoi osvity yak pidgruntia dlia formuvannia informatsiino-tsyfrovoi kultury maibutnikh fakhivtsiv [The information and educational environment of a higher education institution as a foundation for the formation of the information and digital culture of future specialists]. Liudynoznavchi studii. Seriia "Pedahohika". 13(45), 78–84, doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.13/45.11>.

Tsiuniak, O. (2019). Innovatsiine osvitnie seredovyshe yak chynnyk profesiinoho stanovlennia maibutnikh mahistriv pochatkovoï osvity [Innovative educational environment as a factor in the professional formation of future masters of primary education]. Innovatsiina pedahohika. Odesa. 175–179.

Osvitno-profesiina prohrama «Mizhnarodne pravo» (2018) [Educational and professional program "International Law"].extension://efaidnbmnnnibpcajpcgglefindmkaj/https://nau.edu.ua/download/Quality%20Assurance_ukr/EKTS/OPP_2019/FMV_IMV/3_293_bak.pdf

S. Markelov

PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE BACHELORS IN INTERNATIONAL LAW AT A TECHNICAL INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

Abstract

The article reveals the theoretical and practical aspects of the professional training of future bachelors in international law. The educational and professional program "International Law" of the first (bachelor's) level of higher education was analyzed; the concepts of "educational environment", "educational environment of a higher education institution" have been clarified; it was established that the educational environment of a higher education institution is a whole that encompasses a set of conditions, influences, opportunities for professional training, personality development, and socialization of a future specialist.

An analysis of the skills of a modern specialist, in demand on the modern labor market, was carried out: digital literacy; data literacy; critical thinking; emotional intelligence; creativity; cooperation; flexibility; leadership qualities; self-management; self development.

The structure of the innovative educational environment of the university from the standpoint of organizational and managerial activity is presented. The given structure constitutes the optimal environment for the training of bachelors in international law, where the "Content of the educational process" component includes the organization and control of the educational process, tracking of state policy and the regulatory environment that it defines; taking into account trends in the world and domestic markets; provision of a regulatory documentation base for all components of the educational environment, the functioning of which it directly determines. Management forecasting and risk assessment: marketing; and analysis of the labor market, knowledge of production and educational services; determine the potential of the university, as well as short-term and long-term forecasting of the conditions of its economic and educational activity; determine directions of expansion of the spectrum of activities; carry out an assessment of possible risks and find out ways to reduce their level. Adjustment of the content of the OPP "International Law", educational and methodological base.

Key words: *institution of higher technical education; educational environment; innovative educational environment; Bachelor of International Law; professional training.*

DOI
УДК 378.016:[811.161.2:003.074](045)

С. Остапчук, Н. Кириченко

ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ДІЛОВА УКРАЇНСЬКА МОВА» В ТЕХНІЧНОМУ ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Резюме

У статті викладені особливості навчально-методичного курсу «Ділова українська мова» для студентів-іноземців технічного профілю, який сформований з урахуванням необхідності набуття ними високого рівня знань і навичок культури службового мовлення офіційно-ділового стилю, що є невід'ємною частиною підготовки сучасного фахівця з вищою освітою.

Метою дослідження є висвітлення теоретичних особливостей викладання курсу «Ділова українська мова» в системі закладів технічної освіти, узагальнення та систематизація основних понять з курсу навчання, визначення результатів навчання, до яких віднесемо засвоєння правил усного та писемного українського технічного мовленнєвого спілкування, основ фахової термінології, видів, практичного призначення і кваліфікації ділових паперів та службових документів а також обґрунтування мовної специфіки професійної сфери спілкування через уміння використовувати різноманітні мовні засоби ділової комунікації.

Результати. Набуті студентами знання і ознайомлення з інноваціями нового українського правопису, удосконалення комунікативної і мовної компетенції усної форми ділового мовлення, поглиблення теоретичних знань й практичних умінь укладання різних за призначенням текстів службового змісту з дотриманням усталених акцентологічних, орфографічних, орфоепічних, термінологічних, лексико-фразеологічних, граматичних, пунктуаційних і стилістичних норм сучасної української літературної мови, дають можливість майбутнім спеціалістам побудувати в подальшому кар'єру державного службовця або високотехнічного фахівця-управлінця і посісти достойне місце в суспільстві.

Висновки. Курс навчання з «Ділової української мови» є обов'язковим елементом у підготовці фахівців закладів вищої освіти технічного профілю, де знання з офіційного ділового мовлення стануть в нагоді майбутнім інженерам цивільної авіації на промисловому виробництві, в науково-конструкторських і дослідних підрозділах, брати участь в роботі медіа ресурсів ЗМІ, а також адміністративно-управлінських структурах, як приватного бізнесу так і в державних установах України.

Ключові слова: документ; офіційно-ділова лексика; офіційно-діловий стиль; офіційне спілкування; ділове мовлення; ділова мова; діловодство; норми літературної мови.

Вступ. Необхідно зазначити, що, окрім вивчення мови ділового спілкування студентами-іноземцями за програмою курсу «Ділова українська мова», в системі закладів технічної освіти України, взагалі, і в стінах Національного авіаційного університету, зокрема, отримання поглиблених знань граматики, фонетики, загальної ділової лексики, фразеології, синтаксису та особливостей пунктуації сучасної української ділової мови, вдосконаленню вмінь та навичок укладання ділових паперів, роботи з науково-діловими технічними офіційними текстами студенти-іноземці, в межах сфери свого професійного спрямування, повинні засвоїти певний обсяг аерокосмічної технічної лексики ділового мовлення (Кириченко; Луцюк; Скуратівська; Чухліб, 2012).

Метою дослідження є висвітлення теоретичних особливостей викладання курсу «Ділова українська мова» в системі закладів технічної освіти, узагальнення та систематизація основних понять з курсу навчання, визначення результатів навчання, до яких віднесемо засвоєння правил усного та писемного українського технічного мовленнєвого спілкування, основ фахової термінології, видів, практичного призначення і кваліфікації ділових паперів та службових документів а також обґрунтування мовної специфіки професійної сфери спілкування через уміння використовувати різноманітні мовні засоби ділової комунікації.

Окрім цього актуальним завданням дослідження є обґрунтування актуальності курсу «Ділова українська мова» в професійній підготовці і становленні майбутніх фахівців медійної сфери: журналістів, кореспондентів, репортерів та спічрайтерів радіо-телевізійних коментаторів і

ПЕДАГОГІКА

оглядачів, блогерів-комунікаторів інтернет-видань, інших працівників засобів масової інформації України.

Взагалі, в системі масової медіа-сфери існує таке поняття як ділова журналістика, іншими словами – бізнес-преса ЗМІ, яка визначає професійний жанр, де журналісти збирають, класифікують, записують, фіксують, відстежують соціально значиму інформацію, що стосується бізнесу, промисловості і фінансів, що цікавить більше всього пересічних людей і, що дає змогу представникам ділових кіл і владних структур відкрито та вільно обговорювати найбільш нагальні проблеми розвитку суспільства й сьогодення. А, як відомо, така робота потребує високої фахової підготовки й особливо в сфері ділового мовлення.

Головним завданням курсу навчання є кінцевий результат отримання студентами стійких навичок щодо вивчення норм сучасного українського ділового мовлення в галузі професійної лексико-фразеологічної комунікації, морфології та синтаксису, офіційної фахової стилістики, опанування нормами і правилами офіційно-ділового стилю (ОДС). Ділове мовлення як інструмент соціально-правових відносин реалізується практично в усіх сферах людської діяльності і, особливо, в юриспруденції і законотворчості, політиці й економіці, державному управлінні та дипломатичній роботі тощо (Брус, 2014, с. 34).

Результати. Навчальна курсова дисципліна «Ділова українська мова» вивчає лінгвістичні норми сучасної ділової української мови має свої специфічні особливості, починаючи з часу свого започаткування в системі вищої освіти України з 1992 року, залежно від сфери соціальної діяльності й фахового напрямку майбутніх спеціалістів. Наприклад, особливістю вивчення «Ділової української мови» в стінах Національного авіаційного університету є авіаційна техно-термінологічна спрямованість навчального курсу, де студенти засвоюють навички не тільки загальних норм сучасного діловодства, ділового мовлення і ОДС, але й вивчають основи технічного ділового мовлення в аерокосмічній промисловій галузі та адміністративній сфері службових відносин.

Але в якості навчальної дисципліни «Ділова українська мова» є універсальним навчально-методичним засобом отримання фахових знань майбутніми працівниками ЗМІ, які повинні здобути глибокі знання і практичні навички ділового мовлення в широкому розумінні цього терміна.

Сьогодні, важливим аспектом високої фахової компетентності журналіста і, взагалі, працівника медійної сфери, є його достатньо високий рівень ділової культури мовлення, вміння конструктивного і вільного спілкування державною мовою в інформативному просторі, наявності в нього глибоких знань у сфері гуманітарної філологічної підготовки, а, отже – здатності ефективно й професійно виконувати весь спектр комунікативних завдань у сучасній системі масових соціальних інтернет-медіа-ресурсів і публічних ЗМІ.

Сучасні працівники ЗМІ мають бути високоінтелектуальними підготовленими фахівцями, які повинні використовувати весь арсенал ділового мовлення українською мовою і наявних засобів взаємовпливу комунікаторів та рівнів міжособистісних стосунків під час виконання своїх медійних редакційних завдань.

У результаті навчання студенти повинні: знати сутність та зміст основних лінгвістичних понять, фонетичні, лексичні, морфологічні та синтаксичні норми ділового мовлення і діловодства; вміти застосовувати набуті знання при написанні ділових паперів і текстів службової документації; вільно володіти розмовною і писемною літературною українською мовою та фаховою технічною термінологією (Шевчук, 2015:25).

Студенти повинні вільно формувати і, за необхідності, транслювати свої думки при підготовці й написанні текстів ділових паперів, особливо зосереджуючи свою увагу на засвоєнні мовних норм орфографії, пунктуації та граматичних правил, зважаючи на особливості ділової технічної авіаційної лексики.

Слід підкреслити, що ділове спілкування як елемент професійної діяльності працівника медійної сфери одночасно є невід'ємною частиною загальної культури мовлення в загальнолюдському соціальному розумінні цього поняття, а тому програми підготовки майбутніх фахівців журналістики з курсу навчання «Ділова українська мова» повинні бути орієнтовані на взаємозв'язок цих засобів людського спілкування як важливого елемента духовної потреби особистості в суспільстві.

Знання студентів з української мови повинні бути достатніми, щоб вони мали змогу вільно користуватись лексикографічними джерелами: технічними тлумачними і енциклопедичними словниками, довідковими матеріалами і науково-технічною літературою. Також, при укладанні

ділових паперів, аналізувати фахову доречність і доцільність тексту ділового документа і самостійно усувати можливі помилки, редагувати стилістичні недоліки в своєму писемному діловому мовленні в межах сфери свого професійного спрямування.

Це вимагає гарного володіння мовою, вміння в стислі проміжки часу використовувати усталені мовні ділові словосполучення та стандартні вислови, що можуть бути загальноживаними для певної розмовної ситуації діалогу або інтерв'ю. Оскільки всі можливі ситуації передбачити не завжди можна, тому система підготовки повинна передбачати вивчення найбільш вживаних мовних ситуацій, які мають бути сконцентровані за певними темами в модульних навчальних текстах і практичних завданнях.

При формуванні програми навчання з «Ділової української мови» для студентів технічних закладів вищої освіти, слід мати на увазі, що сутність навчання повинно базуватись, принаймні, на трьох стилях ділового мовлення: офіційно-діловий, навчально-науковий і інформаційно-розмовний, які взаємопов'язані і мають різного рівня багато спільних мовних засобів.

Для загального розуміння сутності програми підготовки за курсом «Ділова українська мова» сучасних студентів технічних закладів вищої освіти треба з'ясувати поняття офіційно-ділового стилю, що є невід'ємною частиною ділового мовлення, взагалі.

Розглядаючи питання ділового мовлення, слід зазначити, що одним із його елементів є ділове спілкування як специфічна форма і ресурс активної масмедійної професійної особистості, яка використовує різні способи і засоби отримання, накопичення, літературної і граматично-орфографічної філологічної обробки, редагування, корекції, передачі й технічної трансформації джерел інформації. Такі спеціальні знання та навички теж треба постійно вдосконалювати, і тому в навчальних планах для майбутніх фахівців ЗМІ вони повинні бути присутні окремими розділами, особливо технічного профілю. Ділова мова дуже залежить від тематики проблем і середовища, в якому проходить ділове спілкування, а тому майбутні фахівці медійного простору повинні бути підготовленими для такої роботи, що, в свою чергу, потребує певних навичок і знань в спілкуванні з різними професійними суспільними групами населення й окремими співрозмовниками.

До речі, сучасна статистика зазначає, що людина загалом проводить в усному спілкуванні 65% свого робочого часу. В середньому витрати чистого часу на бесіди в пересічного мешканця Землі складає приблизно 2,5 року, а це означає, що кожен протягом свого життя встигає «наговорити» близько 400 томів обсягом 1000 сторінок, при чому приблизно половина повідомлень не доходить до співрозмовників через невміння донести до них необхідну інформацію (Загнітко; Данилюк, 2004). У зв'язку з чим і виникла ще в стародавні часи древньогрецька філологічна наука «Риторика», яка визначила науково-прикладні методики переконання співбесідників засобами мови, що залишилось актуальним і сьогодні в час високих технологій і технічного прогресу, особливо це стосується майбутніх фахівців ЗМІ.

Дискусія. Деякі науковці визначають офіційно-діловий стиль мовлення як інструмент для ефективної комунікації в державних, політичних, громадських й економічних установах, а також у законодавстві та у сфері управління адміністративно-господарською діяльністю. Інші вважають ОДС функціональним різновидом мови як систему мовних одиниць, фразеологічних прийомів їх виокремлення та використання, обумовлених соціальними завданнями мовлення, що належить до виразно-об'єктивних стилів і виділяється найвищим ступенем книжності (Авраменко; Яковенко; Шийка, 2015:40). Цей стиль ділового мовлення здебільшого зустрічається в адміністративно-розпорядчій системі державного управління і потребує професійної функціональності, а також структурності в усних та писемних формах ділового мовлення з дотриманням високого рівня культури своєрідної ділової комунікації.

Основним характерним принципом ОДС є документальність і певний бюрократичний консерватизм, так-як кожний текст офіційного паперу повинен мати характерні риси документа, оформленого певним чином і за уставленими нормами і правилами з додержанням основних загальномовних і функціонально-стилістичних мовних норм, що, в свою чергу, є суттю і навантаженням навчальної програми «Ділова українська мова».

Домінуючою основою ОДС, в програмі підготовки з курсу «Ділова українська мова», є принцип логічного лаконізму, який передбачає дотримання максимально раціонального, послідовно-логічного і граматичного зв'язку між реченнями, що містять різнобічні судження, а тому повинен бути витриманий і використовуватись протягом усього курсу навчання. Студенти, які засвоюють цей принцип в подальшому не відчують психологічної напруги «недостатності писемних умінь» при підготовці будь-яких ділових паперів і документів.

ПЕДАГОГІКА

Наступним принципом ОДС є принцип адресної інформативності, який повинен бути засвоєний у процесі навчання студентами як специфічний чинник ділового спілкування, що має вплив на характер управлінської інформації, викладеної в тому чи іншому діловому документі. Суттєво те, що одним із факторів ділового спілкування є повторність дій і стандартність службових ситуацій, які знаходять своє відображення в офіційному діловодстві.

Характерною рисою ОДС є принцип тематичної обмеженості кола завдань, які вирішує та чи інша організація, в сфері якої обертається документація. Тому ділове мовлення повинно базуватись на лаконічності, послідовності і стислості викладених фактів і подій. ОДС характеризується наявністю усталених одноманітних мовних зворотів, стандартизованих висловів, суворою текстуальною регламентацією (пункти, підпункти, розділи та параграфи).

Культура мови – це не тільки добре володіння мовою працівниками ЗМІ і вміння вести високоінтелектуальну розмову та говорити по суті тем, які обговорюються, але і, водночас, суворе дотримання норм мовного ділового етикету відносно співбесідника, а цьому теж треба навчитись, через те, що сучасний діловий етикет це інструмент використання ділового мовлення в журналістиці. Він поділяється на такі види: етикет звернень, представлень незнайомих осіб і їх знайомство, внутрішніх службових відносин в медійних колективах, поведінки серед різних груп населення і в різних життєвих побутових ситуаціях, інформаційний етикет, етикет в засобах зв'язку і на радіо та телебаченні тощо.

Відомо, що передача будь-якої інформації здійснюється через знакові системи комунікації, якими є людська мова і поділяється вона на вербальну (комунікація за допомогою усної і писемної мови) і невербальну комунікацію, де використовуються немовні знакові системи.

Як ми вже знаємо, що ділова комунікація поділяється на дві форми свого вираження: писемній та усній, а тому якість і ефективність вербальної комунікації майбутніх працівників медійної сфери діяльності залежить від їх рівня культури мовлення. Реалізація розуміння рівня культури мовлення проходить через відносини, які зафіксовані в ділових листах, різного роду службових документах, що формулюють і фіксують різноманітні соціально-правові бюрократичні відносини. Зразки цих документів повинні обов'язково входити до навчальних модульних завдань, що дасть змогу практично підвищити рівень культури мовлення майбутніх медійних працівників (Михайлин, 2011).

Тому, запозичення деяких елементів культури ділового спілкування в програмі курсу «Ділова українська мова» за такими супутніми навчальними дисциплінами як «Риторика», «Ділова етика», «Етика ділових відносин», «Етика ділового спілкування», «Психологічна культура спілкування», «Конфліктологія» вважається корисним, доцільним і раціональним навчально-методичним засобом, що суттєво може покращити програмний матеріал основного курсу навчання.

Таким чином, через певні принципи реалізації ділового мовлення студенти протягом усього курсу навчання засвоюють основні правила ОДС і діловодства, а також тематичні відмінності текстів ділових паперів, які вживаються в різних соціальних сферах людської діяльності.

Особливістю є те, що ОДС і службові документи з технічним змістом мають свою ідентичну специфіку термінологічного оформлення текстів документів, яка зустрічається тільки в технічній науково-промисловій сфері. В цьому плані, особливо специфічною сферою є аерокосмічна галузь, де мають широке застосування ділова технічна документація у вигляді інструкцій, настанов, наказів, приписів, анотацій, технічних висновків, описів науково-дослідних експериментів тощо.

Дуже важливо, щоб, окрім технічного термінологічного фразеологічного навантаження для загального навчального обсягу знань студентів з курсу навчання за програмою «Ділова українська мова», була широко використана загальна суспільно-політична та адміністративно-канцелярська термінологія та літературна лексикологія, що безумовно повинно збагатити загальні знання здобувачів вищої освіти за цим напрямком практичного навчання ((Кириченко; Луцюк; Скуратівська; Чухліб, 2012, с. 37).

Широке використання технічної лексики при викладанні курсу «Ділова українська мова», окрім визначення чіткого напрямку підготовки фахівців технічного профілю, ще має метою – надання майбутнім інженерам стійких знань в галузі укладання суто технічних специфічних ділових документів, які стануть їм в нагоді в практичній професійній роботі.

До навчально-методичних особливостей викладання безпосереднього практикуму ОДС можна віднести мінімальне використання на практичних заняттях з написанням текстів ділових паперів, наприклад: складних речень із сурядним і підрядним зв'язком, при цьому треба ширше використовувати безсполучникові і прості поширені словосполучення, де кілька підметів при

одному присудку або кілька присудків при одному підметі, кілька додатків при одному з головних членів речення тощо.

Не менш важливим навчально-методичним елементом у підготовці курсу «Ділова українська мова» є формування у студентів навичок чіткої регламентації розміщення та логічної побудови тексту ділового документа, обсяг і сутність його основних частин, використання (і в яких випадках) обов'язкових стандартизованих стійких висловів, так-званих кліше-шаблонів «канцеляризмів». Такі знання в майбутньому дадуть змогу випускникам закладів вищої освіти на практичній роботі вільно користуватись уже готовими бланками-шаблонами технічної документації і самостійно заповнювати технологічні виробничі блоки комп'ютерної інформації й звітності, укладати відповідні технічні звіти і службові доповідні записки.

Ще однією особливістю курсу навчання з підготовки укладання ділових паперів є необхідність застереження студентів від загрози двозначності чи алегорії сприйняття тексту або трактування суті службового документа (наказу, припису, вказівки, розпорядженню тощо), де синонімія повинна бути присутня мінімально або зовсім відсутня.

Висновки. Враховуючи викладене, можна впевнено сказати, що курс навчання з «Ділової української мови» є обов'язковим елементом у підготовці фахівців закладів вищої освіти технічного профілю, де знання з офіційного ділового мовлення стануть в нагоді майбутнім інженерам цивільної авіації на промисловому виробництві, в науково-конструкторських і дослідних підрозділах, нададуть можливість брати участь в роботі медіа-ресурсів ЗМІ, а також адміністративно-управлінських структурах, як приватного бізнесу так і в державних установах України.

Одним із дуже важливих аспектів у підготовці студентів з курсу «Ділова українська мова» є особливості позначення і сприйняття цифрової інформації в ділових і наукових текстах, використання цензурованих інформаційно-пошукових систем, а також дотримання законодавчого поля академічної доброчесності й журналістської етики поведінки, засвоєння табу щодо неприпустимості порушення правил авторського права та інтелектуальної особистої власності.

Можна однозначно стверджувати, що програма підготовки студентів за дисципліною «Ділова українська мова» є невід'ємною частиною фахової підготовки також майбутніх журналістів і, взагалі, працівників сучасної медійної сфери, суттєво може вплинути на рівень і якість загальної інтелектуальної культури мовлення різних фахівців ЗМІ, їх професійних навичок і знань, а також і потреба в таких спеціалістах буде завжди присутня на ринку соціальної інформатики, видавничої діяльності державних і недержавних медійних агентств та структур інформаційних технологій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Авраменко, О.О., Яковенко, Л.В., & Шийка, В.Я. (2015). *Ділове спілкування* : навч. посіб. за наук. ред. О.О. Авраменко. Івано-Франківськ : ЛНВ. 160 с.
- Брус, М.П. (2014). *Українське ділове мовлення* : навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей. Івано-Франківськ : Тіповіт. 306 с.
- Кириченко, Н.М., Луцок, М.В., Скуратівська, Л.Г., & Чухліб, Т.М. (2012). *Вивчаємо українську вперше* : навч.-метод. посіб. Київ : НАУ. 132 с.
- Кириченко, Н.М., Луцок, М.В., Скуратівська, Л.Г., & Чухліб, Т.М. (2013). *Вивчаємо українську вперше* : навч.-метод. посіб. Київ : НАУ. 160 с.
- Глушик, С.В., Дяк, О.В., & Шевчук, С.В. (2005). *Сучасні ділові папери* : навч. посіб. Київ : Атіка. 30-39.
- Гриценко, Т.Б. (2005). *Українська мова та культура мовлення* : навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури. 106-195.
- Загнітко, А.П., & Данилюк, І.Г. (2004). *Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування*. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО». 480с.
- Зубков, М.Г. (2011). *Сучасна українська ділова мова* : підруч. для вищ. та серед. навч. закладів. Харків : ФОП. 18-30.
- Михайлин, І.П. (2011). *Основи журналістики: Підручник*. 5-те вид. перероб. та доп. К.: Центр навчальної літератури. 496 с.
- Назаревич, Л.Т. (2013). *Практичний курс української мови. Професійне і ділове мовлення з дисципліни «Українська мова як іноземна» (для іноземних студентів, які навчаються українською мовою)*. Тернопіль : Вид-во ТНТУ ім. І. Пулюя. 248 с.
- Плотницька, І.М. (2019). *Ділова українська мова*. Київ : Центр навчальної літератури. 256 с.

Шевчук, С.В. (2015). *Українське ділове мовлення* : підручник. Київ : Алерта. 308 с.

REFERENCES

Avramenko, O.O., Yakovenko, L.V., & Shyjka, V.Ya. (2015). *Dilove spilkuvannya* [Business communication]: navch. posib. za nauk. red. O.O. Avramenko. Ivano-Frankivsk: LNV. 160 s.

Brus, M.P. (2014). *Ukrayins`ke dilove movlennya* [Ukrainian business broadcasting]: navchal`ny`j posibny`k dlya studentiv ekonomichny`x special`nostej. Ivano-Frankivs`k : Tipovit. 306 s.

Kyrychenko, N.M., Lucyuk, M.V., Skurativska, L.G., & Chuxlib, T.M. (2012). *Vy`vchayemo ukrayins`ku vpershe* [We are learning Ukrainian for the first time]: navch.-metod. posib. Kyiv : NAU. 132 s.

Kyrychenko, N.M., Lucyuk, M.V., Skurativska, L.G., & Chuxlib, T.M. (2013). *Vy`vchayemo ukrayins`ku vpershe* [We are learning Ukrainian for the first time]: navch.-metod. posib. Kyiv : NAU. 160 s.

Glushhyk, S.V., Dyyak, O.V., & Shevchuk, S.V. (2005). *Suchasni dilovi papery* [Modern business papers] : navch. posib. Kyiv : Atika. 30-39.

Grycenko, T.B. (2005). *Ukrayins`ka mova ta kul`tura movlennya* [Ukrainian language and speech culture] : navch. posib. Ky`yiv : Centr navchal`noyi literatury`. 106-195.

Zagnitko, A.P., & Dany`lyuk, I.G. (2004). *Ukrayins`ke dilove movlennya: profesijne i neprofesijne spilkuvannya* [Ukrainian business broadcasting: professional and non-professional communication]. Donecz`k: TOV VKF «BAO». 480s.

Zubkov M.G. (2011). *Suchasna ukrayins`ka dilova mova* [Modern Ukrainian business language] : pidruch. dlya vy`shh. ta sered. navch. zakladiv. Vy`d. 9-te pererobl. i dopov. Xarkiv : FOP. 18-30.

Myxajlyn, I.P. (2011). *Osnovy` zhurnalisty`ky* [Basics of journalism]: Pidruchny`k. K.: Centr navchal`noyi literatury. 496 s.

Nazarevych, L.T. (2013). *Prakty`chny`j kurs ukrayins`koyi movy`. Profesijne i dilove movlennya z dy`scy`pliny` «Ukrayins`ka mova yak inozemna» (dlya inozemny`x studentiv, yaki navchayut`sya ukrayins`koyu movoyu)* [Practical course of the Ukrainian language. Professional and business speech from the discipline "Ukrainian as a foreign language" (for foreign students studying Ukrainian)]. Ternopil` : Vy`d-vo TNTU im. I. Pulyuya. 248 s.

Plotnyczka, I.M. (2019). *Dilova ukrayins`ka mova* [Business Ukrainian language]: Kyiv : Centr navchal`noyi literatury`. 256 s.

Shevchuk, S.V. (2015). *Ukrayins`ke dilove movlennya* [Business Ukrainian language]: pidruchny`k. Ky`yiv : Alerta. 308 s.

Ostapchuk S., Kyrychenko N.

THEORETICAL PECULIARITIES OF TEACHING THE COURSE «BUSINESS UKRAINIAN LANGUAGE» IN A TECHNICAL INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

Abstract

In the article describes the peculiarities of the educational and methodological course «Business Ukrainian language» for foreign students of technical profile, which was formed taking into account the need for them to acquire a high level of knowledge and skills of the culture of official business communication, which is an integral part of the training of a modern specialist with a higher education.

The purpose of the research is to highlight the theoretical features of teaching the course "Business Ukrainian language" in the system of technical education institutions, to generalize and systematize the main concepts from the course of study, to determine the learning outcomes, which include mastering the rules of oral and written Ukrainian technical speech communication, the basics of professional terminology, types, the practical purpose and qualification of business papers and official documents, as well as the justification of the linguistic specificity of the professional sphere of communication through the ability to use various linguistic means of business communication.

The results. Acquired knowledge and familiarization with the innovations of the new Ukrainian spelling, improvement of communicative and language competence of the oral form of business speech, deepening of theoretical knowledge and practical skills of compiling various texts of official content in compliance with established accentological, orthographic, orthoepic, terminological, lexical-phraseological, grammatical, punctuation and stylistic norms of the modern Ukrainian literary language, give future specialists the opportunity to build a career as a civil servant or highly technical specialist-manager and take a worthy place in society.

Conclusions. *The training course on "Business Ukrainian language" is a mandatory element in the training of specialists of higher education institutions of a technical profile, where knowledge of official business communication will be useful to future civil aviation engineers in industrial production, in scientific design and research units, to participate in the work of media resources, as well as administrative and management structures, both in private business and in state institutions of Ukraine.*

Keywords: *document; official-business vocabulary; official-business style; official communication; business speech; business language; office management; norms literary language.*

DOI

УДК 378.4.016:811.11(045)

Ю. Пришупа

ТРАНСФОРМАЦІЯ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Резюме

У статті проведено аналіз мовної підготовки, що реалізується у процесі викладання іноземних мов в закладах вищої технічної освіти. Дослідження враховує виклики сучасності, вимоги глобалізації та цифровізації освіти. Розглянуто трансформацію ролі мовної підготовки і ключові аспекти в цьому контексті, зокрема технологічна орієнтованість, комунікаційний потенціал. Також проведено порівняльний аналіз накопиченого досвіду та дієвості реалізації перспективних напрямів розвитку і вдосконалення мовної підготовки здобувачів вищої технічної освіти, зокрема використання інноваційних методів вивчення іноземних мов, що ґрунтуються на застосуванні інформаційно-освітніх технологій та якості викладання іноземних мов. Особлива увага приділена сутності мовної підготовки в закладах вищої технічної освіти, що полягає в професійно спрямованій комунікаційній компетентності, як важливого інструменту для успішної адаптації до нових умов освітнього середовища.

Автор статті розкриває переваги інтегрування інформаційно-освітнього середовища у процес мовної підготовки та доводить важливість проведення систематичного оцінювання поточної ситуації з мовної підготовки з метою формування наступності етапів розвитку та накопиченого досвіду.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні сучасного стану мовної підготовки в закладах вищої технічної освіти.

Завдання дослідження зосереджені на науковому обґрунтуванні понять «трансформація», «мовна підготовка в закладах вищої технічної освіти»; та виявленні якісних змін у мовній підготовці й протиріччя, що заважають досягненню бажаних результатів та високої якості навчання іноземної мови.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження щодо мовних трансформацій в закладах вищої технічної освіти автор обґрунтовує важливість проведення систематичного оцінювання поточної ситуації з мовної підготовки. Зазначено, що трансформаційні процеси в мовній підготовці відкривають можливості для розкриття унікальності, спрямованої на поєднання інформаційно-освітнього середовища та внутрішньо-предметних зв'язків у вищих технічних освітніх закладах, заснованих на спільних ідеях і поняттях сучасності. Проведений ретроспективний аналіз дозволив відстежити еволюцію мовної підготовки в закладах вищої технічної освіти, представлену багатоетапним процесом, що містить трансформації та інновації на шляху до пошуку більш ефективних підходів. Оцінка поточної ситуації в університеті також виявила проблеми й протиріччя, що заважають досягненню бажаних результатів та високої якості навчання іноземної мови. Ці позитивні тенденції призвели до формування інформаційно-освітнього середовища університету, широкого арсеналу методичних розробок і механізмів для підвищення ефективності мовної підготовки. Отримані результати свідчать про досягнення поставленої мети дослідження.

Ключові слова: *інформаційно-освітнє середовище; комунікативна компетентність; мовна підготовка; навчальний процес; трансформація.*

ПЕДАГОГІКА

Вступ. У контексті сучасних вимог та суспільних потреб, пов'язаних з трансформацією та модернізацією вищої технічної освіти, актуалізується необхідність глибокого осмислення стратегій та розробки нових підходів до професійної діяльності майбутнього фахівця. Разом з тим, розвиток комунікативного потенціалу визначається як ключовий аспект, що є ефективним інструментом не лише для оволодіння технічними навичками, але й для формування уявлення про широкий контекст сучасного суспільства через взаємовідносини мова-людина-суспільство.

Зазначене знаходить відображення в нормативно-правових документах, які регламентують діяльність національної системи освіти: Закон України «Про вищу освіту» (2017 р.), Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки (2020р.), метою яких визначено підвищення якості і конкурентоспроможності освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, прискорення інтеграції України в міжнародний освітній простір, а також забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями й потребами для навчання впродовж життя.

Питання трансформації освітньої сфери є предметом дослідження таких вітчизняних науковців, як Н. Авшенюк (модернізація педагогічної освіти в країнах ЄС); В. Андрущенко (модернізація вищої освіти); В. Кремень (трансформація змісту освіти, трансформація особистості); Л. Морської (інформаційні технології в навчанні іноземних мов); О. Ковтун (теоретичні і практичні аспекти формування мовної компетентності). Означений доробок потребує всебічного предметного вивчення задля з'ясування досягнень, прогалин і можливостей використання систематизованого в ньому досвіду розвитку теорії, методики, менеджменту організації мовної підготовки в закладах вищої технічної освіти.

Виходячи з того, що мовна підготовка здобувачів вищої технічної освіти – багатоаспектний та складний за структурою комплекс організаційно-педагогічних та методичних заходів, метою якого є формування у майбутніх фахівців низки вмінь та навичок, необхідних для здійснення професійного спілкування у майбутній професійній діяльності (Попова, 2020), важливо розглядати цей процес як визначальний елемент освітнього середовища на які вплинули виклики сучасності.

Мета дослідження полягає в тому щоб зробити аналітичний огляд ключових концептуальних питань щодо накопиченого досвіду з організації мовної підготовки в закладах вищої технічної освіти, з урахуванням потреб і вимог світової освітянської галузі.

Завдання дослідження зосереджені на науковому обґрунтуванні понять «трансформація», «мовна підготовка в закладах вищої технічної освіти»; та виявленні якісних змін у мовній підготовці й протиріччя, що заважають досягненню бажаних результатів та високої якості навчання іноземної мови.

Методи та методики дослідження. Для реалізації мети дослідження було використано комплекс методів наукового пізнання: метод термінологічного аналізу – для розкриття сутності досліджуваних явищ, уточнення семантики ключових понять, формування термінологічного поля; системно-структурний метод – для уточнення ключових напрямів трансформацій та виявлення складників цих напрямів і встановлення зв'язків між ними; компаративно-педагогічний – для з'ясування спільного, особливого, відмінного у вивченні освітніх процесів і науково-педагогічних явищ.

Результати. Термін «трансформація» (від лат. *transformatio*) сучасний словник української мови трактує як зміну, перетворення виду, форми, істотних властивостей чого-небудь. З позиції філософії, на думку С. Кримського, в процесі трансформації відбувається поєднання старих і нових форм. Власне, сам термін філософ розглядає як «істотне структурне перероблення» системи, яка шляхом перегруповування її елементів змінює організацію, зв'язки, притаманні вихідному стану системи, при цьому реформування розуміємо як керовану трансформацію. Він також зазначав, що трансформації можуть бути поступальними чи зворотними, системними чи безсистемними, тобто вектор змін може бути як прогресивний, так і регресивний (Кримський, 2003).

Українська дослідниця в сфері педагогіки та філології Т. Гарнавська також вважає, що головне в трансформації – перетворення форм і змісту суспільного життя, її інституційної сфери, норм, цінностей, ментальності та інших складників соціуму. Вона розглядає поняття «трансформація», як самостійну соціологічну категорію, а не просто як синонім термінів «розвиток», «зміни», «модернізація» тощо (Гарнавська, 2019).

Погоджуємося, що трансформація – це окрема наукова категорія, яка охоплює якісні, глибинні зміни в певних структурах, або суспільстві в цілому. Цей процес також вимагає перегляду ролі мови як ключового засобу спілкування та розуміння, підкреслюючи необхідність

якісної «мовної підготовки» для успішної адаптації до нових реалій освітнього середовища.

Отже, аналізуючи накопичений досвід з організації мовної підготовки в Національному авіаційному університеті з часовим відрізком понад 20 років, відмінною характеристикою можна назвати традиційну мовну освіту того часу спрямованою переважно на рецептивну мету – читати й розуміти оригінальну літературу, освоїти основи усного мовлення, де викладач виконував роль транслятора інформації. Відома «стійкість» і порівняно невисокі темпи інноваційних процесів в індустріальному суспільстві зумовили домінування у змісті мовної освіти «готових знань». Студентів готували до життя, надаючи їм певний обсяг інформації, яку вважали суттєвою. Інструктивно-методичні вказівки викладача при цьому відігравали домінуючу роль у рамках мовної програми традиційної освіти.

З урахуванням цієї ситуації традиційне вивчення іноземної мови як дисципліни, що перебувала поза «професійним пакетом», у вищій освіті виявилася марним, унаслідок чого стало необхідним пошук моделі викладання професійно-орієнтованої іноземної мови, за якої іноземна мова була б органічно поєднана з системою формування професійних компетенцій. Це передбачало б інше формулювання мети навчання іноземної мови.

На початку 2000-х років мовна підготовка спрямовувалась на багатопрофільну підготовку, з професійною іноземною мовою, і вимагала врахування специфіки предметної галузі та напрямів підготовки студентів. Методичний підхід ESP (English for specific purposes) був обраний для формування компетенцій, необхідних майбутнім фахівцям. Професійна іноземна мова виявилася успішною, але нові виклики освіти зажадали фокусу на інтернаціоналізації та глобалізації, включно з формуванням багатомовного середовища та збільшенням програм іноземною мовою (Tadeyeva, 2021).

Пізніше, в організації процесу мовної підготовки утворюються «Англомовні проекти», що передбачають спільну роботу викладача-лінгвіста і предметника. Перевагою цієї форми організації мовної підготовки стала конвергенція мовних і предметних знань. Можливість розв'язання двох освітніх завдань одночасно – навчання іноземної мови та здобуття знань із предметної галузі за допомогою використання іноземної мови, робить її не метою навчання, а інструментом формування знанневих компетенцій і трансформує мовну підготовку на функціональний рівень (принцип інтегрованого предметно-мовного підходу).

Серед недоліків можна відзначити те, що авторські курси перетворилися на конкретний набір навчальних матеріалів, який використовували викладачі, частково порушуючи системність та первинну логіку. Предметна складова тандемних курсів іноді перетворювалася на роботу з текстом науково-технічного характеру, передбачаючи перекладацьку практику і роботу з термінологічними одиницями, а це, фактично, повертало професійно орієнтоване навчання за часів граматики-перекладацького методу (Tadeyeva, 2021).

Зазначені процеси дозволили виокремити наступні суперечності: різницю між вхідним рівнем студентів володіння іноземною мовою та декларованими очікуваними результатами навчання, що чітко простежується в ситуації, коли студенти вступають до університету з «нульовим» рівнем, тоді як в очікуваних результатах позначено «досягнення рівня не нижче за B1»; не однаковість мовного рівня серед студентів на старших курсах, оскільки організація навчання не передбачає поділу групи на рівні за володінням іноземною мовою.

У зв'язку з цим на викладачів покладається посилена відповідальність за якість підготовки на молодших курсах; відсутність навчальних матеріалів, розроблених викладачами-переметниками та спрямованих на навчання іноземної мови в контексті, що створює певну прогалину в мовній практиці, тоді як другий ступінь освіти (магістратура) і третій (аспірантура) передбачають використання іноземної мови для написання академічних робіт; обов'язкове вивчення профільних технічних дисциплін іноземною мовою, що фактично передбачає однорідність мовної підготовки контингенту студентів, проте великий розрив на вхідному рівні не дав змоги дотримуватися цієї вимоги, що призвело до демотивації навчання у студентів і втрати якості змістовного знання; відсутність переходу до професійно орієнтованої іноземної мови.

За останні роки Україна зіткнулася з серйозними економічними та політичними труднощами, такими як: поширення коронавірусної хвороби COVID-19, повномасштабне вторгнення РФ та умови воєнного стану. Зазначені виклики зумовили впровадження дистанційного навчання, що поступово трансформувалося в змішане (Чернов, 2023).

Змішане навчання відрізняється від дистанційної форми, оскільки передбачає, що освітній процес відбувається з очним спілкуванням здобувачів освіти з їхніми наставниками. Відповідно, це сприяє робити навчання гнучкішим і надає більше можливостей для створення індивідуальної

ПЕДАГОГІКА

освітньої траєкторії. Водночас, дослідження показують, що групова взаємодія та спілкування між здобувачами освіти роблять навчання ефективнішим. Дистанційний етап відбувається в Google Classroom що утворює технологічно-дидактичну систему, яка вимагає використання особливих методів, прийомів і засобів. Це стосується всіх компонентів мовної підготовки, включно з усними та письмовими навичками й уміннями. Технологічний прогрес сприяє розповсюдженню англійської мови. І хоча цей потенціал ще не реалізований повною мірою, вже спостерігається стійка кореляція між рівнем володіння англійською мовою та основними показниками впровадження новітніх інформаційних технологій. Більш того, технології сприяють актуалізації та інтенсифікації мовної підготовки, надаючи майже необмежений доступ до інформації та новітні інструменти для здійснення.

Отже тенденції, які ми спостерігаємо сьогодні, демонструють посилення процесів глобалізації, розширення міжкультурних контактів, зв'язків та обмінів; сучасні освітні програми передбачають формування та розвиток усіх системо утворювальних навичок і вмінь з іноземної мови, які органічно входять до структури майбутньої професійної діяльності студентів, виступають необхідним інструментом розв'язання фахових завдань (Лузік, 2017). У контексті трансформацій мовної підготовки в закладах вищої технічної освіти виявлено ряд тенденцій, що в певному відношенні впливають на її розвиток на різних рівнях освіти. Це створює базу для логічного переходу до більш детального вивчення сутності мовної підготовки.

Дискусія. Важливе значення для виявлення трансформаційних процесів змісту мовної підготовки, має позиція комунікації. Це пояснюється тим, що у будь-якій сфері життєдіяльності й професійної діяльності зокрема провідну роль займає процес взаємодії між людьми. Людина як соціальна істота має потребу в підтримці взаємостосунків з оточенням, що реалізуються за допомогою комунікації, спілкування.

На етапі формування професійної компетентності, здобувач вищої технічної освіти, який не лише володіє професійними навичками, але й вміє налагоджувати контакти, взаємодіяти з іншими, володіє мистецтвом слова й культурою комунікативної поведінки, є високо затребуваним у всіх сегментах своєї майбутньої професії. Тому, опосередковано або безпосередньо комунікативність є присутньою під час виконання професійних функцій. У зв'язку з тим, що здатність до комунікації виступає провідною перевагою людини для реалізації всіх соціальних потреб, тому в тих сферах, де реалізація професійних функцій здійснюється під час комунікації і завдяки їй, комунікативна компетентність посідає провідне місце в мовній підготовці.

Так, серед компетентностей здобувачів технічної освіти мовна підготовка залишається одним із засобів формування професійно значущих компетентностей, а також їхньої реалізації під час виконання окремих інженерних функцій. Під комунікативною компетентністю здобувачів вищої технічної освіти розуміємо інтегративне особистісне утворення, що забезпечує міжособистісну і міжкультурну взаємодію суб'єктів специфічної виробничої сфери, засновану на сукупності професійно значущих системних наукових знань, практичних умінь і навичок, досвіду, ціннісних відносин і мотивів, здатності і готовності до здійснення професійно орієнтованого спілкування (Пришупа, 2020). Зміст зазначеної компетентності майбутніх інженерів визначається специфічними характеристиками професійного поля і відображає комунікативні потреби працівників при вирішенні завдань проектно-конструкторської, виробничо-технологічної, науково-дослідної, організаційно-управлінської та експлуатаційної діяльності (Бакум, 2019).

З урахуванням видів професійної діяльності інженера, що реалізуються за допомогою мовної підготовки, в дослідженні Л. Конопляник визначено специфічні особливості даної комунікативної сфери. Це регулярна робота з текстовою інформацією, науковою та довідковою літературою, формалізація спілкування, участь у діалогічних і полілогічних ситуаціях спілкування рідною або іноземною мовою, обмін інформацією з іншими членами колективу (безпосередній і опосередкований будь-яким засобом зв'язок), постійна необхідність у трансформації невербального матеріалу в словесний і навпаки. Аналіз мовних потреб працівників даної галузі і рівень очікуваного результату дозволив дослідниці встановити, що комунікативна компетентність інженера повинна виявлятися в досягненні спільності позицій з колегами при вирішенні завдань проектно-конструкторської, виробничо-технологічної, науково-дослідної, організаційно-управлінської та експлуатаційної діяльності на основі інформаційного обміну засобами рідної або іноземної мови, вироблення стратегії комунікативної взаємодії, урахування культурних відмінностей, шанобливого і толерантного ставлення до партнерів зі спілкування, установки на подолання можливих комунікативних труднощів у процесі професійного контакту (Конопляник, 2020).

На нашу думку, у сучасних умовах взаємодія між викладачем та здобувачами вищої освіти повинна здійснюватися з урахуванням різноманітних можливостей інформаційно-освітнього середовища (онлайн платформи для проведення онлайн-занять у режимі реального часу, навчальні онлайн-сервери та додатки, віртуальні кімнати та дошки, інтерактивні завдання тощо). Наприклад, онлайнсервіси Kahoot, Quizlet (у режимі Live), Google Forms, Eddpuzzle та інші допомагають організувати миттєвий зворотний зв'язок із подальшим обговоренням результатів. Перевагами дистанційного навчання здобувачі вищої освіти в Національному авіаційному університеті, назвали: мобільність, навчання у комфортних домашніх умовах, можливість навчання з будь-якого місця, поєднання навчання і роботи, постійна доступність навчальних матеріалів, можливість навчатись у будь-який час; постійна доступність викладача через чат у Google Classroom та через корпоративну електронну скриньку; застосування під час проведення занять онлайн ресурсів, які перетворюють традиційні завдання в інтерактивні; набуття досвіду користування різноманітними новими онлайн-ресурсами, про наявність яких раніше не знали, та підвищення цифрової компетентності (Akilli, 2019).

Узагальнюючи, інформаційно-освітнє середовище не лише ефективно застосовується для дистанційного навчання, але і має потенціал відзначитися в очній формі навчання, дозволяючи розміщувати завдання для самостійної роботи студентів та проводити тести в електронному форматі, що допомагає оптимізувати завдання викладача та покращує процес автоматизованої перевірки відповідей на тести. Виокремлення в змісті кожної дисципліни спільного матеріалу дає змогу використовувати його як засіб засвоєння спільного суттєвого, що становить підґрунтя мовної діяльності.

Висновки. Трансформаційні процеси в мовній підготовці дають можливість обґрунтувати її особливість спрямовану на поєднання інформаційно-освітнього середовища та внутрішньо предметних зв'язків закладів вищої технічної освіти, побудованих на спільних сучасних ідеях і поняттях. Проведений ретроспективний аналіз дав змогу відстежити еволюцію мовної підготовки в ЗВТО, яка представлена багатоетапним тривалим процесом, що включає безліч трансформацій та інновацій на шляху до пошуку більш ефективних підходів. Оцінка ситуації, що склалася до теперішнього моменту в університеті, дала змогу визначити загальні тенденції якісних змін мовної підготовки та виявити проблеми й протиріччя, що не дають змоги отримати бажані результати та високу якість навчання іноземної мови. Отримані результати свідчать про досягнення поставленої мети дослідження. Також, зазначені трансформації мовної підготовки виявили позитивний досвід на кожному етапі її еволюції і показали в цілому позитивну динаміку. У результаті позитивні тенденції призвели до створення інформаційно-освітнього середовища університету, великого арсеналу методичних розробок і механізмів для підвищення ефективності мовної підготовки. Виходячи з цього, можна зробити висновок про необхідність проведення систематичного оцінювання поточної ситуації з метою формування наступності етапів розвитку та накопиченого досвіду.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бакум, З., Пальчикова, О., & Костюк, С. (2019). Навчання іноземних мов: крос-культурний підхід.
- Кокарева, А.М. (2019). Професійний розвиток особистості інженера. Вища освіта України. 2 (27), 234-240.
- Конопляник, Л.М. (2020). Інноваційні технології у викладанні англійської мови у вищій школі. Національна ідентичність в мові і культурі: збірник наукових праць / за заг.ред. О.Г. Шостак. К.: Талком, 2020. 258-261.
- Кримський, С. Б. (2003). Запити філософських смислів. К.: Вид. ПАРАПАН, 240 с.
- Лузік, Е.В., & Кокарева, А.М. (2023). Психолого-педагогічні засади моделювання системи вищої освіти України в умовах її парадигмальної кризи. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія, Вип. 1(22). 60-69.
- Лузік, Е. В., & Хоменко-Семенова, Л. О. (2017). Модернізація вищої освіти України в контексті національної безпеки. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія, (10), 88-92.
- Попова, О., & Кабанець, М. (2020). Експериментальна перевірка педагогічних умов формування лінгвокультурної компетентності майбутніх менеджерів у процесі фахової підготовки. Матеріали конференцій МЦНД, 25-28. <https://doi.org/10.36074/01.05.2020.v4.06>
- Пришупа, Ю. (2022) Специфіка мовної підготовки в умовах освітньо-інформаційного

ПЕДАГОГІКА

середовища технічного університету. Науковий журнал «Інноваційна педагогіка» 2 (54), 197-201.

Тарнавська, Т. В. (2019). Сучасні технології у викладанні іноземних мов.

Чернов, М. М., Конопляник, Л. М., & Пришупа, Ю. Ю. (2023). Педагогічна вища освіта України 2022-2026 рр.: вектори розвитку. Академічні візії, (15). вилучено із <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/110>

Akılı, E., Konoplianyk, L., & Pryshupa, Y. (2019). ICT in teaching ESP to future civil engineers at technical university. *Advanced Education*, 93-99.

Tadeyeva, M. I., Kupchuk, L. E., & Litvinchuk, A. T. (2021). “The use of ICT tools for the formation of learning and communication strategies in the foreign language classroom in non-language institutions of higher education”, *ITLT*, vol. 81, 1, 272–284.

REFERENCES

Bakum, Z., Palchykova, O., & Kostyuk, S. (2019). *Navchannia inozemnykh mov: kros-kulturnyi pidkhid* [Teaching foreign languages: a cross-cultural approach].

Kokarieva, A.M. (2019). *Profesiyni rozvytok osobystosti inzhenera. Vyscha osvita Ukrainy* [Professional development of an engineer's personality]. 2 (27), 234-240.

Konoplianyk, L.M. (2020). *Innovatsiini tekhnologii u vykladanni anhliiskoi movy u vyshchii shkoli* [Innovative technologies in teaching English in higher education]. *Natsionalna identychnist v movi i kulturi: zbirnyk naukovykh prats / za zah.red. O.H. Shostak. K.: Talkom, 2020. 258-261.*

Krymskyi, S. B. (2003). *Zapyty filosofskykh smysliv* [Searching for philosophical meanings]. K.: Vyd.PARAPAN, 240 s.

Luzik, E.V., & Kokarieva, A.M. (2023). *Psykholoho-pedahohichni zasady modeliuвання systemy vyshchoi osvity Ukrainy v umovakh yii paradyhmalnoi kryzy* [Psychological and Pedagogical Bases of Modelling the Higher Education System of Ukraine in the Context of its Paradigmatic Crisis]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Pedahohika, Psykholohiia*, 1(22). 60-69.

Luzik, E. V., & Khomenko-Semenova, L. O. (2017). *Modernizatsiia vyshchoi osvity Ukrainy v konteksti natsionalnoi bezpeky* [Modernisation of higher education in Ukraine in the context of national security]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Pedahohika, Psykholohiia*, (10), 88-92.

Popova, O., & Kabanets, M. (2020). *Eksperymentalna perevirka pedahohichnykh umov formuvannya linhvokulturnoi kompetentnosti maibutnykh menezheriv u protsesi fakhovoi pidhotovky* [Experimental verification of pedagogical conditions for the formation of future managers' linguistic and cultural competence in the process of professional training]. *Materialy konferentsii MTsND*, 25-28. <https://doi.org/10.36074/01.05.2020.v4.06>

Pryshupa, Yu. (2022) *Spetsyfika movnoi pidhotovky v umovakh osvitno-informatsiinoho seredovyscha tekhnichnoho universytetu* [Specificity of Language Training in the Educational and Information Environment of a Technical University]. *Naukovyi zhurnal «Innovatsiina pedahohika»* 2 (54), 197-201.

Tarnavska, T. V. (2019). *Suchasni tekhnologii u vykladanni inozemnykh mov* [Modern technologies in teaching foreign languages].

Чернов, М. М., Конопляник, Л. М., & Пришупа, Ю. Ю. (2023). *Pedahohichna vyshcha osvita Ukrainy 2022-2026 rr.: vektory rozvytku* [Pedagogical Higher Education in Ukraine 2022-2026: Trends of Development]. *Akademichni vizii*, (15). вилучено із <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/110>

Akılı, E., Konoplianyk, L., & Pryshupa, Y. (2019). ICT in teaching ESP to future civil engineers at technical university. *Advanced Education*, 93-99.

Tadeyeva, M. I., Kupchuk, L. Ye., & Litvinchuk, A. T. (2021). “The use of ICT tools for the formation of learning and communication strategies in the foreign language classroom in non-language institutions of higher education”, *ITLT*, 81, 1. 272–284.

Yu. Pryshupa

TRANSFORMATION OF LANGUAGE TRAINING IN HIGHER TECHNICAL EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract

The article analyses the language training implemented in the process of teaching foreign languages in higher technical education institutions. The study includes the challenges of the present, the requirements of globalization, and the digitization of education. The transformation of the role of language training and key aspects in this context, including technological orientation and communicative

potential, are considered. A comparative analysis of the acquired experience and the effectiveness of implementing prospective directions for the development and improvement of language training for students in higher technical education is also provided. This includes the use of innovative methods for learning foreign languages based on the application of information and educational technologies and the quality of foreign language teaching. Special attention is given to the essence of language training in higher technical education institutions, which involves professionally oriented communication competence as a crucial tool for successful adaptation to new educational environments.

The author of the article explores the benefits of integrating an information and educational environment into the language training process and proves the importance of systematically assessing the current situation in language training to establish continuity in development stages and accumulate experience.

***The purpose of the study** is the theoretical substantiation and empirical investigation of the current state of language training in higher technical education institutions.*

***Objectives of the study** are focused on the scientific substantiation of the concepts of “transformation”, “language training in higher technical education institutions”; and the identification of qualitative changes in language training and contradictions that hinder the achievement of the desired results and high quality of foreign language teaching.*

***The results of the study** prove that the educational and information environment is a combination of the latest information technologies and modern pedagogical developments, which should lead to the maximum effect of a sufficient educational process. Various roles of the educational and information environment in the educational process are considered. Where the specified environment can be both a means of supporting the educational process and a means of implementing blended learning. In our study, the educational and informational environment is considered in the paradigm of the distance learning organization. The classification of the levels of the information and educational space and the requirements for distance learning is revealed. The research proposes and justifies the choice of Internet technologies to create a new level of education and information environment. Research also proved the establishment of contact between all participants of the educational process; sample settings are necessary when the students' load of educational material is determined. In the course of questionnaires and surveys of participants in the educational and pedagogical process of technical universities, the peculiarities of the organization of professional training of future specialists in the conditions of distance learning, their influence on the success of language personality formation, and motivation to study were established. **Conclusions.** Summarizing the research results on language transformations in higher technical education institutions, the author substantiates the importance of conducting systematic assessment of the current language training situation. It is noted that transformative processes in language training open up opportunities to reveal uniqueness aimed at combining the information and educational environment and intra-subject connections in higher technical education institutions based on common contemporary ideas and concepts. The retrospective analysis allowed tracing the evolution of language training in higher technical education institutions, represented as a multi-stage process containing transformations and innovations in the search for more effective approaches. The assessment of the current situation at the university also identified problems and contradictions hindering the achievement of desired results and high-quality foreign language teaching. These positive trends have led to the formation of the university's information and educational environment, a wide range of methodological developments, and mechanisms to improve the effectiveness of language training. The obtained results indicate the achievement of the research objective.*

***Key words:** communicative competence; educational and informational environment; educational process; language training; transformation.*

ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ОСВІТНЬО-ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Резюме

У статті представлено досвід використання нейролінгвістичних технологій у навчальному процесі технічного університету, який має значний вплив на якість освіти та результативність майбутніх фахівців. **Мета** статті полягає у реалізації досвіду використання нейролінгвістичних технологій для вирішення освітніх завдань у майбутній діяльності. Це допомагає створити індивідуальні навчальні підходи та ресурси, які враховують потреби та стиль навчання кожного студента. Використання автоматизованих систем для контролю та вимірювання результативності знань сприяє об'єктивному оцінюванню компетентностей майбутніх фахівців.

Завдання дослідження полягає у розкритті досвіду використання нейролінгвістичні технології, що допоможе створити більш доступні та інтегровані навчальні матеріали, включаючи віртуальні лабораторії, інтерактивні підручники та інші ресурси. **Методи дослідження** полягають у вивченні й узагальненні вітчизняного та зарубіжного досвіду для формування концептуальних положень підготовки майбутніх фахівців в умовах освітньо-інформаційного середовища, наукового аналізу, а також спостереження за навчальним процесом.

Результати. Запропоновані технології можуть забезпечити індивідуальну підготовку майбутніх фахівців з різними напрямками та рівнем підготовленості, а також покращити освітній процес. Великі обсяги даних, що збираються завдяки нейролінгвістичним технологіям, можуть бути використані для аналізу та вдосконалення навчального процесу. Використання нейролінгвістичних технологій може зробити освіту доступною для студентів з різних країн та мовних груп. Інтерактивні заняття побудовані на основі нейролінгвістичних технологій підвищують мотивацію майбутніх фахівців до навчання.

Висновок. Успішне впровадження нейролінгвістичних технологій у навчальний процес допомагає планувати, організовувати, забезпечувати та контролювати підготовку майбутніх фахівців.

Ключові слова: навчальний процес; нейролінгвістичні технології; майбутні фахівці; освітньо-інформаційне середовище; технічний університет.

Вступ. У Стратегії розвитку системи вищої освіти в Україні на 2022 – 2032 роки визначено активізацію співпраці України та Європейського Союзу у сфері вищої освіти, а також реформування та модернізація системи вищої освіти (Стратегія, 2022), що надає підстави знаходити нові шляхи розвитку системи вищої освіти. Саме використання нейролінгвістичних технологій створює умови для зручності роботи викладачів та активізації пізнавальної діяльності майбутніх фахівців щодо освітньої діяльності у технічному університеті. Це дозволяє схвалити сучасні підходи щодо модернізації освітнього процесу та дозволяє розв'язувати навчальні завдання для розвитку креативності й гнучкості мислення особистості, бажання змінюватись та бути професійно належним на ринку праці.

У науковій літературі розглядаються роботи у напрямі нейролінгвістичних технологій щодо:

- формування інформаційної моделі, яка встановлює нові стандарти у завданнях для розуміння мови (Devlin et al., 2019);
- представлення моделі Universal Sentence Encoder (універсальне кодування речень), яка дозволяє створювати векторні представлення текстів для різних завдань нейролінгвістичних технологій (Ser et al., 2018);
- розуміння обробки природньої мови і мовленнєвих технологій (Jurafsky & Martin, 2023);
- застосування нейронних мереж у сфері обробки природньої мови (Goldberg, 2017);
- статистичних методів обробки природньої мови та їхнє використання (Manning & Schütze, 1999);

— аналізу нейронних мереж та їхнє застосування. (Aggarwal, 2018). Ці наукові роботи представляють багатовекторність досліджень щодо використання нейролінгвістичних технологій для підготовки майбутніх фахівців технічного університету.

Методи дослідження полягають у вивченні й узагальненні вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо формування концептуальних положень підготовки майбутніх фахівців в умовах освітньо-інформаційного середовища, наукового аналізу, а також спостереження за навчальним процесом.

Мета статті полягає у представленні досвіду організації навчального процесу за допомогою нейролінгвістичних технологій в умовах освітньо-інформаційного середовища технічного університету.

Завдання дослідження полягає у створенні та впровадженні системної організації навчального процесу за допомогою нейролінгвістичних технологій.

Результати. Системна організація освітнього процесу — це формування та взаємодія запропонованих елементів навчального процесу, моніторингу та корекції результатів; створення педагогічних умов, що забезпечують досягнення результатів підготовки, формування якостей особистості майбутнього фахівця, що дозволяють йому нестандартно вирішувати професійні завдання, володіти інноваційними технологіями та методикою професійної діяльності. До системної організації освітнього процесу ми пропонуємо використовувати нейролінгвістичні технології для розвитку і вдосконалення навчального процесу. Вони базуються на використанні комп'ютерних алгоритмів і штучних нейронних мереж для аналізу, розуміння і генерації навчального матеріалу.

Нейролінгвістичні аналітичні інструменти пропонують індивідуальну підготовку кожному майбутньому фахівцю та рекомендують персоналізовані завдання та ресурси для підвищення результативності. Система створює спеціалізовані інструменти, які допомагають кожному студенту досягти найкращих результатів у навчанні. Наприклад, особистісна траєкторія навчання формується викладачем і пропонується нейролінгвістичною мережею. В освітньо-інформаційному середовищі створюються персоналізовані навчальні курси для кожного майбутнього фахівця, враховуючи рівень підготовки та особистісні здібності. Система виявляє слабкі та сильні здатності майбутнього фахівця та на основі цього розробляє стратегію для покращення навчального процесу. Для пояснення навчального матеріалу, викладач надає індивідуальну консультацію, що сприяє розвитку особистих навичок. Викладач використовує різноманітні навчальні ресурси, включаючи онлайн-курси, відеолекції і електронні підручники тощо, які дозволяють майбутнім фахівцям вивчати матеріал у власному темпі. Використовуючи технології інтерактивного навчання нейролінгвістична мережа допомагає студентам отримати відповіді на свої запитання і зрозуміти матеріал краще. Майбутні фахівці ефективно працюють над навчальними матеріалами, тим самим розвиваючи самостійну підготовку. Саме індивідуальна підготовка спрямована на те, щоб кожен студент мав можливість навчатися комфортно та зміг здобути знання відповідно до своєї майбутньої професійної діяльності незалежно від місця проживання.

В умовах освітньо-інформаційного середовища нейролінгвістична мережа адаптується до побажань викладача та налаштовується відповідно до вимог робочої програми. Це дозволяє полегшити механічну роботу викладачу та поліпшити якість навчання у технічному університеті. Система автоматично оцінює представлені завдання, які викладачі надають студентам, і надає автоматичний зворотній зв'язок щодо якості виконання завдань. Це допомагає викладачам економити час і швидше надавати майбутнім фахівцям результати.

Нейролінгвістична мережа дозволяє створювати електронні підручники і матеріали для навчання, формувати завдання, вести електронний журнал, проводити консультації та спілкуватися зі студентами: Викладачі можуть використовувати електронні ресурси для навчання, які дозволяють створювати і редагувати матеріали, надавати взаємодію та доступ до них. Система допомагає викладачам аналізувати та проводити моніторинг навчального процесу, включаючи успішність студентів, їхні здібності і можливості для поліпшення викладання. Засоби автоматизованого моніторингу допомагають викладачам відстежувати здобуття компетентностей і відвідуваність студентів в реальному часі. Система веде журнал взаємодії з майбутніми фахівцями, включаючи відповіді на їхні запитання та дії (Brown et al., 2020).

Для допомоги майбутнім фахівцям у навчанні в умовах освітньо-інформаційного середовища підключено чат-бот, який відповідає на запитання студентів і надає підтримку в режимі реального часу, що забезпечує доступ до освітніх інструментів для ефективного підвищення якості освіти. Чат-боти дозволяють здійснювати голосові та текстові повідомлення,

ПЕДАГОГІКА

відправляти матеріал електронною поштою або SMS-повідомленням, а також взаємодіяти з мережею через голосові команди. Голосові помічники можуть створювати нагадування розкладу, а також надсилати сповіщення про загальні факультетські події та зустрічі з викладачами. Вони допомагають створювати маршрути для відвідування бібліотек, музеїв надаючи рекомендації щодо навігації.

Для підготовки майбутніх фахівців в умовах освітньо-інформаційного середовища викладач планує зміст навчальної дисципліни та дизайн курсу. Крім того, визначає мету щодо досягнення результату після завершення курсу. Викладач провидить вибір навчального матеріалу, що включає текст, відео-, аудіо- матеріал, вправи, тестові завдання тощо. Розроблення дорожньої карти щодо створення послідовності навчальної дисципліни і модулів курсу, включаючи обрання послідовності тем і завдань. Відбувається створення зручного та легкого у використанні інтерфейсу для студентів, запис відео-лекцій, аудіо-записів, презентацій та інших мультимедійних ресурсів. Проводиться розробка текстових матеріалів, а саме лекцій, інструкцій, завдань, тестів, інтерактивних вправ і завдань: Створюються вправи і завдання для майбутніх фахівців, які допомагають закріпити знання і навички.

Автоматизована система дозволяє створювати і проводити тести, тестові завдання та опитування в онлайн-форматі, забезпечуючи швидку обробку результатів. Викладач створює та розробляє критерії оцінювання для визначення рівня компетентностей майбутніх фахівців оцінюючи студентські роботи і визначаючи їх успішність. Результативність навчання складається з автоматизованої оцінки (Automated Assessment) та полягає у використанні комп'ютерних систем і технологій для оцінювання різних видів діяльності майбутніх фахівців. Автоматизоване оцінювання включає технології, наприклад, комп'ютерні програми, інтелектуальні системи, аналітичні алгоритми, штучний інтелект тощо. Оцінювання може бути об'єктивно складено, оскільки базується на стандартизованих критеріях та алгоритмах і не піддається суб'єктивному оцінюванню або упередженням. Це призводить до зменшення витрати часу і ресурсів, що надає можливість проводити контроль знань великих обсягів даних. Крім того, відбувається перевірка всіх компонентів курсу, включаючи навчальні матеріали, тестові завдання на предмет їхньої ефективності і правильності. Сам процес включає в себе використання комп'ютерних інструментів і алгоритмів для виділення інформації, шаблонів, структури та зав'язків з текстових джерел, а саме:

— попередня обробка даних: Процес включає в себе очищення тексту від непотрібних символів, токенизацію (розділення тексту на окремі слова або фрази), лематизацію (зведення слів до їхньої базової форми), стемінг (видалення афіксів), а також видалення стоп-слів (загальних слів, які не несуть великої інформаційної цінності);

— екстракція інформації: Етап включає в себе виокремлення важливих фактів, ключових слів або фраз з тексту. Можливі завдання, такі як визначення іменованих сутностей (менші та великі організації, люди, місця), виявлення ключових тем, визначення стосунків між сутностями тощо;

— аналіз настрою: Це визначення емоційного тону тексту, чи це позитивний, негативний або нейтральний матеріал, що є корисним для аналізу рефератів, творчих завдань, відгуків тощо;

— кластеризація і категоризація: Включає групування текстів за схожістю, що допомагає в ідентифікації підгруп даних або в категоризації контенту. Це може включати в себе створення тематичних кластерів або розділення текстів на категорії.

— аналіз зв'язків: Проводить виявлення зв'язків між текстами або елементами текстів. Наприклад, аналіз мережевих зв'язків між авторами, ключовими словами або сутностями.

— візуалізація даних. Дозволяє використовувати графіки, діаграми та візуальні засоби для відображення результатів аналізу тексту щоб зробити їх більш зрозумілими і інтерпретованими.

Автоматизоване оцінювання текстів допомагає викладачам технічного університету швидко та ефективно оцінювати роботи студентів в умовах освітньо-інформаційного середовища, використовуючи нейронні мережі у відповідності до заданих критеріїв та рівнів оцінювання. Це процес використання комп'ютерних програм і алгоритмів для аналізу і результативності текстових матеріалів, таких як есе, реферат, тестові завдання тощо. Цей процес включає лексичний та граматичний аналіз та структурна правильність: Нейронні мережі аналізують текст на наявність граматичних помилок, оцінюють структуру речень і розділів, а також визначають текст відповідно

до вимог щодо оформлення. Крім того, нейронні мережі включають в себе оцінювання грамотності автора, використання правильних термінів і виразів, різноманітність інформації в тексті, а також наскільки легко зрозумілий текст для цільової аудиторії. В освітньо-інформаційному середовищі система автоматично порівнює текст з іншими джерелами, щоб виявити можливі випадки плагіату або незаконного копіювання. Використовуючи логічні алгоритми, система оцінює зв'язність та послідовність побудови тексту відповідно до визначених завдань та мети (Vaswan et al., 2023).

Дискусія. Автоматизований облік результатів контролю знань — це процес використання комп'ютерних систем і програмного забезпечення для ефективного та автоматизованого управління, контролю, обліку та моніторингу результатів знань під час модульної контрольної роботи, заліку, іспиту тощо. Система автоматично перевіряє, чи відповідають результати відповіді критеріям та рівням знань. Відстеження прогресу студентів, збір та аналіз даних для подальшого вдосконалення. За допомогою алгоритмів відбувається присвоєння рейтингів кожному майбутньому фахівцю на основі їхніх досягнень. За результатами роботи системи відбувається збір даних та створюється звіт для аналізу ефективності здобуття компетентностей майбутніми фахівцями. Автоматизований облік результатів контролю знань спрощує та поліпшує роботу викладача і дозволяє ефективно використовувати свої ресурси та час.

Висновки. Використання нейролінгвістичних технологій у технічному університеті покращує навчальний процес, що допомагає створити індивідуалізовані навчальні траєкторії навчання для кожного майбутнього фахівця. Це означає, що навчання може бути адаптоване до індивідуальних потреб кожного студента, допомагаючи їм краще розуміти матеріал і розвивати навички. Застосування інтерактивних вправ, які базуються на нейролінгвістичних технологіях, робить навчання цікавішим та активізує пізнавальну діяльність майбутніх фахівців. Це дає змогу краще засвоювати і розуміти складний матеріал за рахунок використання інтерактивних симуляторів, візуалізації та інших методів, які полегшують засвоєння навчальної інформації. Системи аналізу навчального матеріалу можуть допомагати викладачам зрозуміти, як студенти сприймають інформацію, що дозволяє викладачу коригувати навчання для забезпечення кращого розуміння студентами матеріалу. Нейролінгвістичні технології корисні для покращення комунікаційних навичок студентів, що є важливим аспектом для технічних спеціальностей.

Загалом, нейролінгвістичні технології можуть значно підвищити ефективність навчального процесу в технічному університеті, забезпечуючи студентам більш індивідуалізований, цікавий і ефективний досвід навчання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Про схвалення Стратегії розвитку системи вищої освіти в Україні на 2022 – 2032 роки (2022). Розпорядження КМ України від 23 лютого 2022 року № 286-р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>.

Aggarwal, C. (2018). *Neural Networks and Deep Learning: A Textbook* / IBM T. J. Watson Research Center International Business Machines Yorktown Heights, NY, USA, 497 p. Режим доступу: https://www.academia.edu/42981452/Neural_Networks_and_Deep_Learning_Charu_C_Aggarwal

Brown et al. (2020). *Language Models are Few-Shot Learners.* / *Computation and Language*, 25 p. Режим доступу: <https://proceedings.neurips.cc/paper/2020/file/1457c0d6bfc4967418bfb8ac142f64a-Paper.pdf>.

Cer D. et al. *Universal Sentence Encoder* (2018). *Computation and Language* Режим доступу <https://arxiv.org/abs/1803.11175>.

Clark, K., Luong, M.-T., Le, Q., & Manning, C. (2020). *ELECTRA: Pre-training Text Encoders as Discriminators Rather Than Generators* / Published as a conference paper at ICLR 2020. Режим доступу <https://arxiv.org/pdf/2003.10555.pdf%3C/p%3E>.

Devlin, J., Chang, M.-W., Lee, K., & Toutanova, K. (2019). *BERT: Pre-training of Deep Bidirectional Transformers for Language Understanding* / *Academia.edu*, 24 May 2019, 16 p. Режим доступу: https://www.academia.edu/41552448/BERT_Pre_training_of_Deep_Bidirectional_Transformers_for_Language_Understanding.

Goldberg, Y. (2017). *Neural Network Methods in Natural Language Processing* / *Synthesis lectures on human language technologies*, 285 p. Режим доступу https://www.academia.edu/35854753/Neural_Network_Methods_for_Natural_Language_Processing.

ПЕДАГОГІКА

Jurafsky, D. & Martin, J. (2023). Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition / Draft of January 7, 2023, 636 p. Режим доступу <https://web.stanford.edu/~jurafsky/slp3/ed3book.pdf>.

Manning, C. & Schütze, H. (1999). Foundations of Statistical Natural Language Processing / The MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England, 680 p. Режим доступу https://www.academia.edu/7452675/Foundations_of_Statistical_Natural_Language_Processing.

Vaswan, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A., Kaiser, Ł., & Polosukhin, I. (2023). Attention Is All You Need. 31st Conference on Neural Information Processing Systems, Long Beach, CA, USA. 2 Aug 2023, 15 p. Режим доступу <https://www.semanticscholar.org/paper/Attention-is-All-you-Need-Vaswani-Shazeer/204e3073870fae3d05bcbc2f6a8e263d9b72e776>.

REFERENCES

Pro skhvalennia Stratehii rozvytku systemy vyshchoi osvity v Ukraini na 2022 – 2032 roky (2022). Rozporiadzhennia KM Ukrainy vid 23 liutoho 2022 roku № 286-r. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>.

Aggarwal, C. (2018). Neural Networks and Deep Learning: A Textbook / IBM T. J. Watson Research Center International Business Machines Yorktown Heights, NY, USA, 497 r. Rezhym dostupu: https://www.academia.edu/42981452/Neural_Networks_and_Deep_Learning_Charu_C_Aggarwal

Brown et al. (2020). Language Models are Few-Shot Learners / Computation and Language, 25 r. Rezhym dostupu: <https://proceedings.neurips.cc/paper/2020/file/1457c0d6bfc4967418bfb8ac142f64a-Paper.pdf>.

Cer, D. et al. Universal Sentence Encoder (2018). Computation and Language Rezhym dostupu <https://arxiv.org/abs/1803.11175>.

Clark, K., Luong, M.-T., Le, Q., & Manning, C. (2020). ELECTRA: Pre-training Text Encoders as Discriminators Rather Than Generators / Published as a conference paper at ICLR 2020. Rezhym dostupu <https://arxiv.org/pdf/2003.10555.pdf%3C/p%3E>.

Devlin, J., Chang, M.-W., Lee, K., & Toutanova, K. (2019). BERT: Pre-training of Deep Bidirectional Transformers for Language Understanding / Academia.edu, 24 May 2019, 16 r. Rezhym dostupu: https://www.academia.edu/41552448/BERT_Pre_training_of_Deep_Bidirectional_Transformers_for_Language_Understanding.

Goldberg, Y. (2017). Neural Network Methods in Natural Language Processing / Synthesis lectures on human language technologies, 285 r. Rezhym dostupu https://www.academia.edu/35854753/Neural_Network_Methods_for_Natural_Language_Processing.

Jurafsky, D. & Martin, J. (2023). Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition / Draft of January 7, 2023, 636 r. Rezhym dostupu <https://web.stanford.edu/~jurafsky/slp3/ed3book.pdf>.

Manning, C. & Schütze, H. (1999). Foundations of Statistical Natural Language Processing / The MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England, 680 r. Rezhym dostupu https://www.academia.edu/7452675/Foundations_of_Statistical_Natural_Language_Processing.

Vaswan, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A., Kaiser, Ł., & Polosukhin, I. (2023). Attention Is All You Need. 31st Conference on Neural Information Processing Systems, Long Beach, CA, USA. 2 Aug 2023, 15 r. Rezhym dostupu <https://www.semanticscholar.org/paper/Attention-is-All-you-Need-Vaswani-Shazeer/204e3073870fae3d05bcbc2f6a8e263d9b72e776>.

V. Rakhmanov

EXPERIENCE IN THE APPLICATION OF NEURO-LINGUISTIC TECHNOLOGIES FOR THE TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN THE EDUCATIONAL AND INFORMATION ENVIRONMENT OF THE TECHNICAL UNIVERSITY

Summary

The article presents the experience of using neuro-linguistic technologies in the educational process of a technical university, which has a significant impact on the quality of education and the effectiveness of future specialists. The purpose of the article is to implement the experience of using neuro-linguistic technologies to solve educational tasks in future activities. This helps create personalized learning approaches and resources that take into account each student's needs and learning style. The use of automated systems for monitoring and measuring the effectiveness of knowledge contributes to the objective assessment of the competences of future specialists.

The task of the research is to reveal the experience of using neuro-linguistic technologies, which

will help to create more accessible and integrated educational materials, including virtual laboratories, interactive textbooks and other resources. **Research methods** consist in the study and generalization of domestic and foreign experience for the formation of conceptual provisions for the training of future specialists in the conditions of an educational and informational environment, scientific analysis, as well as observation of the educational process.

The results. The proposed technologies can provide individual training of future specialists with different directions and level of preparation, as well as improve the educational process. Large volumes of data collected thanks to neuro-linguistic technologies can be used to analyze and improve the educational process. The use of neuro-linguistic technologies can make education accessible to students from different countries and language groups. Interactive classes built on the basis of neuro-linguistic technologies increase the motivation of future specialists to study.

Conclusion. The successful implementation of neuro-linguistic technologies in the educational process helps to plan, organize, provide and monitor the training of future specialists.

Key words: learning process; neuro-linguistic technologies; future specialists; educational and informational environment; technical university.

DOI

УДК 159.923.2: 316.4

R. Adamanov, O. Mezhenko

**TEMPORAL REGULATION AND EMERGENCY
DECISION-MAKING SKILLS FOR FUTURE PILOTS***Abstract*

*The article examines the critical role of time regulation and decision-making skills in emergencies on the professional performance of future pilots. The **purpose** of the research is a theoretical and empirical study of the importance of the above-mentioned skills and the means of their development in production activities.*

*The following **research methods** have been used: literature review, case studies, simulation studies, content analysis, historical analysis, statistical analysis, methods of comparative analysis, methods of systematization and generalization, as well as the method of desk research in the form of secondary information analysis by topic (monitoring of Internet resources and professional publications). The decision-making process is considered from the standpoint of a cognitive approach, its key psychological components have been analyzed, such as problem recognition, information gathering, perception of time limits, evaluation of action options, and selection of a general strategy. Effective time management by a pilot has been reviewed as a proactive method of preventing emergency situations in aviation, the ability to respond to emergencies in a fast and coordinated manner, a capability to see resources and quickly make adequate decisions to minimize losses in unexpected professional conditions.*

In the course of the study, it has been proven that effective time regulation and dynamics of decision-making in emergencies are important components of aviation safety. The ability to manage time, make quick decisions and prioritize tasks is critical in the high-stress and time-sensitive aviation industry. Theoretical training, along with simulator training, is essential for the development of these skills. The analyzed case studies illustrate the impact of these skills on the safety component of the activity.

The study highlights the importance of training, regulatory oversight and adapting to new technologies and best practices, the need for continuous learning and development, ensuring pilots can make effective decisions under pressure and maintain aviation safety.

Keywords: aviation; emergency; decision-making; regulatory bodies; temporal regulation

Introduction. Pilots, the guardians of our skies, are entrusted with the lives of hundreds of passengers on every flight they undertake. In the realm of aviation, where every second counts, the ability to regulate time effectively and make split-second decisions during emergencies is paramount. This article delves into the crucial aspects of temporal regulation and emergency decision-making skills for future pilots, shedding light on their significance and the means to nurture these skills.

Temporal regulation, the ability to perceive, process, and manage time effectively, is the backbone of successful flight operations. Pilots must master the art of making precise decisions within tight schedules, ensuring a seamless and safe journey for passengers. In addition, aviation is an environment where unforeseen emergencies can arise, ranging from technical failures to adverse weather conditions. The skill to make prompt and accurate decisions during such emergencies can be the line between catastrophe and a safe landing.

Throughout this article, we will embark on a comprehensive expedition, exploring the intricate relationship between temporal regulation and emergency decision-making in the world of aviation. We will dissect the cognitive psychology behind pilot decision-making, discussing the impact of stress, fatigue, and human factors. Furthermore, we will delve into the training and development of emergency decision-making skills, unraveling the role of flight simulators and real-world scenarios in pilot preparation.

As we progress, we will examine the importance of time management in aviation, dissecting how meticulous planning, checklists, and procedures can save valuable seconds and avert potential crises. Real-life case studies and examples will be used to illustrate the critical importance of these skills, drawing insights from past incidents and successful emergency responses (Gregory, 2016).

It is important to define the role of aviation regulatory bodies in shaping the training and regulations governing the pilots' workflow. Looking to the future, we will explore the integration of new technologies and best practices to further enhance these critical skills.

The aim of the study is to provide a comprehensive understanding of temporal regulation and emergency decision-making skills for future pilots, ultimately emphasizing the role they play in ensuring the safety and security of aviation – an industry that continues to connect the world (Pomytkina, 2013).

Temporal regulation, in the context of aviation, refers to the ability of pilots to effectively manage and control time in the execution of their duties. It encompasses the skill of accurately perceiving, prioritizing, and allocating time for various tasks during a flight. This skill is critical in an industry where precision and adherence to schedules are paramount. The significance of temporal regulation in aviation cannot be overstated. Proper time management ensures that flights run smoothly, adhering to schedules, and that pilots can efficiently navigate through complex and time-sensitive situations, including emergency scenarios.

Time perception is a fundamental aspect of temporal regulation. It refers to a pilot's ability to accurately perceive the passage of time, estimate the time required for different tasks, and adjust their actions accordingly. In aviation, pilots must make decisions based on their perception of time, especially during critical phases such as takeoff, landing, and emergency situations. Time perception plays a crucial role in decision-making, as pilots must determine when to initiate specific procedures or responses, taking into account the limited time available in high-pressure situations.

Effective temporal regulation is directly linked to pilot performance and safety. When pilots can efficiently manage time, they are more likely to perform their duties with precision and accuracy. Timely execution of tasks, adherence to procedures, and rapid response to emergencies all contribute to enhanced safety in aviation. Conversely, poor temporal regulation can lead to delays, errors, and, in the worst cases, accidents. Therefore, the relationship between temporal regulation and safety is symbiotic, with improved time management resulting in a safer aviation environment.

To illustrate the consequences of poor temporal regulation, we can examine real-life incidents in aviation history. For instance, the crash of Eastern Air Lines Flight 401 in 1972 serves as a poignant example. The flight crew became preoccupied with a malfunctioning landing gear indicator light and inadvertently allowed the aircraft to descend while failing to monitor the altitude. Their poor temporal regulation and fixation on the issue ultimately led to a tragic crash.

Effective decision-making is a complex cognitive process that plays a pivotal role in aviation safety. Decision-making encompasses a series of steps, including problem recognition, information gathering, evaluating options, and selecting a course of action. Understanding the cognitive processes involved in decision-making is essential for future pilots as it forms the basis of their ability to navigate challenging situations effectively (Kazakova, 2023).

Human factors significantly influence decision-making. Stress, a common occurrence in aviation due to the high-stakes nature of flying, can impair cognitive functions. Stress can lead to tunnel vision, poor judgment, and impulsivity, hindering a pilot's ability to make rational decisions. Similarly, fatigue, whether from long flight hours or irregular schedules, can degrade cognitive performance, leading to lapses in judgment and slower reaction times (Cannon-Bowers, Salas & Maurino, 2010).

Decision-making models provide a structured approach for pilots to navigate complex situations. Models like the OODA (Observe, Orient, Decide, Act) loop help pilots process information and make decisions swiftly. These models promote a systematic approach, improving the likelihood of selecting the best course of action, particularly in high-pressure scenarios. Understanding and applying these models is a crucial aspect of pilot training.

Decision-making in aviation is uniquely challenging, especially in high-stress, time-sensitive situations. Pilots often face dilemmas that demand rapid responses with limited information. This presents challenges such as information overload, conflicting cues, and the need to manage competing priorities. The pressure to make the right decision under these circumstances is immense, and it underscores the importance of effective temporal regulation and decision-making skills.

The importance of training future pilots in emergency decision-making cannot be overstated. Aviation is an industry where the margin for error is incredibly narrow, and a single wrong decision can have severe consequences. Thus, the ability to make effective decisions quickly and under pressure is a critical skill for pilots. Here, we explore the significance of this training and its impact on aviation safety.

In aviation, pilots face a wide range of potential emergencies, from engine failures to severe weather conditions. Training equips them with the necessary knowledge, skills, and mindset to handle

ПСИХОЛОГІЯ

these situations with composure. It helps them understand the urgency of decision-making and the importance of clear communication with the crew.

Furthermore, pilots are trained to prioritize safety above all else. This involves not only making critical decisions but also knowing when to deviate from routine procedures to ensure the safety of the aircraft and its occupants. Emergency decision-making training also instills the value of continuous situational awareness, enabling pilots to assess and adapt to changing circumstances swiftly.

Flight simulators play a central role in enhancing a pilot's decision-making skills. These advanced training tools replicate the feel and dynamics of real flight, allowing pilots to experience various emergency scenarios in a controlled environment. Simulators can recreate engine failures, system malfunctions, and adverse weather conditions, among other challenges, without putting lives or aircraft at risk.

Simulator-based training offers several benefits. First, it allows pilots to practice decision-making in a realistic setting. They learn how to manage stress, make decisions under pressure, and coordinate with the crew effectively. Pilots can also familiarize themselves with aircraft systems and emergency procedures, improving their overall knowledge and confidence.

Training programs go hand in hand with simulators, providing structured curricula that cover decision-making strategies and skills development. These programs may include classroom instruction, practical exercises, and debriefing sessions where pilots can learn from their mistakes and successes. Additionally, they often incorporate human factors and CRM (Crew Resource Management) training, emphasizing effective communication and teamwork.

Scenario-based training is an essential component of preparing pilots for real-life emergencies. Instead of solely relying on theoretical knowledge, this approach immerses pilots in lifelike situations. It challenges them to apply their decision-making skills in scenarios that closely resemble the complexities and uncertainties of actual emergencies.

These training scenarios cover a wide range of possibilities, from minor technical issues to full-blown crises. Pilots must assess the situation, make decisions, and take appropriate actions. Moreover, scenario-based training often includes unexpected developments, forcing pilots to adapt and make crucial choices while under duress.

Such training is not limited to individuals. It encourages effective communication and cooperation within the cockpit, promoting better teamwork. It helps pilots understand the value of collective decision-making and the role each crew member plays in ensuring a safe outcome. This teamwork is critical in emergency situations, where every second counts.

Successful training methods yield tangible results, enhancing pilots' emergency decision-making abilities and ultimately contributing to aviation safety. Here are a few examples of effective training methods and their outcomes:

a. Crew Resource Management (CRM) Training. CRM training emphasizes effective communication and teamwork. Airlines that invest in CRM training often experience improved decision-making in emergency situations. A case in point is United Airlines, which implemented CRM training and saw a significant decrease in accidents and incidents attributed to human error (Endsley, 1995).

b. Full-Motion Simulators. Full-motion simulators replicate flight conditions with a high degree of realism. Airlines like Delta have reported that their pilots, after training extensively with full-motion simulators, exhibited a greater ability to handle emergency situations. These simulators are credited with saving lives by preparing pilots for challenging scenarios.

c. Recurrent Training Programs. Regular recurrent training keeps pilots' skills sharp and ensures they stay up-to-date with the latest procedures and technologies. Airlines that prioritize ongoing training, such as Emirates, have reported fewer incidents related to poor decision-making, as pilots are well-prepared for various emergencies.

d. Line-Oriented Flight Training (LOFT). LOFT combines simulator training with real-world scenarios based on actual flight data. It allows pilots to practice decision-making in a dynamic, evolving environment. Airlines like British Airways have adopted LOFT programs, and their pilots have demonstrated improved emergency decision-making capabilities during actual flights.

In conclusion, the training and development of emergency decision-making skills are paramount in the aviation industry. Simulators, structured training programs, scenario-based exercises, and effective methodologies all play a crucial role in preparing pilots to make sound decisions under pressure. These training methods have led to safer skies, reduced incidents, and saved lives, emphasizing the importance of ongoing investment in pilot education and training.

Method of research. The methodology employed in crafting this article involves a comprehensive review and synthesis of existing literature on temporal regulation, decision-making skills, and their significance in aviation safety. The following steps outline the approach taken:

1. A thorough review of academic articles, research papers, and publications related to temporal regulation, decision-making, and aviation safety was conducted. Key databases, including but not limited to aviation psychology, human factors, and aeronautical sciences, were consulted to gather relevant information.
2. Real-life case studies, such as the Tenerife Airport Disaster, Air Florida Flight 90, United Airlines Flight 232, US Airways Flight 1549, and Qantas Flight 32, were analyzed to extract valuable insights into the impact of temporal regulation and decision-making on aviation safety. These cases were chosen to illustrate both the consequences of effective and ineffective decision-making under time-sensitive and high-stress conditions.
3. The article incorporates insights from prominent scholars and researchers in the fields of aviation psychology, human factors, and aeronautical sciences. Works by researchers like Gregory (2016), Kazakova (2023), Cannon-Bowers et al. (2010), and Helmreich et al. (1999) were referenced to provide a robust theoretical foundation.
4. The role of aviation regulatory bodies, including the Federal Aviation Administration (FAA) and the International Civil Aviation Organization (ICAO), was explored to understand their influence on setting standards and guidelines for pilot training. This involved a review of official documents, regulations, and guidelines provided by these regulatory bodies.
5. The discussion on future prospects, including the integration of virtual reality (VR), augmented reality (AR), and other emerging technologies, is based on an analysis of current trends in aviation training. This section involves a speculative exploration of potential advancements in pilot training methodologies.
6. The findings from the literature review, case studies, and analysis of scholarly perspectives were synthesized to draw key conclusions regarding the critical role of temporal regulation and decision-making in aviation safety. The conclusion also outlines the implications for training, regulatory oversight, and future developments in the field.

This research methodology aims to provide a comprehensive and well-informed exploration of the interplay between temporal regulation, decision-making skills, and human factors in the context of aviation safety. The integration of real-life examples and scholarly perspectives contributes to a nuanced understanding of these crucial aspects in the aviation industry.

Results. For better understanding the critical role of temporal regulation and emergency decision-making in aviation, it is essential to examine real-life incidents and accidents where these factors played a pivotal role. This section presents a series of case studies that illustrate the consequences of effective and ineffective decision-making under time-sensitive and high-stress conditions (National Transportation Safety Board, 1973).

Case Study 1: Tenerife Airport Disaster (1977). One of the most tragic aviation accidents in history, the Tenerife Airport Disaster, was the result of a chain of errors, including poor temporal regulation. A dense fog enveloped Los Rodeos Airport in Tenerife, leading to flight delays and diversions. Two Boeing 747 aircraft, one from KLM and the other from Pan Am, found themselves at the airport simultaneously. The KLM captain, under pressure to depart promptly, made a hasty takeoff decision without proper clearance, resulting in a collision with the Pan Am aircraft on the runway. This disaster claimed 583 lives.

Case Study 2: Air Florida Flight 90 (1982). Air Florida Flight 90 crashed into the Potomac River just after takeoff from Washington National Airport. A major contributing factor was the failure of the flight crew to adequately remove snow and ice from the aircraft before departure. The decision to skip the de-icing process due to time constraints proved to be a catastrophic choice. The aircraft could not gain altitude, leading to a crash that resulted in the loss of 78 lives.

Case Study 3: United Airlines Flight 232 (1989). In an example of remarkable emergency decision-making, the crew of United Airlines Flight 232 demonstrated their ability to manage a dire situation. A catastrophic engine failure led to the loss of all hydraulic flight controls. Captain Al Haynes and his crew were faced with the daunting task of controlling the aircraft using differential engine thrust alone. Through coordination, persistence, and their temporal regulation skills, the crew managed to crash-land the aircraft at Sioux Gateway Airport, saving 184 lives out of 296 on board.

Analyzing these aviation incidents highlights valuable lessons and areas for improvement in temporal regulation and emergency decision-making.

In the Tenerife Airport Disaster, a lack of proper communication and a rush to meet a schedule led to a catastrophic outcome. This incident underscores the significance of maintaining open lines of communication among crew members, even in high-stress situations. Additionally, it emphasizes the importance of adhering to protocols and not compromising safety in the face of external pressures.

In the Air Florida Flight 90 case, the rush to meet a schedule by forgoing the de-icing process was a fatal mistake. The lesson learned here is the critical role of time management in pre-flight preparations. Prioritizing safety procedures over punctuality is essential, and this incident serves as a stark reminder of that principle.

On the other hand, the successful outcome of United Airlines Flight 232 offers important insights into the capabilities of well-trained crews. This incident underscores the value of effective temporal regulation and decision-making under extreme pressure. It showcases the importance of training and practicing emergency procedures to the point of near-perfection, allowing the crew to handle unexpected crises with competence.

To balance the discussion, it's crucial to highlight examples of successful emergency decision-making scenarios in aviation. These cases demonstrate how well-prepared pilots can manage crises effectively and save lives.

Case Study 4: US Airways Flight 1549 (2009). Captain Chesley "Sully" Sullenberger and First Officer Jeffrey Skiles successfully executed an emergency landing in the Hudson River after both engines failed due to a bird strike shortly after takeoff. Their quick thinking, decision-making, and cool-headedness led to the "Miracle on the Hudson," where all 155 passengers and crew survived.

Case Study 5: Qantas Flight 32 (2010). A Qantas Airbus A380 experienced an uncontained engine failure over Indonesia. The flight crew, through their exceptional training and decision-making, managed to safely land the aircraft back at Singapore Changi Airport. Despite the severity of the incident, there were no casualties among the 469 passengers and crew on board.

These case studies serve as a testament to the critical role of emergency decision-making skills in aviation. They highlight the significance of training, preparation, and the ability to adapt to unforeseen circumstances in ensuring the safety of passengers and crew.

In conclusion, examining these real-life aviation incidents offers valuable insights into the impact of temporal regulation and decision-making on safety and outcomes. By learning from both tragic and successful cases, the aviation industry can continually improve its training, procedures, and culture to prioritize safety over schedules and equip pilots to make effective decisions in the face of emergencies (National Transportation Safety Board, 1973).

Discussion. Regulatory bodies play a pivotal role in shaping the standards and guidelines that govern aviation practices. In the context of temporal regulation and decision-making skills, these bodies are instrumental in ensuring that pilots are adequately trained and prepared to meet the demands of modern aviation.

The Federal Aviation Administration (FAA) in the United States and its international counterparts, such as the International Civil Aviation Organization (ICAO), establish and enforce regulations that directly impact pilot training and performance. These regulations encompass various aspects of pilot education, including requirements for simulator training, recurrent training, and ongoing assessments of decision-making abilities.

The role of regulatory bodies is not limited to setting minimum training standards. They also oversee the development of training programs, curricula, and evaluation criteria. Regulatory bodies ensure that aviation training institutions comply with these standards, with a focus on temporal regulation and decision-making skills. This oversight extends to the content and methods used in training programs, which are designed to enhance a pilot's ability to manage time and make effective decisions.

As aviation continues to evolve, regulatory bodies must adapt to emerging challenges and opportunities. The future of temporal regulation and decision-making skills in pilot training will be influenced by several factors. One key aspect is the integration of cutting-edge technologies in training programs.

Virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies offer immersive training experiences that can simulate real-time, high-stress scenarios. Regulatory bodies can explore the inclusion of VR and AR training components in pilot curricula to better prepare future aviators for decision-making under pressure.

Another aspect of future prospects involves a shift toward a more holistic approach to pilot training. This approach may emphasize not only the technical and cognitive aspects of aviation but also

the psychological and emotional components. Regulatory bodies can work with aviation psychologists and human factors experts to develop training modules that address stress management, emotional intelligence, and resilience, all of which contribute to effective decision-making. Time management is a critical aspect of aviation operations, where every second counts. The significance of effective time management in this industry cannot be overstated, as it directly influences the safety, efficiency, and success of each flight (International Civil Aviation Organization, 2020).

In aviation, punctuality is not merely a matter of convenience; it's a matter of safety. Schedules are tightly coordinated to ensure that flights take off and land at precise times, avoiding collisions and congestion in busy airspaces. Delays can have a domino effect, affecting multiple flights and causing disruptions in the entire air traffic network.

Moreover, fuel efficiency is a key concern for airlines, and efficient time management directly impacts fuel consumption. Pilots, dispatchers, and air traffic controllers work together to optimize routes and speeds, with the goal of conserving fuel and reducing environmental impact.

Checklists and procedures are indispensable tools for optimizing time management in aviation. They ensure that tasks are carried out in a systematic and efficient manner, leaving no room for ambiguity or error.

During pre-flight preparations and in-flight operations, checklists are followed meticulously. These checklists cover a wide range of tasks, from verifying the aircraft's systems to addressing emergency procedures. By adhering to checklists, pilots save valuable time, reduce the likelihood of human error, and maintain the highest standards of safety (O'Hare, 2002).

Standard Operating Procedures (SOPs) are equally crucial in optimizing time management. They provide a standardized framework for how various tasks should be executed. This consistency is vital, especially in complex and time-sensitive situations, where deviations from established procedures can lead to confusion and delays.

Effective time management can act as a proactive measure to prevent emergencies in aviation. When schedules are meticulously coordinated, the likelihood of flights encountering adverse weather conditions, air traffic congestion, or other potentially hazardous situations is reduced.

Moreover, well-managed schedules allow for adequate crew rest periods, mitigating the risk of pilot fatigue, a significant factor in aviation accidents. By allocating sufficient time for maintenance, aircraft are maintained in optimal condition, reducing the chances of mechanical failures (Helmreich, Merritt & Wilhelm, 1999).

In emergencies, such as medical incidents on board or equipment malfunctions, effective time management ensures that the response is rapid and coordinated. The ability to allocate resources and make decisions swiftly is crucial in minimizing the impact of these unexpected events.

Technology and automation have revolutionized time management for pilots. Advanced avionics, navigation systems, and communication tools have streamlined flight operations, making them more efficient and precise.

For instance, modern navigation systems provide real-time information on weather conditions and air traffic, allowing pilots to make informed decisions to optimize routes and schedules. Automation systems like Autothrottle and Autopilot can assist with fuel-efficient cruising, reducing travel time, and saving on fuel costs (Khurtenko O. V., 2008).

However, automation does not absolve pilots of their responsibility for time management. It necessitates a different skill set: the ability to monitor and manage automated systems effectively. Pilots must understand when to intervene and when to let automation handle routine tasks, ensuring that time is used judiciously.

In conclusion, time management is a fundamental aspect of aviation operations. Its significance extends to safety, efficiency, and environmental responsibility. The role of checklists, procedures, and technology in optimizing time management cannot be understated. Effective time management can prevent emergencies and contribute to a smoother and safer aviation experience. Pilots must not only be skilled in flying but also adept in managing time to excel in this fast-paced and dynamic industry.

Additionally, the global aviation community is increasingly recognizing the importance of continuous learning and development. Regulatory bodies may mandate recurrent training for experienced pilots to refresh their temporal regulation and decision-making skills. This approach ensures that even seasoned aviators remain sharp and adaptable in dynamic aviation environments.

The integration of emerging technologies and best practices is critical to the evolution of pilot training. Regulatory bodies can collaborate with industry stakeholders to identify and incorporate innovative solutions. For example, data analytics and artificial intelligence can be used to assess pilot

ПСИХОЛОГІЯ

performance and identify areas where temporal regulation and decision-making skills may need improvement. Training programs can then be tailored to address specific weaknesses or challenges.

Moreover, the implementation of best practices from successful airlines and aviation organizations can be standardized and disseminated through regulations and policies. These practices encompass not only training but also operational procedures that support effective temporal regulation and decision-making. Regulatory bodies can work to ensure that these best practices are widely adopted and adhered to across the aviation industry (Pomytkina, 2013).

Conclusions. The article highlights the critical importance of temporal regulation and emergency decision-making skills in aviation, emphasizing their role in ensuring the safety and security of the aviation industry. Several key conclusions can be drawn based on the content of the article:

- **Temporal Regulation and Decision-Making are Crucial:** The article underscores that pilots' ability to regulate time effectively and make split-second decisions during emergencies is paramount in aviation. Temporal regulation, the skill of accurately perceiving and managing time, is the backbone of successful flight operations, as it ensures precision, adherence to schedules, and the ability to navigate complex and time-sensitive situations.

- **Human Factors Impact Decision-Making:** Human factors such as stress and fatigue significantly affect decision-making in aviation. Stress can impair cognitive functions, leading to poor judgment, while fatigue can degrade cognitive performance, resulting in slower reactions. Understanding and managing these human factors is essential for pilot training.

- **Training is Essential:** The article emphasizes the importance of training and development in emergency decision-making skills. Training programs, including the use of flight simulators, scenario-based exercises, and structured curricula, equip pilots with the knowledge, skills, and mindset to handle emergencies with composure and prioritize safety.

- **Real-Life Examples Provide Valuable Insights:** Real-life case studies, such as the Tenerife Airport Disaster, Air Florida Flight 90, and United Airlines Flight 232, illustrate the consequences of effective and ineffective decision-making under time-sensitive and high-stress conditions. These examples underscore the importance of communication, safety procedures, and well-prepared crews in aviation incidents.

- **Regulatory Bodies Shape Training:** Aviation regulatory bodies like the FAA and ICAO play a critical role in setting standards, regulations, and guidelines for pilot training and performance. They ensure that training programs comply with the required standards and evaluate pilot decision-making abilities. Regulatory bodies are key in shaping the training landscape in aviation.

- **Future Prospects Include Technology Integration:** The article highlights the potential for integrating emerging technologies, such as virtual reality (VR) and augmented reality (AR), in pilot training to better prepare aviators for decision-making under pressure. It also emphasizes the importance of continuous learning and development, which may include recurrent training for experienced pilots.

To sum up, the article emphasizes the interplay of temporal regulation, decision-making skills, and human factors in aviation safety. Training, regulatory oversight, and the integration of emerging technologies are crucial for enhancing these skills and ensuring the continued safety and security of the aviation industry.

REFERENCES

Cannon-Bowers, J. A., Salas, E., & Maurino, D. (2010). Team Performance and Training in Complex Environments. *Human Factors: The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, 52(2), 203-224.

Endsley, M. R. (1995). Toward a Theory of Situation Awareness in Dynamic Systems. *Human Factors: The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, 37(1), 32-64.

Gregory, T. G. (2016). An Examination of Best Practices for Pilot Training. *International Journal of Applied Aviation Studies*, 16(1), 59-76.

Helmreich, R. L., Merritt, A. C., & Wilhelm, J. A. (1999). The Evolution of Crew Resource Management Training in Commercial Aviation. *International Journal of Aviation Psychology*, 9(1), 19-32.

International Civil Aviation Organization. (2020). ICAO Policies and Guidance. <https://www.icao.int/policies-and-guidance/>.

Kazakova, Y. S. (2023). Psykhologichni osoblyvosti pryiniattia osobystystyu rishen' v umovakh vital'noyi zahrozy, vyklykanoi COVID-19 [Psychological Peculiarities of Decision-Making by an

Individual in the Face of Vital Threat Caused by COVID-19]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Psykholohiya*, 34.73: 122-126.

Khurtenko, O. V. (2008). Formuvannia u maibutnikh orhanizatoriv-treneriv psykholohichnoyi gotovnosti do pryiniattia rishen' u ekstremal'nykh sytuatsiyakh [Formation of Psychological for Decision-Making in Future Organizers-Trainers in Extreme Situations]. *Dys. kand. nauk: 19.00.09*.

National Transportation Safety Board. (1973). Aircraft Accident Report - Eastern Air Lines, Inc. McDonnell Douglas DC-9-31, N8984E, Miami, Florida. *NTSB*.

O'Hare, D. (2002). Human Error and Commercial Aviation Accidents: An Analysis Using the Human Factors Analysis and Classification System. *Ashgate Publishing*.

Pomytkina, L. V. (2013). Psykholohiya pryunyattya osobystystu stratehichnykh zhyttyevykh rishen' [Psychology of Personal Decision-Making in Life Strategies]. *Monohrafiya, Kyiv: Kaf.*, 381.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Казакова, Є. С. (2023). Психологічні особливості прийняття особистістю рішень в умовах вітальної загрози, викликані COVID-19. *Вчені записки ТНУ імені ВІ Вернадського. Серія: Психологія*, 34.73: 122-126

Хуртенко, О. В. (2008) Формування у майбутніх організаторів-тренерів психологічної готовності до прийняття рішень у екстремальних ситуаціях : *Дис. канд. наук: 19.00.09*.

Помиткіна, Л. В. (2013). Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: *монографія*. Київ : Каф. 381.

Cannon-Bowers, J. A., Salas, E., & Maurino, D. (2010). Team Performance and Training in Complex Environments. *Human Factors: The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, 52(2), 203-224.

Endsley, M. R. (1995). Toward a Theory of Situation Awareness in Dynamic Systems. *Human Factors: The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, 37(1), 32-64.

Gregory, T. G. (2016). An Examination of Best Practices for Pilot Training. *International Journal of Applied Aviation Studies*, 16(1), 59-76.

Helmreich, R. L., Merritt, A. C., & Wilhelm, J. A. (1999). The Evolution of Crew Resource Management Training in Commercial Aviation. *International Journal of Aviation Psychology*, 9(1), 19-32.

International Civil Aviation Organization. (2020). ICAO Policies and Guidance. <https://www.icao.int/policies-and-guidance/>.

National Transportation Safety Board (1973). Aircraft Accident Report - Eastern Air Lines, Inc. McDonnell Douglas DC-9-31, N8984E, Miami, Florida. *NTSB*.

O'Hare, D. (2002). Human Error and Commercial Aviation Accidents: An Analysis Using the Human Factors Analysis and Classification System. *Ashgate Publishing*.

Р. Адаманов, О. Меженко

ЧАСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАВИЧКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ ДЛЯ МАЙБУТНІХ ПІЛОТІВ

Резюме

У статті досліджується критична роль часового регулювання та навичок прийняття рішень у надзвичайних ситуаціях щодо ефективності професійної діяльності майбутніх пілотів. **Метою дослідження** є теоретичне та емпіричне вивчення значущості вищезазначених навичок та засобів їх розвитку у виробничій діяльності.

Нами були застосовані наступні **методи дослідження**: огляд літератури, кейс-стаді, дослідження на симуляторах, аналіз контенту, історичний аналіз, статистичний аналіз, методи порівняльного аналізу, методи систематизації та узагальнення, а також метод кабінетних досліджень у вигляді аналізу вторинної інформації за тематикою (моніторинг Internet-ресурсів, професійних видань). Процес прийняття рішень розглянуто з позицій когнітивного підходу, проаналізовані його ключові психологічні складові, якими є розпізнавання проблеми, збір інформації, сприймання часових меж, оцінка варіантів дій та вибір загальної стратегії. Ефективне управління часом пілотом розглянуто як проактивний метод запобігання надзвичайним ситуаціям в авіації, здатність швидко та скоординовано реагувати в позаштатних ситуаціях, уміння бачити ресурси та швидко приймати адекватні рішення для мінімізації втрат в несподіваних професійних умовах.

ПСИХОЛОГІЯ

Результати. В ході дослідження доведено, що ефективне часове регулювання та динаміка прийняття рішень у надзвичайних ситуаціях є важливими складовими авіаційної безпеки. Здатність керувати часом, приймати швидкі рішення та визначати пріоритетні завдання має вирішальне значення в авіаційній індустрії, яка працює в умовах високого стресу та залежить від часу. Теоретичне навчання разом з тренуваннями на симуляторі, мають важливе значення для розвитку цих навичок. Проаналізовані тематичні дослідження ілюструють вплив цих навичок на безпекову складову діяльності.

Висновки. Дослідження підкреслює важливість навчання, регулятивного нагляду та адаптації до нових технологій та передового досвіду, необхідність постійного навчання та розвитку, гарантуючи, що пілоти можуть приймати ефективні рішення під тиском та підтримувати безпеку.

Ключові слова: авіація; надзвичайні ситуації; прийняття рішень; регуляторні органи; часова регуляція.

DOI

УДК: 004-051:316.613.4

O. Alpatova, S. Alpatov

EMOTIONAL BURNOUT RESEARCH AND ITS FACTORS IN PROGRAMMERS

Abstract

The article analyzes the concept of emotional burnout, approaches to its study; psychological features of programmers' activities are considered; the factors causing emotional burnout among software developers are characterized; such factors of emotional burnout as overstrain at work due to excessive workload, devaluation of the essence of work, which becomes uninteresting, and emotional instability were investigated.

The purpose of the article is a theoretical analysis and empirical description of emotional burnout and its factors in IT specialists.

Methods of analysis of systematization and generalization of theoretical material of modern scientific sources on the problem of emotional burnout in professional activity. The following methods were used in the empirical study: Burnout questionnaire by K. Maslach, Test of motivational structure by F. Herzberg, Methodology of multifactorial personality research by R. Cattell, Methodology "Index of organizational tension", Questionnaire of self-organization of activity by E. Mandrikova; methods of mathematical processing: descriptive statistics (arithmetic mean, percentages), Student's T-shaped test, Pearson's R-correlation test including regression analysis.

The results. It has been established that the main factors of programmer burnout are overstrain at work due to excessive workload, devaluation of the essence of work, and emotional instability.

Conclusions: The conducted empirical study of the psychological factors of emotional burnout among programmers made it possible to single out the main organizational, motivational and personal factors that influence the formation of the burnout syndrome and its individual symptoms. Among the methods of prevention and correction of emotional burnout, the implementation of a system of providing psychological assistance in the organization is considered the most effective; training employees in simple methods of relaxation, distraction, switching attention, autogenic training and meditation; development of employees' ability to optimally distribute the workload, take rest breaks and realize the limitations of their own resources. When conducting psychocorrection of symptoms of emotional burnout, the main focus should be on restoring the normal functioning of the emotional sphere of employees, normalizing interpersonal relationships and forming a positive attitude towards professional activity and towards oneself as a specialist.

Keywords: emotional burnout; motivation; organizational tension; self-organization; programmers.

Introduction. In recent decades, interest in the problem of emotional burnout, mechanisms of its occurrence and prevention has been growing. Emotionally saturated, intensive professional

communication, high responsibility among representatives of most professions contributes to the emergence of fatigue, nervous and mental tension, stress, exhaustion and forms protective reactions that eventually form the syndrome of emotional burnout.

Emotional burnout is interpreted as a state of physical and emotional exhaustion that occurs as a result of professional activity, which is accompanied by fatigue and stress.

The term "emotional burnout" was introduced into scientific circulation by the psychiatrist G. Freudenberger in 1974 in the work "Staff Burnout" (Freudenberger, 1974:159). He traced and described the phenomenon of fatigue and demoralization among psychiatric ward employees. And already in the 80s, large-scale studies of this phenomenon began thanks to the works of K. Maslach, S. Jackson, N. Vodopyanova, V.V. Boyka, E.S. Starchenkova, E. Perlman, B. Hartman and others.

In the International Classification of Diseases (ICD-11), emotional burnout is classified as an "occupational phenomenon" rather than a disease and is defined as a syndrome "arising from chronic stress at work, which a person cannot cope with and is characterized by three dimensions: a sense of loss energy and exhaustion, psychological detachment from work, feelings of negativity or cynicism towards one's work, as well as reduced professional effectiveness." (World Health Organization, 2023).

The World Health Organization identifies 3 main symptoms of emotional burnout:

1. exhaustion or fatigue, which cause problems with sleep and concentration, decreased immunity;
2. distance from work (intellectual and emotional) - work situations are evaluated negatively, sometimes cynically, professional motivation decreases, there is a feeling of isolation from colleagues;
3. decrease in professional efficiency, which causes the experience of one's inability and incompetence (World Health Organization, 2023).

Christina Maslach is the author of the term "burnout syndrome", which she considered as a 3-component model containing emotional exhaustion, depersonalization and reduction of personal achievements (Maslach, 2001).

According to K. Maslach's burnout syndrome model, 3 independent symptoms are formed in specialists. The first symptom - emotional exhaustion - is the result of long-term fatigue (physical and emotional), constant stress in professional activities and communication with clients or patients. An important reason for the formation of emotional exhaustion is the lack of resources for restoring one's condition, which at the time of formation of burnout have already been exhausted.

The second symptom of burnout is depersonalization, which the authors define as manifestations of cynicism and indifference to both clients and one's own professional activity. Depersonalization causes deterioration of relations with colleagues, conflicts in communication, deterioration of performance of professional duties.

Reduction of professional achievements is the third symptom of burnout, which looks like underestimation of one's own professional achievements, negative assessment of one's performance, feelings of incompetence, dissatisfaction with work (Maslach, 2017).

Like stress, emotional burnout has 3 dimensions: physiological, affective-cognitive, and behavioral. At the physiological level, it manifests itself in physical exhaustion, at the affective-cognitive level - in emotional exhaustion and depersonalization, at the behavioral level - in a decrease in productivity. According to the stress development model of B. Perlman and E. Hartman, it has 4 stages. (Perlman & Hartman, 1982).

At the first stage, there is a discrepancy between the professional activity and the individual characteristics of the employee. It can be insufficient skills and abilities of a young specialist, or the inconsistency of professional activity with his expectations or needs. As a result of these contradictions, tension and stress arise. In the second stage, the individual is aware of and experiences a state of stress, and its formation largely depends on his assessment of stress factors, his own resources and ability to cope with difficulties. At the third stage, 3 main groups of reactions to stress are manifested: physiological, affective-cognitive and behavioral. And actually the fourth stage - the consequences of stress - is emotional burnout.

Nowadays, there are more and more studies documenting emotional (professional) burnout among specialists in the "Human-Sign system" professions, specialists in the field of IT technologies.

The profession of a programmer is constantly changing due to the global technology and digitization of Ukrainian society, the continuous emergence of new knowledge and the need to form new skills and abilities in the field of software development. Unlike many other professions, programming requires constant continuous learning, mastering of innovative approaches and methods in the professional field, which makes high demands on specialists (Perlman & Hartman, 1982).

ПСИХОЛОГІЯ

As noted by D.J. Armstrong and co-authors, programmers must keep up with modern knowledge and the latest technologies, which requires constant updating of already formed skills, mastering new methods and tools in the field of IT technologies (Armstrong, 2016). For many professionals focused on achieving success in their professional activities, such continuous learning will cause only positive motivation and a desire to increase their own awareness and professional competence, but for other specialists, constant retraining contributes to the development of fatigue and emotional exhaustion (Shih, 2016).

The nature of the activities of IT specialists is also changing: often large projects require the involvement of a whole team of specialists who not only work with iconic systems, but also must interact effectively with each other, with customers and intermediaries. There is a problem of developing communication and management skills to increase the effectiveness of interpersonal communication, because among programmers there is a significant number of introverted personalities and individualists who have difficulties in communication.

In addition, there are so-called "toxic relationships" in companies, often provoked by experienced specialists who are condescending to young professionals, show cynicism and ridicule them for mistakes. Such an unfriendly attitude can be caused by a lack of personnel and a high demand for specialists in other companies, due to which they allow themselves to treat their colleagues incorrectly, being sure that they will not be fired.

Every year, the digitalization of society is growing and the need for specialists in the field of IT technologies is increasing. During the COVID-19 pandemic, many companies, organizations, and educational institutions were transferred to a remote form of work, which led to a sharp increase in the need for software products and technical support staff. Even now, during the war in Ukraine, the demand for specialists servicing computer equipment, system administrators, and programmers remains high. All this leads to a shortage of IT specialists in the labor market, which in turn leads to excessive workload in the field and understaffing.

Also, the work of programmers has its own specifics, which affects the formation of emotional burnout. Programming is a complex and highly intellectual work that requires concentration and long-term mental effort. The need to be fully focused on work for a long time contributes to the development of mental fatigue and a decrease in work efficiency.

Not so long ago, the term "information stress" entered the scientific lexicon - a state of mental tension due to an excessive amount of information or the complexity of its processing. The peculiarities of the programmer's professional activity contribute to the formation of information stress more than in representatives of other professions, because their work consists in constant interaction with a large amount of information. Software developers process and analyze different codes, technical documentation, work with different programming languages, which requires a lot of concentration and quick switching of attention. The work of programmers means sitting for a long time at a computer or laptop, which causes not only intellectual, but also physical fatigue, and over time - problems with vision, musculoskeletal system, posture distortion, muscle overstrain, venous insufficiency due to hypodynamia. Because of this, many companies organize special recreation areas near the workplace equipped with exercise machines, horizontal bars, or jogging tracks. Even a short break for physical activity improves the mental state of software developers due to the production of endorphins and helps to increase the efficiency of activities.

Many specialists in the field of IT do not have a stable work schedule and are involved in projects from time to time. If there are professional tasks, they can work continuously for weeks, and then have free time for the next project. If programmers work from home, they experience a deficit in social connections and interpersonal communication. For office workers, on the contrary, an unfriendly, toxic atmosphere at work can contribute to job dissatisfaction and tension.

The research of H. Fedoryshyn and Y. Boyarchuk showed that companies need to introduce certain bonuses and social packages in order to interest employees. So, the main factors in choosing an organization for programmers are salary, self-development and professional growth, a positive atmosphere in the team, and working conditions. Extraordinary tasks and a flexible work schedule were also important (Fedoryshyn & Boyarchuk, 2019).

Among the social package options, programmers value sick pay, sports programs, incentives for years of work, insurance for relatives, informal meetings, additional vacations more. Bonuses were also described that attract new employees and keep existing employees. Among them are a flexible work schedule, recreation areas, learning foreign languages, a gym, advanced training courses, and consultations with a full-time psychologist.

So, the features of the professional activity of programmers that can contribute to the development of emotional burnout syndrome include:

1. the need for continuous training and updating of existing skills and abilities;
2. the need to develop and improve interpersonal communication, which can cause difficulties for introverted individuals;
3. excessive overload due to shortage of personnel and understaffing;
4. toxic relationships in the team, which can lead to a decrease in motivation for professional activity and job satisfaction;
5. complex intellectual activity that requires long-term concentration, the urgency of tasks and is accompanied by the absence of a stable work schedule;
6. constant sitting at the computer, which causes health problems and physical fatigue;
7. constant interaction and processing of a large amount of information, which leads to the development of information stress.

The analysis of scientific studies of the causes of emotional burnout and the mechanisms of its development showed that the monotony of work, its tension, emotionally saturated, often negative communication with clients or colleagues contribute to the emergence of this condition. Insufficient material reward, underestimation of work by colleagues and management are also among the factors of emotional burnout.

When analyzing the factors of burnout, according to many researchers, personal and organizational factors turned out to be the most important. B. Perlman and E. Hartman described the following determinants of burnout in social professions: personal, role and organizational (Pines & Aronson, 1981:229).

Individual and psychological factors in the formation of emotional burnout are a tendency to compassion, idealism, dreaminess. The study of emotional burnout in representatives of the "People-to-people" professions showed that there are a number of personal traits that contribute to its development, among them anxiety, stress, restraint, indecision, conformity, conservatism, etc. Introverts are more prone to emotional burnout, so they need to limit communication and stress on the emotional sphere as a whole.

Among the causes of emotional burnout, researchers call organizational factors one of the most important. So, according to K. Maslach, burnout syndrome develops in response to long-term situations of professional activity that require significant emotional costs. Among the organizational factors that can contribute to the development of emotional burnout are poor, strained relationships in the team, ineffective management, unfair remuneration for work performed, lack of professional growth (both career and professional development). According to K. Cherniss, it is the management of the organization that is responsible for the development of emotional burnout among employees, because it depends on the well-thought-out organization of the workplace, the even distribution of the load on all employees, a fair system of rewards, etc. Also among the causes of emotional burnout are the feeling of injustice, the experience of social insecurity, the dependence of specialists on clients (patients) and management.

The relationship between emotional burnout of programmers and loyalty to the organization was analyzed by E. Chernyakevich. In general, loyalty to the organization is influenced by the value and moral orientations of employees, their career preferences, positive results of their own activities, and support from management. An inverse relationship between the level of emotional burnout and a positive attitude to professional activity was established, and as attachment to the organization increases, the level of exhaustion and depersonalization among employees decreases.

As a result of the correlation analysis E. Chernyakevich established inverse relationships between indicators of emotional burnout and involvement in activities. Therefore, when emotional burnout is formed, the level of employee involvement in the field of activity and commitment to the organization decreases significantly, perseverance in solving problems, inspiration and pride in one's work decreases. In our opinion, the obtained data can be interpreted in a different way: emotional burnout is formed more quickly in employees who are less involved in professional activities and have a low level of loyalty to the organization (Chernyakevich, 2022:2015).

In the study of I. Zabari shows the dependence of programmers' emotional burnout on their value attitude towards their profession. In the group of programmers who highly value their profession, a high level of emotional detachment, selective emotional response and experiencing psycho-traumatic circumstances was diagnosed. According to the author, under the pressure of negative external circumstances, professionals develop a psychological defense that forces them to seek more comfortable emotional contacts (friends, family, colleagues) and avoid those persons who cause tension and negative emotions.

It has been established that in the phase of exhaustion programmers develop indifference, alienation and avoidance of unpleasant and conflicting spheres of activity. On the other hand, good relationships with friends and family, satisfaction with one's material condition, understanding of the prestige of one's profession and one's authority among colleagues prevent the formation of emotional burnout. Personal traits that contribute to the formation of emotional burnout among programmers have also been identified: insecurity, guilt, anxiety, and withdrawal.

Research by O.Muravyova and K.Kozlova showed that programmers have the most pronounced component of reduction of professional achievements, in contrast to representatives of "helping" professions, in which emotional exhaustion dominates. Moreover, indicators of emotional burnout do not depend on age and experience, which is confirmed by correlation analysis.

O.Andryushchenko and E.Bekhtev emphasize the increasing level of stress and burnout among programmers during remote work in connection with the COVID-19 pandemic. In their opinion, working from home has its advantages and disadvantages. It is noted that even before the pandemic, some large organizations implemented various options for remote work, using mainly online communication with employees. This allows each employee to develop a convenient, flexible work schedule, better concentration, and comfortable working conditions (Andryushchenko & Bekhteva, 2022).

According to Gallup polls, before the COVID-19 pandemic, the level of emotional burnout among remote workers was significantly lower than during the pandemic. According to scientists, it is the forced work at a distance, the complete cessation of face-to-face communication, that forms emotional burnout in IT specialists. At the same time, specialists with less work experience burn out faster when working remotely. They experience a feeling of loneliness and isolation from the team, it is difficult for them to combine household chores with work (Hickman & Wiger, 2020). In addition, when working remotely, interpersonal relationships between company employees are disrupted: it is difficult to maintain and form new interpersonal relationships through online communication. The factors of emotional burnout of IT professionals working remotely include excessive workload, blurring of the border between work and home, personal and working time, the need to be constantly in touch, and a decrease in free time (Andryushchenko & Bekhteva, 2022). Also, during the pandemic, the demand for digitization of various organizations and enterprises that switched to a remote format, including educational institutions, increased significantly, which increased the need for software products and IT specialists. Next, we will try to prove these assumptions in the process of empirical research.

Methods and methods of research. An empirical study of the psychological factors of emotional burnout of programmers was conducted on a sample of 57 programmers, employees of the Elogic Commerce company, all male, aged 23 to 48 years, average age 29.6 years, experience from 3 to 27 years, average experience 8 years using such psychodiagnostic methods: Burnout questionnaire by K. Maslach, Test of motivational structure by F. Herzberg, Methodology of multifactorial personality research by R. Cattell, Methodology "Index of organizational tension" (modification by L.Karamushka, K.Tereshchenko), Questionnaire of self-organization of activities (OSD) E. Mandrikova.

Research results. Diagnostics of the level of emotional burnout showed that the burnout syndrome was formed in 27% of respondents, at an average level - in 50%. The most pronounced scale is the reduction of professional achievements: its high level is diagnosed in 36% of programmers, the least - depersonalization or cynicism - only 14% of employees have a high level. Emotional exhaustion at a high level is expressed in 30% of respondents.

It was found that financial (56%) and social recognition motives (46%) were the most important among hygiene motives, and 42% of programmers had a high level of team cooperation and a positive working atmosphere. Among the motivational factors, the most important for programmers were career growth (46%), the essence of work (40%) and personal success (39%). The "Responsibility" scale is the least pronounced - a high level was diagnosed only in 26% of programmers, a low level - in 30%.

Diagnostics of the personal traits of programmers established that they are characterized by a high level of intellectual abilities, self-control, and emotional stability. Quite high indicators of independence, courage, radicalism and self-esteem were also obtained, which can become an obstacle to collective cooperation. On the other hand, a low level of such traits as sensitivity and dreaminess indicates the predominance of practicality, which can contribute to professional activity, but create obstacles in interpersonal relationships. The analysis of indicators of organizational tension showed that the most pronounced among programmers is the tension of personnel in "vertical" and "horizontal" interaction (33% of employees were diagnosed with a high level). In second place, programmers had 2 indicators: tension regarding the workload and the level of staff awareness, as well as tension regarding changes in the order of promotion and staff participation in the management of the organization.

According to the Questionnaire of the self-organization of E. According to Mandrikova, most programmers are diagnosed with an average and high level of self-organization. Plannedness and persistence are most pronounced (a high level is diagnosed in 33% and 32%, respectively), but some respondents received low scores on the above scales: 28% have a low level of planning, 26% have a low level of persistence, which can significantly complicate their work and hinder the implementation of their goals tasks Purposefulness and self-organization are expressed at a high level by 30% of programmers, at a low level by 23% and 21%, respectively.

Discussion. Prerequisites for emotional burnout of programmers, according to scientific research, are the conditions of their activity (both psychological and organizational) and the specifics of the profession, which lead to job dissatisfaction, a sense of hopelessness, and psycho-emotional stress. Unfulfilled motivations for creative self-realization, dissatisfaction with professional activity, insufficient material reward, etc., can become an important factor in emotional burnout.

Among the prerequisites of emotional burnout of programmers, the motivation of professional activity occupies an important place, namely, the failure to realize significant motives in the work, which depend on self-realization, job satisfaction, and the creative direction of specialists.

Scientific works quite often emphasize the importance of professional motivation of programmers in order to increase their efficiency and success and to reduce staff turnover in the organization. Researchers and managers agree that highly motivated professionals work better, perform tasks faster and more efficiently. In addition, it is economically more profitable to retain a highly qualified specialist than to look for a new one, which requires time and significant resources. Also, the activity of programmers requires both intellectual mobilization and high internal motivation for the successful creation of a new product, which shows the importance of motivational factors.

Distinguish material and immaterial motivation, internal and external in the field of IT technologies. Salary and various bonuses are considered as material motivation (as an example, a percentage of the organization's profit in addition to salary). Medical insurance, additional days off, advanced training at the expense of the company, the opportunity to attend conferences and seminars, flexible work schedule, foreign internship, etc. are indicated as non-material compensation.

The internal motivation of programmers includes such factors as self-development and self-improvement, the motive for achieving success and self-realization, personal and professional growth. External motivation are factors that contribute to the success of the professional activity of specialists. These include career growth, a positive attitude from colleagues and management, recognition of the authority of a specialist, and a favorable psychological climate in the team.

During the pandemic and hostilities in Ukraine, the presence of a generator in offices, assistance in organizing the workplace at home, uninterrupted Internet began to be attributed to external motivators. Also important is the stability of the organization, which does not cut jobs, but tries to keep each employee and support those who need it in difficult times

According to specialists in the field of IT technologies, in addition to a high salary, an important motivational factor is the opportunity to constantly learn and develop, a creative approach to tasks, the significance of the developed product for society and a sense of one's own value as an employee. Continuous development, recognition of their merits, and a positive psychological climate were important for beginner programmers. Bad management and negative relations in the organization demotivate. With an increase in seniority and work experience (middle), the above motivators are joined by the possibility of career growth, leadership and mentoring. Participation in uninteresting projects and imperfect management reduce professional motivation. Experienced specialists in the field of IT technologies attach great importance to the stability of the organization, the social significance of projects, and the professional planning of the work of the development team. Unrealistic deadlines, ill-conceived or unstable projects, bad management, low salary demotivate. Employees of all levels highly value feedback on their activities from management and customers, the opportunity to learn and apply new technologies, as well as team motivation.

The study of the motives of the professional activity of programmers showed that the motive for achieving success in the professional sphere is the first, the need for creative activity, the constant increase in the complexity of tasks, and interesting extraordinary projects are the second. Specialists feel the need for continuous training and development of professional skills and abilities, seek recognition from colleagues and society as a whole. Effective communication with management and customers, as well as with the team of project developers, was ranked third in terms of importance. Programmers note the importance of effective interaction between developers and customers, they want to clearly

ПСИХОЛОГІЯ

understand the goals of the project and ways of its further implementation, to receive feedback about the developed product.

Researchers also emphasize the need for communication as one of the most important motivational factors in the professional activity of programmers. Communication is considered in both professional and informal contexts, emphasizing its importance for successful team performance. First, effective communication facilitates learning and gaining valuable experience from colleagues, which occurs through informal communication in forums, blogs and groups on the Internet. Such communication helps to keep track of novelties in the IT sphere, which appear literally every day. Secondly, effective communication between the customer, management and the development team creates conditions for a correct understanding of the task, helps to make corrections and identify inadequate solutions in time, creates an atmosphere of mutual understanding and trust. On the other hand, ineffective and unprofessional management is one of the most demotivating factors according to programmers. And thirdly, thanks to effective interpersonal communication with colleagues, the need for friendly relations, acceptance, feeling of being a part of the team is satisfied, which increases group motivation and satisfaction with work as a whole.

Among the factors of emotional burnout, inefficient self-organization of professional activities, which causes problems with time shortage, inability to distinguish priority tasks, set goals, and plan one's own activities are highlighted.

With effective self-organization, a person directs his thoughts, actions, and resources to achieve goals and perform tasks efficiently. Self-organization is manifested in activity, effective planning, purposefulness, ability to make decisions and take responsibility for them, critical evaluation of results. In addition, high self-organization of activities promotes the flexibility and adaptability of a specialist, helps to allocate resources and time, which in turn prevents overwork and emotional burnout. Research has shown a close connection between self-organization and stress resistance, which directly affects an individual's ability to effectively interact with both his internal resources and the environment.

Therefore, the analysis of the features of the professional activity of programmers and the factors of their emotional burnout allows us to single out the following factors that play an important role in the formation of the syndrome of emotional burnout in programmers: organizational, motivational, personal and operational. Low professional motivation, tension in the organization, personality traits of specialists that make communication difficult, insufficient self-organization of professional activities, which leads to the accumulation of urgent matters and stress, will contribute to the formation of emotional burnout. Correlation analysis showed significant relationships between emotional burnout and its symptoms with indicators of organizational tension, which indicates the very important role of the organization itself and the ability of managers to effectively interact with programmers and provide them with comfortable working conditions in the formation of burnout syndrome. Also, all indicators of self-organization of activity, except for the fixation scale, are inversely related to emotional burnout and its symptoms. It was established that the level of satisfaction of programmers with various motivational aspects of professional activity is inversely related to emotional burnout. Among the personal traits that contribute to emotional burnout are introversion (factor A), emotional instability (factor C), tendency to feel guilty (factor O) and internal tension (factor Q4).

Regression analysis made it possible to establish the main psychological factors of burnout syndrome and its individual symptoms. Emotional burnout depends on 3 main factors: overstrain at work due to excessive workload, devaluation of the essence of work, which becomes uninteresting, and emotional instability. And the most significant contribution to the development of emotional burnout of programmers is made by excessive workload.

Emotional exhaustion occurs in those programmers who are very overloaded with work tasks, negatively evaluate the atmosphere in the team, feel strong tension in the organization in which they work, are emotionally unstable, have a low level of development of self-organization skills of their own activities, and are constantly worried. We can see that the biggest contributors to emotional exhaustion are excessive workload and poor team relations.

The main factors in the formation of the symptom of depersonalization in programmers: a decrease in the importance of the essence of work, suspicion, internal tension and low moral normativity. Therefore, in the emergence of depersonalization, in addition to the devaluation of work, the personal traits of programmers play an important role.

In the formation of the reduction of professional achievements, important factors are problems in career growth, a tendency to self-blame, and the absence or low assessment of one's own personal success

at work. All these factors contribute to the development of dissatisfaction with oneself as a professional, a negative assessment of one's competence and productivity.

Organizational, motivational, personal and operational factors play an important role in the formation of emotional burnout syndrome among programmers. Low professional motivation, tension in the organization, personality traits of specialists that make communication difficult, insufficient self-organization of professional activities, which leads to the accumulation of urgent matters and stress, will contribute to the formation of emotional burnout.

Diagnostics of the level of emotional burnout showed that the burnout syndrome was formed in 27% of respondents, at an average level - in 50%. The most pronounced scale is the reduction of professional achievements: its high level is diagnosed in 36% of programmers, the least - depersonalization or cynicism - only 14% of employees have a high level. Emotional exhaustion at a high level is expressed in 30% of respondents.

With the help of correlation analysis, it was established that emotional burnout develops faster in programmers who experience strong organizational tension, have low indicators of self-organization of activities, are dissatisfied with various motivational aspects of professional activity (career growth, personal success, relationships in the team, funding). Insularity (factor A), emotional instability (factor C), tendency to feel guilty (factor O) and internal tension (factor Q4) contribute to emotional burnout.

The main psychological factors of the burnout syndrome in programmers are overstrain at work due to excessive workload, devaluation of the essence of work, which becomes uninteresting, and emotional instability. And the most significant contribution to the development of emotional burnout of programmers is made by excessive workload.

Conclusions. Emotional (professional) burnout is interpreted as a state of physical and emotional exhaustion that occurs as a result of professional activity, which is accompanied by fatigue and stress. Among the features of the professional activity of programmers, which can contribute to the formation of burnout syndrome, there are long-term intellectual stress that requires concentration of attention; excessive overload due to shortage of personnel; the need for continuous training and updating of existing skills and abilities; urgency of tasks; constant sitting at the computer, which causes health problems and physical fatigue; processing a large amount of information, which leads to the development of information stress.

Organizational, motivational, personal and operational factors play an important role in the formation of emotional burnout syndrome among programmers. Low professional motivation, tension in the organization, personality traits of specialists that make communication difficult, insufficient self-organization of professional activities, which leads to the accumulation of urgent matters and stress, will contribute to the formation of emotional burnout.

Diagnostics of the level of emotional burnout showed that emotional burnout develops faster in programmers who experience strong organizational tension, have low indicators of self-organization of activities, are dissatisfied with various motivational aspects of professional activity (career growth, personal success, team relations, funding).

The main psychological factors of the burnout syndrome in programmers are overstrain at work due to excessive workload, devaluation of the essence of work, which becomes uninteresting, and emotional instability. And the most significant contribution to the development of emotional burnout of programmers is made by excessive workload.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Андрющенко, О.В., & Бехтева, Е.А. (2022). Професійне вигорання програмістів у період пандемії та віддаленої роботи. *Гуманітарний науковий журнал*, 4(2), 8-15.

Буллатевич, Н.М. (2005). Синдром емоційного вигорання: роль індивідуальних та організаційних чинників. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Соціологія. Психологія. Педагогіка*, 22-23, 47-50.

Бутенко, Т.М. (2013). Сучасні методи діагностики трудової мотивації. *Довідник з управління персоналом*, 4, 57-60.

Буцько, А.Г. (2015). Особливості мотивації трудової діяльності програмістів. *Молодий вчений*, 12, 568-570.

Забара, І.В. (2018). Предиктори емоційного вигорання у програмістів із ціннісним ставленням до професійної діяльності. *Світ науки, культури, освіти*, 4(71), 325-327.

Карамушка, Л.М. (Ed.), Креденцер, О.В., Терещенко, К.В., Лагодзінська, В.І., Івкін, В.М. & Ковальчук, О.С. (2023). *Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу*

ПСИХОЛОГІЯ

організацій: психологічний практикум. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Карамушка, Л.М., & Терещенко, К.В. (2018). Модифікація та адаптація методики «Індекс організаційної напруженості». *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 4(15), 48-59.

Мандрикова, Є.Ю. (2010). Розробка опитувальника самоорганізації діяльності (ОСД). *Психологічна діагностика*, 2, 87-111.

Федоришин, Г., & Боярчук, Ю. (2019). Особливості мотивації професійної діяльності працівників ІТ-сфери. *Збірник наукових праць: психологія*, 23, 101-110.

Чернякевич, Е.Ю. (2022). Взаємозв'язок професійного вигорання та прихильності працівника організації. *Вісник університету*, 7, 207-216.

Armstrong, D.J., Brooks, N.G., & Riemenschneider, C.K. (2015). Exhaustion from information system career experience: implications for turn-away intention. *MIS Quarterly*, 3, 713-728.

Freudenberger, H. (1974). *Staff burn-out*. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165.

Hickman, A., & Wigert, B. (2020). *Lead Your Remote Team Away From Burnout, Not Toward It*. GALLUP. Retrieved from URL: <https://www.gallup.com/workplace/312683/lead-remote-teamaway-burnout-not-toward.aspx>

Maslach, C. (2017). *Finding solutions to the problem of burnout*. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 143-152.

Maslach, C., Schaufeli, W., & Leiter, M. (2001). *Job Burnout*. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397-422.

Maudgalya, T., Wallace, S., Daraiseh, N., & Salem, S. (2006). Workplace stress factors and 'burnout' among information technology professionals: a systematic review. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 7(3), 285-297.

Mellblom, E., Arason, L., & Gren, R. (2019). The connection between burnout and personality types in software developers. Retrieved from URL: https://www.researchgate.net/publication/333993642_The_Connection_Between_Burnout_and_Personality_Types_in_Software_Developers

Moore, J.E. (2000). One road to turnover: an examination of work exhaustion in technology professionals. *MIS Quarterly*, 4(1), 141-168.

Perlman, B., & Hartman, E.A. (1982). Burnout: Summary and future and research. *Human relations*, 35(4), 283-305.

Pines, A.M., & Aronson, E. (1981). *Burnout: From tedium to personal growth*. N. Y.: Free Press.

Shih, S.P., Jiang, J.J., Klein, G., & Wang, E. (2011). Learning demand and job autonomy of IT personnel: impact on turnover intention. *Computers in Human Behavior*, 6, 2301-2307.

Wigert, B., & Robison, J. (2020). *Remote Workers Facing High Burnout: How to Turn It Around*. GALLUP. Retrieved from URL: <https://www.gallup.com/workplace/323228/remoteworkers-facing-high-burnout-turn-around.aspx>

World Health Organization (2023). ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics (ICD-11 MMS). Retrieved from URL: <https://icd.who.int/browse11/l-m/en>

REFERENCES

Andrjushhenko, O.V., & Bekhtieva, E.A. (2022) Profesijne vikorjannja programistiv u period pandemiji ta viddalenoyi roboty [Professional Burnout of Programmers during the Pandemic and Remote Work]. *Humanities Scientific Journal*, 4(2), 8-15.

Bulatevych, N.M. (2005). Syndrom emocijnogo vygorannja: rol' individual'nih ta organizacijnih chinnikiv [Emotional Burnout Syndrome: The Role of Individual and Organizational Factors.]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series Sociology. Psychology. Pedagogy*, 22-23, 47-50.

Butenko, T.M. (2013). Suchasni metody diagnostyky trudovoyi motivaciyi [Modern Methods of Diagnosing Work Motivation]. *Personnel Management Handbook*, 4, 57-60.

Butko, A.G. (2015). Osoblyvosti motyvaciyi trudovoyi dijal'nosti programistiv [Features of Work Motivation of Programmers]. *Young Scientist*, 12, 568-570.

Zabara, I.V. (2018). Predyktori emocijnogo vikorjannja u programistiv iz cinnisnym stavlennjam do profesijnoyi dijal'nosti [Predictors of Emotional Burnout in Programmers with a Values-Based Approach to Professional Activity]. *World of Science, Culture, Education*, 4(71), 325-327.

Karamushka, L.M. (Ed.), Kredencer, O.V., Tereshhenko, K.V., Lagodzynska, V.I., Ivkin, V.M. & Kovalchuk, O.S. (2023). *Metodyky doslidzhennja psihichnogo zdorov'ja ta blagopoluchchja personalu organizacij: psihologichnij praktikum [Methods for Researching the Mental Health and Well-being of*

Organizational Personnel: Psychological Workshop]. Kyiv: G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Karamushka, L.M., & Tereshhenko, K.V. (2018). Modyfikacija ta adaptacija metodyky «Indeks organizacijnoyi napruzhenosti» [Modification and Adaptation of the "Organizational Stress Index" Method]. *Organizational Psychology. Economic Psychology*, 4(15), 48-59.

Mandrykova, Ye.Ju. (2010). Rozrobka opituval'nyka samoorganizaciyi dij'al'nosti (OSD). [Development of the Self-Organization Activity Questionnaire (SOAQ)]. *Psychological Diagnostics*, 2, 87-111.

Fedoryshyn, G., & Bojarchuk, Ju. (2019). Osoblyvosti motyvacyiyi profesijnoyi dij'al'nosti pracivnykiv IT-sfery [Features of Motivation in the Professional Activity of IT Industry Employees.]. *Collection of Scientific Works: Psychology*, 23, 101-110.

Chernjakevnh, E.Ju. (2022). Vzayemozv'jazok profesijnogo vygorjannja ta prihil'nosti pracivnyka organizaciyi [The Interplay between Professional Burnout and Employee Loyalty to the Organization]. *University Bulletin*, 7, 207-216.

Armstrong, D.J., Brooks, N.G., & Riemenschneider, C.K. (2015). Exhaustion from information system career experience: implications for turn-away intention, *MIS Quarterly*, 3, 713-728.

Freudenberger, H. (1974). Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165.

Hickman, A., & Wigert, B. (2020). *Lead Your Remote Team Away From Burnout, Not Toward It*. GALLUP. Retrieved from URL: <https://www.gallup.com/workplace/312683/lead-remote-teamaway-burnout-not-toward.aspx>

Maslach, C. (2017). Finding solutions to the problem of burnout. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 143-152.

Maslach, C., Schaufeli, W., & Leiter, M. (2001). Job Burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397-422.

Maudgalya, T., Wallace, S., Daraiseh, N., & Salem, S. (2006). Workplace stress factors and 'burnout' among information technology professionals: a systematic review. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 7(3). 285-297.

Mellblom, E., Arason, L., & Gren, R. (2019). The connection between burnout and personality types in software developers. Retrieved from URL: https://www.researchgate.net/publication/333993642_The_Connection_Between_Burnout_and_Personality_Types_in_Software_Developers

Moore, J.E. (2000). One road to turnover: an examination of work exhaustion in technology professionals. *MIS Quarterly*, 4(1), 141-168.

Perlman, B., & Hartman, E.A. (1982). Burnout: Summary and future and research. *Human relations*, 35(4), 283-305.

Pines, A.M., & Aronson, E. (1981). *Burnout: From tedium to personal growth*. N. Y.: Free Press.

Shih, S.P., Jiang, J.J., Klein, G., & Wang, E. (2011). Learning demand and job autonomy of IT personnel: impact on turnover intention. *Computers in Human Behavior*, 6, 2301-2307.

Wigert, B., & Robison, J. (2020). *Remote Workers Facing High Burnout: How to Turn It Around*. GALLUP. Retrieved from URL: <https://www.gallup.com/workplace/323228/remoteworkers-facing-high-burnout-turn-around.aspx>

World Health Organization (2023). ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics (ICD-11 MMS). Retrieved from URL: <https://icd.who.int/browse11/l-m/en>

Алпатова О.В., Алпатов С.М.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ТА ЙОГО ЧИННИКІВ У ПРОГРАМІСТІВ

Резюме

У статті проаналізовано поняття емоційного вигорання, підходи до його вивчення; розглянуто психологічні особливості діяльності програмістів; охарактеризовано фактори виникнення емоційного вигорання у розробників програмного забезпечення; досліджені такі чинники емоційного вигорання як – перенапруження на роботі через надмірне навантаження, знецінення сутності роботи, яка стає нецікавою та емоційна нестабільність.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі та емпіричному описі емоційного вигорання та його чинників у фахівців IT-сфери.

Методи аналізу систематизації та узагальнення теоретичного матеріалу сучасних наукових джерел з проблеми емоційного вигорання у професійній діяльності. У емпіричному

ПСИХОЛОГІЯ

дослідженні застосовані такі методика: Опитувальник вигорання К. Маслач, Тест мотиваційної структури Ф. Герцберга, Методика багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла, Методика «Індекс організаційної напруженості», Опитувальник самоорганізації діяльності Е.Мандрикової; методи математичної обробки: описові статистики (середнє арифметичне, відсотки), t-критерій Стьюдента, критерій кореляції r Пірсона, регресійний аналіз.

Результати. Встановлено, що основними чинниками вигорання програмістів є перенапруження на роботі через надмірне навантаження, знецінення сутності роботи та емоційна нестабільність.

Висновки: Проведене емпіричне дослідження психологічних чинників емоційного вигорання у програмістів дозволило виокремити основні організаційні, мотиваційні та особистісні фактори, що впливають на формування синдрому вигорання та його окремих симптомів. Серед методів профілактики та корекції емоційного вигорання найефективнішими вважаються впровадження системи надання психологічної допомоги в організації; навчання співробітників простим методикам релаксації, відволікання, переключення уваги, аутогенному тренуванню та медитаціям; розвиток вміння співробітників оптимально розподіляти навантаження, робити перерви на відпочинок та усвідомлювати обмеженість власних ресурсів. При проведенні психокорекції симптомів емоційного вигорання основна увага має бути спрямована на відновлення нормального функціонування емоційної сфери працівників, нормалізацію міжособистісних стосунків та формування позитивного ставлення до професійної діяльності та до себе як фахівця.

Ключові слова: емоційне вигорання; мотивація; організаційна напруженість; самоорганізація; програмісти.

DOI

УДК 159.928

О. Дацун

РОЗВИТОК МУЗИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Резюме

У статті розглядаються деякі аспекти розвитку музичних здібностей у дітей в умовах позашкільної освіти. Особливості організації гурткової роботи закладів позашкільної освіти, специфіка комунікації між вихованцями та викладачами, між дітьми, особливості мотивації до навчання є важливими чинниками, що впливають на процес розвитку музичних здібностей у дітей. **Мета дослідження:** проаналізувати нормативну базу, що регламентує організацію навчально-виховного процесу в музичних гуртках закладів позашкільної освіти, визначити основні соціально-психологічні чинники розвитку музичних здібностей у дітей в умовах навчання в закладах позашкільної освіти. Для вирішення поставлених завдань використовувались наступні **методи дослідження:** аналіз наукової літератури; аналіз нормативної бази; теоретичне моделювання, спостереження. **Результати:** На основі дослідження нормативно-правової бази стосовно організації навчально-виховного процесу в закладах позашкільної освіти, навчальних програм музичних гуртків, аналізу особливостей комунікації між викладачами та учнями, визначено, що організація навчально-виховного процесу в умовах закладів позашкільної освіти забезпечують оптимальні умови для розвитку музичних здібностей дитини.

Висновки: розвиток музичних здібностей у дітей залежить від особливостей організації навчально-виховного процесу в багатопрофільних закладах позашкільної освіти, який має свої особливості. Процес комунікації між викладачами та учнями є більш відкритим і виконує не тільки навчальну, а й значну виховну функцію. Особливості мотивації до навчання музиці у дітей в гуртках базується на їх інтересі до виконавської музичної діяльності, позитивних стосунках з однолітками та викладачами і позитивно підкріплюється гнучкістю навчального процесу в умовах позашкільної освіти.

Ключові слова: гурток музичний; мотивація до навчання музиці; музичні здібності; навчальні заклади позашкільної освіти; розвиток музичних здібностей.

Вступ. В умовах державної освіти забезпечити суттєвий розвиток музичних здібностей учнів неможливо в силу особливостей організації навчального процесу в стані невизначеності, в якій перебуває останні роки освітній простір України. Розвиток музичних здібностей у дітей відбувається в загальноосвітніх школах, музичних школах і багатопрофільних закладах позашкільної освіти. Середовище, способи організації навчального процесу – дані чинники посідають таке ж важливе місце у процесі формування та розвитку здібностей дитини, як і її індивідуальні психологічні особливості.

Але до цього часу специфіка музичної освіти і виховання дітей в умовах багатопрофільних закладів позашкільної освіти не була предметом наукового дослідження. Саме тому вивчення психологічних особливостей розвитку музичних здібностей учнів в системі позашкільних навчальних закладів представляє значний науковий та практичний інтерес. Особливості організації гурткової роботи закладів позашкільної освіти, специфіка комунікації між вихованцями та викладачами та між дітьми, особливості мотивації до навчання музиці є важливими чинниками, що впливають на процес розвитку музичних здібностей у дітей.

Мета дослідження: визначити основні аспекти розвитку музичних здібностей у дітей в умовах закладів позашкільної освіти.

Виходячи із поставленої мети, нами сформульовані наступні **завдання** дослідження:

- проаналізувати нормативну базу, що регламентує організацію навчально-виховного процесу в музичних гуртках закладів позашкільної освіти;
- визначити основні особливості розвитку музичних здібностей у дітей в умовах навчання в закладах позашкільної освіти.

Для вирішення поставлених завдань використовувались наступні **методи дослідження:** аналіз наукової літератури з проблеми розвитку музичних здібностей у дітей; аналіз нормативної бази організації навчально-виховного процесу в закладах позашкільної освіти; теоретичне моделювання; спостереження за особливостями комунікації між викладачами та учнями.

Результати. Завдання розвитку музичних здібностей у дітей є досить широкою проблемою, яка на нашу думку, не зводиться лише до розвитку певних знань, умінь та навичок, а має розглядатися з точки зору системних зав'язків організації педагогічного процесу, соціальної ситуації, в якій виховується дитина та її індивідуально-психологічних особливостей.

Організація навчально-виховного процесу в закладах позашкільної освіти регламентується нормативною документацією, які в загальному вигляді описують роботу позашкільних установ, а саме – Конституцією України (Конституція України, 2004), Законами України «Про освіту» (Законами України «Про освіту», 2000), «Про позашкільну освіту» (Закон України «Про позашкільну освіту», 2000) із змінами, Положенням про позашкільний навчальний заклад (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад», 2001), іншими нормативно-правовими актами (Концепція позашкільної освіти та виховання, 2019)

Формування дитячого контингенту, мережі гуртків та комплектування груп відбувається відповідно до Закону України «Про позашкільну освіту». Гуртки класифікуються за трьома рівнями навчання, виховання та розвитку вихованців – початковий, основний, вищий, які відповідають визначеним рівням відповідно Положення про позашкільний навчальний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.2001 № 433, та основних напрямів позашкільної освіти. Порядок створення та організації діяльності гуртків всіх рівнів базується на принципі наступності від одного рівня до іншого.

Згідно Положення про позашкільний навчальний заклад «Гурток» – це об'єднання вихованців, учнів і слухачів відповідно до їх нахилів, здібностей, інтересів до конкретного виду діяльності з урахуванням їх віку, психофізичних особливостей, стану здоров'я.

«Студія» – це об'єднання вихованців, учнів і слухачів з різних видів або жанрів мистецтва: музичного, вокально-хорового, театрального, хореографічного, фольклорного, фольклорно-етнографічного, акторського, образотворчого, декоративно-ужиткового, кіно-, відео-, фотоаматорського, літературно-творчого, композиторського.

В ході проведеного нами аналізу особливостей організації гурткової роботи, який базувався на вивченні відповідних нормативних документів і результатах багаторічного включеного

ПСИХОЛОГІЯ

спостереження, було виявлено ряд особливостей, що характерні для навчання та виховання дітей в багатопрофільних музичних гуртках закладів позашкільної освіти:

1. За результатами спостережень та аналізу навчальних програм гурткової роботи саме можливість поєднання колективної, групової та індивідуальної форм роботи, вибору напрямів, змісту, форм та методів організації роботи забезпечують оптимальні умови для розвитку здібностей дітей;
2. В умовах закладів позашкільної освіти дитина має змогу самостійно обирати вид діяльності, що їй до вподоби. Без остраху та вагань пробувати свої сили, розвивати їх, що забезпечує умови реалізації потреб особистості у самовизначенні, творчій самореалізації, духовному зростанні;
3. Педагогіка закладу позашкільної освіти відрізняється за своєю сутністю від педагогіки школи тим, що ставить в центр уваги не предмет, не зміст і навіть не метод навчання, а особистість дитини, її потреби та інтереси. У цьому зв'язку, навчальні заклади позашкільної освіти вирішують нові етичні проблеми, відмовляючись від шкільного професійного егоцентризму, який часто проявляється по відношенню до дитини у формулі: «Я знаю, як тобі треба діяти». У позашкільному навчальному процесі все навпаки: дитина сама обирає потрібне їй середовище – може за власним бажанням переходити з одного гуртка в інший;
4. Використовування індивідуальних занять в навчальному процесі на відміну від загальноосвітніх шкіл, дає змогу не тільки навчати дитину музиці, але й швидше налагодити психологічний контакт з нею, знайти найдоцільніший індивідуальний стиль виконання музичних творів, підібрати музичний репертуар відносно до інтересів дитини, її вподобань та індивідуально-психологічних особливостей;
5. Педагоги позашкільного закладу – це окрема категорія педагогів. Згідно Розділу 1 Статті 21 Закону про позашкільну освіту «педагогічним працівником закладу позашкільної освіти повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має вищу педагогічну або іншу фахову освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в закладах позашкільної освіти. Педагогічним працівником закладу позашкільної освіти може бути також народний умілець з високими моральними якостями за умови забезпечення належної результативності освітнього процесу» (Закон України «Про позашкільну освіту», 2000). Багато з них, будучи спеціалістами в своїй галузі, потребують педагогічного самоствердження та підвищення рівня психолого-педагогічних знань. В той самий час педагоги-позашкільники – це люди високо мотивовані до професійної діяльності, маючи можливість постійної творчої активності, за проведеним нами опитуванням мають нижчий рівень емоційного вигорання в порівнянні до викладачів загальноосвітніх та музичних шкіл, на нашу думку це зумовлено тим, що в музичних школах пріоритетом педагога є навчання, а в музичних гуртках – виховання і розвиток дитини;
6. Приходячи на заняття в гурток дитина потрапляє в інше середовище, відмінне від того, до якого вона звикла, займаючись в школі. Процес розвитку особистості дитини може набувати зовсім іншого напрямку, ніж в школі: наприклад, тиха, сором'язлива, не комунікабельна в школі дитина на музичних заняттях може проявити себе як людина, що повністю занурюється в світ музики; або дитина, якій не цікаво вчитися в школі в гуртковій роботі може проявляти зацікавленість, відповідальність, відчуття колективу. Різні форми навчання потребують від дитини постійного процесу адаптації до занять. Так, на початку навчання у дитини відбувається адаптація до викладача та особливостям гри на музичному інструменті, далі відбувається адаптація до введення групової форми роботи – гри в ансамблі та хорової діяльності, адаптація до концертної діяльності та гастрольних турів, де дитина має проявляти самостійність, організовувати себе без присутності батьків;
7. Деякі діти, що навчаються в музичних гуртках, не мають вдома музичного інструменту, на якому б вони могли повноцінно займатися. Відсутність музичного інструменту зумовлена рядом причин і буде певним чином, на нашу думку, впливати на мотивацію до навчання музики у дитини. Компенсація відсутності інструменту може відбуватися за рахунок можливості тимчасової оренди інструменту або пошуку можливості занять в музичному класі у позаурочний час;
8. Вихованці музичних колективів прагнуть не просто навчатися музики, вони хочуть вести активне соціальне життя, брати участь у заходах, їздити на змагання, вболівати за свій колектив, – і все це є невід'ємною складовою навчального процесу. В той самий час така активність не є обов'язковою формою навчальної діяльності і залежить не лише від бажань дитини, а й від соціально-економічного становища сім'ї.

9. Певна частина дітей, які навчаються в гуртках музичного профілю є невпевнені в собі діти, іноді з різко заниженою самооцінкою. Їх участь у навчальній діяльності вимагає особливого, неформального підходу, а заняття музикою часто виступають як метод психологічної корекції.

Дискусія. У процесі дослідження було проаналізовано такі нормативні документи, як статут Палацу творчості дітей та юнацтва та комплексні навчальні програми для багатoproфільних гуртків художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти «Хорова студія «Тоніка» Хмельницького палацу творчості дітей та юнацтва (Навчальна програма художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти «Хорова студія «Тоніка», 2017), Народного художнього колективу ансамблю народної музики «Первоцвіт» Київського палацу дітей та юнацтва (Навчальна програма народного художнього колективу ансамблю народної музики «Первоцвіт», 2017), Народного художнього колективу вокально-хорової студії «Диво калинове» Центра позашкільної роботи Святошинського району м. Києва (Навчальна програма народного художнього колективу вокально-хорової студії «Диво калинове», 2020), Вокально-інструментального ансамблю «Дивосил» Палацу творчості дітей та юнацтва м. Бровари (2017).

Реалізація компетентнісного підходу в позашкільній освіті, здійснюється шляхом формування у вихованців наступних компетентностей, які відображені в навчальних програмах зазначених колективів:

- *Пізнавальних* – уміння самостійно планувати свою діяльність, здібність до самоосвіти, активність у виборі діяльності, володіння навиками продуктивної діяльності;
- *Творчих* – формування творчих здібностей, можливість самореалізуватися через участь у творчих конкурсах, уміння оцінювати свої можливості, сформованість мотивації в здобутті знань для подальшої освіти, розуміння особистісного росту;
- *Загальнокультурних* – прояв особистісних якостей (громадянських, моральних, інтелектуальних, загальної культури);
- *Інформаційних* – здатність самостійно шукати, аналізувати і збирати необхідну інформацію;
- *Комунікативних* – уміння працювати в творчому колективі, виконувати соціальні ролі, уміти виходити з конфліктних ситуацій;
- *Здоров'язберігаючих* – зміцнення здоров'я, навичок дотримання режиму та розпорядку дня, укріплення емоційної сфери, виховання вольових якостей.

Навчальна програма багатoproфільних гуртків художньо-естетичного напрямку розрахована на дітей 5 – 18 років. Метою навчальної програми є створення умов для розвитку свідомої гармонійної особистості зі сформованими базовими елементами художнього мислення та навичками початкової професійної музичної освіти. Завданням навчальної програми є розвиток навичок хорового виконання, художнього смаку та творчої уяви; виховання працелюбства, цілеспрямованості, наполегливості; сприяння професійному самовизначенню особистості вихованця.

Одним із головних завдань наведених курсів є виховання любові до музики у вихованців. Особливий акцент зроблено на єдність музичного виховання, навчання і розвитку особистості в процесі засвоєння ключових знань, вмінь та навичок. В процесі розвитку музичних здібностей пріоритетом є не розвиток техніки виконання, а розвиток музичних здібностей як складової особистісного розвитку дитини.

Так, у структурі програми багатoproфільного гуртка «Хорова студія «Тоніка» виокремлюються такі розділи:

1. Хоровий спів.
2. Сольфеджіо.
3. Українська та зарубіжна музична література.
4. Музичний інструмент фортепіано.
5. Музичний інструмент шестиструнна гітара.
6. Музичний інструмент скрипка.
7. Ансамбль скрипалів.
8. Музичний інструмент бандура.
9. Ансамбль бандуристів.
10. Музичний інструмент сопілка.
11. Ансамбль сопіларів.
12. Музичний інструмент акордеон, баян.
13. Ударні інструменти.

ПСИХОЛОГІЯ

14. Естрадний інструментальний ансамбль.

Навчальна програма розрахована на 8 років навчання:

- 1 рік – початковий рівень, перший рік навчання – 198 години на рік, 5,5 години на тиждень;
- 2 рік – початковий рівень, другий рік навчання – 198 години на рік, 5,5 години на тиждень;
- 3 рік – основний рівень, перший рік навчання – 378 години на рік, 10,5 годин на тиждень;
- 4 рік – основний рівень, другий рік навчання – 378 години на рік, 10,5 годин на тиждень;
- 5 рік – основний рівень, третій рік навчання – 414 годин на рік, 11,5 годин на тиждень;
- 6 рік – основний рівень, четвертий рік навчання – 414 годин на рік, 11,5 годин на тиждень;
- 7 рік – вищий рівень, перший рік навчання – 414 годин на рік, 11,5 годин на тиждень;
- 8 рік – вищий рівень, другий рік навчання – 414 годин на рік, 11,5 годин на тиждень.

Програма передбачає проведення групових та індивідуальних занять, концерти. Методи опрацювання навчального матеріалу: наочні, словесні, практичні. Форми контролю за результативністю: підсумкові заняття, академічні концерти, контрольне заняття, виступи в концертах, фестивалях, конкурсах.

До навчальної програми **Народного художнього колективу ансамблю народної музики «Первоцвіт»** входять:

1. Гра на музичному інструменті (індивідуально)
2. Ансамбль народних інструментів
3. Ансамбль сопілкарів
4. Вокальний ансамбль
5. Народний вокал (індивідуально для солістів)
6. Музична грамота та сольфеджіо
7. Зведені репетиції (для концертного складу)

Навчальна програма Народного художнього колективу вокально-хорова студія «Диво калинове» включає наступні елементи:

1. Вокально-хорова робота
2. Музична грамота й сольфеджіо
3. Музична література
4. Акторська майстерність
5. Концертні програми

До структури навчальної програми вокально-інструментального ансамблю «Дивосил» Палацу творчості дітей та юнацтва м. Бровари входить:

1. Історичні відомості про виникнення інструментів.
2. Теорія музики
3. Практична робота
4. Постановка голосу
5. Практична робота
6. Індивідуальні заняття на інструментах
7. Вироблення вокально-ансамблевих навичок

Програма передбачає навчання дітей у групах початкового та основного рівнів. На опрацювання навчального матеріалу відводиться така кількість годин: початковий – 144 год. (4 год. на тиждень), 1-й рік навчання та основний рівень – 216 год. (6 год. на тиждень), 2-3-4-й роки навчання (Програма вокально-інструментального ансамблю «Дивосил», 2017 р.).

Порівнюючи освітній компонент початкових програм багатопрофільних гуртків, можна зробити висновки, що загальним для даних гуртків є вивчення освітніх компонентів музичного профілю, а саме: сольфеджіо, вокально-хорова робота, гра на музичному інструменті, концертна діяльність. Варіативною складовою є наявність індивідуальної вокальної роботи, вибір класу музичного інструменту, акторська майстерність. Таким чином, базова частина навчальних програм містить загальні освітні компоненти, які відповідають за розвиток музичних здібностей у дітей не залежно від обраного напрямку музичної діяльності. Варіативна частина навчальних програм враховує вподобання та індивідуально-психологічні особливості дитини до вибору музичних творів, інструменту; можливостей вибору форм контролю та концертної діяльності.

Актуальність навчальних програм обумовлена необхідністю вирішення ряду важливих завдань особистісно-орієнтованого навчання і виховання, а саме: урахування інтересів кожної дитини, її потреб і можливостей. Програми забезпечують загальні навчально-виховні положення

музичної педагогіки і вирішують завдання як загально естетичного, так і початкового професійного виховання учнів

Розвиток музичних здібностей спирається на компетенції позашкільної освіти – пізнавальні, загальнокультурні, творчі, інформаційні, комунікативні та здоров'язберігаючі. Також розвиток здібностей є можливим за умови врахування біологічних, психологічних та соціальних чинників, які впливають на життя і розвиток дитини.

Перша група чинників – біологічні. До даної категорії віднесено чинники, що мають біологічну природу: спадковість музичних задатків – наявність двох або одного з батьків них з музичними здібностями; слухові здібності – якість розвитку слухового аналізатора та будови слухового апарату, що дозволяє на високому рівні сприймати музичний матеріал; моторика – якість сформованості, розвитку та володінням моторними функціями, що дозволяють відтворювати за допомогою тіла та мовленнєвого апарату музичний матеріал; інші біологічні властивості, що впливають на якість сформованості музичних здібностей.

Друга категорія чинників – психологічні. До даної категорії відносяться психічні процеси та стани, розвиток яких впливає на якість розвитку музичних здібностей: сприйняття мелодії і гармонії на слух, моторне та емоційне відчуття ритму, музична пам'ять, увага та вольові процеси, інтелектуальні здібності особистості, творча фантазія, емоційність та інші психологічні особливості.

Третя група чинників, від яких залежить можливість розвитку музичних здібностей – соціальні. До даної категорії відносяться показники що залежать від впливу навколишнього середовища, соціальних обставин та особистостей: любов і інтерес до музики в сім'ї дитини, особливості педагогічного впливу, відносини в сім'ї, можливість реалізувати музичні здібності та інші умови життя, що впливають як на рівень розвитку музичних здібностей дитини, так і на її мотивацію до музичної діяльності.

Особливості реалізації соціально-психологічних чинників розвитку музичних здібностей, а саме: підтримка мотивації дитини до навчання музиці, гармонізація емоційної сфери дитини, розвиток творчої фантазії, створення доброзичливих відносин між учнями та вчителями, можливість реалізації музичних здібностей і обумовлюють специфіку організації навчально-виховного процесу в багатопрофільних музичних гуртках в навчальних закладах позашкільної освіти.

Висновки. За результатами проведеного дослідження було зроблено такі висновки. На основі дослідження нормативно-правової бази стосовно організації навчально-виховного процесу в закладах позашкільної освіти, навчальних програм музичних гуртків, аналізу особливостей комунікації між викладачами та учнями, визначено, що організація навчально-виховного процесу в умовах закладів позашкільної освіти забезпечують оптимальні умови для розвитку здібностей дитини. Педагогіка закладу позашкільної освіти ставить в центр уваги не предмет, не зміст і навіть не метод навчання, а особистість дитини, її потреби та інтереси. Використання індивідуальних занять в навчальному процесі дає можливість налагодити психологічний контакт з дитиною, знайти індивідуальний стиль виконання музичних творів. Активне соціальне життя учня – участь у змаганнях, фестивалях, конкурсах є невід'ємною складовою навчального процесу, а неформальний підхід до навчального процесу часто виступає як метод психологічної корекції для дитини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Закон України «Про освіту». Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
Закон України «Про позашкільну освіту». Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#top>

Конституція України. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

Концепція позашкільної освіти та виховання. Retrieved from: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/kontseptsiya-rozvitku-pozashkilnoi-osviti.pdf>

Навчальна програма художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти «Хорова студія «Тоніка» Хмельницького палацу творчості дітей та юнацтва. Retrieved from: <http://palac.km.ua/ua/>

Навчальна програма народного художнього колективу ансамблю народної музики «Первоцвіт» Київського палацу дітей та юнацтва. Retrieved from: <https://score.palace.kiev.ua/ansambl-narodnoyi-muzyky-pervocsvit/>

Навчальна програма народного художнього колективу вокально-хорової студії «Диво калинове» Центра позашкільної роботи Святошинського району м. Києва. Retrieved from:

<http://cprs.kiev.ua/upload/iblock/b82/b82150a08b2a0843ca11e3c83c5dc670.pdf>

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад». Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-%D0%BF#Text>

Програма вокально-інструментального ансамблю «Дивосил» (2017). Retrieved from: <https://www.bdut.org.ua/metodychna-robota/navchalni-prohramy/>

REFERENCES

Zakon Ukrainy «Pro osvitu». [Law of Ukraine «On education»]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

Zakon Ukrainy «Pro pozashkilnu osvitu». [Law of Ukraine «On extracurricular education»]. Retrieved from:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#top>

Konstytutsiia Ukrainy. [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

Kontseptsiiia pozashkilnoi osvity ta vykhovannia. [The concept of extracurricular education and upbringing]. Retrieved from: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/kontseptsiya-rozvitku-pozashkilnoi-osviti.pdf>

Navchalna prohrama khudozhno-estetychnoho napriamu pozashkilnoi osvity «Khorova studiia «Tonika» Khmelnytskoho palatsu tvorchosti ditei ta yunatstva. [Education program of the artistic and aesthetic direction of extracurricular education «Tonika Choir Studio» of the Khmelnytskyi Palace of Art of Children and Youth]. Retrieved from: <http://palac.km.ua/ua/>

Navchalna prohrama narodnoho khudozhnoho kolektyvu ansambliu narodnoi muzyky «Pervotsvit» Kyivskoho palatsu ditei ta yunatstva. [Education program of the folk art collective of the folk music ensemble «Pervotsvit» of the Kyiv Children and Youth Palace]. Retrieved from:

<https://score.palace.kiev.ua/ansambl-narodnoyi-muzyky-pervocsvit/>

Navchalna prohrama narodnoho khudozhnoho kolektyvu vokalno-khorovoi studii «Dyvo kalynove» Tsentra pozashkilnoi roboty Sviatoshynskoho raionu m. Kyieva. [Education program of the folk art collective of the vocal and choral studio «Divo Kalynove» of the Center for extracurricular activities of the Sviatoshyn district of Kyiv]. Retrieved from:

<http://cprs.kiev.ua/upload/iblock/b82/b82150a08b2a0843ca11e3c83c5dc670.pdf>

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia pereliku typiv pozashkilnykh navchalnykh zakladiv i Polozhennia pro pozashkilnyi navchalnyi zaklad». [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the list of types of extracurricular educational institutions and Regulations on extracurricular educational institutions»]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-%D0%BF#Text>

Prohrama vokalno-instrumentalnoho ansambliu «Dyvosyl» (2017). [Program of vocal-instrumental ensemble «Divosvil»] Retrieved from:

<https://www.bdut.org.ua/metodychna-robota/navchalni-prohramy/>

Datsun O.

ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF MUSICAL SKILLS IN CHILDREN IN THE CONDITIONS OF OUT-OF-SCHOOL EDUCATION

Abstract

*The article considers some aspects of the development of musical abilities of children in the conditions of extra-curricular education. Peculiarities of the organization of group work in out-of-school education institutions, the specifics of communication between pupils and teachers and between children, and the peculiarities of motivation to study are important factors that influence the process of developing musical abilities of children. **The purpose of the study:** to analyze the regulatory framework that regulates the organization of the educational process in music clubs of extracurricular education institutions, to determine the main aspects of the development of musical abilities in children in the conditions of extracurricular education. The following **research methods** were used to solve the tasks: analysis of scientific literature; analysis of the regulatory framework; modeling. **Results:** based on research of the regulatory and legal framework regarding the organization of the educational process in out-of-school education institutions, the educational programs of music clubs, the analysis of the peculiarities of communication between teachers and students, and the motivation of children to learn music, was determined some aspects of the development of musical abilities in children in the conditions*

extracurricular education. It was determined that the basic part of the educational programs of music clubs includes general educational components: solfeggio, vocal and choral work, playing a musical instrument, concert activity, which are responsible for the development of musical abilities in children regardless of the chosen direction of musical activity.

Conclusions: *the development of musical abilities in children depends on the peculiarities of the organization of the educational process, which has its own specificity in the conditions of out-of-school education. The process of communication between teachers and students is more formal and performs not only an educational, but also a significant educational function. The specifics of children's motivation to learn music in groups is based on their interest in performing musical activities, positive relationships with peers and teachers, and is positively reinforced by the flexibility of the educational process in the conditions of extracurricular education.*

Keywords: *musical group; motivation to learn music; musical abilities; educational institutions of extracurricular education; development of musical abilities.*

DOI
УДК 159.9

Ю. Олефіренко, Н. Проскурка

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Резюме

У статті представлено результати дослідження зв'язку ціннісних орієнтацій військовослужбовців з їх копінг-стратегіями. **Мета** дослідження полягає в теоретичному аналізі та експериментальному дослідженні особливостей поведінки військових в умовах війни та впливу ціннісних орієнтацій на вибір їх копінг-стратегій.

В процесі дослідження були використанні наступні **методи**: теоретичні (аналіз літератури, класифікація, систематизація, узагальнення отриманих результатів), емпіричних (опитування, тестування) та методів статистично-математичної обробки даних (SPSS 19.0). Під час проведення емпіричного дослідження були використанні психодіагностичні **методики**: «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, «Способи копінг-поведінки» Р. Лазаруса.

Результати. В ході експериментального дослідження було виявлено що для військовослужбовців значимими термінальними цінностями є «щасливе сімейне життя», «кохання», «здоров'я», «активне життя» та «добрі, вірні друзі». Ці цінності допомагають військовослужбовцям виконувати поставлені завдання. В той же час, інструментальні провідні цінності «акуратність», «чесність», «вихованість», «тверда воля» та «самоконтроль» допомагають військовослужбовцям адаптуватися до умов бойових дій. За результатами дослідження копінг-поведінки було виявлено, що адаптивним копінгом для більшості військовослужбовців є прийняття відповідальності (59,2%). Найбільш дезадаптивним – самоконтроль (37,0%).

За результатами кореляційного аналізу виявлено зв'язки між копінг-стратегіями «самоконтроль», «прийняття відповідальності», «уникнення» та інструментальними цінностями «високі запити», «непримиримість до недоліків» та «терпимість». А також, між копінг-стратегіями «конфронтація», «дистанціонування», «планове розв'язання проблеми», «позитивна переоцінка» та термінальними цінностями: «активне діяльне життя», «продуктивне життя», «свобода», «суспільне покликання».

Висновки. За результатами дослідження було визначено, що ціннісні орієнтації військовослужбовців мають зв'язок з вибором адаптивно-конструктивних копінг-стратегій та впливають на психологічний стан військових і їх загальну бойову готовність.

Ключові слова: військовослужбовці; копінг-стратегії; умови війни; ціннісні орієнтації.

ПСИХОЛОГІЯ

Вступ. Станом на сьогодні, підтримання психологічного здоров'я військовослужбовців є одним із найважливіших питань, яке стоїть перед психологами та нашою державою в цілому. В умовах війни, поза межами людських можливостей, вони продовжують виконувати свої обов'язки та захищати власну країну. Від їх психологічної готовності йти в бій, витримувати великі фізичні навантаження та здатності справлятися з травматичними ситуаціями залежить можливість виконання ними службових обов'язків, а отже і доля всієї країни.

Навіть у мирний час специфіка військової служби включає себе велику відповідальність та соціальну значимість, значне психологічне навантаження, обмеження у поведінці та велику ймовірність емоційного вигорання. Наразі, коли в Україні йде війна, діяльність кожного військового проходить в надскладних та екстремальних умовах, що значно впливає на їх психологічний стан. Военно-травматичний стрес та бойові травми не просто виснажують фізичні та психологічні ресурси людини, а й повністю змінюють її систему цінностей, ведуть до радикальних особистісних змін, «примушують» військового шукати нові стратегії оволодіння стресом.

Дослідженням учасників бойових дій, їх індивідуально-психологічних характеристик, стресостійкості, психологічної готовності до військової служби, адаптації до умов бойових дій займалися різні вітчизняні науковці, а саме: Кокун О.М., Лозінська Н.С., Мороз В.М., Пішко І.О. (Кокун, Лозінська, Мороз, Пішко & Лозінська, 2021), Ковальчук О.П. (Ковальчук, 2015), Мушкевич В., Пасічник, Л. (Мушкевич & Пасічник, 2022), Ярмольчик М.О. (Ярмольчик, 2021) та інші.

Тому перед нами постало питання, що допомагає військовому підтримувати психологічне здоров'я, долаючи стресові ситуації, в умовах довготривалої травматизації. Нашою гіпотезою стало те, що вибір копінг-стратегій пов'язаний з ціннісними орієнтаціями військового, оскільки будучи «внутрішнім компасом» вони не тільки мають мотивуючий вплив, а й допомагають військовим під час оволодіння стресом.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження зв'язку ціннісних орієнтацій з копінг-стратегіями військовослужбовців в умовах війни.

Об'єктом нашого дослідження є копінг-стратегії військовослужбовців в умовах війни.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися наступні психодіагностичні методики: тест «Ціннісні орієнтації» М. Рокича та опитувальник «Способи копінг-поведінки» Р. Лазаруса.

Результати. Військова діяльність в умовах війни є однією із найскладніших психологічно та фізично для людини. При постійному зіткненні зі стресом та ризиком для життя, психіка військових створює спеціальні механізми адаптації. На місце «старої картини світу» з'являється нова реальність, без якої військовий не міг би нормально функціонувати в екстремальних умовах. Нові стратегії оволодіння стресом допомагають адаптуватися до відповідних змін. Цінності, які відігравали провідну роль у цивільному житті втрачають актуальність, а на перший план виходять нові, значимі та важливі у відповідних умовах.

Дослідження ціннісних орієнтацій дає нам розуміння глибинних основ психологічної структури військовослужбовців. Також ціннісні орієнтації значно впливають на стратегії поведінки та дають інструментальні орієнтації на конкретну діяльність чи предмети, тому дослідивши їх ми можемо визначити їх зв'язок зі стратегіями поведінки військовослужбовців у стресових ситуаціях, копінг-стратегіями.

Успішність оволодіння стресовими ситуаціями впливає на психологічний стан військового та виконання ним службових завдань, а цілісна та злагоджена система ціннісних орієнтацій надає військовому опору та внутрішню стійкість, що дозволяє долати стрес та знаходити все нові сили та ресурси для виживання та особистісного зростання.

Так, Л. Фолькман зазначає, що копінг-поведінка – це змінні когнітивні і поведінкові спроби справитися із специфічними зовнішніми і/або внутрішніми вимогами, які оцінюються як надмірні або такі, що перевищують ресурси людини» (Похлестова, 2019).

Оцінка критичної події залежить від рівня стресостійкості людини, досвіду вирішення подібних ситуацій і об'єму наявних у неї ресурсів, які дозволяють справитися з цією подією (Похлестова, 2019).

Отже, нові вимоги ситуації створюють напруження та стрес у військового. Ефективна адаптація до таких вимог можлива за допомогою використання копінг-стратегії, яка буде найбільш оптимальною в умовах конкретної ситуації та за наявності відповідних індивідуальних ресурсів. Тому копінг має важливу адаптаційну функцію. Він сприяє пристосуванню людини до різних змін

навколишнього середовища шляхом опанування стресом та зниженням його негативних впливів на особистість.

Василенко С.В. зазначає, що якість професійної діяльності військовослужбовця залежить від рівня його активності, спрямованої на протидію негативному впливу стрес-факторів бойової обстановки; характеру застосовуваних ним способів подолання дестабілізуючого впливу бойових стресорів на психіку, поведінку і життєдіяльність в цілому; наявності у військовослужбовця досвіду копінг-поведінки в бойовій обстановці і його змісту (Мушкевич & Пасічник, 2022:109).

Шайгородський Ю. Ж. зазначає, що система ціннісних орієнтацій являє собою сукупність найважливіших якостей внутрішньої структури особистості, що є для неї особливо значущими. Крім того, ціннісні орієнтації утворюють певну вісь свідомості і поведінки особистості та безпосередньо впливають на її розвиток. Система ціннісних орієнтацій виступає регулятором особистісного становлення, слугує критерієм норм і правил поведінки особистості (Шайгородський, 2009: 65).

Отже, цінність – це щось особливе для людини, те що важливе та має певний сенс. Цінність отримує свою вагу за допомогою оцінювання людиною її значущості. Так, особистість сприймає об'єктивну реальність (певні предмети, явища, відносини) та оцінює її, відносячи до певної категорії (хороше-погане, корисне-шкідливе, важливе та значиме, ін.). Ціннісні орієнтації складають певну ієрархію, яка є індивідуальною для кожної людини та може зазнавати змін.

Ціннісні орієнтації є внутрішньою «опорою» та «компасом» людини в оцінці навколишньої реальності. Особливе значення вони посідають у підтриманні психологічної рівноваги військовослужбовців у бойових умовах. Часто «перебудова» ціннісної системи захищає військового від внутрішніх конфліктів під час прийняття надскладних виборів та загалом слугує мотивацією йти далі та продовжувати бій.

В нашому дослідженні брали участь 27 військовослужбовців Збройних Сил України, віком від 21 до 56 років. Для реалізації поставлених завдань було використано такі методики: тест «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча та опитувальник «Способи копінг-поведінки» Р. Лазаруса.

Результати дослідження ціннісних орієнтацій військовослужбовців представлені в таблиці 1 (термінальні цінності) та таблиці 2 (інструментальні цінності). Розглянемо спочатку термінальні цінності. Термінальні цінності – це основа ціннісних орієнтацій людини.

Таблиця 1

Результати дослідження термінальних цінностей військовослужбовців за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча

Термінальні цінності	Бали у середньому	Ранг
Щасливе сімейне життя	5,78	1
Кохання	5,89	2
Здоров'я	7,0	3
Активне життя	7,59	4
Добрі, вірні друзі	7,67	5
Матеріальна забезпеченість життя	8,59	6
Життєва мудрість	9,0	7
Цікава робота	9,33	8
Впевненість у собі	9,37	9
Продуктивне життя	9,59	10
Свобода	10,11	11
Пізнання	10,22	12
Розвиток	10,78	13
Щастя інших	11,4	14
Розваги	11,52	15
Суспільне покликання	12,07	16
Творчість	12,15	17
Краса природи і мистецтво	12,18	18

ПСИХОЛОГІЯ

Як видно із табл.1, більшість військовослужбовців найважливішою для себе цінністю обрали «щасливе сімейне життя». Сім'я та підтримка близьких станом на сьогодні є надважливою для військових, які довгий час знаходяться далеко від рідних, в складних умовах з ризиком для життя. Сім'я це не просто опора для військового, це про його «майбутнє» та його «сене» заради якого він проводить боротьбу та несе віддану службу. Другий ранг зайняла цінність «кохання» (духовна і фізична близькість з коханою людиною). Емоційна близькість та прив'язаність до іншої людини, її підтримка – надає сили та ресурсу військовослужбовцю, тому її місце значиме серед інших цінностей. Наступними цінностями, за рангом, йдуть такі – «здоров'я» (фізичне і психічне), «активне діяльне життя» (повнота та емоційна насиченість життя), «добрі, вірні друзі», «матеріально забезпечене життя» (відсутність матеріальних проблем). Цінність «здоров'я» має 3-й ранг, оскільки під час умов війни ризик втрати здоров'я та життя загалом є високим. Тому військові, об'єктивно розуміючи ситуацію, починають надавати великої значимості та важливості цьому аспекту власного життя, оскільки добре здоров'я збільшує шанси на успішне виконання бойового завдання та виживання в умовах війни. Те, що цінність «активне, діяльне життя» зайняла 4-й ранг свідчить про те, що у більшості військовослужбовців є бажання активних дій, які змогли б урізноманітнити та наповнити їх життя новими позитивними емоціями та враженнями. Це пояснюється тим, що протягом довгого часу вони знаходяться в умовах обмежень щодо ряду можливостей, які раніше були доступні їм до війни або в цивільному житті. Але, на сьогоднішній день, це скоріше за все, активна позиція щодо нових форм та методів боротьби із ворогом. 5-й ранг у нашому дослідженні посідає цінність «добрі та вірні друзі». І на сьогоднішній день, це важлива цінність для кожного військового, оскільки довіра до побратимів, їх підтримка на полі бою, є важливою цінністю для виживання та виконання бойових завдань. Наступними за рангами є цінності «матеріальне забезпечення життя», «життєва мудрість» - ці цінності теж є актуальними для військовослужбовців, оскільки вони, хоча і опосередковано, але все одно, допомагають у боротьбі із ворогом. В той же час, зрозуміло, що під час військових дій цінності «розваги», «творчість», «краса природи і мистецтво» виходять на останні позиції за значимістю на даному етапі життєдіяльності.

Таблиця 2

Результати дослідження інструментальних цінностей військовослужбовців за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

Інструментальні цінності	Середній бал	Ранг
Акуратність	7,15	1
Чесність	7,63	2
Вихованість	7,85	3
Тверда воля	8,30	4
Самоконтроль	8,74	5
Чуйність	8,78	6
Терпимість	9,0	7
Відповідальність	9,08	8
Життєрадісність	9,26	9
Освіченість	9,30	10
Незалежність	9,85	11
Ефективність у справах	9,89	12
Сміливість у відстоюванні думки	10,44	13
Старанність	10,48	14
Широта поглядів	10,52	15
Раціоналізм	10,78	16
Непримиренність до недоліків	11,26	17
Високі запити	12,26	18

За результатами дослідження інструментальних цінностей (табл.2) було виявлено, що важливими для військовослужбовців є наступні цінності: «аккуратність» (1-й ранг), «чесність» (2-й ранг), «вихованість» (3-й ранг), «тверда воля» (4-й ранг), «самоконтроль» (5-й ранг), «чуйність» (6-й ранг).

«Акуратність» – є вкрай важливою під час бойових дій для військовослужбовця, адже будь-який необачний рух може призвести до фатальних наслідків. 2-й ранг наданий цінності «чесність», що може бути пояснено тим, що довірливі відносини між військовими та командиром, неможливі без чесності та повної відкритості. Інформація на війні – це теж зброя, тому відкритість один з одним надає відчуття безпеки, що є важливим під час проведення бойових операцій та загалом кожного дня несення служби. 3-й ранг отримала така цінність як «вихованість». Можемо припустити, що вихованість – це не тільки про відповідність поведінці загальноприйнятим нормам, для військових це ще й про передбачуваність ситуації, коли ти розумієш, що саме очікувати від інших у певних ситуаціях. Така передбачуваність поведінки надає відчуття стабільності, що сприяє становленню військового підрозділу. Цінності «тверда воля», «самоконтроль» зайняли 4-те та 5-те місця у нашому дослідженні. Це говорить про те, що в умовах війни, дуже важливо мати тверду волю та контролювати себе, адже кожний «невірний крок» може коштувати здоров'я або навіть життя свого або побратимів.

На останніх позиціях виявилися такі цінності: «раціоналізм», «непримиримість до недоліків» та «високі запити». Це можемо пояснити тим, що високі запити та непримиримість до недоліків є цінностями, які в умовах військової служби не допомагають людині. Оскільки військовий не може успішно виконувати завдання самостійно, важливе місце посідає його взаємодія у підрозділі, команді. В такій команді всі дуже різні, кожен зі своїми «особливостями», але іншого виходу як приймати один одного та йти пліч о пліч у військових немає. Тому цінність «непримиримість до недоліків» відходить на останній план, а «високі запити» несумісні з тією реальністю яка є або може бути завтра. «Раціоналізм» зайняв один з останніх рангів тому, що людина яка занадто раціоналізує все та сидить постійно «в голові» часто не звертає уваги на власні відчуття та тіло. Уміння чути власні відчуття для військового є життєво необхідним в бойовій обстановці.

Отже, можливо зробити висновок, що кожний військовослужбовець розуміє, що для щасливого сімейного життя їм потрібно мати тверду волю, акуратно та чесно виконати поставлені перед ними завдання та звільнити нашу країну від загарбників.

На наступному етапі нашого дослідження ми визначили рівні вираженості копінг-стратегій військовослужбовців за методикою «Способи копінг-поведінки» Р. Лазаруса.

Таблиця 3

**Рівні вираженості копінг-стратегій військовослужбовців за методикою
«Способи копінг-поведінки» Р. Лазаруса**

Назва шкали	Високий рівень (дезадаптація), у %	Середній рівень (граничний стан), у %	Низький рівень (адаптивний копінг), у%
Конфронтація	7,4%	70,4%	22,2%
Дистанціювання	11,1%	63,0 %	25,9%
Самоконтроль	37,0%	51,9%	11,1%
Пошук соціальної підтримки	18,5%	74,1%	7,4%
Прийняття відповідальності	0,0%	40,8%	59,2%
Втеча-уникнення	22,2%	66,7%	11,1%
Планування вирішення проблеми	22,2%	74,1%	3,7%
Позитивна переоцінка	22,2%	59,3%	18,5%

ПСИХОЛОГІЯ

Як видно з табл.3, більше половини (59,2%) військовослужбовців використовують стратегію «прийняття відповідальності», як адаптивну стратегію. Що свідчить про те, що дані військовослужбовці беруть на себе відповідальність за свій стан, адекватно оцінюють свою роль у виникненні та вирішенні проблем, знаходять зв'язок між власними діями та їх наслідками. В той же час, високого, дезадаптованого рівня прояву цього копіngu не виявлено. Також, адаптивними стратегіями подолання стресу під час війни для 25,9 % військових є стратегія дистанціювання – це переосмислення ситуації та зниження її значимості, 22,2% військовослужбовців використовують конфронтацію, а для 18,5 % військових адаптивною стратегією є позитивна переоцінка. Отже, вони намагаються впоратися із стресовою ситуацією за рахунок цілеспрямованої розумової активності та активної поведінки. Як зазначає Ярмольчик М.О., «такі військовослужбовці мають перевагу, оскільки вони вміють відстоювати власні інтереси і справляються з тривогою самостійно, не придушуючи її, а відпрацьовуючи» (Ярмольчик, 2021:114).

Відповідно до таблиці 3, ми бачимо що більшість військовослужбовців мають середній (граничний) рівень прояву копіng-поведінки. Тож 74,1 % респондентів використовують стратегію «пошук соціальної підтримки» на середньому рівні. Середній рівень прояву копіngu говорить про адаптаційний потенціал особистості у граничному стані. Для них звернення за допомогою та підтримкою до оточуючих може призвести до залежності від інших людей, їх дій та думок. Високий рівень дезадаптації, за даною стратегією, виявлено у 18,5 % респондентів, для них характерними є завищені очікування допомоги від оточення, тому невідповідність реальних зусиль їх очікуванням, може призвести до ряду розчарувань та, як наслідок, емоційного виснаження, прояву депресивних станів.

74,1 % респондентів використовують стратегію «планування вирішення проблеми» в граничному стані. Під час стресової ситуації надважливим для них є створення плану дій на основі аналізу наявних даних та досвіду у подібних ситуаціях. Проте реалії війни вимагають від військового бути «гнучким» в мисленні та інколи ухвалювати «швидкі рішення» без достатнього обсягу інформації та довірячись власним відчуттям. В той же час, ми бачимо, що у 22,2% військових даний копіng має дезадаптований (високий) рівень прояву, така ригідність щодо обов'язкового плану може стати перешкодою виконання ними власних обов'язків.

Виявлено значний показник використання військовими стратегії «конфронтації» в граничному стані (70,4%). При зіткненні зі стресовою ситуацією їм притаманні імпульсивні, активні дії, без передбачення майбутніх наслідків. Така поведінка часто може приймати агресивну форму з потужним викидом емоцій, без знаходження конструктивного рішення ситуації. Конфлікти у військовому колективі можуть призводити до зниження його згуртованості та впливу на загальний бойовий дух.

Також в граничному стані військовими використовується стратегія «втеча-уникнення» (66,7%). Ухилення від проблеми або її ігнорування дає короткостроковий ефект – зниження емоційної напруги (шляхом заїдання, вживання алкоголю чи наркотиків, втечі у світ фантазій), проте проблема так і не вирішується. Цей копіng в адаптивному варіанті є важливим для військових (адже часом це єдиний можливий варіант подолання стресу), проте в граничному стані, він може призводити до накопичення внутрішнього напруження та негативних переживань. У зв'язку зі складністю службових завдань та бойовим стресом психофізіологічна система військових є перенавантаженою, тому стратегія «втеча-уникнення» на перший погляд є найменш ресурсно-затратною та «найлегшою» у використанні. Проте напруження від обставин стресової ситуації все-рівно залишається (хоча на час воно і є витісненим), що призводить до ще більшого виснаження психічних ресурсів військовослужбовця.

В той же час, як видно з табл.3, високий рівень використання копіngu «самоконтроль» характерно для 37,0 % військовослужбовців. Це свідчить про складнощі вираження ними власних емоцій та почуттів, постійну потребу в повному контролі своєї поведінки, що є проявом високого рівня дезадаптації. Зниження сензитивності емоційної сфери є вкрай важливим для військового під час виконання бойових обов'язків, проте повне подавлення цієї сфери може призвести до психологічного перенавантаження та подальших розладів, наприклад ПТСР. Також можливі складнощі у спілкуванні з рідними, військовими побратимами та психологом, адже людина здається «закритою та без емоційною», що може викликати почуття недовіри до неї.

Для встановлення кореляційних зв'язків між копіng-стратегіями військових та ціннісними орієнтаціями було обрано критерій Пірсона, адже всі змінні відповідають нормальному розподілу.

В таблиці кореляційних зв'язків між копіng-стратегіями військовослужбовців та інструментальними цінностями (табл. 4) є 2 обернених кореляційних взаємозв'язків. Така

обернена кореляція в цьому випадку вказує на прямий взаємозв'язок між показниками, оскільки бали по методиці М. Рокича є ранговими, і найменший бал вказує на найбільше значення. Отже, пряму кореляцію ми трактуємо як обернену, а обернену як пряму.

Таблиця 4

Значимі кореляційні зв'язки між копінг-стратегіями військовослужбовців та інструментальними ціннісними орієнтаціями

	Високі запити	Непримиримість до недоліків	Терпимість
Самоконтроль	0.391* 0,048		
Прийняття відповідальності		-0,468* 0,016	0,524** 0,006
Уникнення		-0,449* 0,021	0,436* 0,026

* Кореляція є значущою на рівні 0.05

** Кореляція є значущою на рівні 0.01

Якщо проаналізувати кореляційний зв'язок між копінг-стратегіями та інструментальними цінностями військовослужбовців (табл. 4), то цінність «високі запити» мають обернену кореляцію (на рівні $p \leq 0,05$) зі стратегією «самоконтроль». Тобто, високі вимоги до життя та високі домагання зменшують ймовірність подавлення власних емоцій, контролю власної поведінки та самовладання. Це може бути пов'язано з тим, що часто високі вимоги та домагання є головними цінностями людей-перфекціоністів, які в свою чергу складно переносять власні помилки та загалом не контролюваність ситуації. І коли ситуація є проблемною і непередбачуваною для них, їм складно контролювати себе та власні емоції, оскільки рівень напруження занадто великий.

Стратегія «прийняття відповідальності» прямо пов'язана із цінністю «непримиримість до недоліків». Тобто чим більше людина виявляє свою роль в стресовій ситуації, чим більше вона здійснює самокритику та самозвинувачення, тим більше вона є непримиримою до недоліків інших та себе. Відбувається така собі проекція власного незадоволення собою на зовнішній світ, тобто якщо «Я винний у цій ситуації і маю недоліки», то «Я не буду миритися із твоїми недоліками також».

Стратегія «прийняття відповідальності» обернено корелює із цінністю «терпимість». Тобто чим більше людина прощає іншим їх помилки та омани, чим більше вона терпима до поглядів інших, тим менше вона визнає власну відповідальність у стресовій ситуації. І чим більше вона визнає власну роль та відповідальність у ситуації, тим менш вона терпима до недоліків інших. Скоріше всього, це пов'язано з очікуванням того, що інші теж будуть такі ж відповідальні як і я, а стикаючись з об'єктивною реальністю вчинків інших, людина починає бути нетерпимою до їх думок та поглядів, а особливо до їх помилок.

Копінг-стратегія «уникнення» тісно пов'язана із цінністю «нетерпимість до недоліків» (-,449*) та обернено пов'язана із цінністю «терпимість» (0,436*). Висока важливість, яка надана такій цінності як «нетерпимість до недоліків своїх та інших» військовослужбовцем означає підвищену ймовірність використання стратегії «втечі» від складної ситуації чи проблеми (у мрії, або шляхом вживання алкоголю, наркотиків, їжі). Оскільки змінити іншого без його бажання неможливо, а змінити себе чи своє ставлення до власних недоліків складно – найлегшим вирішенням стресових ситуацій, які прямо чи опосередковано, в будь-якому випадку з цим пов'язані, є уникнення такої ситуації та тимчасове зняття емоційної напруги. Проте зниження використання стратегії уникнення прямо корелює з підвищенням терпимості до думки та поглядів інших. Тому, можемо зробити висновок, чим лояльніше військовослужбовець відноситься до недоліків інших, чим більше він приймає їх думки та погляди, прощає їм їх помилки тим менш ймовірна його втеча (уникнення) вимог проблемної ситуації.

Значимі кореляційні зв'язки між копінг-стратегіями військовослужбовців та ціннісними орієнтаціями (термінальні цінності)

* Кореляція є значущою на рівні 0.05

	Активне діяльне життя	Продуктивне життя	Свобода	Суспільне покликання
Конфронтація	-0,438* 0,022			
Дистанціонування		0,387* 0,046		
Планове розв'язання проблеми			-0,494** 0,009	
Позитивна переоцінка				-0,433* 0,024

* Кореляція є значущою на рівні 0.05

** Кореляція є значущою на рівні 0.01

Відповідно до табл.5 бачимо кореляцію на рівні тенденцій ($p \leq 0,05$) між цінністю «активне діяльне життя» та стратегією «конфронтація». Це можливо пояснити тим, що для військовослужбовця, який схильний до активного життя та його максимального насичення різною діяльністю важливе місце посідають його емоції та почуття, які він отримує під час різних дій. Тому емоційність та імпульсивність переважає в стратегіях копінгу також, що часто заважає вирішенню проблеми через швидке та некоординоване перемикавання уваги з одного об'єкта на інший.

Також взаємозв'язок встановлено між цінністю «суспільне покликання» (повага оточення) та копінгом «позитивна переоцінка» (-0,433*). Тобто, чим більшу повагу оточення через суспільне покликання військовослужбовець отримує, тим більше він буде шукати позитивні сторони у складній ситуації та переосмислювати її для себе з точки зору можливого зростання та «загартування» характеру. «Повага оточення» та «суспільне покликання» дають особливі трансцендентні сенси людині, що підштовхують її до переосмислення ситуації та розширюють її бачення світу загалом.

Цінність «продуктивне життя» обернено корелює зі стратегією «дистанціонування». Максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей не є сумісним з відстороненням від проблем та зниженням їх значимості. Можемо припустити, що військовослужбовець який живе продуктивно та «на повну» вирішує проблемні ситуації, а не відсторонюється від них.

Цінність «свобода» корелює (на рівні $p \leq 0,01$) зі стратегією «планове розв'язання проблеми». Тільки коли у людини є свобода дій, вона може вільно та впевнено може приймати рішення та планувати власні дії, в том числі і дії направлені на розв'язання проблеми. Ця цінність, на нашу думку, є провідною у системі цінностей військовослужбовців, оскільки саме за свободу, незалежність нашого народу вони вступили до Збройних Сил України та стали на захист нашої держави.

Дискусія. В результаті проведеного експериментального було визначено, що найбільш адаптивними копінг-стратегіями для військових будуть ті, які направлені на активне вирішення проблемної ситуації (активні дії з усунення стрес-факторів) та пошук активної соціальної підтримки (спілкування з психологом, пошук поради у оточення, підтримка сім'ї). Неадаптивними є копінг-стратегії уникнення у формі заперечення, поведінкового та ментального відчуження, уникнення реальності за допомогою наркотичних чи алкогольних засобів та ін. Також неадаптивними під час військових дій будуть емоційні копінг-стратегії – фокусування на власних емоціях та їх переживаннях може позбавити військового можливості «здорової» когнітивної оцінки ситуації та загострених тілесних відчуттів (що є необхідним для виживання у відповідних умовах). В той же час, наше дослідження акцентує увагу на зазначеній проблемі яка потребує активного вирішення та розробки програми розвитку адаптивно-конструктивних копінг-стратегій у військовослужбовців.

Висновки. Діяльність військовослужбовців в бойових умовах пов'язана з постійною загрозою для життя, великою відповідальністю та надскладними психофізіологічними навантаженнями. По суті, вони живуть «у стресі» на грані людських можливостей і для адаптації до таких умов їх психіка починає напрацьовувати нові стратегії поведінки (можливо нетипові для них у мирний час), а їх структура ціннісних орієнтацій зазнає значних змін. Оскільки психологічний стан військових значно впливає на їх загальну бойову готовність, важливим є їх звернення під час стресу саме до адаптивно-конструктивних копінг-стратегій. В умовах повної невизначеності та екстремальної ситуації навіть етап оцінювання для подальшого вибору копіngu є ускладненим. Інтенсивні емоційні реакції на вимоги такої ситуації мають бути під контролем військового для когнітивної оцінки та вибору відповідної стратегії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Ковальчук, О. П. (2015). Динамічні особливості психологічної адаптації військовослужбовців – учасників антитерористичної операції до наслідків поранень. *Вісник Національного університету оборони України*, 2, 106-109. Доступно за URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2015_2_20.
- Кокун, О.М., Лозінська, Н.С., Мороз, В.М., Пішко, І.О. & Лозінська, Н.С. (2021). *Формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження*. ТБЦ.
- Мусаелян, О.М. (2016). Смысловиттєві орієнтації та особливості їх впливу на схильність до аутоагресивної поведінки студентської молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*, 3(2), 68–75. Доступно за URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_3\(2\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_3(2)_14).
- Мушкевич, В. & Пасічник, Л. (2022). Психологічні особливості копінг-поведінки військовослужбовців та цивільного населення в умовах бойових дій. *Психологічні перспективи*, 40, 104–120. Доступно за URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-40-mus>.
- Похлестова, О. Ю. (2019). Копінг як функція стресостійкості особистості. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*, 9, 291–299.
- Шайгородський, Ю. (2009). Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості. *Соціальна психологія*, 4, 65–73.
- Ярмольчик, М.О. (2021). Особливості копінг-стратегій у військовослужбовців збройних сил України під час заходів декомпресії. *Габітус*, 22, 111–115.

REFERENCES

- Kovalchuk, O. P. (2015). Dynamichni osoblyvosti psykhologichnoi adaptatsii viiskovosluzhbvtiv – uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii do naslidkiv poranen [Dynamic features of psychological adaptation of military personnel - participants of the anti-terrorist operation to the consequences of injuries]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 2, 106-109. Dostupno za URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2015_2_20.
- Kokun, O.M., Lozinska, N.S., Moroz, V.M., Pishko, I.O. & Lozinska, N.S. (2021). *Formuvannia psykhologichnoi hotovnosti viiskovosluzhbvtiv viiskovoi sluzhby za kontraktom do vykonannia zavdan za pryznachenniam pid chas boiovoho zlahodzhennia* [Formation of psychological readiness of contract servicemen to perform assigned tasks during combat coordination]. ТБЦs.
- Musaelian, O.M. (2016). Smyslozhyttevi oriientatsii ta osoblyvosti yikh vplyvu na skhylnist do autoahresyvnoi povedinky studentskoi molodi [Meaningful life orientations and peculiarities of their influence on the tendency to auto-aggressive behavior of students]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Psykhologichni nauky*, 3(2), 68–75. Dostupno za URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_3\(2\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_3(2)_14).
- Mushkevych, V. & Pasichnyk, L. (2022). Psykhologichni osoblyvosti kopinh-povedinky viiskovosluzhbvtiv ta tsyvilnoho naseleння v umovakh boiovykh dii [Psychological features of the coping behavior of military personnel and civilians in combat conditions]. *Psykhologichni perspektyvy*, 40, 104–120. Dostupno za URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-40-mus>.
- Pokhliestova, O. Yu. (2019). Kopinh yak funktsiia stresostiikosti osobystosti [Coping as a function of personality stress resistance]. *Aktualni problemy psykhologii v zakladakh osvity*, 9, 291–299.
- Shaihorodskiy, Yu. (2009). Tsinnisni oriientatsii v psykhologichnii strukturi osobystosti [Value orientations in the psychological structure of personality]. *Sotsialna psykhologhiia*, 4, 65–73.

Yarmolchyk, M.O. (2021). Osoblyvosti kopynh-stratehii u viiskovosluzhbovtziv zbroinykh syl Ukrainy pid chas zakhodiv dekompresii [Peculiarities of Coping Strategies in the Military of the Armed Forces of Ukraine during Decompression Measures]. *Habitus*, 22, 111–115.

Y. Olefirenko, N. Proskurka

VALUE ORIENTATIONS AND BEHAVIORAL STRATEGIES OF MILITARY PERSONNEL IN WAR CONDITIONS

Abstract

*The article presents the results of a study of the relationship between military personnel's value orientations and their coping strategies. The **purpose** of the study is to theoretically analyze and experimentally investigate the peculiarities of military behavior in war and the influence of value orientations on the choice of their coping strategies.*

*The following **methods** were used in the study: theoretical (literature analysis, classification, systematization, generalization of the results), empirical (survey, testing) and methods of statistical and mathematical data processing (SPSS 19.0). Psychodiagnostic techniques were used in the empirical study: "Value Orientations" by M. Rokic, "Ways of Coping Behavior" by R. Lazarus.*

***Results.** In the course of the experimental study, it was found that for servicemen, the significant terminal values are "happy family life", "love", "health", "active life" and "good, loyal friends". These values help servicemen to fulfill their tasks. At the same time, the instrumental leading values of "accuracy", "honesty", "good manners", "strong will" and "self-control" help servicemen adapt to the conditions of combat operations. The results of the study of coping behaviors revealed that the most adaptive coping for most servicemen is acceptance of responsibility (59.2%). The most maladaptive is self-control (37.0%).*

The results of the correlation analysis revealed connections between the coping strategies "self-control", "acceptance of responsibility", "avoidance" and instrumental values "high demands", "intransigence to shortcomings" and "tolerance". And also, between the coping strategies "confrontation", "distancing", "planned problem solving", "positive reassessment" and terminal values: "active life", "productive life", "freedom", "social vocation".

***Conclusions.** The results of the study have shown that the value orientations of military personnel are related to the choice of adaptive and constructive coping strategies and affect the psychological state of the military and their overall combat readiness.*

***Keywords:** value orientations; coping strategies; military personnel; war conditions.*

DOI

УДК 159.922

Т. Павленко

РОЗУМІННЯ КОНСТРУКТУ «ВОЛОДІННЯ» В СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ ВІДПОВІДНО МЕТОДУ ПСИХОТЕРАПІЇ «Я-РЕКОНСТРУКЦІЯ»

Резюме

*У статті проаналізовано поняття структури особистості в методі психотерапія «Я-реконструкція», та обґрунтовано визначення поняття «володіння» як однієї з основних її складових. Розроблено авторське визначення цього конструкту. Теоретичні матеріали проілюстровано відповідними таблицями. **Мета** дослідження полягає у висвітленні поглядів на роль конструкту «володіння» в формуванні травм особистості, та їх впливові на життя. **Методи дослідження:** теоретичний аналіз, наукових праць у галузі психології, медицини; систематизація та логічне узагальнення отриманого матеріалу. Процедура дослідження передбачала залучення бібліографічного, поетапно-проблемного та порівняльного методів з метою розуміння конструкту «володіння» в структурі особистості відповідно методу психотерапії «Я-реконструкція» (Павленко, 2022). Визначено, що для розробки структури особистості, потрібно враховувати низку критеріїв відповідності, які дозволять в повній мірі відобразити внутрішні процеси. В нашому випадку основними конструктами є бажання,*

володіння та задоволення. В цій статті було запропоновано абсолютно новий погляд на роль володіння в житті особистості, його вплив на інші структурні елементи в психіці людини. **В результаті** було запропоновано авторське визначення конструкту «володіння», та проілюстровано формування травми цього конструкту відповідно методу психотерапії «Я-реконструкція».

У висновках було узагальнено роль конструкту «володіння» в відображенні структури особистості, та показано можливості роботи в ньому, в психотерапевтичному процесі. Наприклад, проблеми в харчовій поведінці, розвиток залежності до речей, препаратів чи людини, бажання викидати або роздавати свої речі, схильність до імпульсивних покупок є ознаками травмованості цього конструкту.

Ключові слова: володіння; психотерапія; структура особистості; я-реконструкція

Вступ. Не дивлячись на те, що термін «реконструкція» в психології був запропонований ще З. Фрейдом, цей напрямок так і не набув подальшого дослідження аж до тепер. Автор говорив, що психолог працює не з чимось зруйнованим, а чимось живим, цілісним. Саме такого підходу дотримувались і ми під час створення методу психотерапії Я-реконструкція (Павленко, 2022). Метод працює з наявним у особистості внутрішнім матеріалом з метою побудови нових, конструктивніших структур, переосмислення себе, світу та свого місця в ньому.

Завдання:

- проаналізувати рівень розробленості досліджуваної проблеми;
- проаналізувати основні підходи у вивченні поняття «володіння»;
- проаналізувати причини виникнення травми конструкту «володіння».

Методи дослідження: теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація наукових джерел з проблеми дослідження).

Результати. На основі проведеного теоретично-аналітичного аналізу проаналізовано основні підходи до визначення поняття «володіння» та створено власне визначення в методі психотерапії «Я-реконструкція». Додатково проілюстровано формування травми цього конструкту відповідно методу психотерапії «Я-реконструкція».

Дискусія. Відповідно методу психотерапії «Я-реконструкція» основними структурними елементами особистості, які ми ще називаємо конструктами, є бажання, володіння та задоволення. Саме вони можуть зазнати негативного впливу під час виховання, сприяти усвідомленню деструктивних уявлень особистістю про себе та стати причиною заборон для реалізації «права бути» та «права існувати». Тобто, щоб жити, людина повинна мати змогу реалізувати свої бажання, володіти продуктами своєї діяльності та отримувати задоволення від процесу розвитку та його результатів (Павленко, 2023). Якщо один з цих конструктів зазнав травматизації, це обов'язково матиме вплив і на інші. Зазвичай кожен зі структурних елементів зазнає негативного впливу, проте деструктивність цього впливу визначається кожною особистістю окремо, її досвідом, вродженими особливостями. Для роботи з визначенням рівня розвитку травмованості того чи іншого конструкту можна використовувати опитувальник «Діагностика довербальних травм згідно методу психотерапії «Я-реконструкція (ДДТ.ЯР)»», який розроблений з метою діагностики заборон на рівні бажання, володіння та задоволення (Павленко 2022).

Виходячи з назви конструктів, в методі визначається три основні заборони: бажати, володіти та отримувати задоволення.

Одним з основних факторів, які впливають на формування вище вказаних заборон, є стосунки з матір'ю, або людиною, яка її замінює (наприклад, вихователь в дитячому будинку). В таблиці 1 проілюстровано ставлення різних типів умовно деструктивних матерів до основних конструктів особистості.

Таблиця 1.

Вплив фігури матері на розвиток заборон основних конструктів відповідно методу психотерапії «Я-реконструкція»

	Бажання	Володіння	Задоволення
«Холодна» мати	Мати є недоступною, дитина розуміє що її бажання (контакт з матір'ю) в зоні	Дитина отримує не такий близький контакт якби їй хотілось. Формується уявлення «Я можу володіти	Так як заборонено бажати, володіти чимось бажаним, то задоволення і не

	<p>недосяжності. Формується уявлення «хочу = не зможу отримати, тому бажати не можна». Доросла людина бере тільки те що дають інші, власні бажання сприймаються як щось недоступне. Це стосується і тілесних бажань. Особистість відмовляється від них.</p>	<p>не тим чим я хочу, я тим, що мені дають». Доросла людина з забороною володіти буде намагатись все заслужити, матиме поведінку жертви. Вона буде готова пожертвувати собою, якби тільки заслужити увагу.</p>	<p>наступає. А те, що людина сприймає як задоволення є чимось руйнівним та деструктивним. Саме про таке задоволення з. Фрейд говорив як про «тонатос».</p>
<p>Гіперопікаюча мати</p>	<p>Бажання як таке ще не встигло сформуватись, так як мати вже мала фантазію що дитина щось хоче, і вже задовольнила це «бажання». Наприклад, годувала дитину через сил, щоб та не була голодна і їй раптом не стало погано. Тобто дитина задовольнила собою чуже бажання і вже в дорослому віці її поведінка буде направлена саме на це.</p>	<p>Так як дитина сприймає чужі бажання за свої, то і володіти вона відповідно буде тим, що їй побажав хтось. Це людина яка буде слідувати соціальним модним тенденціям або примусам про те, чим краще володіти. Також така людина зазвичай не може відмовляти. Буде брати все що, що інші скажуть їй брати, чи що інша позначать як потрібне.</p>	<p>Зазвичай задоволення у такої людини є тоді, коли вона досягла чогось, що побажали їй інші. Наприклад, потрібно мати машину такої марки, то вона її здобуде. Проте, щоб уникнути тиску оточення і мати «своє задоволення», особистість буде уникати контактів і задовольнятися «з під тишка», щоб інші не встигли висловити свою думку з цього приводу. В якості прикладу можна привести бажання їсти вночі доки ніхто не бачить.</p>

Вплив матері на розвиток дитини досліджував Дональд Віннікотт. Він та його послідовники описали, що відбувається з дитиною при взаємодії з різними типами матерів (Віннікотт, 2021). При взаємодії з «холодною» матір'ю дитина потрапляє в стан ізоляції без можливості задовольнити свої потреби. Стан, коли людина не може кудись піти, щось зробити, покликати на допомогу, а може лише лежати в безвиході, це про немовля, у якого не було іншого виходу, як відключити свої тілесні відчуття і почуття, відключити своє тіло. Щоб не було болю.

У психіки є завдання будь-яким способом зберегти людині життя. І для цього вона занурює її в так званий шизоїдний притулок. На цьому етапі розвитку це єдиний спосіб, який у дитини є. Відключення контакту з реальністю у дорослої людини відбувається тоді, коли немає контакту із собою. Коли сталося падіння у довербальну травму. Які відносини людини із самою собою, такі її відносини та з іншими людьми.

У дорослому віці цей механізм продовжує діяти, розділяючи стресові переживання на частини: думки окремо, відчуття, почуття, імпульси окремо. Всі ці аспекти подій зберігаються у різних, закритих для доступу, файлах та папках пам'яті дитини.

Гіперопікаюча мати характеризується сильною емоційною включеністю в процеси взаємодії з людьми, прагненням постійно бути у контакті. Найстрашніше – це бути на самоті, бути покинутим. У тілі багато енергії, особливо в грудній клітині, а в голові мало. Великий рівень емоцій заважає добре розуміти і будувати у голові реалістичні причинно-наслідкові зв'язки. Люди з травмою цього періоду не мають відчуття безпеки, де б вони не знаходилися. Практично завжди

є певний рівень фонові тривоги. Тіло людини має свої специфічні характеристики, якими можна діагностувати цю травму (Віннікотт, 2021; Павленко, 2021).

Як ми вже проілюстрували в таблиці 1, кожен з типів матерів впливає на формування заборон, пов'язаних з бажанням, володінням та задоволенням. Наша задача як терапевтів, маючи справу з цим заборонами дати людині можливість відновити ці конструкти та користуватись психологічними можливостями, які вони відкривають.

Метод Я-реконструкція розуміє бажання як усвідомлений чи неусвідомлений потяг особистості, який забезпечує її психічне і фізичне виживання, спонукає її до дій направлених на користь чи шкоду собі (Павленко, 2023). Бажання займають важливу роль в розвитку особистості, знаходячись в основі тілесних потреб, мотивів до виживання того (Павленко 2022). Тим не менш, бажання не завжди призводить до володіння. Тобто, хотіти цукерку, не значить її з'їсти. Деякі важливі бажання, які забезпечують якісне життя особистості так і залишаються на рівні бажань, так як заборона володіти не дозволяє перейти до дій та задоволення потреби. Тому, робота з конструктом «володіння» є не менш важливою частиною терапевтичного процесу в роботі з клієнтом.

З метою кращого розуміння цього елементу в структурі особистості, нами було проаналізовано підходи до визначення поняття «володіння», а також запропоноване власне бачення.

Володіти – мати щось у своєму фанатичному розпорядженні, користуватись цим. До цієї категорії можна віднести як речі, так і знання, навички, особисті якості (Академічний тлумачний словник).

Е. Фромм визначає володіння як зв'язок між індивідом і річчю, у якому оточуючі об'єкти стають невід'ємними частинами Я, тому, що належить індивіду, характеризує його (Фромм, 2010). Г. Марсель, дійшов висновку, що поняття «володіння» поширюється не тільки на навколишні речі, а й на псевдовласність, яку складають ідеї. Володіння ідеєю приносить більш тонке та сильне почуття задоволення, ніж задоволення від володіння просто об'єктом зовнішнього світу (Марсель, 1994).

Р. Пайпс говорить що володіння це потяг, який притаманний кожній людині та пов'язаний з її особистістю, розвиває у неї відчуття віри в себе та власну гідність. Людина має вроджену потребу у володінні, а от реалізувати її може залежно від психологічний та соціальних чинників, в яких вона перебуває. Окрім того, володіння включає в себе переживання приватності та інтимності, усвідомлення свого існування завдяки належності чогось лише тобі (Нартова-Бочавер, 2008).

Думку про володіння як спосіб існування також знаходимо в роботах Е. Фромма, які стверджував, що даний конструкт, як і «буття» є основним способом існування людини та визначає її індивідуальні відмінності. Е. Фромм стверджує, що володіння речами приносить людині задоволення. З цієї точки зору, існування людини без володіння речами неможливе. Речі повинні як мінімум задовольняти первинні потреби людини в їжі та одязі, оскільки людина почувається комфортно, розпоряджаючись об'єктами своєї власності. Отже, людина завжди матиме потребу в речах, вони дають їй можливість існувати (Фромм, 2010).

В методі психотерапії «Я-реконструкція» володіння визначається як внутрішнє право особистості присвоїти собі матеріальні речі та нематеріальні елементи зовнішнього та внутрішнього світу, яке забезпечить її безпечне психічне існування та можливість конструктивно існувати з собою та оточуючими. Як і в випадку з бажанням, ставлення до свого володіння знаходить своє відображення в емоції, поведінці та тілесних проявах, які поєднуються фантазіями.

Окремо варто розглянути такі форми як володіння як «володіння свободою волі» та «володіння емоціями».

Володіння свободою волі означає можливість зробити вибір в ситуаціях, які залежать від тебе, розуміти варіанти вибору та обрати найкращий на думку особистості, а також володіти можливістю діяти відповідно свого вибору. «Володіння свободою волі» означає можливість здійснити зроблений вибір (Frankfurt, 1969).

Право володіти емоціями ледь не найскладніша тема в психології. Це аспект володіння особистості розвивається тільки за належного ставлення до емоції дитини, визнання їх правомірності та створення умов для проживання, що нажаль не завжди можливо.

Серед основних причин, серед яких особистість відмовляється від своїх емоцій є їх розділення на конструктивні та деструктивні, або це як кажуть, гарні та погані. Хоча емоції є необхідною складовою в житті людини, індикатором, який дає знати добре тобі чи погано і як

ПСИХОЛОГІЯ

наслідок впливати на своє життя з метою його поліпшення. Проте, визначення якоїсь емоції як поганої, зміщує людину відчувати вину за її переживання, відмовляється від цього стану, і як наслідок, бути в бездіяльності в тих умовах, які викликають дискомфорт.

Володіти своїми емоціями це не уникати їх чи приховувати від інших, це можливість їх розуміти, взаємодіяти з ними і проявляти їх в тих чи інших ситуаціях.

Ще один явищем, яке пов'язане з володінням є схильність до самопокращення. Це може мати як конструктивну так і деструктивну форму, так як залежить від соціуму у якому перебуває особистість. Якщо особистість знаходить в умовно конструктивній групі, то вона буде прагнути заволодіти її ідеалами, наприклад, бажання читати книги, вивчати щось нове. У деструктивному середовищі, особистість буде «покращувати» себе відповідно їх ідеалів, наприклад, випивати, вживати наркотики тощо.

Передбачається, що дане явище виникає тому, що люди мотивовані бачити себе виключно з хорошого боку. Проте, як вже зазначалось вище тенденція може приймати різні форми.

Люди, які мають заборону володіння, часту шукають щось, що може хоч якось зняти їх напруження, пов'язане з цим, тому опираються на різні системи, які дозволяють щось «присвоїти». Наприклад, дата народження, де можна прив'язатись до гороскопу і визначити, що якщо тому чи іншому знаку приписують ці якості, значить ними можна володіти.

Інші форми володіння можуть бути пов'язані з фізичними потребами, а точніше з їх обмеженнями. Наприклад, заборонячи собі ту чи іншу дію, річ, продукт, людина може сформулювати фантазії про контроль своїх фізіологічних потреб, надконтроль над своїм тілом.

Іншою крайністю може бути відмова від володіння, надмірна жертвовність та аскетизм. Зазвичай так трапляється у людей, які росли в гіперопікаючих сім'ях, де любов визначалась як володіння тими чи іншими речами, а також маніпуляціями через ці речі.

Говорячи про заборону володіння, ми говоримо не лише про заборону на щось фізичне, а моральні, пов'язані з володінням у внутрішній реальності особистості. Володіти можна ідеями, образами, фантазіями та іншим. Для З. Фрейда людина, зосереджена виключно на володінні та власності, є неврастеником, душевнохворою людиною. Ми згодні з психологом у цьому питанні, прикладом цього є компульсивне переїдання та інші проблеми харчової поведінки. Скільки б людина не хотіла володіти своєю їжею, як би не старалась, так цього і не може досягти. Тобто особистість, маючи заборону володіти, все ж компульсивно зациклюється на ній.

Заборона на володіння може проявлятися у дорослому житті у вигляді активів з дитячого віку. Наприклад, малюк, щоб зрозуміти та вивчити річ, позначити, «запихує» її в рот. Ця форма володіння характерна для періоду коли дитина ще надто мала, щоб мати інші форми контролю над власністю. Це стосується і частин тіла, які дитина може «запихувати» собі до рота. В дорослому віці ми можемо бачити прояви проблем з харчовою поведінкою, обгризання нігтів та інше.

Пропонуємо більш детально розглянути відображення травми конструкту володіння (рис. 1.)

Рис. 1. Відображення травми конструкту володіння відповідно методу психотерапії «Я-реконструкція» (Павленко Т. В.).

На рисунку вище ми бачимо, що володіння виникає не тільки для чогось конкретного, але і до конструктів. Наприклад, заборона на володіння своїм бажанням може сформуватись у дитини, коли її змусили обирати між двома об'єктами, які їй хотілось. Обираючи одну іграшку з двох чи багатьох (а іноді це має бути дуже швидко, бо батьки поспішають), малюк не може точно зрозуміти що йому потрібно, а кілька речей обрати не може. Обравши щось, він розуміє, що втрачає інші варіанти і тому в майбутньому, як тільки особистість чогось захоче, буде відчувати втрату і заради уникнення цих переживань, просто відмовиться від володіння своїми бажаннями. Додатково ми можемо спостерігати розвиток компульсивного розладу, схильності до накопичення речей, так як поки є можливість щось мати не переживаючи страху втрати, людина буде то мати.

Наступним компонентом травми володіння, є заборона володіти тим, що ти вже маєш. Тобто особистість може мати річ, проте не користуватись нею, відкладати на «чорний день». З матеріальними речами це більше менш зрозуміло, про те в стосунках з людьми, подібні переживання можуть стати причиною розвитку залежності. Перебуваючи з партнером, боячись «заявити права на нього», людина постійно боїться втратить об'єкт що поруч, тому робить все, щоб заслужити любов, щоб то, хто поруч, дозволив «собою володіти».

Також хотілось би розглянути заборону володіння своїм задоволенням. Простим прикладом формування такої заборони є «не слухаєш маму, захворієш», «хочеш цукерку замість суму, матимеш хворий живіт», «хто в п'ятницю скаже, той в неділю плаче», ситуації, фантазії де отриманням задоволення несе за собою погані наслідки. Тому, в свідомості людини формується уявлення, що задоволення це щось погане або небезпечне, і тому його варто уникати. Дорослі люди часто путають задоволення з хворобами, і починають використовувати лікарські препарати для лікування. Людина уникає своїх бажань, які можуть закінчуватись задоволенням, уникає всього що її радує, а свої досягнення знецінювати.

Працюючи з заборонаю володіння, нам варто актуалізувати у особистості почуття власності. Для цього варто працювати з наступним:

1. Формування вміння здійснювати контроль над об'єктом власності. Для цього особистість має здійснювати вплив на об'єкт власності (Губеладзе, 2021). Якщо це якийсь предмет, то варто тримати його в руках, якимось використовувати, маніпулювати ним. Коли мова йде про нематеріальні речі, варто навчити клієнта проговорювати свої думки, іноді прописувати їх, відслідкувати свої мотиви, поведінку, емоції, реакції тіла тощо.

2. Інтимне пізнання об'єкта власності. Тобто, актуалізувати власний досвід взаємодії з тим чи іншим предметом, відчуттям, емоцією, ідеєю.

3. Аналіз сил, вкладений в той чи інший об'єкт. Варто пригадати, скільки сил було вкладено в емоції, їх утримання чи втілення, в створення ідеї, заробляння грошей, тощо.

Тобто, заборона володіння послаблюється, коли особистість згадує себе в досвіді, свої сили та взаємодію з тим, що хоче позначити як частину своєї реальності.

При роботі з конструктом володіння (як і з іншими конструктами також) важливо правильно побудувати запит для роботи з терапевтом. При побудові запиту варто враховувати наступні моменти:

- Запит має бути метою, яку прагне досягти клієнт. Тобто, у формулюванні має бути рішення проблеми, а не акцент на ній.

- Запит має бути орієнтованим на рішення. На цьому етапі клієнт має змогу уявити, як він буде почуватись коли проблема вирішиться, коли він навчиться володіти бажаним. Також ми зможемо відслідкувати страхи та переживання, які вже будуть діагностичною інформацією, ілюстрацією внутрішнього матеріалу клієнта, його заборон, які є перепорою для реалізації конструкту володіння.

- Запит має бути в компетенції психолога. Дуже часто захисні механізми клієнта стають причиною того, що клієнт формує запит, який не є в компетенції спеціаліста, з метою уникнення роботи. Наприклад «я хочу щоб війна закінчилась». Це не є задачею з якою працює психолог, та для клієнта це є можливістю знецінити «загрозу» і уникнути втручання в свої переживання (Павленко 2022).

Висновки. Проблема розуміння «володіння» як психічного явища є не досить розроблено. Здебільшого його розглядають якщо щось предметне, відмінне від внутрішнього світу. Проте, метод психотерапії «Я-реконструкція» має в основі абсолютно новий погляд на структуру особистості, яка включає в себе три основні конструкти: бажання, володіння та задоволення. Володіння виступає як внутрішнє право особистості присвоїти собі матеріальні речі та

ПСИХОЛОГІЯ

нематеріальні елементи зовнішнього та внутрішнього світу, яке забезпечать її безпечно психічне існування та можливість конструктивно існувати з собою та оточуючими. Всі переживання які пов'язані з неможливістю володіти бажаним знаходять своє відображення в тілі, емоціях та поведінці, які пов'язані між собою фантазіями про те що відбувається, світ, своє місце в ньому. Окрім того, в даному психотерапевтичному методі розглядаються нове поняття «травма володіння», яка здебільшого пов'язана з тілесним досвідом і виражається в забороні володіння.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Віннікот, Д. (2021). Маленькі діти та їх матері. Київ: Сварог.
- Губеладзе, І. Г. (2021). Соціальна психологія власності. К.: Талком.
- Нартова-Бочавер, С. К. (2008). Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии. Санкт-Петербург: Питер.
- Марсель, Г. (1994). Быть и иметь. Новочеркасск: Сагуна.
- Павленко, Т. (2021). Основи сексології: теорія та практика. К.: Психобук (Psychobook).
- Павленко, Т. В. (2022). Метод психотерапії «Я-реконструкція» (вступ в метод). Київ: «Психобук» (Psychobook).
- Павленко, Т. В. (2022). Розуміння руйнівних терапевтичних запитів клієнтів у терапевтичному методі «Я-реконструкція». *Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах воєнного стану*. Київ: ДЗВО «УМО». 117-119.
- Павленко, Т. В. (2022). Робота з психосоматичними запитами. Київ: «Психобук» (Psychobook).
- Павленко, Т. В. (2022). Опитувальник «Діагностика довербальних травм згідно методу психотерапії «Я-реконструкція» (ДДТ. ЯР)». Київ: «Психобук» (Psychobook).
- Павленко, Т. В. (2023). Розуміння конструкту «бажання» в структурі особистості відповідно методу психотерапії «Я-реконструкція». *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр.* 1(22). 118-125.
- Pavlenko, Tetyana. (2023). Фантазії як основний спосіб прояву конструктів особистості в методі психотерапії «Я-реконструкція». *Distance Education in Ukraine: Innovative, Normative-Legal, Pedagogical Aspects*, 3: 286-291.
- Білодід, І. К. (1974). *Словник української мови*. К. : Наукова думка, 840 с.
- Фромм, Е. (2010). Мати чи бути? Київ: «Український письменник».
- Frankfurt, H. (1969). Alternate possibilities and moral responsibility. *Journal of Philosophy*. 66.

REFERENCES

- Vinnikot, D. (2021). Malenki dity ta yikh materi [Small children and their mothers]. Kyiv: Svaroh.
- Hubeladze, I. H. (2021). Sotsialna psykholohiia vlasnosti: monohrafiia [Social psychology of property: monograph]. K.: Talkom.
- Nartova-Bochaver, S. K.. (2008). Chelovek suverennyi: psykholohyeheskoe yssledovanye sub'yekta v eho bytyu [Sovereign Man: a psychological study of the subject in his being]. Sankt-Peterburh: Pyter.
- Marsel, H. (1994). Byt y ymet [To be and to have]. Novocherkassk: Sahuna.
- Pavlenko, T. (2021). Osnovy seksolohii: teoriia ta praktyka [Fundamentals of sexology: theory and practice]. K.: Psykhobuk (Psychobook).
- Pavlenko, T. V. (2022). Metod psykhoterapii «Ia-rekonstruktsiia» (vstup v metod) [Method of psychotherapy "Self-reconstruction" (introduction to the method)]. Kyiv: «Psykhobuk» (Psychobook).
- Pavlenko, T. V. (2022). Rozuminnia ruiniivnykh terapevtychnykh zapytiv kliientiv u terapevtychnomu metodi «Ia-rekonstruktsiia» [Understanding destructive therapeutic requests of clients in the therapeutic method "Self -reconstruction"]. *Psykholoho-pedahohichnyi suprovod profesiinnoi pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv v umovakh voiennoho stanu*. Kyiv: DZVO «УМО». 117-119.
- Pavlenko, T. V. (2022). Robota z psykhosomatychnymy zapytamy [Work with psychosomatic questions]. Kyiv: «Psykhobuk» (Psychobook).
- Pavlenko, T. V. (2022). Opytuvalnyk «Diahnostyka doverbalnykh travm zghidno metodu psykhoterapii «Ia-rekonstruktsiia» (DDT. YaR)» [Clinic "Diagnostics of preverbal traumas using the method of psychotherapy "I-reconstruction" (DDT. YAR)"]. Kyiv : «Psykhobuk» (Psychobook).
- Pavlenko, T. V. (2023). Rozuminnia konstruktiv «bazhannia» v strukturi osobystosti vidpovidno metodu psykhoterapii «Ia-rekonstruktsiia» [The understanding of the construct of "bazhanna" in the

structure of specialness is consistent with the method of psychotherapy “I-reconstruction”]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Pedagogika. Psykholohiia: zb. nauk. pr.* 1(22). 118-125.

Pavlenko, Tetyana. (2023). Fantazii yak osnovnyi sposib proiavu konstruktiv osobystosti v metodi psykhoterapii «IA-rekonstruktsiia» [Fantasies as the main way to manifest constructs of specificity in the method of psychotherapy “I-reconstruction”]. *Distance Education in Ukraine: Innovative, Normative-Legal, Pedagogical Aspects*, 3: 286-291.

Bilodid, I. K. (1974). *Slovnnyk ukrainskoi movy*. [Dictionary of Ukrainian language]. K. : Naukova dumka. 840 s

Fromm, E. (2010). *Maty chy buty?* [To have or to be?]. Kyiv: «Ukrainskyi pysmennyk».

Frankfurt, H. (1969). Alternate possibilities and moral responsibility. *Journal of Philosophy*. 66.

T. Pavlenko

IMPROVEMENT OF THE “VOLODINNA” CONSTRUCT IN THE STRUCTURE OF SPECIFICITY TYPICAL TO THE METHOD OF PSYCHOTHERAPY “I-RECONSTRUCTION”

Resume

*The article analyzes the concept of the structure of specialness in the method of psychotherapy “I-reconstruction”, and defines the important concept of “possession” as one of the main warehouses. The author's design has been dismantled. Theoretical materials are illustrated with the following tables. There is **further research** in the emerging views on the role of the construct “possession” in the formation of injuries and their influx into life. **Research methods:** theoretical analysis, scientific research in psychology, medicine; systematization and logical organization of the extracted material. The follow-up procedure transferred the findings of the bibliographical, step-by-step problem-based and step-by-step methods using the method of understanding the construct “possession” in the structure of the particularity similar to the method of psychotherapy “I-reconstruction” (Pavlenko, 2022). It has been shown that in order to develop the structure of a particularity, it is necessary to maintain low criteria of similarity in order to allow internal processes to be modified in the new world. In our case, the main constructs are nutritiousness, volition and satisfaction. In this article, a completely new look was proposed at the role of fluid in the life of the individual, which was infused with other structural elements in the human psyche. As a result, the author's designation of the construct “possession” was established, and the formation of trauma to this construct was illustrated in accordance with the method of psychotherapy “I-reconstruction”.*

*In **this work**, the role of the construct “possession” in the structure of specialness was established, and the ability to work in it, in the psychotherapeutic process, was shown. For example, problems in food behavior, the development of delay in speeches, drugs and people, throwing out food or giving away your speeches, a tendency to impulsive purchases are signs of injury to this construct.*

Key words: possession; psychotherapy; structure of specialness; I-reconstruction.

DOI

УДК 159.952.4-053.4:793.7(045)

М. Патруль, О. Кузьмич

РОЗВИТОК ВЛАСТИВОСТЕЙ УВАГИ У ДОШКІЛЬНЯТ ЗАСОБАМИ ІГРОВИХ ТЕХНІК

Резюме

У статті представлено результати теоретичного аналізу властивостей уваги та емпіричного дослідження розвитку властивостей уваги дошкільників засобами ігрових технік.

***Мета дослідження** теоретично проаналізувати, емпірично дослідити особливості розвитку властивостей уваги у дошкільнят, розробити та впровадити корекційну програму розвитку властивостей уваги у дошкільнят засобами ігрових технік.*

***Процедура дослідження** базувалася на комплексі теоретичних, емпіричних та статистичних методів дослідження. Під час теоретичного дослідження були застосовані теоретико-методологічний аналіз, синтез порівняння, систематизація та узагальнення наукової*

ПСИХОЛОГІЯ

літератури з проблеми дослідження властивостей уваги. На етапі емпіричного дослідження використовувалися спостереження, бесіди, тестування, експеримент, що включав констатувальну та формувальну частини. На етапах констатувального та формувального експериментів були використані спеціальні психодіагностичні методики: для діагностування властивостей уваги у дошкільнят - «Тест П'єрона-Рузера» на виявлення рівня концентрації уваги; методика «Коректурна проба Б. Бурдона» на виявлення рівня стійкості уваги; методика «Знайди і порахуй фігури» для визначення рівня обсягу уваги. Обробка експериментально отриманих даних здійснювалась за допомогою методів математичної статистики: критерій Колмогорова-Смірнова для визначення типу розподілу даних, метод порівняння груп (U Манна-Уїтні для порівняння двох незалежних вибірок).

Результати. В ході емпіричного дослідження розвитку властивостей уваги дошкільників засобами ігрових технік було виявлено високі рівні властивостей уваги по наступним показникам: концентрація уваги – 50% респондентів; стійкість уваги – 45%; обсяг уваги – 55%. Середні рівні: концентрація-40% респондентів; стійкість-45%; обсяг-35%. Низькі рівні властивостей уваги: концентрація-10%; стійкість-45%, обсяг-10%. Отже, наступним етапом була створена та проведена корекційна програма розвитку властивостей уваги за допомогою засобів ігрових технік. А також, за допомогою математичної обробки даних була проведена оцінка ефективності розробленої корекційної програми розвитку.

За результатами дослідження сформульовано **висновок** про ефективність застосування корекційної програми розвитку властивостей уваги за допомогою засобів ігрових технік та рекомендовано для використання в роботі практичних психологів у закладах дошкільної освіти.

Ключові слова: властивості уваги; дошкільники; ігрові техніки; концентрація уваги; корекційна програма розвитку; обсяг уваги; стійкість уваги; психокорекція; увага

Вступ. Питання дослідження розвитку уваги традиційно вважається однією з найбільш важливих, складних та неоднозначних проблем психології. Важливо, враховуючи сучасні тенденції розвитку дитини, досліджувати нові методи роботи та впливу, задля покращення рівня навчального процесу та оптимізації освітньої діяльності в закладах шкільної та дошкільної освіти.

Теоретичні положення формування уваги у дітей, проблеми розвитку даного пізнавального процесу досліджувало багато вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Д. Бродбент, Д. Узнадзе, Л. Виготський, Г. Костюк та інші.

Р. Вудвортс досліджував об'єм уваги, зсуви і коливання уваги та інші особливості (Вудвортс, 1978). Проблеми психології уваги, а також їх теорії та моделі вивчав В. Вундт, Е. Тітченер, Т. Рібо, В. Волошин, О. Соловей, І. Муханова та інші.

В свою чергу, феномен гри привертав увагу великої кількості стародавніх філософів, мудреців, педагогів, вчених, психологів та соціологів. Зокрема це були видатні мислителі минулого: Аристотель, Платон, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Шиллер, Г. Спенсер, Дж. Локк, Я. Коменський, Г. Сковорода, Г. Гегель, І. Зязюн та ін. У своїх працях вони вивчали основні положення гри та її значення у становленні психіки особистості. Творчі ігри, які несли в собі соціальний характер розглядали А. Макаренко, В. Сухомлинський, В. Терський, та Л. Коваль у своїх працях та наукових надбаннях. І. Нечуй-Левицький та О. Духнович в своїх працях відобразили етнічні особливості ігрової взаємодії дітей. Сучасними дослідженнями творчої ігрової діяльності як комплексного засобу, який виступає базою зародження правильних основ для побудови самооцінки та самоаналізу, є науково-методичні розробки, здійснені Л. Куликовою, В. Шмаковим, Г. Селевковим та низкою інших авторів.

К. Гросс убачав сутність гри в тому, що вона служить підготовкою до серйозної подальшої діяльності; у грі людина, вправляючись, удосконалює свої здатності (Гросс, 1916). В. Сухомлинський писав, що без гри не має і не може бути повноцінного розумового розвитку (Сухомлинський, 1972).

У віці 5-6 років основною діяльністю для дошкільників є гра. Проте саме в цьому віці батьки та вихователі в садочках ведуть активну підготовку дітей до школи: вивчають букви, цифри, вчать писати та читати. Це може не завжди подобатись дітям та виснажувати їхню нервову систему. Дошкільникам доводиться проявляти свою посидючість, зосередженість та максимально включати свої пізнавальні процеси, постійно їх контролюючи. Дуже велика кількість поданої нової інформації, яка підноситься незвичним для них шляхом, тобто, сидінням за партою певний відведений відрізок часу, без можливості погратись та вільно спілкуватись з друзями, змушує

дитину прикладати великих вольових зусиль, що звичайно знесилоє та втомлює її психіку (Кузьмич, 2023).

П. Щербань говорив про важливість використання навчально-педагогічних ігор для залучення дітей до безпосередньої участі у навчальному процесі та самостійному пошуку шляхів та засобів розв'язання навчальних завдань (Щербань, 2014).

Тому працюючи з дошкільнятами ми маємо враховувати всі вікові особливості розвитку психічних процесів та нервової системи. У своїй роботі ми зосередили увагу на вивченні розвитку властивостей уваги у дошкільнят засобами ігрових технік. Узагальнюючи теоретичний аналіз психологічних джерел присвячених вивченню уваги у дітей, можемо виокремити наступні властивості уваги: концентрація, стійкість, переключення, розподіл та обсяг. Та підкреслити важливість використання засобів ігрових технік у роботі з дошкільнятами.

Мета дослідження полягає у теоретичному аналізі та емпіричному дослідженні особливостей розвитку властивостей уваги у дошкільнят, розробці та впровадженні корекційно-розвивальної програми розвитку властивостей уваги у дошкільнят засобами ігрових технік.

Завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз літератури щодо особливостей розвитку уваги у дошкільньому віці та ефективності засобів ігрових технік у роботі з дошкільниками.

2. Підібрати комплекс психодіагностичних методик та провести емпіричне дослідження розвитку властивостей уваги у дошкільнят.

3. Розробити та впровадити програму розвитку уваги у дошкільнят засобами ігрових технік та здійснити аналіз її ефективності.

Методи. Відповідно до мети і завдань дослідження обрано й використано комплекс методів: теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження уваги; емпіричні – спостереження, тестування за допомогою комплексу методик: «Тест Перона-Рузера» на виявлення рівня концентрації уваги дошкільників; методика «Коректурна проба Б. Бурдона» на виявлення рівня стійкості уваги дошкільників; методика «Знайди і порахуй фігури» для визначення рівня обсягу уваги. Обробка емпірично отриманих даних здійснювалась за допомогою методів математичної статистики: критерій Колмогорова-Смірнова для визначення типу розподілу даних та критерій Манна-Увітні для порівняння груп з ненормальним розподілом. Розрахунки було проведено за допомогою програми IBM SPSS Statistics 29.

Для дослідження рівня уваги дітей 5-6 років, було обрано дошкільний навчальний заклад міста Рівне. Для цього було залучено 34 дитини віком від 5-ти до 6-ти років. Це діти старшої групи, дитячого садочку. Для більш успішного дослідження всіх дітей було поділено на дві групи, по 17 дітей у кожній.

Результати. Дослідження рівня концентрації, стійкості та обсягу уваги, було першим кроком у виявленні загального вміння дітей активувати свої пізнавальні процеси за допомогою регулювання власної уваги, та вмінні її утримувати в певні моменти. Таке дослідження дало змогу

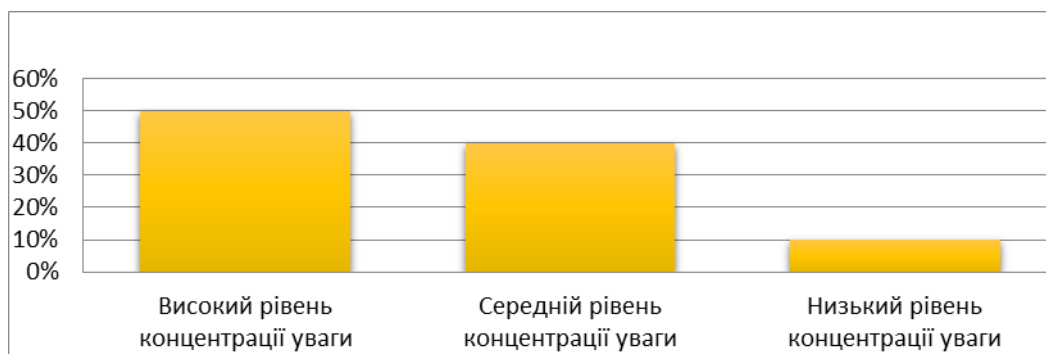

Рис.1 Відсотковий розподіл рівня концентрації уваги дошкільників за результатами методики «Тест Перона-Рузера»

зрозуміти наскільки на даний момент діти дошкільного віку готові для подальшого навчального процесу вже у шкільному закладі освіти. Від рівня розвитку уваги залежить успішність сприймання та запам'ятовування наданого вихователем/вчителем матеріалу, а також швидкість здорової адаптації до нових умов й проходження, так званої, кризи першокласника.

ПСИХОЛОГІЯ

За результатами проведення методики «Тест П'єрона-Рузера» на виявлення стану уваги дошкільників, ми отримали наступні результати: 50% респондентів має високий рівень концентрації уваги, 40% - середній рівень концентрації та лише 10% - має низький рівень (рис.1).

Після проходження дошкільниками методики «Коректурна проба Б. Бурдона» на виявлення рівня стійкості уваги, було виявлено такі результати: 45% респондентів мають високий рівень стійкості уваги; 45% досліджуваних - середній рівень стійкості уваги; 10% - низький рівень (рис.2).

Рис.2. Відсотковий розподіл рівня стійкості уваги дошкільників за результатами методики «Коректурна проба Б. Бурдона»

Результати за методикою «Знайди і порахуй фігури» для визначення рівня обсягу уваги мають наступний вигляд: 55% респондентів мають високий рівень обсягу уваги, 35% досліджуваних показали середній рівень та 10% мають низький рівень обсягу уваги (рис.3).

Рис.3. Відсотковий рівень обсягу уваги дошкільників за результатами методики «Знайди і порахуй фігури»

Проаналізувавши отримані результати визначення рівня властивостей уваги таких як концентрація, стійкість та обсяг, можна прослідкувати закономірність, що у респондентів із високим рівнем концентрації, був високий рівень стійкості та обсягу уваги. Та відповідно респонденти, які отримали найнижчі бали, за результатами хоча б однієї із методик, і у всіх наступних показували такий самий рівень розвитку даних властивостей.

Опираючись на попередньо виявлені та проаналізовані результати проведеного дослідження, враховуючи психологічні особливості кожної дитини, рівень адаптованості та вміння працювати у визначений час, нами була розроблена психокорекційна програма розвитку властивостей уваги у дітей засобами ігрових технік. Метою корекційної програми розвитку є активізація роботи пізнавальних процесів за допомогою стимулювання уваги дошкільників, покращення рівня показників властивостей уваги та розвитку емоційно-вольової сфери дітей.

Корекційна програма складається із дев'яти основних ігрових технік, кожна з яких підібрана для розвитку певної властивості, які були до цього дослідженні на дітях старшої групи дитячого садка. Дітей було поділено на дві групи – експериментальну та контрольну. Трьохденну програму розвитку було здійснено із дітьми експериментальної групи. Проведення такої програми проходило у вигляді психологічного заняття, мало свою чітку структуру, до якої діти звикли, та тривало 30хв, що є найоптимальнішим варіантом для дітей 5-6 років.

Заняття № 1. Дане заняття корекційної програми зорієнтоване на розвиток концентрації уваги дошкільників. Його метою є проведення трьох різнопланових технік на покращення зазначеної властивості, які являють собою основну частину заняття.

Заняття № 2. Заняття розраховане та націлене на розвиток стійкості уваги. Для цього були запропоновані ігрові техніки, які найбільш оптимально сприяють збереженню уваги на одному і тому ж об'єкті чи завданні.

Заняття № 3. Метою третього заняття є розширення та покращення обсягу уваги дошкільників. Три ігрові техніки, які було проведено, найкраще забезпечили утримування певної кількості предметів, під час одного показу, або ж при сприйнятті на слух. Детальний опис програми відображений в кваліфікаційній роботі О. Кузьмич (Кузьмич, 2023).

Після проведення корекційної програми розвитку властивостей уваги дошкільників засобами ігрових технік, важливим було перевірити її ефективність. Для цього ми емпірично порівняли результати рівня розвитку властивостей уваги дітей експериментальної групи (ЕГ), які взяли участь у цій програмі, та дітей контрольної групи (КГ). Повторне проходження дошкільниками опитування показало наступні результати: за методикою «Тест П'єрона-Рузера» рівень концентрації уваги дошкільників значно збільшився у респондентів ЕГ. У респондентів КГ, після повторного проведення методик рівень залишився таким самим, та навіть деякі показники мали нижчий результат. Тому можна побачити видиму різницю між респондентами КГ і ЕГ, та можна вважати, що вправи розвитку вплинули позитивно (рис.4).

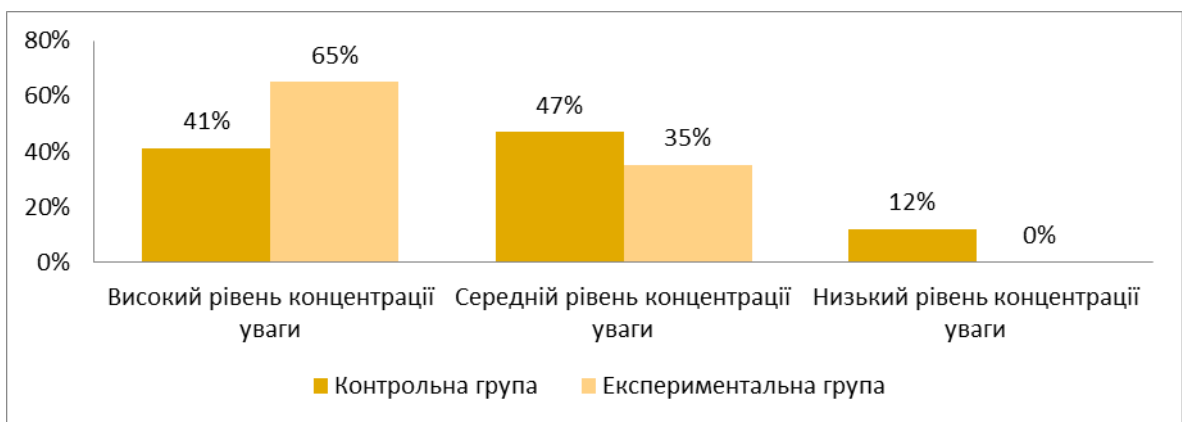

Рис. 4. Відсоткове співвідношення КГ та ЕГ за результатами повторного проходження методики «Тест П'єрона-Рузера»

За результатами методики «Коректурна проба Б. Бурдона» маємо видиму різницю у показниках ЕГ та КГ. Показники середнього рівня стійкості уваги зрівнялися у двох групах у наслідок того, що респонденти, які мали середній рівень після проходження колекційної програми, підвищили його, а респонденти, які мали низький рівень – змінили його на високий. Респонденти КГ отримали такі ж результати, як і після проходження методик перший раз. Отже, корекційну програму можна вважати дієвою, та впливовою, яка вчить дітей мобілізувати увагу, тренує її та покращує (рис.5).

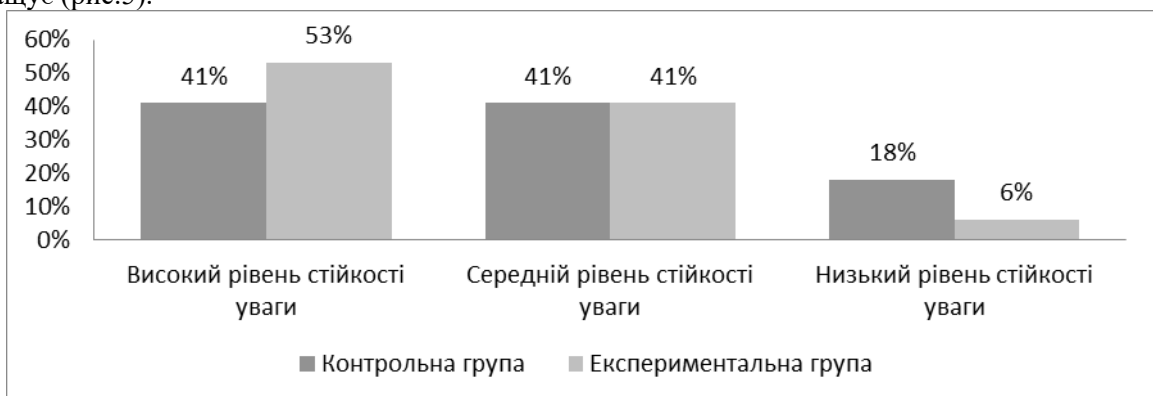

Рис. 5. Відсоткове співвідношення КГ та ЕГ за результатами повторного проходження методики «Коректурна проба Б. Бурдона»

Результати за методикою «Знайди і порахуй фігури»: респонденти ЕГ значно покращили свої результати, велика кількість дітей отримала високий рівень обсягу уваги. Респондентів, які

ПСИХОЛОГІЯ

отримати низький рівень – немає. Респонденти, які отримали середній рівень у ЕГ менше, оскільки їх рівень збільшився. Респонденти КГ отримали такі ж результати, тобто дана властивість залишилася на тому ж рівні (рис.6).

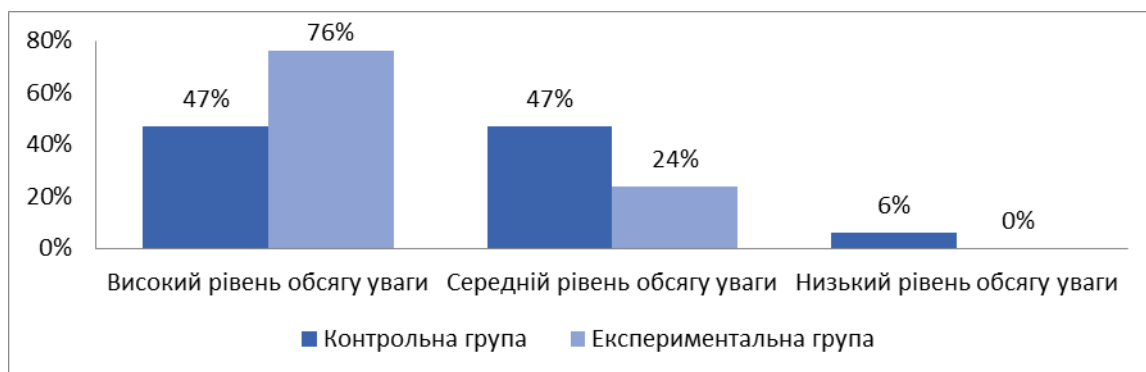

Рис. 6. Відсоткове співвідношення КГ та ЕГ за результатами повторного проходження методики «Знайди і порахуй фігури»

Для перевірки ефективності отриманих даних також була виконана математична обробка за допомогою критерію Колмогорова-Смірнова для визначення типу розподілу. Відповідно до результатів розподіл даних був застосований критерій U Манна-Уїтні для порівняння двох незалежних вибірок. Було встановлено значимі відмінності у показниках рівня стійкості уваги за методикою «Тест Перона-Рузера» та у показниках обсягу уваги за методикою «Коректурна проба Б. Бурдона» до та після проходження корекційної програми, не немає видимих значимих відмінностей у показниках концентрації уваги за методикою «Знайди та порахуй фігури», оскільки асимп. значення більше за 0,05 (див. табл.1).

Таблиця 1

Результати КГ та ЕГ після проходження корекційної програми розвитку властивостей уваги

Властивості уваги	Рангова сума КГ	Рангова сума ЕГ	U	Асим. знач
Концентрація	257,50	337,50	104,500	0,119
Стійкість	230,50	364,50	77,500	0,019
Обсяг	216,50	378,50	63,500	0,004

Результати за даним обробки даного критерія показали, що розроблена програма корекції розвитку мала вплив на стійкість та обсяг уваги дошкільників більшою мірою ніж на концентрацію.

Дискусія. Проведене експериментальне дослідження дозволяє нам говорити про ефективність запропонованої корекційно-розвивальної програми розвитку властивостей уваги у дошкільнят засобами ігрових технік та можливість її подальшого застосування для розвитку пізнавальних процесів у дошкільнят, оскільки програма мала позитивний вплив на такі властивості уваги, як стійкість та обсяг, і була підтверджена статистичними даними. Також, слід зазначити, що найменшого впливу зазнала концентрація уваги, ми не отримали статистичного підтвердження, але підвищення рівня показників ми прослідковуємо, це може свідчити про недостатній кількісний показник респондентів та рекомендуємо доповнити заняття корекційної програми зорієнтоване на розвиток концентрації уваги у дошкільників. Подальші дослідження розвитку властивостей уваги мають бути відображені в розширенні та доопрацьованні корекційної програми розвитку властивостей уваги засобами ігрових технік у дошкільнят.

Висновки. У роботі здійснено узагальнення теоретичних та емпіричних результатів дослідження розвитку уваги дошкільників, використанні засобів ігрових технік у програмі розвитку властивостей уваги. Здійснено огляд та аналіз наукових джерел щодо особливостей та властивостей уваги як пізнавального процесу у дітей дошкільного віку. Проаналізовано вплив ігрових технік на покращення уваги дошкільників та також важливість гри в цілому. За

допомогою психодіагностичних методик досліджено такі властивості уваги, як: концентрація, стійкість та обсяг у дошкільнят. Розроблено корекційну програму розвитку властивостей уваги дошкільників засобами ігрових технік. Перше заняття програми зорієнтоване на розвиток концентрації уваги дошкільників. Його метою є проведення трьох різнопланових технік, які являють собою основну частину заняття. На другому занятті дітям було запропоновано ігрові техніки для розвитку стійкості уваги. Для цього були підібрані техніки, які найбільш оптимально сприяють збереженню уваги на одному і тому ж об'єкті чи завданні. Метою третього заняття є покращення обсягу уваги дошкільників. Повторно діагностовано та здійснено порівняння рівня властивостей уваги контрольної та експериментальної групи, які брали участь у програмі розвитку. Результати за даним обробки математичного критерія показали, що розроблена програма корекції розвитку вплинула на стійкість та обсяг уваги дошкільників більшою мірою ніж на концентрацію.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Барташнікова, І.А., & Барташніков, О.О. (2007). Розвиток уваги та навичок навчальної діяльності у дітей 5-6 років: *Навчальний посібник/2-е вид., переробл. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан*. 40с.
- Вишнівська, І. О., & Євдокимова, Н. О. (2015). Розвиток та корекція уваги учнів молодшого шкільного віку. *Парадигма пізнання: Гуманітарні питання*. 97с.
- Ворожейкіна, О.М. (2011). 100 цікавих ідей для проведення уроку. *Харків: Основа*. 55 с.
- Дичківська, І.М. (2004). Інноваційні педагогічні технології. *К.: Академвидав*, 450 с.
- Кузьмич, О.В. (2023). Розвиток уваги у дошкільнят засобами ігрових технік. *Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра спеціальності «Психологія». Національний авіаційний університет. Київ*. 41с.
- Кузьмич, О.В. (2023). Розвиток уваги дошкільнят засобами ігрових технік. *Політ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XXIII Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених. Національний авіаційний університет. Київ*. 317-318.
- Сухомлинський, В. А. (1972). Сердце отдаю детям. *К. : Радянська школа*. 3. 244 с.
- Щербань, П. (2014). Застосування ігрових технологій в освіті: історія і перспективи. *Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського*, 308с.

REFERENCES

- Bartashnikova, I.A., & Bartashnikov, O.O. (2007). Rozvytok uvahy ta navychok navchalnoi diialnosti u ditei 5-6 rokiv [Development of attention and learning skills in children aged 5-6 years]. *Navchalnyi posibnyk/2-e vyd.,pererobl. – Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan*. 40 s.
- Vyshnivska, I. O., & Yevdokymova, N. O. (2015). Rozvytok ta korektsiia uvahy uchniv molodshoho shkilnoho viku [Development and correction of attention of primary school students]. *Paradyhma piznannia: Humanitarni pytannia*. 97 s.
- Vorozheikina, O.M. (2011). 100 tsikavykh idei dlia provedennia uroku [100 interesting ideas for the lesson]. *Kharkiv: Osnova*. 55 s.
- Dychkivska, I.M. (2004). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Innovative pedagogical technologies]. *K.: Akademydav*, 450 s.
- Kuzmych, O.V. (2023). Rozvytok uvahy u doshkilniat zasobamy ihrovykh tekhnik [Development of attention in preschoolers by means of game techniques]. *Dypломna робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра спеціальності «Психологія»*. *Natsionalnyi aviatsiynyi universytet. Kyiv*. 41s.
- Kuzmych, O.V. (2023). Rozvytok uvahy doshkilniat zasobamy ihrovykh tekhnik [Development of preschoolers' attention by means of game techniques]. *Polit. Suchasni problemy nauky. Humanitarni nauky: tezy dopovidei KhKhIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh. Natsionalnyi aviatsiynyi universytet. Kyiv*. 317-318.
- Sukhomlynskyi, V. A. (1972). Serdtse otdaiu detiam [I give my heart to children]. *K. : Radianska shkola. Vybr. tv. v 5 t. 3. 244 s.*
- Shcherban, P. (2014). Zastosuvannia ihrovykh tekhnolohii v osviti: istoriia i perspektyvy [Application of game technologies in education: history and prospects]. *Poltavskyi oblasnyi instytut pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity imeni M. V. Ostrogradskoho*, 308s.

M. Patrul, O. Kuzmych

DEVELOPMENT OF ATTENTION PROPERTIES IN PRESCHOOL CHILDREN BY MEANS OF GAME TECHNIQUES

Abstract

The presents the results of a theoretical analysis of the properties of attention and an empirical study of the development of preschoolers' attention properties by means of game techniques.

The purpose of the study is to theoretically analyse and empirically investigate the peculiarities of the development of preschoolers' attention properties, to develop and implement a correctional programme for the development of preschoolers' attention properties using game techniques.

The research procedure was based on a set of theoretical, empirical and statistical research methods. The theoretical study used theoretical and methodological analysis, synthesis of comparison, systematisation and generalisation of scientific literature on the problem of studying the properties of attention. At the stage of empirical research, observations, interviews, testing, and an experiment, which included a statement and a formative part, were used. At the stages of the establishing and formative experiments, special psychodiagnostic techniques were used: to diagnose the properties of attention in preschool children - "Pieron-Rooser Test" to determine the level of concentration of attention; "Bourdon's Correctional Test" to determine the level of attention stability; "Find and Count Shapes" technique to determine the level of attention span. The experimentally obtained data were processed using mathematical statistics methods: the Kolmogorov-Smirnov test to determine the type of data distribution, group comparison method (Mann-Whitney U to compare two independent samples).

The results. In the course of empirical research of preschoolers' attention properties development by means of game techniques, high levels of attention properties were revealed by the following indicators: concentration of attention - 50% of respondents; attention stability - 45%; attention volume - 55%. Medium levels: concentration - 40% of respondents; sustainability - 45%; volume - 35%. Low levels of attention properties: concentration - 10%; sustainability - 45%, volume - 10%. Thus, the next stage was the creation and implementation of a correctional programme for the development of attention properties using game techniques. Also, the effectiveness of the developed correctional development programme was evaluated using mathematical data processing.

Based on the results of the study, a conclusion was made about the effectiveness of the correctional programme for the development of attention properties using game techniques and recommended for use in the work of practical psychologists in preschool education institutions.

Keywords: properties of attention; preschoolers; game techniques; concentration of attention; correctional development programme; attention volume; attention stability; psychocorrection; attention.

DOI

УДК 159.9:378.091.31 (045)

В. Семиченко

АНАЛІЗ ДОСВІДУ ПОБУДОВИ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ДИДАКТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ КУРСУ «ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ» У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Резюме

У статті розглянуто проблему проектування дидактичних моделей навчальних курсів, що входять до навчальних планів підготовки студентів-майбутніх психологів. Мета дослідження – критичний аналіз досвіду проектування змісту і структури на прикладі навчального курсу «Загальна психологія» у вищих навчальних закладах України. Завдання дослідження: визначити вихідні теоретичні позиції щодо специфіки і особливостей викладання курсу «Загальна психологія»; проаналізувати змістову складову робочих програм з навчального предмету «Загальна психологія», який викладається у ряді вищих навчальних закладів України; співставити логіку визначення структури курсу (базові теми, порядок їх представлення в змісті програм); здійснити критичний аналіз відповідних теоретичних моделей, узагальнити досвід проектування відповідної дидактичної моделі; визначити оптимальну структуру курсу. Методи дослідження:

1) *теоретичні: аналіз, синтез, розгляд індуктивного чи дедуктивного способу презентації навчального матеріалу, порівняння, теоретичне узагальнення; 2) педагогічні спостереження, аналіз діяльності студентів в процесі вивчення відповідного предмету, оцінка результатів навчання.* У **результаті дослідження** розкрито специфіку навчального предмету «Загальна психологія», його роль у професійній підготовці майбутніх студентів, завдання, що виконуються у процесі вивчення. Проаналізовано дидактичні моделі, що розроблені і впроваджені у ряді закладів вищої освіти України, а також відображені в ряді навчальних підручників. Виявлено типові особливості їх проектування. На основі проведеного критичного аналізу виділено три основні стратегії проектування: індуктивна, дедуктивна і змішана. Аргументовано доцільність побудови змісту навчального предмету «Загальна психологія» на індуктивній основі. Виходячи з результатів проведеного аналізу, визначено нормативний зміст і структуру курсу «Загальна психологія», ефективність якої була підтверджена в процесі викладання цієї дисципліни в процесі професійної підготовки майбутніх психологів.

Ключові слова: дидактична модель навчального предмету; заклади вищої освіти; зміст і структура навчальної дисципліни «Загальна психологія»; професійна підготовка майбутніх психологів; специфіка предмету психології.

Вступ. Глобальні зміни, що відбуваються у суспільстві, неминуче обумовили як зростання потреби в психологічних знаннях у широких верств населення, так і збільшення потреби у підготовці практичних психологів. У свою чергу, це обумовило необхідність упорядкувати зміст і процедури навчання психологічних дисциплін, поглиблення методологічного аналізу і методичного забезпечення цього процесу.

Як це ні парадоксально, психологія, яка завжди приділяла значну увагу розкриттю вікових і педагогічних проблем викладання «непсихологічних» дисциплін, до недавнього часу не здійснювала відповідних наукових пошуків відносно себе самої. Про це переконливо свідчила відсутність в переліку спеціальностей, за якими відбувався захист кандидатських і докторських ситуацій, такої спеціальності, як методика викладання психології. Наближена до неї спеціальність 13.00.02 передбачала надання ступеня кандидата або доктора педагогічних наук.

Останнім часом з увага до методики викладання психології більшилася (Байер, 2016; Власова, 2011; Жуков & Самойлов, 2015; Бойко-Бузіль & Горбаченко, 2012; Семиченко, 2018). Водночас автори більшу увагу спрямовували на загальні проблеми (визначення необхідного і достатнього обсягу навчального матеріалу), без врахування специфіки професійної підготовки.

Масовий характер викладання психології в сучасних середніх та вищих закладах освіти і водночас відсутність узагальнюючих робіт обумовив необхідність провести аналіз досвіду проектування дидактичної моделі на прикладі такого курсу, як «Загальна психологія».

Для проведення такого аналізу слід визначитись з вихідною термінологією. Як відомо, методичні засади викладання будь-якого курсу визначаються навчальною програмою, яка презентує зміст і структуру відповідного навчального курсу, завдає розподіл навчальних годин, співвідношення лекційної і практичної складових, аудиторної і самостійної роботи, завдання на самостійне виконання; визначає літературні джерела, що рекомендуються до опрацювання; фіксує процедури і результати оцінювання діяльності студентів. Ці процедури можна згрупувати у дві складові: змістову і регламентуючу. Змістову складову ми і розглядаємо як дидактичну модель, розробка якої передбачає визначення змісту предмета, який обирається для опрацювання, і структурування цього змісту у вигляді окремих модулів, смислових блоків, тем.

Метою проведеного дослідження було здійснення критичного аналізу досвіду проектування змісту і структури навчального курсу «Загальна психологія» у вищих навчальних закладах України.

Методи дослідження. В процесі дослідження використовувались: 1) теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез, розгляд прикладів індуктивного чи дедуктивного способів презентації навчального матеріалу, порівняння, теоретичне узагальнення; 2) педагогічні спостереження, аналіз діяльності студентів в процесі вивчення відповідного предмету, оцінка результатів навчання,

Завдання дослідження:

- визначити вихідні теоретичні позиції щодо специфіки і особливостей викладання курсу «Загальна психологія»;

- проаналізувати змістову складову робочих програм з навчального предмету «Загальна психологія», який викладається у ряді вищих закладів освіти України;

ПСИХОЛОГІЯ

- співставити логіку визначення структури курсу (базові теми, порядок їх представлення в змісті програм);
- здійснити критичний аналіз відповідних теоретичних моделей, узагальнити досвід проектування відповідної дидактичної моделі;
- визначити оптимальну структуру курсу.

Результати. Проектування дидактичної моделі, які відповідає певному навчальному предмету, передбачає уточнення вихідних позицій проектувальника, його розумінням специфіки даного предмету. Теоретичні основи такого аналізу у свій час були представлені в ряді статей (Семиченко, 2018; Семиченко & Артюшина, К., 2021). Розглянемо викладені в них основні позиції.

Розгляд методики викладання психології дозволив виділити компоненти, пов'язані з проектуванням дидактичних моделей. Абстрагуючись від інших складових, коротко наведемо відповідні вихідні позиції:

1. Визначення місця навчального предмету у загальному змісті і структурі навчального процесу.
2. Переклад інформації з мови науки на мову дидактичної системи.
3. Відбір необхідного і достатнього обсягу навчальної інформації.
4. Встановлення інваріантної складової навчальної дисципліни, її базових категорій.
5. Визначення логіки подання навчального матеріалу: індуктивної, дедуктивної, змішаної.
6. Визначення вимог до основних форм організації навчально-виховного процесу, конкретизація особливостей їх використання в різних освітніх програмах, на різних рівнях загальноосвітньої і професійної підготовки.
7. Логіка відбору змісту і структурування інформації в залежності від профілю професійної підготовки студентів (Семиченко, 2018).

Для того, щоб визначити роль і завдання курсу загальної психології, узагальнимо наукові погляди на специфіку психології як предмету пізнання.

* Предмет психології вважається однією з найскладніших і поки ще недостатньо вивчених реальностей, які коли-небудь ставали предметом наукового аналізу. За своєю сутністю він вважається найбільш складним об'єктом (утворенням, якому органічно присутня потенціальна багатоаспектність і багатоякісність явищ: різних сутностей, різних масштабів, різних якісно-кількісних значень).

* У суспільстві водночас розповсюджена множина якісно відмінної психологічної інформації: наукової, побутової, народної, мистецької, релігійної, поп-психології, парапсихології, тощо. В психології досі не відбулося досить повного і чіткого розмежування наукового, наукоподібного і навіть відверто псевдонаукового знання. Внаслідок своєї толерантності, в психології існує різноманіття наукових і ненаукових підходів до визначення психологічних явищ. Існує також різноманіття пояснень одних і тих же психологічних явищ і психологічних фактів з різних теоретичних позицій. Важливо також враховувати і нечіткість термінології, коли відбувається змішування науково-психологічних термінів і буденних понять.

* Важкою проблемою є визначення понятійного і категоріального апарату психології. Будь-яке підведення психічних явищ під певне визначення супроводжується виходом за межі тих контекстів, в яких це явище існує, абстрагуванням від всіх інших властивостей. Неминучою є і конкуренція наукової і побутової термінології, адже значна кількість психологічних термінів використовується людиною на побутовому рівні, що створює ілюзію їх засвоєння і заважає зрозуміти необхідність їх засвоєння на сутнісному рівні.

* Психологічні явища знаходяться у постійному розвитку, при цьому характер і детермінанти змін у психіці і поведінці можуть принципово змінюватись на різних етапах онтогенезу. Психологічні властивості і особливості людини знаходяться в безперервній зміні і розвитку, і швидкість цих змін набагато вища, ніж в геологічних, біологічних і інших складних системах. Через цю особливість психології конкретної людини отримані про неї знання часто застарівають раніше, ніж їх встигають використати. Тому розгляд психічних явищ передбачає розуміння складного співвідношення динаміки і статичності їх існування.

* Психологічні явища є водночас і процесуальними, і результативними. Ті зміни, що відбуваються з людиною, і навіть та інформація, яка отримується ззовні, зразу ж включаються в механізми регуляції і детермінації.

* Будь-яке явище одночасно може бути розглянуто у множині проєкцій: філо- і онтогенетичної, вікової, соціальної, професійної, і в різних ракурсах: ціннісному, знанневому,

поведінковому. Воно являє собою продукт довготривалої еволюції, не втрачає зв'язків зі своїми попередниками (біологія, фізіологія, біофізика, біохімія) і водночас розвивається під впливом соціально-культурних процесів. Тому будь-яке явище предстає як голограма, «втягуючи» в себе всю історію філогенезу, соціогенезу, онтогенезу і актуалгенезу, інтегруючи фактори розвитку біологічних об'єктів і людства, роду, індивіда, умов і обставин, що його оточують. Тобто, кожен психологічний феномен, кожен конкретний факт існує як аспект руху психіки в цілому.

* Основна частина психологічних явищ недоступна прямому спостереженню, більшість з них не мають чітких просторових ознак і тому не можна побудувати їх опис на основі просторової структури. Тому більшість психологічних феноменів описуються через теоретичні конструкти, які діють в межах певних теоретичних систем. Тому в психології, як ні в одній іншій галузі наукових знань, виникають постійні труднощі у розведенні того, що пояснюється, з самим поясненням.

* Інтерпретація психічних явищ залежить від контекстів розгляду. Є величезна кількість теорій, підходів, які описують психічні явища. Адже специфіка психологічних об'єктів обумовила виникнення в структурі наукових знань значної кількості якісно відмінних теоретичних систем.

* Проявляється властивість зворотної ентропії, тобто людина може діяти всупереч раціональній логіці і природним законам. Людину характеризує здатність до самодетермінації поведінки, яка характеризується такими властивостями, як активне цілепокладання, надситуативна активність, саморефлексія, самоорганізація, спонтанність поведінки.

* Складний характер причинно-наслідкових відносин. Одна і та ж причина може породжувати різні наслідки, і один і той же наслідок може породжуватись різними причинами. Схожі психологічні факти і феномени можуть визначатись різними психологічними закономірностями, і водночас різні психологічні факти і феномени можуть бути викликані однією і тією ж психологічною закономірністю.

* При дослідженні поведінки людини причини і наслідки можуть бути суттєво розведені у часі, внаслідок чого часто помилково за причину приймається дія чинників, що проявились в конкретній ситуації безпосередньо перед змінами у поведінці або стані людини.

* Проведення будь-яких психологічних досліджень, а, отже, отриманих результатів і способів інтерпретації неминуче відчуває вплив емоційно-ціннісних складових дослідників. Після проведення психологічного дослідження змінюється не тільки об'єкт, що вивчається, але і сам дослідник, бо, дізнавшись щось нове про психіку людини, він дізнається і щось нове про себе. Як справедливо відзначається сьогодні багатьма авторами, психологія - це наука, яка не тільки пізнає, а й конструює, творить людину.

* Неможливість оцінювати психологічні факти в єдиній системі координат внаслідок їх потенційної амбівалентності і полівалентності. Відсутність однозначних прямих зв'язків, полідетермінованість будь-яких явищ, їх структурних компонентів, чинників, факторів, умов, механізмів. Складний характер цієї детермінованості – нелінійність, неможливість все звести до єдиного фактора. В якості причин дій чи вчинків людини виступають, як правило, не окремі події, а система подій і ситуацій

* Хоча психічні процеси і феномени в принципі недоступні об'єктивному зовнішньому спостереженню, значна їх частина відкривається суб'єкту в процесі самоспостереження (інтроспекції), яке не спирається на якісь засоби і не вимагає особливих органів сприйняття, аналогічних органам чуття при спостереженні за зовнішніми об'єктами. У психології збігаються суб'єкт пізнання (хто пізнає) і об'єкт пізнання (що пізнається). Зокрема, об'єктом наукового пізнання стає і сам процес пізнання. А процедура самопізнання значно змінює перебіг тих явищ, за якими спостерігає дослідник.

* Складність співвідношення ідеального і реального, об'єктивного і суб'єктивного. Суб'єктивізм неминучий, адже сам процес пізнання здійснюється носієм досліджуваної якості, а, отже, впливає на його перебіг. Ситуація, в котрій здійснюється поведінка, постійно змінюється в результаті поведінки і дій суб'єкта і його оточення..

* Психологія, будучи одночасно природничою і гуманітарною наукою, використовує найширший спектр методів і процедур дослідження в порівнянні з будь-якою іншою наукою. Це обумовлює необхідність контролю за характером проведення процедур збору даних і їх інтерпретації, «перекладу» їх «на мову» психології.

* Процедури та методики психологічного дослідження та обстеження неминуче вносять зміни в досліджувану реальність. Положення це визнається неklasичною наукою справедливим для будь-якого наукового дослідження, але у випадку з психологією воно носить настільки істотний характер, що, на думку деяких авторів будь-яке вивчення психологічних феноменів може

ПСИХОЛОГІЯ

бути реалізовано тільки як процес їх одночасного породження або формування. Все це висуває особливі вимоги до ретельності опису самої ситуації психологічного дослідження або обстеження, процедур дослідження і засобів, характеристик досліджуваного та експериментатора. Всі ці моменти є не просто умовами отримання психологічного знання, вони становлять саме його сутність.

* У психології паралельно існує безліч парадигм, які одного разу з'явившись, не "сходять зі сцени" іноді протягом століть. Вони "застрягають" на стадії "нормальної науки", а міні-революції, які постійно відбуваються, лише породжують нові міні-парадигми, що створює ефект перманентної кризи в науці і перманентної революції. Все це дає підставу ряду дослідників говорити про те, що психологія знаходиться на допарадигмальній стадії розвитку і в цьому сенсі не є розвинутою наукою або (крайня точка зору) не є наукою взагалі.

* Необхідність методологічного знання як деякого попереднього знання обумовлена тим, що без нього взагалі неможлива пізнавальна діяльність колективного або індивідуального суб'єкта. Здійснити виділення і опис психологічних явищ неможливо без залучення (явно чи контекстно) певної методології: діалектики, системного, синергетичного підходів, теорії моделювання, тощо.

* Необхідність попереднього знання в тій чи іншій його формі чітко зафіксована вже на рівні чуттєвого пізнання і з усією виразністю виступає в разі раціонального, а тим більше власне наукового пізнання. Визнання найважливішої ролі такого попереднього знання автоматично призводить до вимоги максимально глибокої його рефлексії, що і складає предмет методології. Роблячи внесок у методологічне знання взагалі, психологія тим більше високо повинна оцінювати значення методології для себе самої. Більш того, психологи здавна підкреслюють особливу її потребу в допомозі з боку методології і неможливість вироблення орієнтирів для побудови і розвитку психологічної науки, виходячи з власне психологічного знання.

* При вивченні психології складним чином поєднуються відносини між минулим, сьогоденням і майбутнім як процесу становлення самої психології, так і проєкції отриманих знань на життєдіяльність людини, яка здійснює це пізнання. Це дозволяє науковцям зробити висновок про те, що процес відображення реалізується в часовій єдності минулого, теперішнього і майбутнього (Байер, 2016; Власова, 2011; Жуков & Самойлов, 2015; Скрипченко, Долинська & Огороднійчук, 1999; Бойко-Бузіль & Горбаченко, 2012).

Яким чином можна забезпечити врахування всієї специфіки предмету психології в процесі вивчення психології в ході професійної підготовки? І чи можливо це взагалі здійснити? Щоб відповісти на ці питання, треба розглянути не ідеальні, а реальні можливості навчального процесу: кількість психологічних предметів, що вивчаються за певними профілями підготовки, кількість годин, що виділяються на їх викладання, наявність у студентів розуміння важливості психологічної інформації як в професійній діяльності, так і в житті в цілому, і т.п.

Як відомо, загальна психологія – це назва галузі знань, яка вивчає і узагальнює найбільш загальні закономірності, які виявляються психологією, розробляє і перевіряє методи дослідження, формулює теоретичні принципи, яких дотримується, упорядковує термінологічний апарат психології, визначає основні закономірності існування і розвитку психічної реальності., організує логічну побудовану систему найбільш узагальнених знань про сутність психічних явищ, абстрагуючись від їх проявів в конкретних умовах. Навчальний же курс «Загальна психологія» являє собою базову дисципліну, зміст і викладання якої значною мірою залежать від контингенту осіб, які його вивчають.

Зрозуміло, що якщо вивчення психології зводиться до одного предмету (незалежно від того, називається він «Загальна психологія» чи просто «Психологія»), то основна увага викладача буде спрямована на те, щоб переконати студентів у значущості для них психології, розкриття конструктивності використання отриманих знань при вирішенні життєвих проблем. Його завданням буде привертання уваги молоді до психологічної складової життя, породження наміру більш глибоко пізнати психічний світ людини і свої психічні особливості, відносини з іншими, психологічні способи покращення якості життя.

Якщо ж даний предмет входить у навчальний план з підготовки практичних психологів, то його завдання суттєво змінюються. Він:

- поглиблює ступінь володіння психологічними термінами, долаючи їх переважно побутовий, поверховий характер;
- розширює і поглиблює знання про сутність психіки і психічних явищ;
- допомагає усвідомити взаємозв'язки і взаємовпливи між окремими психічними явищами;

- долає сформовану в школі, при вивченні біології, установку на розуміння психічних феноменів як похідних від суто біологічних процесів.
- формує цілісне, системне уявлення про психіку людини.

Фактично курс загальної психології створює основу для подальшої професійної підготовки майбутніх психологів. При його неякісному проходженні знання з інших предметів психологічного циклу залишаються суто поверховими.

Організаційно цей курс читається на першому, а в деяких закладах вищої освіти – на першому-другому курсах, при цьому паралельно з ним вивчаються інші психологічні дисципліни, які часто дублюють окремі теми (наприклад. «Історія психології», «Психологія особистості», «Практикум з психології»). Тому його основними завданнями слід вважати: 1) опанування науковим змістом базових психологічних категорій, формування професійного тезауруса; 2) чітке визначення структури психіки. А це вимагає чіткого визначення нормативного змісту і логіки подання навчального матеріалу. При цьому в процесі побудови дидактичної моделі розробники стикаються з суттєвою проблемою: неможливістю чітко упорядкувати, структурувати матеріал, тому при вивченні будь-якої теми треба весь час ув'язувати наскрізні смислові лінії, весь час повертаючись до вже пройденого матеріалу і посилаючись на той, що буде вивчатись надалі.

Розглянемо, як вирішувались завдання визначення змісту і побудови логіки презентації окремих тем в навчальних програмах ряду закладів вищої освіти України.

Одеський національний університет ім. О.І.Мечнікова, 2006 рік:

Блок 1. Загальний погляд на психологію як науку. 1) Предмет, методи, завдання і основні принципи психологічної науки. Психіка і свідомість. 2) Основні етапи становлення психології як науки. 3) Проблема розвитку в психології.

Блок 2. Взаємозв'язок біологічного і соціального в людині. 4) Проблема особистості в сучасній психології. 5) Біологічне і соціальне в структурі особистості. 6) Темперамент. 7) Характер та здібності. 8) Психологічна природа активності особистості. 9) Емоційно-вольова сфера особистості. 10) Пізнавальна сфера особистості. 11) разом з мисленням Рівні абстрактного пізнання: мислення та уява. 12) Пам'ять в системі пізнавальної діяльності; 13) Увага як форма психічної діяльності.

Блок 3. Особистість у діяльності і спілкуванні. Міжособистісні відносини. 14) Психологічні основи спілкування. 15) Діяльність. 16.) Групи і колективи. 17) Міжособистісні конфліктні ситуації і їх подолання. Блок 4. Узагальнення. 18) Самосвідомість особистості та її життєвий шлях.

Критичний аналіз. Зміст першої теми перевантажений Розгляд психології здійснюється в контексті науки, що може бути не зовсім актуальним для студентів-першокурсників. Більш доцільно було б говорити про розвиток психології як самостійної галузі пізнання і практичної діяльності. Не зовсім зрозуміло, про який розвиток буде йти мова, адже такий аналіз передбачає розгляд філогенезу, історикогенезу, соціогенезу і онтогенезу, що вкрай важко зробити на початковому етапі оволодіння студентами психологічними знаннями. Не зрозуміло: чому характер і здібності об'єднані в одній темі; чому емоційно-вольова сфера, яка входить до складу психічних процесів, розглядається раніше, ніж пізнавальні процеси; чому уява розглядається як рівень абстрактного пізнання; чому пам'ять розглядається в системі пізнавальної діяльності, а не в життєдіяльності людини взагалі. У назві блоку 3 говориться про особистість у діяльності і спілкуванні, тоді як всередині блоку виділено тему «Групи і колективи». Випадає з загальної логіки формулювання тем виділення такого прикладного аспекту, як вирішення міжособистісних конфліктів. Чому проблема самосвідомості фактично відірвана від розгляду сутності особистості.

Міжрегіональна академія управління персоналом, 2018 рік:

Змістовий модуль 1. Вступ до загальної психології. 2) Методологічні принципи та методи вивчення психології. 3) Психіка як об'єкт психології. Виникнення і розвиток психіки.

Замістовий модуль 2. Особистість як категорія загальної психології. 4) Зміст і структура особистості. 5) Самосвідомість особистості. 6) Мотиваційна сфера особистості. Змістовий модуль 3. Пізнавальна та емоційно-вольова сфери особистості. 7) Відчуття і сприймання - чуттєві форми пізнання дійсності. 8) Пам'ять. 9) Мислення і уява – логічні форми пізнання дійсності. 10) Увага. 11) Емоційно-вольові процеси і стани особистості.

Змістовий модуль 4. Індивідуально-типологічні властивості особистості. 12) Темперамент. 13. Характер. 14) Здібності.

Змістовий модуль 5. Особистість у діяльності та спілкуванні. 15) Діяльність як умова розвитку особистості. 16) Спілкування як умова розвитку особистості.

ПСИХОЛОГІЯ

Критичний аналіз: У назвах тем використовуються поняття, сутність яких для студентів першого курсу ще не зовсім зрозуміла («методологічні принципи, категорія загальної психології»). Поняття «самосвідомість» слід розкривати після того, як розкрита структура свідомості, компонентом якої вона є. Викликає заперечення розгляд уяви як логічної форми пізнання дійсності. Не зовсім зрозуміло, чому увагу розміщено після всіх пізнавальних процесів. Недоцільним слід вважати об'єднання в одну тему емоційно-вольових процесів і станів особистості, до того ж, використання терміну «особистість» передую розкриттю його сутності. Термін «індивідуально-типологічні» в психології використовується в контексті віднесення індивіда до певного типу темпераменту, а не до всієї сукупності психічних властивостей людини. Розгляд діяльності і спілкування лише як умов розвитку особистості значно знижує сприйняття цих феноменів як складних психічних явищ.

Ужгородський національний університет, 2021 рік:

Модуль 1 (без назви). Змістовий модуль 1. Психологія як наука та система знань. 1) Предмет психології як науки. Принципи, методи та місце психології в структурі сучасних наук. 2) Походження і розвиток свідомості людини. 3) Неусвідомлені психічні процеси.

Змістовий модуль 2.4) Відчуття як початкова ланка пізнавальних процесів. 5) Сприймання: види і властивості. 6) Пам'ять: теорії і закономірності функціонування. 7) Уява і творчість. 8) Мислення та інтелект. 9) Увага як форма організації психічної діяльності. 10) Емоції та почуття, їх класифікація та роль в житті людини. 11) Емоційні стани людини. Емоційні якості людини. 12) Воля як процес. Вольові якості особистості. Модуль 2 (без назви).

Змістовий модуль 3. Психологія особистості та діяльності. 1) Діяльність як основна форма активності особистості. 2) Психологічний аналіз мотивації діяльності. 3) Спілкування як міжсуб'єктні взаємини. 4) Особистість: загальна психологічна характеристика, розвиток. 5) Психологічна структура особистості. 6) Проблема типу темпераменту. 7) Природа і сутність характеру. Акцентуованість характеру. 8) Задатки та здібності людини.

Критичний аналіз. Викликає заперечення таке формулювання теми 2. Адже як можна говорити про розвиток свідомості, якщо саме явище свідомості ще не розкривалось? Не зовсім зрозуміло, навіщо говорити про неусвідомлені психічні процеси, якщо студенти ще не отримали інформації про види і сутність психічних процесів? Привертає увагу різниця у формулюванні окремих тем. Чомусь теорії і закономірності функціонування розкриваються лише для пам'яті, а в якості форми організації психічної діяльності виступає лише увага, тоді як назви тем, присвячених іншим пізнавальним процесам, мають зовсім інші ракурси розгляду. Більш прийнятним в загальній психології є поняття «психічні стани», а не «емоційні стани», адже емоційні стани є лише часткою психічних станів, які містять, крім цього виду, ще пізнавальні і вольові стани. Проблема «Емоційні властивості людини» більш доцільно розкривати в темі «Емоції», ніж в темі «Емоційні стани». У темах 12 (Модуль 1, змістовий модуль 2) і 1 (Модуль 2, змістовий модуль 3) говориться про «вольові якості особистості» і «діяльність як основну форму активності особистості», в той час як сутність поняття «особистість» ще не розкривалась. Незрозуміло, як буде розкриватись тема «Психологічний аналіз мотивації діяльності», якщо ще не розглядалась проблема мотивації взагалі. Не зовсім зрозуміло, і як буде розглядатись розвиток особистості (змістовий модуль 3, тема 4), якщо психологічна структура особистості буде розглядатись лише у наступній темі.

Харківський національний університет внутрішніх справ, 2023 рік:

1) Вступ до курсу загальної психології. 2) Психіка та свідомість. 3) Несвідомі психічні процеси. 4) Психологічна теорія діяльності. 5) Психологія особистості. 6) Психологічна структура особистості. 7) Темперамент. 8) Характер. 9) Здібності. 10) Специфіка пізнавальної активності та структура пізнавальної сфери людини. 11) Психологічні концепції про пізнання та пізнавальну сферу. 12) Відчуття. 13) Сприйняття. 14) Увага. 15) Пам'ять. 16) Уява. 17) Мислення. 18) Мовлення. 19) Функції емоцій. Структура емоційної сфери людини. 20) Основні теорії емоцій. 21) Види емоційних реакцій. 22) Емоції та їх класифікація. 23) Емоційні стани людини. Емоційні властивості людини. 24) Розуміння емоцій іншої людини. Управління емоціями. 25) Загальні уявлення про почуття. 26) Емоційно обумовлена (афективна) поведінка. Емоційні типи. 27) Проблема волі в психології. 28) Воля як процес. Вольові якості особистості.

Критичний аналіз. Як і в програмі Ужгородського національного університету, в цій програмі також свідомість розглядається вже в другій темі. Ще не розглянуто сутність психічних процесів, види психічних процесів, а студентам вже пропонується розглянути «несвідомі психічні процеси». У змісті програми суттєво порушені пропорції представленості окремих тем. Так, на

розкриття такого феномену, як діяльність, відводиться одна тема, те ж саме стосується і подання тем, пов'язаних з пізнавальними процесами, коли на кожен процес виділяється лише одна тема, тоді як на прояви емоцій відводиться 8 тем. Незрозуміло, чому тема «Уява» передує темі «Мислення», а тема «Мовлення» наводиться після «Мислення»; чому тема «Основні теорії» розкривається лише відносно емоцій.

Національний авіаційний університет, 2023 рік:

Модуль 1. Вступ до психології. Пізнавальні процеси. 1) Предмет психології як науки. 2) Сутність та структура психіки. 3) Галузі психології. Загальна психологія як фундаментальна галузь. 4) Методи психології. 5) Фізіологічна основа психічної діяльності. Розвиток психіки у філогенезі. 6) Розвиток психіки в онтогенезі. 7) Відчуття. 8) Сприймання. 9) Пам'ять. 10) Уявлення. 11) Мислення. 12) Мовлення. 13) Уява. 14) Увага. 15) Емоції. 16) Стани та їх регуляція.

Модуль 2 «Особистість. Діяльність, спілкування». 1) Сутність та детермінанти становлення особистості. 2) Структура особистості. 3) Самосвідомість. 4) Здібності. 5) Характер. 6) Темперамент. 7) Становлення особистості. 8) Сутність діяльності. 9) Структура діяльності. 10) Формування діяльності. 11) Провідний вид діяльності. 12) Психологічна характеристика провідних видів діяльності (ігрової, учбової, трудової). 13) Сутність спілкування. Співвідношення понять «діяльність», «спілкування», «поведінка».

Критичний аналіз. Більш доцільно було б розвести зміст модуля 1 на два модулі: «Загальні проблеми психології» і «Психічні процеси», ввести модуль 3 «Психічні стани і властивості», а модуль 4 назвати «Інтегративні явища в психології». З переліку пізнавальних процесів випала тема «Воля». У змісті модуля 3 основна увага приділена проблемі діяльності. Проблема свідомості взагалі не розкрита. Не зовсім зрозуміло, чим тема 11 («Провідний вид діяльності» відрізняється від теми 12 («Психологічна характеристика провідних видів діяльності»). Тема 13 сформульована таким чином, що поняття «спілкування» отримало другорядне значення порівняно з поняттями «діяльність» і «поведінка».

Цікавий матеріал надав розгляд дидактичної моделі курсу загальної психології в *Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, 2022 рік*, яка викладається студентам на 1-2 курсах. Надалі наводиться зміст і структура навчальної дисципліни, а також кількість годин, що виділяються на лекційне забезпечення (наводиться в дужках; якщо проставлено «-», - це теми, що виносяться на самостійне опрацювання студентами). Необхідність такого представлення обумовлена тим, що надає можливість визначити, які теми вважаються більш важливими (вносяться на аудиторні заняття), а які мають другорядне значення (опрацьовуються самими студентами).

Частина 1. Загальна характеристика сенсорно-перцептивних процесів. 1) Природа та функції сенсорно-перцептивних процесів. (2 години) 2) Відчуття та сприймання як рівні психічного відображення (2). 3) Класифікація відчуттів та сприймання (0 годин). 4) Нейрофізіологічне підґрунтя сенсорно-перцептивних процесів (4).

Частина 2. Закономірності та властивості відчуттів 5) Теорії сенсорних процесів (2). 6) Основні характеристики сенсорного образу (6). 7) Характеристика зорових відчуттів (0). 8) Характеристика слухових відчуттів (0). 9) Характеристика шкірних відчуттів (0). 10) Характеристика нюхових, смакових та вісцеральних відчуттів (0). 11) Характеристика вестибулярних відчуттів (0). 12. Характеристика кін естетичних відчуттів (0).

Частина 3. Закономірності та властивості сприймання. 13. Закономірності переходу від сенсорних до перцептивних процесів (2). 14. Основні характеристики перцептивного образу (6). 15. Сприйняття простору, часу і руху (0). 16) Научіння у сприйманні (0). 17. Класичні та сучасні теорії перцептивних процесів (0).

Частина 4. Увага. 19. Загальні уявлення про увагу (0). 20. Увага і діяльність. (0). 21) Філогенез уваги (0). 22. Розвиток і формування уваги (0).

Частина 5. Пам'ять. 23) Загальні уявлення про пам'ять (2). 24. Види пам'яті (1). 25. Процеси пам'яті (2). 26. Індивідуальні відмінності пам'яті (2). 27) Пам'ять і мотивація діяльності (1).

Частина 6. Мислення і мовлення. 28) Теоретична і практична актуальність дослідження мислення (1). 29) Порівняльний аналіз основних теорій мислення в історії психології (1). 30. Основні підходи до дослідження мислення у вітчизняній психології (1). 31. Основні характеристики мислення як процесу розв'язання задач (2). 32. Види мислення (2). 33. Поняття мовлення і мова (2). 34. Мовний розвиток людини (2).

ПСИХОЛОГІЯ

Частина 7. Емоції. 35) Емоції: поняття та сутність (2). 36. Теорії емоцій (2). 37. Природа та механізми емоцій (2). 38. Характеристика емоційних явищ (2). 39. Властивості та особливості емоцій.

Частина 8. Уява. 40. Феноменологія уяви як психічного процесу (2). 41) Уява і фантазія (2). 42. Особливості розвитку уяви і фантазії (1). 43) Психологія фантазії. Феномени фантазії. Техніка фантазії (1). 44. Творча уява. Творчий процес (2). 45) Теорії уяви, теорії творчості (2).

Частина 9. Воля. 46) Воля як психічний процес (2). 47. Механізми вольової діяльності (2). 48. Дискусійні питання проблеми волі (1). 49. Функціональне призначення волі (1).

Частина 10. Свідомість. Самосвідомість. 50) Свідомість та її психологічна структура. Місце самосвідомості в психічній організації людини (6).

Частина 11. Діяльність. 51) Сутність діяльного підходу та його сучасні інтерпретації (2). 52) Головні атрибути та психологічна структура діяльності (2).

Частина 12. Пізнання. Самопізнання. 53. Пізнання та самопізнання, їх сутність і структура (2).

Критичний аналіз. Тема «Увага» повністю винесена на самостійне опрацювання студентами. Незрозуміло, чому співставлення різних наукових теорій надається не до всіх тем (наприклад, при вивченні теми «Мислення» передбачено навіть декілька ракурсів розгляду – в історії психології і у вітчизняній психології (але чомусь забуто про сучасні теорії мислення зарубіжних авторів); чому таке складне питання, як філогенез, розглядається тільки на приладі уваги, теми, яка, до того ж, повністю винесена на самостійне опрацювання студентами. Розгляд відносин між пам'яттю і мотивацією діяльності запланований значно раніше, ніж студенти ознайомляться з поняттями мотивації і діяльності. Виникає питання – чому теоретична і практична актуальність дослідження розкривається тільки відносно дослідження мислення. Об'єднання двох дуже важливих тем «Мислення» і «Мовлення» в одну неминуче знижує сприйняття студентами проблеми мовлення як важливої психологічної категорії, надає їй другорядне значення. До того ж, за логікою тема «Мовлення» повинна передувати розкриттю феномену мислення, адже розкриття процесу мислення значною мірою базується на логічних процедурах роботи з поняттями. Необгрунтовано збідненою, на наш погляд, виглядає тема «Емоції», адже не розкрито такі важливі аспекти, як структура і розвиток емоційної сфери людини, емоційні якості, почуття, психічні стани. Не зовсім зрозуміло чому між темами «Емоції» і «Воля» (як складовими блоку «Емоційно-вольові процеси») розміщено тему «Уява» (адже уява традиційно відноситься до пізнавальних процесів). Чомусь в темі 41 мова йде про уяву і фантазію як відокремлені одне від одного процеси, і це тоді, коли вся наступна тема присвячена власне фантазії. Взагалі в блоці, присвяченому уяві, проблема фантазії явно домінує над розкриттям самої уяви як базового явища, яке реалізується в творчості і фантазії. Занадто збідненою виглядають такі важливі теми, як свідомість і самосвідомість, діяльність, особливо при порівнянні з тією увагою, що надавалась авторами програми сенсорно-перцептивним процесам. Взагалі відсутні теми, що розкривають особистість, спрямованість особистості, соціальні явища, спілкування.

Здійснимо аналогічний аналіз змісту підручників з загальної психології на наступних прикладах:

Навчальний посібник «Загальна психологія», авторський колектив О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. (Скрипченко, Долинська & Огороднійчук (1999)). Його зміст складають наступні теми:

1) Загальні питання (Психологія як наука та ін.). 2) Історія психологічної думки в Україні. 3) Методи психології 4) Розвиток психіки та свідомості. 5) Відчуття. 6) Сприймання. 7) Пам'ять. 8) Мислення. 9) Уява. 10) Увага. 11) Почуття. 12) Вольова активність особистості. 13) Активність і діяльність. 14) Особистість. 15) Психологія міжособистісних взаємин. 16) Спілкування. 17) Темперамент. 18.) Характер. 19) Здібності.

Критичний аналіз. Такий зміст викликає ряд критичних зауважень. Так, втрачено структурування за блоками (пізнавальні процеси, емоційно-вольові процеси, психічні властивості). В темі 4 мова йде про розвиток свідомості, тоді як сама проблема визначення сутності свідомості навіть не ставилась. Темперамент, характер і здібності як структурні компоненти особистості, відділені від поняття особистості темами міжособистісних взаємин і спілкування. Не зовсім вдалим є формулювання теми 15, адже у відповідному розділі мова скоріше йде про соціальні групи, тоді як міжособистісні взаємини також можуть бути відображені у темі 16, присвяченій спілкуванню. При опису пізнавальних процесів тема «Увага» наводиться останньою в структурі пізнавальних процесів, тоді як при опису всіх попередніх процесів використовуються критерії

«мимовільне» і «довільне», які безпосередньо пов'язані з проявами уваги. Тема 11 визначена як «Почуття», тоді як в узагальнюючій назві блоку («Емоційно-вольові процеси») мова йде про емоції. Відсутні такі теми, як мовлення, психічні стани, спрямованість.

Підручник «Загальна психологія», автори С.Д.Максименко, В.О.Соловйенко (Максименко & Соловйенко, 2000).

Зміст: Частина I. Вступ до психології. Розділ 1. Предмет психології: 1.1. Предмет психології та її завдання. 1.2. Рефлекторна природа психіки. 1.3. Психіка і свідомість. 1.4. Основні галузі психологічних знань. 1.5. Зв'язок психології з іншими науками. 1.6. Основні напрями в сучасній психології.

Розділ 2. Методи психології: 2.1. Основні вимоги до методів психології. 1.2. Основні методи психології. Спостереження, експеримент. 2.3. Додаткові методи: тест, опитування, бесіда, аналіз продуктів діяльності, узагальнення. 2.4. Кількісний та якісний аналіз дослідження психічних явищ.

Розділ 3. Розвиток психіки і свідомості: 3.1. Виникнення та розвиток психіки. 3.2. Розвиток механізмів психічної діяльності. 3.3. Розвиток психіки на різних етапах еволюції тваринного світу.

Частина II. Розділ 4. Психологія особистості. 4.1. Поняття про особистість та її структуру. 4.2. Активність особистості та її джерела. 4.3. Розвиток і виховання особистості.

Розділ 5. Соціальні групи. 5.1. Поняття про групи. 5.2. Міжособистісні стосунки у групі. 5.3. Психологічна сумісність і конфлікт у міжособистісних стосунках.

Частина III. Діяльність. Розділ 6. Психологічний аналіз діяльності: 6.1. Поняття про діяльність. 6.2. Мета і мотиви діяльності. 6.3. Структура діяльності. 6.4. Засоби діяльності, процес їх засвоєння. 6.5. Перенесення та ідентифікація навичок. 6.6. Основні різновиди діяльності. 6.7. Творча діяльність.

Розділ 7. Мова і мовлення: 7.1. Поняття про мову та її функції. 7.2. Фізіологічні механізми мовної діяльності. 7.3. Різновиди мовлення.

Розділ 8. Спілкування: 6.1. Поняття про спілкування. 8.2. Засоби спілкування. 8.3. Функції спілкування. 8.4. Різновиди спілкування.

Розділ 9. Увага. 9.1. Поняття про увагу. 9.2. Фізіологічне підґрунтя уваги. 9.3. Різновиди і форми уваги. 9.4. Властивості уваги.

Частина IV. Пізнавальні психічні процеси. Розділ 10: Відчуття: 10.1. Загальна характеристика пізнавальних процесів. Поняття про відчуття. 10.2. Фізіологічне підґрунтя відчуттів. 10.3. Класифікація і різновиди почуттів. 10.4. Основні властивості почуттів. 10.5. Відчуття і діяльність.

Розділ 11. Сприймання: 11.2. Поняття про сприймання. 11.2. Різновиди сприймань. 11.3. Властивості сприймань. 11.4. Спостереження і спостережливість.

Розділ 12. Мислення: 12.1. Поняття про мислення. Соціальна природа мислення. 12.2. Розумові дії та операції. 12.3. Форми мислення. 12.4. Процес розуміння. 12.5. Процес розв'язання завдань. 12.6. Різновиди мислення. 12.7. Індивідуальні особливості мислення.

Розділ 13. Уява: 13.1. Поняття про уяву. 13.2. Зв'язок уяви з об'єктивною дійсністю. 13.3. Фізіологічне підґрунтя уяви. Уява і органічні процеси. 13.4. Процес створення образів уяви. 13.4. Різновиди уяви. 13.6. Уява і особистість.

Розділ 14. Пам'ять. 14.1. Поняття про пам'ять. 14.2. Теорії пам'яті. 14.3. Різновиди пам'яті. 14.4. Запам'ятовування та його різновиди. 14.5. Відтворення та його різновиди. 14.6. Забування та його причини. 14.7. Індивідуальні особливості пам'яті.

Частина V. Емоційно-вольові процеси. Розділ 15. Емоції і почуття: 5.1. Поняття про емоції і почуття. 15.2. Фізіологічне підґрунтя емоцій і почуттів. 15.3. Вираження емоцій і почуттів. 15.4. Форми переживання емоцій і почуттів. 15.5. Вищі почуття.

Розділ 16. Воля. 16.1. Поняття про волю. 16.2. Довільні дії та їх особливості. 16.3. Аналіз складної вольової дії. 16.4. Основні якості волі. 16.5. Безвілля, його причини і переборення.

Частина VI. Індивідуально-психологічні особливості особистості. Розділ 17. Темперамент: 17.1. Поняття про темперамент. 17.2. Типи темпераментів. 17.3. Основні властивості темпераменту. 17.4. Фізіологічне підґрунтя темпераменту. 17.5. Роль темпераменту в діяльності людини.

Розділ 18. Здібності. 18.1. Поняття про здібності. 19.2. Структура здібностей 18.3. Різновиди здібностей. 18.4. Індивідуальні відмінності у здібностях людей та їх природні передумови.

Розділ 19. Характер: 19.1. Поняття про характер. 19.2. Структура характеру. 19.3. Основні риси типового характеру. 19.4. Природа характеру. 19.5. Формування характеру.

ПСИХОЛОГІЯ

Критичний аналіз. Зміст підручника побудований за дедуктивною логікою. Спочатку подається матеріал про найскладніші феномени в психології: особистість, соціальні групи, діяльність. Але не зовсім зрозуміло, чому спілкування йде після соціальних груп і діяльності, адже спочатку варто розглянути діадні контакти, в які включається особистість у процесі спілкування, щоб потім більш чітко зрозуміти специфіку соціальних відносин. Не зовсім логічним можна вважати розміщення теми «Мова і мовлення» і «Увага» в розділі «Діяльність» і розміщення теми «Пам'ять» після тем «Мислення» і «Уява». Дещо заплутати студентів може не дуже вдале формулювання: «Типи темпераментів», бо скоріше мова йде про типи темпераменту. Адже множина визначається типами, які виділяються у загальному явищі – індивідуально-типологічних особливостях (темпераменті). Те ж саме стосується і формулювання «властивості сприймань», адже можна говорити про властивості процесу сприймання у цілому, і їх прояви у його різновидах. Не зовсім коректно виглядає назва частини ІУ «Пізнавальні психічні процеси», адже виділяють клас «Психічні процеси», який ділиться на пізнавальні і емоційно-вольові процеси. Чомусь зв'язок з діяльністю розглядається лише відносно відчуттів, а аналіз теорій пропонується лише для теми «Пам'ять». Привносить плутанину і об'єднання у назві тем розділу 15 двох понять «емоції» і «почуття», адже базовий термін, що має категоріальне значення – емоції, тому його слід поставити у назві, а вже і тексти, розкривши загальні характеристики емоцій, перейти до розкриття поняття «почуття». Взагалі відсутня тема «Психічні процеси», відмінність категорії «процеси» від категорії «стани» не висвітлюється.

Підручник «Загальна психологія: Теорія та практика», автори Львіна н.м., Мисник С.О. (Львіна & Мильник, 2023).

Зміст. Передмова. Модуль 1. Вступ до психології. Розділ 1. Психологія як наука. Предмет психології. Тема 2. Методи психології. Тема 3. Біологічні основи психіки. Модуль 2. Психологічні процеси. Тема 4. Відчуття. Тема 5. Сприйняття. Тема 6. Пам'ять. Тема 7. Мислення. Тема 8. Психологія мовлення. Тема 9. Уява. Розділ 3. Емоційно-вольова сфера особистості. Тема 10. Почуття. Тема 11. Воля. Тема 12. Увага. Модуль 3. Особистість у діяльності і спілкуванні. Розділ 4. Особистість у діяльності і спілкуванні. Індивідуально-психологічні особливості особистості. Тема 13. Особистість. Тема 14. Діяльність. Тема 15. Спілкування. Тема 16. Психологія соціальних спільнот. Розділ 5. Індивідуально-психологічні особливості особистості. Тема 17. Темперамент. Тема 18. Характер. Тема 19. Здібності.

Критичний аналіз. У змісті підручника не представлено розгляду галузей психології як окремої теми. Викликає питання і логіка включення проблеми «свідомість» всередині теми «Біологічні основи психіки. У назві розділу 3 використовується поняття «особистість», хоча сама сутність цього поняття ще не розкрита. Назва теми 10 – «почуття», хоча традиційно відповідну тему визначають як «емоції». Чомусь тема «Уява» подається у складі емоційно-вольової сфери. Не виділено в окрему тему розгляд психічних станів. Не зовсім зрозуміло, чому особистість розглядається в контексті спілкування і діяльності, як зафіксовано у назві і модулю 3, і розділу 4, адже особистість – це переш за все людина, яка включена в соціальні відносини.

Підручник «Загальна психологія», автор Москалець В. (Москалець, 2021).

Зміст: Вступ. Частина I. Функціональна сутність психіки. Розділ 1. Психіка – ідеальний об'єкт. Розділ 2. З історії тлумачення функціональної сутності психіки. Розділ 3. Предмет і методи загальної психології. Розділ 4. Психофізіологічні проблеми. Мозок і психіка. Частина II. Психічні процеси і стани. Розділ 5. Увага. Розділ 6. Відчуття. Розділ 7. Сприймання. Розділ 8. Уява. Розділ 9. Мислення. Розділ 10. Пам'ять. Розділ 11. Емоційні процеси і стани. Частина III. Загальна психологія особистості. Розділ 12. Психологічна сутність особистості. Розділ 13. Задатки і здібності особистості. Розділ 14. Темперамент. Розділ 15. Кореляція конституційно-особистісних і психічних властивостей особистості. Розділ 16. Соціальна природа особистості. 17. Духовність особистості. 18. Характер особистості. 19. Загальнопсихологічний аспект діяльності особистості.

Критичний аналіз. Традиційно уява розглядається після теми «мислення», а в даному підручнику її розміщено перед нею. Випала тема «Воля» і з назви частини II («Емоційні процеси і стани» замість «Емоційно-вольові процеси»), і як окремий розділ. Формулювання частини III «Загальна психологія особистості» суперечить тому, що всі теми присвячені розкриттю загальнопсихологічних феноменів, тому більш доцільно було б назвати її як «Загальна характеристика особистості». Не зовсім зрозуміло, чому тема «Задатки і здібності особистості» передує темі «Темперамент», а проблема кореляції конституційно-антропологічних властивостей особистості не передбачає попереднього виділення особливого класу «Психологічні властивості особистості». Назва розділу 16 «Соціальна природа особистості» фактично означає дублювання головної ідеї,

адже в самому визначенні даного поняття закладено, що особистість – це людина в системі соціальних відносин. Не сприяє усвідомленню логіки подання матеріалу виділення теми «Духовність особистості», адже поняття «духовність» в контексті загальної психології не входить до понять, що відповідають структурі психіки, свій категоріальний смисл воно отримує в інших галузях психології. Не зовсім зрозуміло, і що означає «загальнопсихологічний аспект діяльності».

Дискусія. Проведений аналіз дозволив виділити наступні зауваження до змісту навчальних програм з дисципліни «Загальна психологія».

- Логічна неупорядкованість подання окремих тем. Теми, що розкривають особливості складних психічних феноменів, і компоненти, що входять до складу структури цих феноменів, відділені іншими темами.

- При наявності таких основних способів побудови дидактичної моделі, як індуктивний (від часткового до загального), дедуктивний (від загального до часткового), найбільше розповсюдження отримав змішаний (відсутня чітка взаємопов'язаність окремих тем).

- Неоднорідність презентації окремих тем, як за обсягом годин, так і за кількістю критеріїв, за якими ведеться розкриття відповідних питань.

- Довільне об'єднання окремих тем, наприклад, відчуттів та сприйняття, мислення та мовлення, емоції і стани, що заважає розкриттю їх специфічних особливостей.

- Включення у зміст програм і підручників тем, що не відносяться до базових (наприклад, в перелік тем, що характеризують пізнавальні процеси, вводиться тема «Уявлення», адже уявлення є продуктом функціонування пізнавальних процесів, а не окремим пізнавальним процесом, або тема «Духовність особистості»).

- Прагнення не повторюватись у назвах тем часто обертається наведенням у назвах тем різних ракурсів розгляду заявлених явищ.

- Непропорційна деталізація одним тем при «згорнутому» поданні інших, не менш інформаційно насичених тем.

- Плутиана тем, що відображують структурні компоненти психічної діяльності, провідні психологічні феномени, а також результати їх інтеграції, з процедурами роботи з ними (специфіка пізнавальної активності, пізнання та самопізнання)

- Виявлено теми, які часто випадають з змісту програм. Це: галузі психології; розвиток психіки в філогенезі; мовлення як окремий психічний процес; психічні стани як перехідний етап між процесами і фіксованими (більш-менш стабільними) властивостями; спрямованість.

Нажаль, обмежений форма статті не дозволяє детальніше проаналізувати той зміст, який закладається авторами наведених і багатьох інших дидактичних моделей. У програмах і підручниках, особливо тих, що буди видані в останні роки (2021-2023 рр.), спостерігається тенденція перевантаження тексту додатковими матеріалами, які, по-перше, відволікають увагу студентів від сутності базових понять, не дозволяють побачити цілісну картину структури психіки і її функціонування, а, по-друге, дублюються у матеріалі, якій будуть вивчати студенти після курсу загальної психології.

Висновки. На основі проведеного теоретичного аналізу узагальнено його результати і визначено аспекти, які повинні бути враховані при розробці дидактичної моделі навчального предмету «Загальна психологія»:

- Визначено особливості викладання курсу «Загальна психологія» при підготовці майбутніх психологів, в процесі вивчення якого відбувається засвоєння студентами сутнісних властивостей психічних феноменів, засвоєння базових понять психології, формування професійного тезаурусу, формування уявлення про психіку як систему, яка складається з ряду структурних складових, які лише умовно відділені один від одного у вигляді окремих тем в змісті дидактичної моделі.

- На основі проведеного критичного аналізу виявлено особливості дидактичних моделей курсу «Загальна психологія», на основі яких відбувається викладання відповідного предмету. Виділено три основні стратегії розміщення навчального матеріалу: індуктивний (від відносно простого до складного), дедуктивний (від складного до відносно простого) і змішаний.

- Визначено, що логіку подання матеріалу більш логічно будувати на індуктивній основі – шляхом переходу від більш динамічних до менш динамічних, фіксованих психічних феноменів. При цьому особливу увагу в процесі викладання слід приділяти розкриттю взаємопереходів між окремими темами, встановленню прямих і зворотних взаємовпливів між явищами, що вивчаються, щоб подолати відносну відокремленість цих тем у змісті дидактичної моделі.

- При проектуванні дидактичної моделі слід враховувати певні організаційні моменти. Так, викладання загальної психології при підготовці майбутніх психологів в Національному

ПСИХОЛОГІЯ

авіаційному університеті тривалий час здійснювалося протягом першого-другого років навчання силами двох кафедр (авіаційної психології і педагогіки та психології професійної освіти). Це обумовило необхідність структурування курсу за 4 модулями, приблизно однаковими за кількістю включених в них тем. Включення в модуль 4 меншої кількості тем було обумовлено потенційною складністю тих психологічних феноменів, які розглядалися, що вимагало більше часу на їх викладання. При переході до іншого способу організації (наприклад, прийняття рішення про викладання цього предмету протягом тільки першого року навчання) кількість модулів може бути зменшена до двох.

- На основі проведеного аналізу і виходячи з існуючих навчальних планів запропоновано наступну дидактичну модель курсу «Загальна психологія»:

Модуль 1. Вступ до психології: 1) Предмет психології. 2) Галузі психології. 3) Методи і принципи психології. 4) Історія розвитку психології. 5) Розвиток психіки в філогенезі. 6) Свідомість і самосвідомість. 7) Розвиток вищих психічних функцій.

Модуль 2. Пізнавальні процеси. 8) Увага. 9) Відчуття. 10) Сприймання. 11) Пам'ять. 12) Мовлення. 13) Мислення. 14) Уява.

Модуль 3. Емоційно-вольові процеси, стани і властивості: 15) Воля. 16) Емоції. 17) Психічні стани. 18) Темперамент. 19) Характер. 20) Здібності. 21) Спрямованість.

Модуль 4. Інтегративні явища в психології. 22) Особистість. 23) Спілкування. 24) Соціальні групи. 25) Діяльність.

Досвід викладання за наведеною дидактичною моделлю підтвердив її ефективність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

Байер, О.О. (2016). *Посібник до викладання курсу «Методика викладання психології»*. Дніпро: ДНУ.

Власова, О.І. (2011). *Методика викладання психології*: Підручник. Київ: Геопринт.

Жуков, С. М. & Самойлов, В. В. (2015). *Викладання психологічних дисциплін у сучасних навчальних закладах*. Артемівськ-Донецьк, ДонУЕП.

Скрипченко, О., Долинська, Л. & Огороднійчук, З. (1999). *Загальна психологія*: Навч. посібник. К.: «А.П.Н.»

Льбіна, Н.М. & Мильник, С.О. (2023). *Загальна психологія: Теорія і практика*. Київ: Університетська книга.

Максименко, С.Д. & Соловенко, В.О. (2000). *Загальна психологія*. Київ: МАУП.

Бойко-Бузіль, Ю. Ю. & Горбаченко, С. Л. (2012). *Методика викладання у вищій школі*: навч. посібник. Київ: Атіка.

Москалець, В. (2021). *Загальна психологія*. Київ: Ліра-К.

Семиченко, В. А. (1997). *Пути повышения эффективности изучения психологии*. Киев: Магистр-С.

Семиченко, В.А. (2018). Особливості викладання курсу «Загальна психологія» в процесі професійної підготовки студентів в закладах вищої освіти. *Актуальні проблеми вищої професійної освіти*: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 20 березня 2018 р. Київ: Національний авіаційний університет. 139-140.

Семиченко, В.А. (2018). Методика викладання психології як предмет наукового аналізу. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: Зб. наук.праць. 1 (12)*. 130-140.

Семиченко, В. & Артюшина, К. (2021). Проблема взаємодії наукового і буденного знання в професійній підготовці практичних психологів. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: Зб. наук.праць. 1 (18)*. 148-159.

REFERENCES

Baier, O.O. (2016). *Posibnyk do vykladannia kursu «Metodyka vykladannia psykholohii»* [Guide to teaching the course "Methodology of teaching psychology"]. Dnipro: DNU.

Vlasova, O.I. (2011). *Metodyka vykladannia psykholohii* [Methods of teaching psychology]: Pidruchnyk. Kyiv: Neoprynt.

Zhukov, S. M. & Samoilov, V. V. (2015). *Vykladannia psykholohichnykh dystsyplin u suchasnykh navchalnykh zakladakh* [Teaching psychological disciplines in modern educational institutions]. Artemivsk-Donetsk, DonUEP.

- Skrypchenko, O., Dolynska, L. & Ohorodniichuk, Z. (1999). *Zahalna psykholohiia* [General Psychology]: Navch.posibnyk K.: «A.P.N.»
- Iliina, N.M. & Mylnyk, S.O. (2023). *Zahalna psykholohiia: Teoriia i praktyka* [General psychology: Theory and practice]. Kyiv: Universytetska knyha.
- Maksymenko, S.D. & Solovienko, V.O. (2000). *Zahalna psykholohiia* [General Psychology]. Kyiv: MAUP.
- Boiko-Buzil, Yu. Yu. & Horbachenko, S. L. (2012). *Metodyka vykladannia u vyshchii shkoli* [Teaching methods in higher education:]: navch. posibnyk. Kyiv: Atika.
- Moskalets, V. (2021). *Zahalna psykholohiia* [General Psychology]. Kyiv: Lira-K.
- Semychenko, V. A. (1997). *Puty povysheniya efektyvnosti yzucheniya psykholohyy* [Ways to increase the effectiveness of studying psychology]. Kyev: Mahystr-S.
- Semychenko, V.A. (2018). Osoblyvosti vykladannia kursu «Zahalna psykholohiia» v protsesi profesiinoy pidhotovky studentiv v zakladakh vyshchoi osvity. *Aktualni problemy vyshchoi profesiinoy osvity: Materialy VI Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii, 20 bereznia 2018 r.* Kyiv: Natsionalnyi aviatsiyni universytet. 139-140.
- Semychenko, V.A. (2018). Metodyka vykladannia psykholohii yak predmet naukovooho analizu [Methodology of teaching psychology as a subject of scientific analysis.]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Serii: Pedagogika. Psykholohiia: Zb. nauk.prats.* 1 (12). 130-140.
- Semychenko, V. & Artiushyna, K. (2021). Problema vzaiemodii naukovooho i budennoho znannia v profesiinii pidhotovtsi praktychnykh psykholohiv [The problem of the interaction of scientific and everyday knowledge in the professional training of practical psychologists.]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Serii: Pedagogika. Psykholohiia: Zb. nauk.prats.* 1 (18). 148-159.

V. Semichenko

ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF CONSTRUCTING AND IMPLEMENTING DIDACTIC MODELS OF THE COURSE "GENERAL PSYCHOLOGY" IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE

Abstract

*The article deals with the problem of designing didactic models of training courses included in the training plans of future psychologist students. The **purpose of the research** is to critically analyze the experience of designing the content and structure on the example of the "General Psychology" course in higher educational institutions of Ukraine. **The task of the research:** to determine the initial theoretical positions regarding the specifics and features of teaching the "General Psychology" course; to analyze the content of work programs on the subject "General Psychology", which is taught in a number of higher educational institutions of Ukraine; compare the logic of determining the structure of the course (basic topics, the order of their presentation in the content of the programs); carry out a critical analysis of relevant theoretical models, summarize the experience of designing a relevant didactic model; determine the optimal structure of the course. **Research methods:** 1) theoretical: analysis, synthesis, consideration of the inductive or deductive method of presentation of educational material, comparison, theoretical generalization; 2) pedagogical observations, analysis of students' activities in the process of studying the relevant subject, assessment of learning results. **As a result of the study**, the specifics of the subject "General Psychology", its role in the professional training of future students, tasks performed in the study process were revealed. Didactic models developed and implemented in a number of higher education institutions of Ukraine, as well as reflected in a number of textbooks, were analyzed. Typical features of their design are revealed. Based on the critical analysis, three main design strategies were identified: inductive, deductive and mixed. The expediency of constructing the content of the educational subject "General Psychology" on an inductive basis is argued. Based on the results of the analysis, the normative content and structure of the "General Psychology" course was determined, the effectiveness of which was confirmed in the process of teaching this discipline in the process of professional training of future psychologists.*

Keywords: didactic model of the educational subject; institutions of higher education; content and structure of the educational discipline "General Psychology"; professional training of future psychologists; specificity of the subject of psychology.

Л. Хоменко-Семенова, А. Селезень, Н. Литвинчук, Л. Оксамитна

РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Резюме

У статті проводиться теоретичний аналіз та емпіричне дослідження розвитку лідерських якостей студентської молоді.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні прояву лідерських якостей студентської молоді.

Результати. У ході емпіричного дослідження вдалося встановити: за методикою «Діагностика лідерських здібностей» (Е. Жариков, Е. Крушельницький) ми дослідили, що у 35% (14 респондентів із вибірки) лідерські здібності виражені на високому рівні, 45% (18 респондентів із вибірки) демонструють середній рівень прояву лідерських здібностей, 20% (8 респондентів із вибірки) показали низький рівень лідерських здібностей.

За методикою «Я лідер» отримали результати: у респондентів виражені високі показники в шкалі «уміння керувати собою» - 16 респондентів (40%), високі показники маємо у шкалі «Наявність творчого підходу», 27 респондентів – 67,5% з вибірки. «Організаторські здібності» та «Знання правил організаційної роботи» 60% (24 респонденти із вибірки) та 57,5% (23 респонденти із вибірки).

Співвідношення мотивів досягнення успіху та уникнення невдач у % за методикою А. Реана показало у 32,5% (13 респондентів із вибірки) мотивацію досягнення успіху; 35% (14 респондентів із вибірки) мають мотивацію з тенденцією до розвитку мотивації досягнення успіху; 17,5% (7 респондентів із вибірки) мають мотиваційний полюс який невизначений; студенти які мають схильність до уникнення невдач складають 10% (4 респонденти із вибірки); 5% (2 респонденти із вибірки) мають виключно мотивацію уникнення невдач.

За методикою «Тест на самооцінку особистості: Яреальне, Я-ідеальне» С.А. Будассі отримано результати: 12, 5% (5 респондентів із вибірки) мають високу самооцінку, 77,5% (31 респондент із вибірки) мають середню самооцінку, 10% (4 респонденти із вибірки) мають низьку самооцінку.

За тестом EQ Н. Холла за шкалами емпатія та управління емоціями інших людей чітко переважає середній рівень – по 57,5% та 55% кожна. Високі показники також спостерігаємо в цих шкалах – 32,5% та 22, 5%, найнижчі показники спостерігаємо за шкалами самомотивація 50% та управління своїми емоціями 42,5%.

Висновок. У ході теоретичного аналізу ми визначили лідерські якості студентської молоді як сукупність їх стійких особистісних властивостей, що розвиваються, проявляються, розвиваються у процесі спільної навчальної та позааудиторної діяльності, сприяють досягненню її цілей завдяки активності, мотивації, саморозвитку, емпатійності, впливати на поведінку інших, бути прикладом для них, вести за собою.

Спираючись на аналіз літературних джерел та на визначення лідерських якостей, ми виділили структуру лідерських якостей студентської молоді: організаційно-комунікативний компонент (схильність до лідерства, рівень саморегуляції, організаторські здібності); мотиваційно-ціннісний компонент (мотивація, прагнення до самоактуалізації, самосприйняття, самооцінка); емоційно-регулятивний компонент (емоційний інтелект, комунікативні здібності, емпатійність, відкритість).

За результатами авторської анкети доведено, що студенти чітко уявляють що таке лідерство, які лідерські якості притаманні лідеру, що сприяє і що заважає розвитку лідерських якостей студентської молоді, виявили середні показники наявності лідерських якостей студентської молоді.

Подальші дослідження вбачаємо у розробці моделі розвитку лідерських якостей студентської молоді.

Ключові слова: лідер; лідерство; лідерські якості; студентська молодь; емоційний інтелект; самооцінка; мотивація.

Вступ. Сучасному суспільству потрібні компетентні та активні фахівці, здатні самостійно вирішувати виробничі завдання, готові взяти на себе відповідальність за їх здійснення, які вміють чітко визначати цілі своєї діяльності, прогнозувати варіанти її досягнення, долати труднощі, а також уміють правильно будувати взаємини з іншими людьми, працювати в команді, тобто виявляти лідерські якості (Алфімов, 2010).

Щодо проблеми розвитку лідерських якостей особистості багато науковців приділяють свою увагу даному питанню зокрема, визначенню поняття «лідер» Л. Карамушка, О. Кокун, Є. Кузьмін, Б. Паригін, Р. Стогділл, Л. Уманський та ін. Дослідженню лідерських якостей особистості приділяли увагу такі дослідники, як Б. Вайнер, Дж. Верофф, Д. Мк. Клелланд, Н. Семченко, О. Чернишов, та ін.). Розвитку лідерських якостей в контексті навчальної діяльності: О. Бондарчук, Е. Лузік, В. Семиченко, Л. Сердюк, Л. Хоменко-Семенова та ін.).

Сьогодні заклади вищої освіти орієнтовані на формування лідерської особистості. Як педагогічно організований процес формування лідерських якостей студентів ЗВО в умовах сьогодення містить наступні компоненти: мету, завдання, принципи, педагогічні та психологічні умови, методи та технології, суб'єкти соціально-значущої діяльності, критерії та показники ефективності. Питання розвитку лідерських якостей є актуальними та вимагає до себе пильної уваги.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити прояв лідерських якостей студентської молоді.

Методики дослідження. Для дослідження й розкриття актуальності дослідження нами було застосовано методи зіставлення, систематизації, класифікація та узагальнення теоретичного матеріалу наукових та літературних джерел.

З метою проведення емпіричного дослідження ми застосували методики: Авторська анкета спрямована на виявлення рівня розвитку лідерських здібностей студентської молоді; методика «Я-лідер» (А. Лутошкін); методика «Діагностика лідерських здібностей» (Є. Жаріков, Є. Крушельницький); «Діагностика мотивації до успіху та боязні невдач» (А.О. Реана); «Тест на самооцінку особистості: Яреальне, Я-ідеальне» (С.А. Будассі).

Для виявлення прояву лідерства серед студентів факультету лінгвістики та соціальних комунікацій нами було проведено анкетування за допомогою освітньої платформи Google Classroom з використанням Blank Quiz. Вибірку склали 40 осіб – студентів факультету віком від 18 до 23 років.

Результати. Мета дослідження - визначити прояв лідерства у студентської молоді.

На основі теоретичного аналізу ми визначили структуру лідерських якостей студентської молоді, яка містить *організаційно-комунікативний компонент* (схильність до лідерства, рівень саморегуляції, організаторські здібності); *мотиваційно-ціннісний компонент* (мотивація, прагнення до самоактуалізації, самосприйняття, самооцінка); *емоційно-регулятивний компонент* (емоційний інтелект, комунікативні здібності, емпатійність, відкритість).

Для визначення передумов розвитку лідерських здібностей у студентської молоді нами було розроблено авторську анкету, наведемо деякі варіанти відповідей на рисунках 1-7.

Чи подобається вам брати на себе обов'язки організатора?

40 відповідей

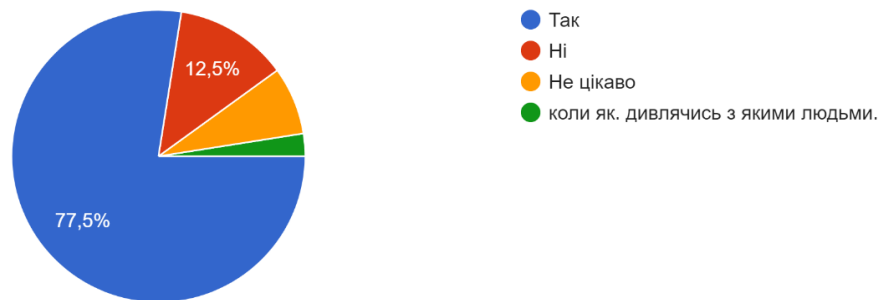

Рис 1. Показники за відповідями на запитання «Чи подобається вам брати на себе обов'язки організатора?»

ПСИХОЛОГІЯ

Розподіл показників за відповідями на запитання «Чи подобається вам брати на себе обов'язки організатора?», ми можемо побачити на рис. 1.

Дані результати говорять про те, що більшість студентів 77,5% (31 респондент із вибірки) прагнуть брати на себе відповідальність. Проте, 12,5 % (5 респондентів із вибірки) узагалі не бачать себе у цьому, ще два респонденти – 5% вказали, що їм це не цікаво, а 1 вказав – дивлячись, з якими людьми.

Розподіл показників за відповідями на запитання «Які зобов'язання ви хотіли б узяти на себе в університеті?», ми можемо побачити на рис. 2.

Які зобов'язання ви хотіли б узяти на себе в університеті?

40 відповідей

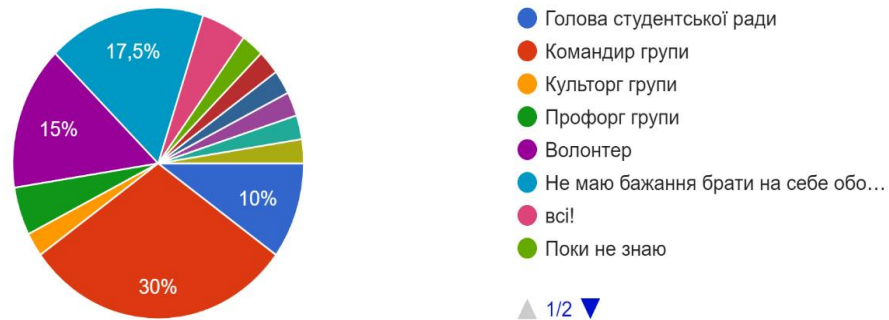

Рис 3. Показники за відповідями на запитання «Які зобов'язання ви хотіли б узяти на себе в університеті?»

З даних результатів ми бачимо, що студенти обрали різні напрямки діяльності, які їх цікавлять у лідерських позиціях, найвищий показник – 30% (12 респондентів із вибірки) вказали, що вони б обрали обов'язки командира групи, 17,5% (7 респондентів із вибірки) вказали, що не мають бажання брати на себе зобов'язання, 15% вказали на волонтерську діяльність, 10% (4 респонденти із вибірки) бажали б бути головами студентських рад і дві особи вказали що готові взяти на себе всі обов'язки. Ми вважаємо, що це пов'язано з довготривалим періодом дистанційного навчання та теперішніми складними подіями у країні, які амотивують студентів до розвитку лідерських якостей, що призводить до небажання брати на себе відповідальність.

Розподіл показників за відповідями на запитання «Чи орієнтована система професійної підготовки у вашому ЗВО на формування у студентів навичок управлінської діяльності?», ми можемо побачити на рис. 3.

Чи орієнтована система професійної підготовки у вашому ЗВО на формування у студентів навичок управлінської діяльності?

40 відповідей

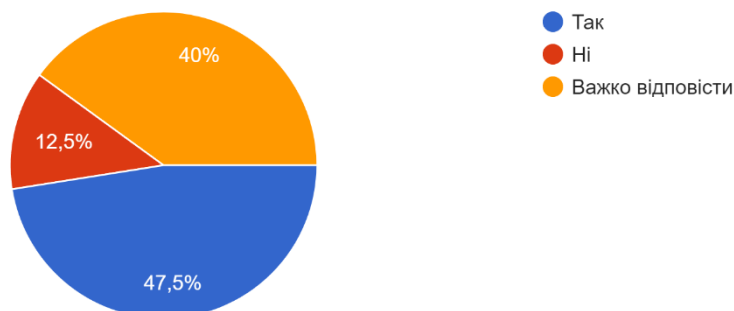

Рис 3. Показники за відповідями на запитання «Чи орієнтована система професійної підготовки у вашому ЗВО на формування у студентів навичок управлінської діяльності?»

З даного результату бачимо, що більшість студентів – 47,5%, (19 респондентів із вибірки) вважають, що університет сприяє розвитку навичок управлінської діяльності, 40% (16 респондентів із вибірки) не можуть відповісти на це запитання, 12,5% вважають, що ні.

Розподіл показників за відповідями на запитання «Чи вважаєте ви себе людиною, яка орієнтована на професійний ріст і особистісний розвиток?», ми можемо побачити на рис. 4.

Чи вважаєте ви себе людиною, яка орієнтована на професійний ріст і особистісний розвиток?
40 відповідей

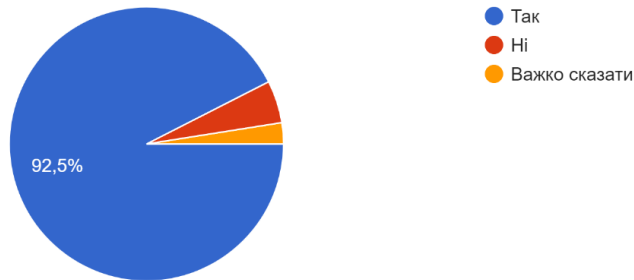

Рис 4. Показники за відповідями на запитання «Чи вважаєте ви себе людиною, яка орієнтована на професійний ріст і особистісний розвиток?»

Як бачимо, 92,5% (37 респондентів і з вибірки) вказали на свою зорієнтованість до професійного зростання, лише 5% (2 респонденти із вибірки) вважають, що ні, 2,5% (1 респондент із вибірки) вказав, що важко відповісти.

Розподіл показників за відповідями на запитання «Що або хто мотивує вас досягати успіху?», ми можемо побачити на рис. 5.

Що або хто мотивує вас досягати успіху? (можна обрати декілька варіантів)
40 відповідей

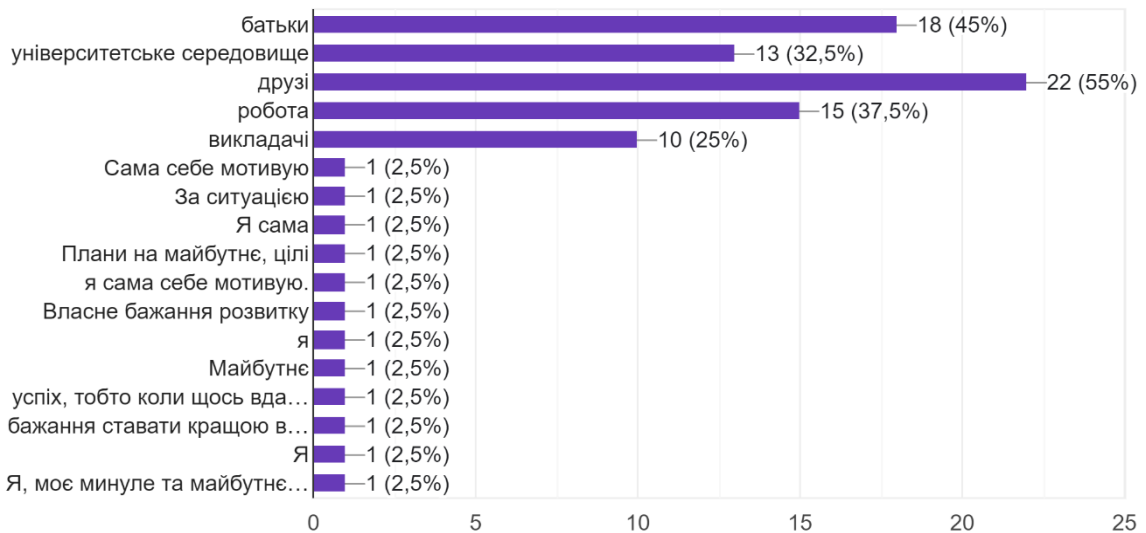

Рис 5. Показники за відповідями на запитання «Що або хто мотивує вас досягати успіху?»

Респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповідей, тому відповіді розподілилися наступним чином: 55% (22 респонденти із вибірки) вказали, що їх мотивують друзі; 45% (18 респондентів із вибірки) вказали, що їх мотивують батьки; 37,5% (15 респондентів із вибірки) вказали на роботу; 32,5% (13 респондентів) вказали на університетське середовище; 25% (10 респондентів із вибірки) вказали, що їх мотивують викладачі; решта по одному респонденту

ПСИХОЛОГІЯ

вказали «сама себе мотивую», «мотивують плани на майбутнє», «власне бажання розвитку», «майбутній успіх», «бажання ставати кращим».

На запитання «Які на вашу думку умови сприятимуть розвитку лідерських якостей?» ми отримали такі відповіді:

- Відсутність тиску на людину;
- Дружелюбна атмосфера, підтримка, чітке визначення об'єму та якості роботи на лідерській посаді. Добровільність та заклик позитивними емоціями;
- Прийняття людини іншими членами групи/викладачами, підтримка, чуйність інших, емпатія;
- Комфортне середовище на парах;
- Сміливість у висловленні думки та прийняття важливих рішень;
- Свобода у діях та висловленні думки;
- Групові активності, нормальна самооцінка, емпатія, визначення своїх сильних якостей;
- Можливість обирати майбутню професію самому, підтримка рідних, профорієнтаційні

тести;

- Наполегливість, адаптивність до різних умов, відповідальність;
- Самосвідомість, комунікативні здібності, організаційні здібності;
- Підтримка, команда, розуміння, вміння розуміти себе, рішучість;
- Соціум, і середовище, в якому він знаходиться.;
- Сприяння з боку викладачів знайти свою нішу;
- Комунікація, мотивація, емоційний інтелект.

На запитання Які умови заважають розвитку лідерських якостей студентської молоді?

Отримали наступні відповіді:

- Сором'язливість;
- Низька самооцінка;
- Відсутність мотивації;
- Невпевненість у собі, тиск середовища;
- Страх перед провалом, булінг, низька самооцінка, відсутність можливостей, непевненість;
- Низька самооцінка, страх;
- Дистанційне навчання;
- Страх критики, стереотипи;
- Нав'язування думок та обов'язкова робота за правилами;
- Невпевненість, відсутність підтримки;
- Я вважаю, що найголовнішою проблемою є непевненість. Страх до чогось нового. Ці причини дуже зупиняють студентів, через це вони не можуть проявляти свої лідерські якості;
- Неприйняття людини, придушення її потенціалу.

Розподіл показників за відповідями на запитання «У ситуації вирішення проблеми, яка стосується студентського колективу ви радше:», ми можемо побачити на рис. 6.

У ситуації вирішення проблеми, яка стосується студентського колективу ви радше:
40 відповідей

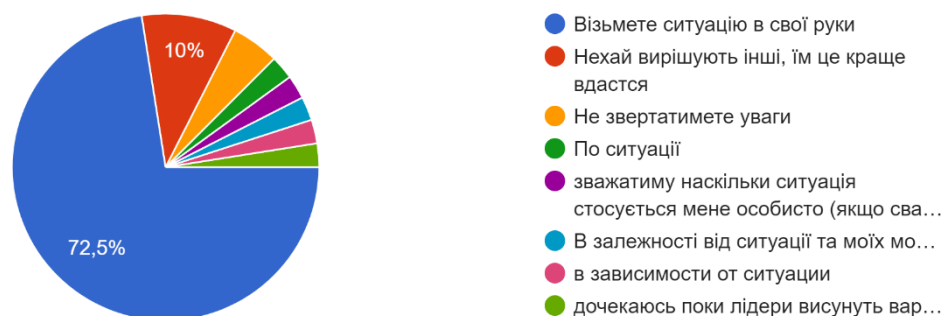

Рис 6. Показники за відповідями на запитання «У ситуації вирішення проблеми, яка стосується студентського колективу ви радше:»

Із рисунка бачимо, що 72,5% (29 респондентів і з вибірки) вказали, що візьмуть ситуацію у свої руки; 10% (4 респонденти) вказали, що нехай вирішують інші, їм це краще вдається; 5% (2 респонденти) вказали, що не звертатимуть увагу; по одному респонденту вказали: «по ситуації», «звжкатимуть, наскільки ситуація стосується особисто мене», «чекатимуть, доки лідери висунуть варіанти вирішення проблеми».

Розподіл показників за відповідями на запитання «Які заходи, на вашу думку, сприятимуть розвиткові лідерських якостей студентської молоді?», ми можемо побачити на рис. 7.

Рис 7. Показники за відповідями на запитання «Які заходи, на вашу думку, сприятимуть розвиткові лідерських якостей студентської молоді?»

Респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповідей. Як бачимо, 70% (28 респондентів із вибірки) вбачають, що тренінги найефективніше сприятимуть розвиткові лідерських якостей студентської молоді; 67,5% (27 респондентів) вважають, що -залучення до діяльності студентського самоврядування; 60% (24 респонденти) вказали на організаційну діяльність; по 55% (22 респонденти) вважають, що майстер класи та робота з психологом; 50% (20 респондентів) вважають, що плідна робота з викладачем сприятиме розвитку лідерських якостей студентської молоді.

Як бачимо з авторської анкети, студенти чітко уявляють що таке лідерство, які лідерські якості притаманні лідеру, що сприяє і що заважає розвиткові лідерських якостей студентської молоді.

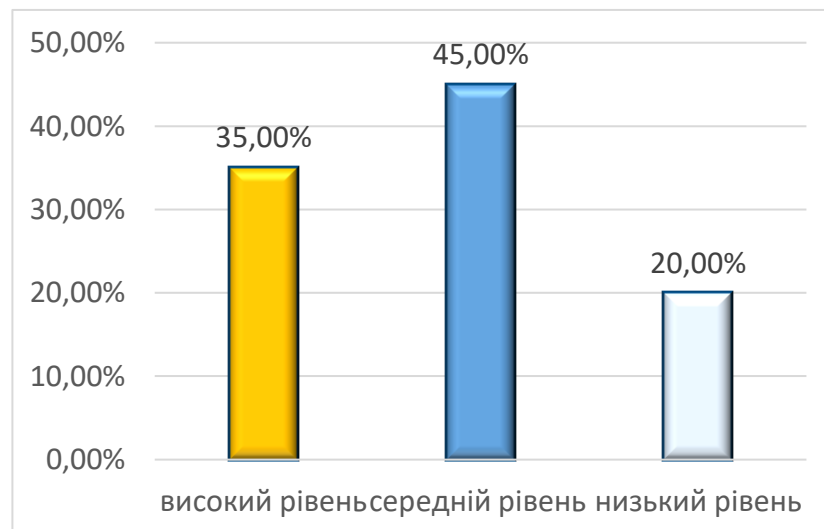

Рис. 8. Ступінь прояву лідерських якостей у студентської молоді за методикою «Діагностика лідерських здібностей» (Е. Жаріков, Е. Крушельницький) дані представлено у відсотках

ПСИХОЛОГІЯ

Для дослідження прояву лідерських здібностей студентської молоді нами було застосовано методику «Діагностика лідерських здібностей» Є. Жарікова, Є. Крушельницького, результати якої представлені на рис. 8.

Спираючись на результати, які представлені на рисунку, ми бачимо, що у 35% (14 респондентів із вибірки) лідерські здібності виражені на високому рівні, 45% (18 респондентів із вибірки) демонструють середній рівень прояву лідерських здібностей, 20% (8 респондентів із вибірки) показали низький рівень лідерських здібностей.

Наступною була методика «Я-лідер» А. Лутошкіна, яка демонструє результати дослідження лідерських, організаторських якостей. Дані представлені у середніх значеннях (рис.9).

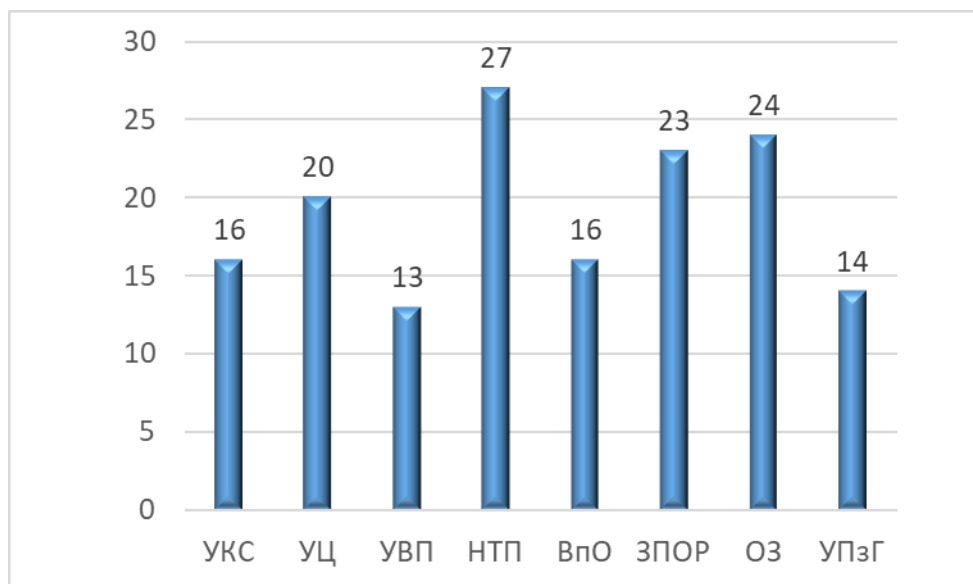

Рис. 9. Середнє значення шкал методики «Я - лідер»

УКС – уміння керувати собою; УЦ – усвідомлення цілей; УВП – уміння вирішувати проблеми; НТП – наявність творчого підходу; ВпО – вплив на оточуючих; ЗПОР – знання правил організаційної роботи; ОЗ – організаторські здібності; УПЗГ – уміння працювати з групою; Підсумковий рівень.

Як бачимо, у респондентів виражені високі показники в шкалі «уміння керувати собою» - 16 респондентів (40%), це характеризує респондентів як наполегливих у важких ситуаціях, які вміють розподіляти свій час і сили в екстрених і стресових режимах роботи, що мають хороший рівень саморегуляції, що виражається в умінні контролювати свої емоції та настрої.

Високі показники маємо у шкалі «Наявність творчого підходу», 27 респондентів – 67,5% з вибірки. Сьогодні творчий підхід стає надважливим у досягненні поставлених цілей, у вирішенні поставлених задач, і саме університетське середовище, на нашу думку, сприяє розвитку творчих здібностей студентської молоді.

Схожі результати демонструють шкали «Організаторські здібності» та «Знання правил організаційної роботи» 60% (24 респонденти із вибірки) та 57,5% (23 респонденти із вибірки).

Для дослідження професійної мотивації, мотивації досягнення успіху, прагнення до самоактуалізації ми використали модифікацію опитувальника А. Реана «Мотивація досягнення успіху та боязні невдач» (рисунок 3).

Як бачимо з результатів, 32,5% (13 респондентів із вибірки) мають мотивацію досягнення успіху.

Також 35% (14 респондентів із вибірки) мають мотивацію з тенденцією до розвитку мотивації досягнення успіху.

17,5% (7 респондентів із вибірки) мають мотиваційний полюс який невизначений.

Студенти які мають схильність до уникнення невдач складають 10% (4 респонденти із вибірки) прагнуть відмовитись від відповідальних завдань, переоцінюють складність завдання, ставлять виключно досяжні цілі, при невдачах відмовляються від поставленої мети, невпевнені у собі.

Лише 5% (2 респонденти із вибірки) майбутніх мають виключно мотивацію уникнення невдач, невпевнені у своїх силах, малоактивні та безініціативні, їх важко виконувати завдання без зовнішнього контролю, не планують майбутнє, ухиляються від складних та відповідальних завдань, може ставати надзвичайно високою ситуативна тривожність (Рис. 10).

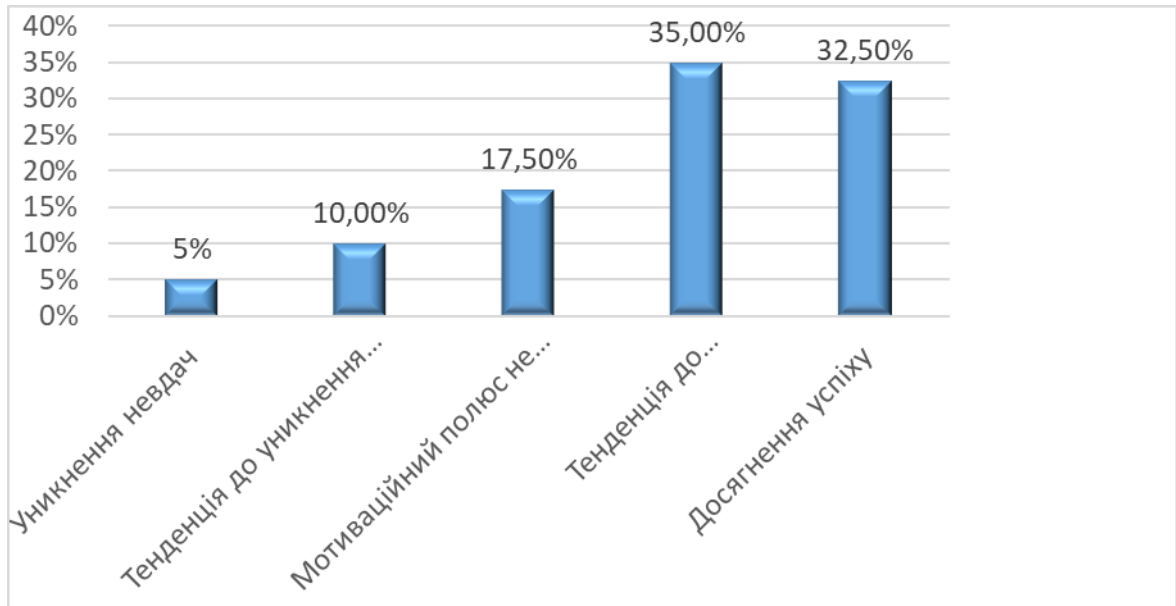

Рис 10. Співвідношення мотивів досягнення успіху та уникнення невдач у % за методикою А. Реана.

Для дослідження самооцінки студентської молоді ми використали методику «Тест на самооцінку особистості: Я-реальне, Я-ідеальне» С.А. Будасі (Рис. 11).

Рис 11. Розподіл студентів за рівнем вираженості зв'язку між Я-ідеальним та Я-реальним за методикою «Тест на самооцінку особистості: Я-реальне, Я-ідеальне» С.А. Будасі.

Як бачимо з результатів дослідження 12,5% (5 респондентів із вибірки) мають високу самооцінку, 77,5% (31 респондент із вибірки) мають середню самооцінку, 10% (4 респонденти із вибірки) мають низьку самооцінку.

Для дослідження емоційного інтелекту студентської молоді ми застосували тест на визначення рівня розвитку емоційного інтелекту EQ Н. Холла (Рис. 12).

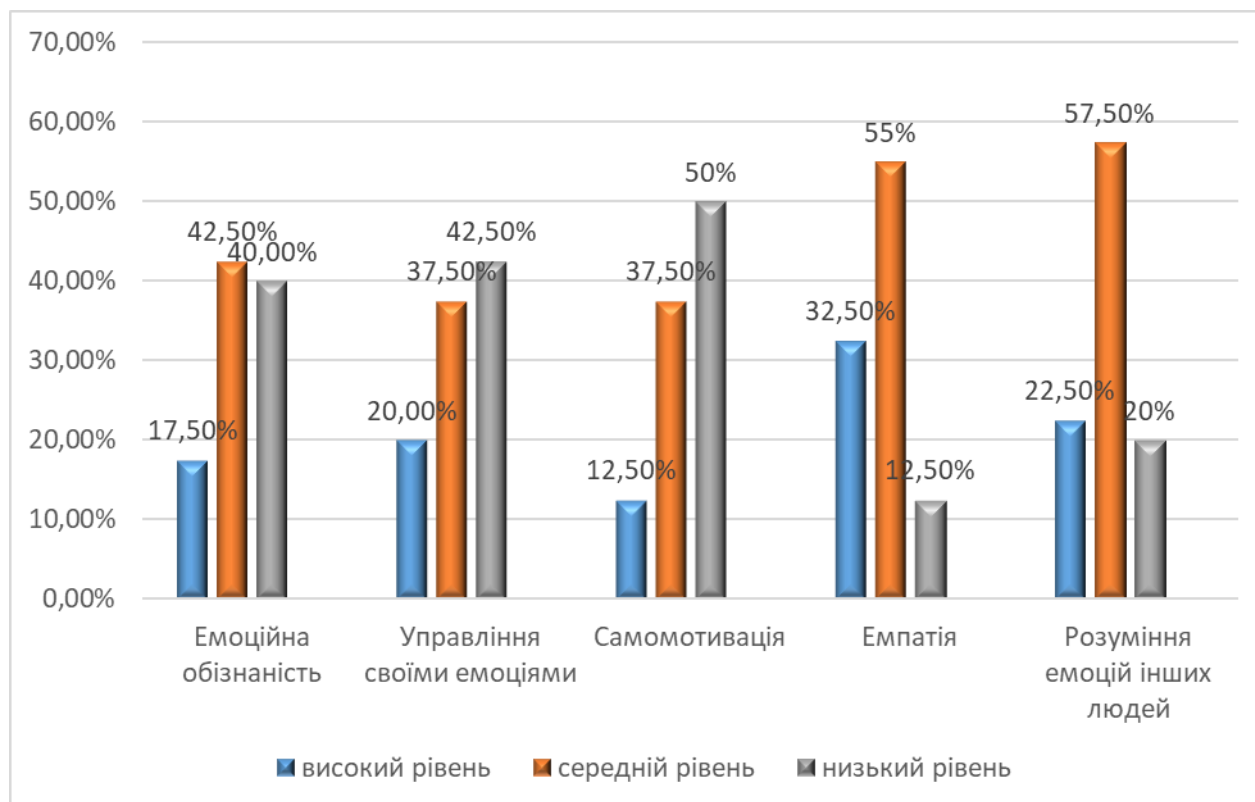

Рис 12. Розподіл показників за тестом EQ Н. Холла

Отож, з даного рисунку ми бачимо, що за шкалами емпатія та управління емоціями інших людей чітко переважає середній рівень – по 57,5% та 55% кожна. Високі показники також спостерігаємо в цих шкалах – 32,5% та 22,5%, найнижчі показники спостерігаємо за шкалами самотивація 50% та управління своїми емоціями 42,5%, це, у свою чергу пояснюється віковими особливостями респондентів та умовами навчання й розвитку останніх років, адже дистанційне навчання забирає мотивацію у респондентів, такі показники були й у авторській анкеті, коли опитувані вказували, що онлайн навчання, віддаленість від колективу забирає самотивацію, мотивацію досягнення успіху і т.ін. Високі показники низького рівня управління своїми емоціями можемо пояснити також цими умовами, не варто відкидати, а навіть навпаки, воєнний стан, який постійно тримає студентську молодь у стресі: страх тривоги, обстрілів, страх спати в гуртожитку чи вдома, як наслідок – невисипання і емоційні розлади є причиною низького управління своїми емоціями.

Дискусія. Вперше слово «лідер» з'явилося в англійській мові близько 1300 року, а «лідерство» – аж через 500 років. Існують різні тлумачення слова «лідер». У перекладі з англійської означає, як уже зазначалося вище, «вождь», «вождь», «полководець». Аналогом іншомовного слова «лідер» в українській мові можна вважати слова «провідник», «провідник», «вождь», «керманіч» (Татенко, 2004).

Лідер спирається на свої особисті якості, світогляд, здібності та бажання (компетенції) бути провідним членом групи, надає найбільший вплив на ефективність роботи групи, користується активною підтримкою її членів, за рахунок власного активного включення до міжособистісних відносин та структури групи, ініціює, залучає, актуалізує та адаптує найважливіші процеси та ресурси, необхідні для розвитку та процвітання його оточення в постійно змінюваному та невизначеному середовищі.

Лідерські якості студентської молоді ми визначаємо як сукупність їх стійких особистісних властивостей, що розвиваються, проявляються, розвиваються у процесі спільної навчальної та позааудиторної діяльності, сприяють досягненню її цілей завдяки активності, мотивації, саморозвитку, емпатійності, впливати на поведінку інших, бути прикладом для них, вести за собою.

Під час формування лідерських якостей молоді, як правило, для засвоєння пропонується відповідний їх контексту матеріал для майбутньої професійної діяльності. Як приклад, ми можемо

згадати ті, що визначені Американською асоціацією освіти та розвитку разом з Карен Лоусон основні модулі, які доцільно використовувати для розвитку лідерства серед молоді (Лавсон, 2009):

- розуміння менеджменту (визначення менеджменту, якості та характеристики ефективних лідерів, стилі лідерства);
- спілкування та вплив (активне слухання, невербальне спілкування, якісна передача власної думки, адаптація власного стилю, ефективне використання електронної пошти);
- мотивація та утримання персоналу (розуміння сьогодення співробітників, управління через покоління, створення середовища навколишнє середовище);
- управління змінами (розуміння характеру змін, здатність правильно реагувати на зміни, використовувати стратегію для управління змінами, подолання опору змінам);
- робота з конфліктами (виявлення симптомів і причин конфлікт, попередження конфліктів, вирішення конфлікту);
- делегування (визначати можливості делегування, делегування повноважень з відповідальністю, процес делегування);
- коучинг (різниця між коучингом і консультуванням, бар'єри для коучингу, розуміння процесу коучингу, характеристик ефективних коучів, помилок у коучингу);
- управління діями (встановлення чітких стандартів і очікування, надання зворотного зв'язку, віддалене керування, оцінка своїх дій);
- управління пріоритетами та боротьба зі стресом (управління своїм часом та собою, визначення причини та симптомів стресу, допомога іншим справлятися зі стресом, підтримування балансу в контексті робота – дім) (Горішна, 2019).

Закордонні фахівці виділяють підхід «10:20:70» у розвитку лідерських якостей. Цей підхід уперше був представлений у результатах багаторічних досліджень працівників Центру креативного лідерства (Center for Creative Leadership) М. МакКолмом, М. Ломбардо та Р. Ейчінгером. Під час досліджень було опитано більше 200 керівників вищої ланки і в результаті встановлено співвідношення між різними методами розвитку компетенцій, а саме (Komives; Lucas; McManop, 2013).

- 10% розвитку менеджери отримували через проходження тренінгів, самонавчання, читання книг та статей;
- 20% – за допомогою зворотнього зв'язку, коучингу, спостереженням за діяльністю керівника;
- 70% – через розвиток на робочому місці, участь у нових проектах, виконання нестандартних робочих завдань тощо (Komives, Lucas & McManop, 2013).

Висновок. У ході теоретичного аналізу ми визначили лідерські якості студентської молоді як сукупність їх стійких особистісних властивостей, що розвиваються, проявляються, розвиваються у процесі спільної навчальної та позааудиторної діяльності, сприяють досягненню її цілей завдяки активності, мотивації, саморозвитку, емпатійності, впливати на поведінку інших, бути прикладом для них, вести за собою.

Спираючись на аналіз літературних джерел та на визначення лідерських якостей, ми виділили структуру лідерських якостей студентської молоді: *організаційно-комунікативний компонент* (схильність до лідерства, рівень саморегуляції, організаторські здібності); *мотиваційно-ціннісний компонент* (мотивація, прагнення до самоактуалізації, самосприйняття, самооцінка); *емоційно-регулятивний компонент* (емоційний інтелект, комунікативні здібності, емпатійність, відкритість).

За результатами авторської анкети доведено, що студенти чітко уявляють що таке лідерство, які лідерські якості притаманні лідеру, що сприяє і що заважає розвитку лідерських якостей студентської молоді, виявили середні показники наявності лідерських якостей студентської молоді.

Подальші дослідження вбачаємо у розробці моделі розвитку лідерських якостей студентської молоді.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Алфімов, Д. В. (2010). Зміст феномену «лідерські якості особистості». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя : [б. в.]. 11 (64). 44-51.
- Татенко, В. О. (2004). *Лідер XXI. Leader XXI: Соц.психолог. студії*. К.: Корпорація. 198 с.

ПСИХОЛОГІЯ

Хоменко-Семенова, Л. О. (2015). До проблеми формування творчих здібностей студентів ВНЗ у сучасному трансформаційному середовищі. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка. Психологія : зб. наук. праць. К.: НАУ. 6. 147–151.

Хоменко-Семенова, Л. О. (2015). Коучинг як ефективна технологія формування успішного студента. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. праць. К.: НАУ. 7. 135–139.

Хоменко-Семенова, Л. О. (2018). Креативний контекст підготовки практичних психологів у технічному університеті. Актуальні проблеми вищої професійної освіти: VI Міжнародна науково-практична конференція, 23 березня 2018 р.: тези доп. К. 160–161.

Хоменко-Семенова, Л., & Істратов, К. (2022). Гендерні особливості розвитку лідерських якостей. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка. Психологія». К.: НАУ. 2(22). 132-143.

Horishna, N., Slozanska, H., Soroka, O., & Romanovska, L. (2019). Exploring the leadership skills of pre-service social work students: implications for social work education. *Problems of Education in the 21st Century*, 77-5, 598–615. Retrieved from http://www.scientiasocialis.lt/pec/node/full/vol77/598-615.Horishna_Vol.77-5_PEC.pdf [in Ukrainian].

Komives, S. R., Lucas, N., & McManon, T. R. (2013). *Exploring leadership: For collegestudents who want to make a difference* (3rd ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Lawson, K. (2009). *Leadership Development Basics (Training Basics)*. ASTD Press [in English].

REFERENCES

Alfimov, D. V. (2010). Zmist fenomenu «liderski yakosti osobystosti» [The content of the "leadership personality" phenomenon]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh : zb. nauk. pr. Klasych. pryvat. un-t. Zaporizhzhia : [b. v.]*. 11 (64). 44-51.

Tatenko, V. O. (2004). *Lider XXI*. [Leader XXI]: Sots.psykholoh. studii. K.: Korporatsiia. 198 s.

Khomenko-Semenova, L. O. (2015). Do problemy formuvannia tvorchykh zdibnostei studentiv VNZ u suchasnomu transformatsiinomu seredovyshchi [To the problem of formation of creative abilities of university students in the modern transformational environment]. *Visnyk Natsionalnoho avia-tsiinoho universytetu. Serii: Pedahohika. Psykholohiia : zb. nauk. prats.* K.: NAU. 6. 147–151.

Khomenko-Semenova, L. O. (2015). Kouchnynh yak efektyvna tekhnolohiia formuvannia uspishnoho studenta [Coaching as an effective technology for forming a successful student]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Pedahohika. Psykholohiia: zb. nauk. prats.* K.: NAU. 7. 135–139.

Khomenko-Semenova, L. O. (2018). Kreatyvnyi kontekst pidhotovky praktychnykh psykholohiv u tekhnichnomu universyteti [The creative context of the training of practical psychologists at the technical university]. *Aktualni problemy vyshchoi profesiinnoi osvity: VI Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia, 23 bereznia 2018 r.: tezy dop.* K. 160–161.

Khomenko-Semenova, L., & Istratov K. (2022). Henderni osoblyvosti rozvytku liderskykh yakosteï [Gender features of the development of leadership qualities]. «*Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Pedahohika. Psykholohiia*». K.: NAU. 2(22). 132-143.

Horishna, N., Slozanska, H., Soroka, O., & Romanovska, L. (2019). Exploring the leadership skills of pre-service social work students: implications for social work education. *Problems of Education in the 21st Century*, 77-5, 598–615. Retrieved from http://www.scientiasocialis.lt/pec/node/full/vol77/598-615.Horishna_Vol.77-5_PEC.pdf [in Ukrainian].

Komives, S. R., Lucas, N., & McManon, T. R. (2013). *Exploring leadership: For collegestudents who want to make a difference* (3rd ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Lawson, K. (2009). *Leadership Development Basics (Training Basics)*. ASTD Press [in English].

L. Khomenko-Semenova, A. Selezhen, N. Lytvynchuk, L. Oksamytna

DEVELOPMENT OF LEADERSHIP QUALITIES OF STUDENT YOUTH STUDENT YOUTH

Abstract

The article provides a theoretical analysis and an empirical study of the development of leadership qualities of student youth.

The purpose of the article is the theoretical justification and empirical study of the manifestation of leadership qualities of student youth.

The results. *In the course of empirical research, it was possible to establish: according to the method "Diagnosis of leadership abilities" (E. Zharikov, E. Krushelnytskyi), we investigated that 35% (14*

respondents from the sample) have leadership abilities expressed at a high level, 45% (18 respondents from the sample) demonstrate an average level of manifestation of leadership abilities, 20% (8 respondents from the sample) showed a low level of leadership abilities.

According to the "I am a leader" method, the results were obtained: 16 respondents (40%) had high indicators in the "ability to manage themselves" scale, high indicators were found in the "Availability of a creative approach" scale, 27 respondents - 67.5% of the sample. "Organizational abilities" and "Knowledge of the rules of organizational work" 60% (24 respondents from the sample) and 57.5% (23 respondents from the sample).

The ratio of motives for achieving success and avoiding failure in % according to A. Rean's method showed that 32.5% (13 respondents from the sample) were motivated to achieve success; 35% (14 respondents from the sample) have motivation with a tendency to develop motivation to achieve success; 17.5% (7 respondents from the sample) have an undefined motivational pole; students who have a tendency to avoid failure make up 10% (4 respondents from the sample); 5% (2 respondents from the sample) are solely motivated to avoid failure.

According to the method "Personality Self-Assessment Test: Ireal, I-Ideal" S.A. Budassi obtained the results: 12.5% (5 respondents from the sample) have high self-esteem, 77.5% (31 respondents from the sample) have average self-esteem, 10% (4 respondents from the sample) have low self-esteem.

According to N. Hall's EQ test, on the scales of empathy and managing the emotions of other people, the average level clearly prevails - 57.5% and 55% each. High indicators are also observed in these scales - 32.5% and 22.5%, the lowest indicators are observed in the scales of self-motivation 50% and management of one's emotions 42.5%.

Conclusion. In the course of the theoretical analysis, we determined the leadership qualities of student youth as a set of their stable personal properties that develop, manifest, develop in the process of joint educational and extracurricular activities, contribute to the achievement of their goals through activity, motivation, self-development, empathy, influence the behavior of others, be an example for them, to lead.

Based on the analysis of literary sources and the definition of leadership qualities, we identified the structure of leadership qualities of student youth: organizational and communicative component (propensity for leadership, level of self-regulation, organizational skills); motivational and value component (motivation, striving for self-actualization, self-perception, self-evaluation); emotional-regulatory component (emotional intelligence, communication skills, empathy, openness).

According to the results of the author's questionnaire, it was proved that students have a clear idea of what leadership is, what leadership qualities are inherent in a leader, what contributes to and hinders the development of leadership qualities of student youth, and revealed the average indicators of the presence of leadership qualities of student youth.

We see further research in the development of a model for the development of leadership qualities of student youth.

Key words: leader; leadership; leadership qualities; student youth; emotional intelligence; self-esteem; motivation.

DOI
УДК 159.938.351

Л. С. Яковицька, О. М. Горський, О.М. Лич

ГОТОВНІСТЬ ДО РИЗИКУ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Резюме

В статті розглянуто специфіку соціально-психологічних складових професійної діяльності військовослужбовців в невизначених умовах: можливості мінімізації ризиків взаємодії «людина-людина»; особливості адаптації до ризиків професійної діяльності, особистісну готовність до ризику; готовність адаптуватися до невизначеної ситуації; здатність розв'язувати проблему, навіть, якщо не можна прорахувати всі можливі наслідки прийнятого

ПСИХОЛОГІЯ

рішення, тобто прийняття очевидно неоднозначної ідеї або згода з позицією більшості. **Метою дослідження** є емпіричне вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, які позитивно корелюють з їх готовністю до ризику в професійній діяльності. Емпіричний матеріал збирався **за допомогою наступних методик**: методика для дослідження інтегральних показників соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда, 16-факторний тест Р. Кеттелла (16 PF) шкала Q_2 , тест на конформізм, методика діагностики рівня готовності до ризику А. Шуберта. **Результати.** Нонконформізм та конформізм визначені як адаптивні стратегії поведінки військовослужбовців, які підвищують ступінь згуртованості їх професійних груп. Конформізм також знаходить своє виявлення у військовій діяльності, являючись радше формою активного пристосування, коли військовослужбовці засвоюють та адаптуються до готових форм професійної поведінки. Аналіз отриманих результатів показав, що в чоловіків-військовослужбовців існує значущий позитивний кореляційний зв'язок між показником готовності до ризику та показником соціального конформізму за Кеттелом (фактор Q_2) ($r=0,73$); негативний кореляційний зв'язок з показником особистісного конформізму та рівнем готовності до ризику ($r=-0,31$). В жіночій вибірці отримані аналогічні результати: позитивний кореляційний зв'язок між показником готовності до ризику та показником конформізму за Кеттелом (фактор Q_2 – соціальний конформізм) ($r=0,48$), негативний кореляційний зв'язок між показником готовності до ризику та особистісним конформізмом ($r=-0,56$). **Висновки.** Рівень суб'єктивного контролю військовослужбовців незалежно від гендерної приналежності є достатньо високим. Вони готові діяти в умовах надзвичайних подій, добре контролюють перебіг обставин власної життєдіяльності, тому оцінюють власні досягнення як результат особистих зусиль. Військовослужбовці вважають, що здатні виконувати свій професійний обов'язок, керувати подіями під час військового стану, відчувують власну відповідальність за соціальні зміни у країні в цілому.

Ключові слова: адаптація до ризиків професійної діяльності; готовності до ризику; конформність; особистісний конформізм; соціальний конформізм

Вступ. Характерною рисою життєдіяльності українського суспільства натеper є посилення ризиків і, відповідно, їх вплив на свідомість, діяльність та саморегуляцію фахівців, зокрема військовослужбовців. Найбільші ризики на сьогодні утворюють військові дії, в самому функціонуванні яких закладено потенційне джерело знищення людства. Тому важливо розуміти специфіку розвитку вмінь та навичок професійної діяльності в невизначених умовах: можливості мінімізації ризиків взаємодії «людина–людина»; особливості адаптації до ризиків професійної діяльності, особистісну готовність до ризику; уміння приймати рішення в небезпечних та надзвичайних ситуаціях; готовність адаптуватися до невизначеної ситуації; здатність розв'язувати проблему, навіть, якщо не можна прорахувати всі можливі наслідки прийнятого рішення, тобто прийняття очевидно неоднозначної ідеї або згода з позицією більшості тощо.

Військова діяльність в умовах війни характеризується підвищенням вимог щодо згуртованості окремих груп, підрозділів; високим ступенем інтелектуалізації та ризику. Ці вимоги відображають об'єктивну тенденцію розв'язання військових завдань в бойових умовах. Для уточнення внутрішніх детермінант готовності до ризику, співвіднесення її із загальними психологічними характеристиками особистості, і, зрештою, теоретичної та емпіричної інтерпретації соціально-психологічних детермінант діяльності військовослужбовців необхідно проаналізувати, співвіднести вище зазначені особливості професійної діяльності військовослужбовців.

Психологічний аналіз діяльності військовослужбовців, як і інших видів професійної діяльності, передбачає, перш за все, розкриття особливостей її соціально-психологічної структури. Будь-яка професійна діяльність людини визначається передусім її особистісними властивостями. Одночасно, будь-яка професійна діяльність сприяє розвитку особистості, виробничої групи. Основна мета військової діяльності визначати та забезпечувати формування професійноважливих якостей, необхідних для розв'язання військових завдань в бойових умовах, коли фахівець обмежений в часі, але має діяти швидко, рішуче, ефективно та злагоджено з групою.

В реальних бойових діях – професійна діяльність військових визначається екстремальними умовами, швидкою зміною обстановки, злагодженими діями, значною інтенсивністю психічних процесів. На її перебіг впливають багато психологічних факторів, зокрема злагодженість груп, керівництво тактичними групами, психологічна готовність особового складу. Успішну бойову

діяльність забезпечують складні форми цілеспрямованої взаємодії як між військовослужбовцями, так і бойовою обстановкою, яка склалася. Виконуючи свої обов'язки військовослужбовець має передбачити результати та хід своїх дій, порівнювати їх з тим, що було узгоджено, стежити за ситуацією, контролювати свою поведінку, приймати рішення з високим ступенем ризику (Колесніченко, Мацегора, Приходько, et al., 2019).

Складні умови діяльності вимагають ускладнення власне суб'єктних властивостей особистості сучасного військовослужбовця (Безугла, 2020). В таких умовах особистість демонструє не тільки різноманітні способи пристосування, адаптації, самоорганізації, конформності, а й суб'єкту активність щодо пошуку та застосування механізмів та прийомів регуляції діяльності в ситуаціях ризику, знаходження оптимальних індивідуальних та групових форм діяльності для досягнення необхідних результатів.

Відомо, що зміна умов в будь-якій діяльності, зокрема військовій вимагає роботи адаптаційних механізмів, які забезпечують пристосування до нових умов діяльності. В бойовій діяльності може відбуватися зрив адаптації, який часто пов'язаний не тільки з умовами, в яких опинився військовослужбовець, але і з його особистісними властивостями (Колесніченко, Мацегора, Приходько, et al., 2019). Тому визначення особистісних якостей, які обумовлюють успішність військової діяльності є надзвичайно актуальним.

Завданнями прикладної психології натепер є вивчення складної соціально-психологічної системи військової діяльності не тільки суто теоретично, а й практично. Так згуртованість особового складу військовослужбовців є однією з базових складових результативної діяльності військового підрозділу. Цілеспрямовані та професійні дії, щодо соціально-психологічної адаптації та формування згуртованості військовослужбовців, впливають на підвищення командної єдності та готовності діяти в складних, невизначених умовах, підвищення відповідальності особового складу та поліпшення морально-психологічного клімату і взаємодії в межах підрозділу.

Метою дослідження є емпіричне вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, які позитивно корелюють з рівнем готовності до ризику в професійній діяльності.

Невизначеність ситуації спонукає до пошукових дій кожного з її учасників: вивчення складових ситуації, антиципація групової позиції. Враховуючи це, військовослужбовець має прогнозувати її хід та обов'язково враховувати групову позицію при формуванні власної стратегії поведінки в актуальній ситуації. Через це ступінь готовності військовослужбовця виявити конформність (тим більше – нонконформність) щодо групового рішення або рішення командування може впливати на його стосунки в групі. Таким чином, вплив командування, групи та кон'юнктури поточного моменту також є соціально-психологічними особливостями, які включають конформну або неконформну поведінку військовослужбовця.

Доведено, що в ситуації, коли кожен член групи може висловити власне бачення проблеми, в якому особа до кінця непевна, сумніви запускають цілий комплекс внутрішніх оцінок та психологічних реакцій, які стимулюють конформну поведінку: прийняття пропозицій, які суперечать внутрішній позиції фахівця, проте узгоджуються з вимогами групи (Вергельська, 2012).

Для перевірки гіпотези, яка полягала в тому що, специфіка соціально-психологічної адаптації до невизначених умов (ситуацій ризику), виникнення та схильність до конформної поведінки у військовослужбовців для збереження згуртованості групи зумовлена: наявним соціально-психологічним досвідом адаптації (комунікабельність-некомунікабельність, залежність-незалежність, ескапізмом, конформізмом, прийняттям себе, прийняттям інших); готовністю до ризику, особливостями сприйняття кожним службовцем групових нормативних вимог.

Методи та методики дослідження. На основі розробленої гіпотези нами були добрані тестові методики: 16-факторний тест Р. Кеттела (16 PF) шкала Q₂, методика для дослідження інтегральних показників соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда, тест на конформізм, методика діагностики рівня готовності до ризику А. Шуберта.

Об'єднання методики дослідження соціально-психологічної адаптації зі шкалами, які вивчають особливості прояву конформної поведінки військовослужбовців пов'язано з тим, що конформність в нашому дослідженні розглядається саме як спосіб адаптації особи до невизначених ситуацій (Яковицька, 2020). Ми погоджуємося з визначенням Е. Берна, в якому конформність є способом адаптації особи до суперечливих вимог сучасного світу. Вважаємо, що процеси трансформації сучасного українського суспільства в умовах військового стану дозволяють визначати нонконформізм та конформізм як адаптивні стратегії поведінки

ПСИХОЛОГІЯ

військовослужбовців, які підвищують ступінь згуртованості їх професійних груп. Конформізм також може знаходити своє виявлення у військовій діяльності, являючись радше формою активного пристосування, коли військовослужбовці засвоюють та адаптуються до готових форм професійної поведінки. Вимірювання конформності фактором Q2 надавало нам можливість визначити особливості конформної поведінки респондентів, з одного боку, конформність як особистісну рису, з іншого, певний поведінковий алгоритм в ситуації групового впливу.

Адаптивні стратегії в умовах військового стану є різновидом професійних дій, суб'єкт яких активно змінює існуючу суспільну реальність, одночасно військовослужбовець змінює самого себе, тою мірою, в якій він стає частиною означеної реальності, самореалізуючись та приводячи суспільний запит у відповідність до соціальних ціннісно-світоглядних орієнтирів, які включають і готовність до ризику. Військовослужбовці мають адаптуватися не тільки до зовнішнього, об'єктивно існуючого загальносуспільного військового стану, а й до створюваного ним вимог щодо бойової готовності збройних сил. Військовослужбовці самостійно проєктують та обирають способи дій, спрямовані на виконання суспільних та бойових завдань, що змінює саме розуміння соціальної адаптації як такої. За умов стабільного суспільства соціальна адаптація зводиться до «вбудовування» себе в існуючу (більш або менш ефективно, але функціонуючу) модель соціальної реальності, кризове суспільство вимагає перегляду підходів до розуміння процесу соціально-психологічної адаптації та його складових, зокрема дій в ситуації ризику.

Німецький соціолог У. Бек визначив наступні соціальні особливості ризику:

1. Ризик завжди створюється в соціальних системах.
2. Ризик залежить від якості соціальних відносин та процесів.
3. Ступінь ризику залежить від експертності та експертного знання (Нестер & Нестер, 2022).

Тобто, так само як і конформізм, ризик пов'язаний з невизначеністю в ситуації. Ризик виникає там, де приймається рішення, так само конформізм є результатом погодження групового рішення. Також натепер в соціальній психології обговорюється теза щодо ризику конформізму, тобто конформна поведінка не знижує ризику рішень, а іноді, навпаки, їх підвищує. Очевидною професійно значущою властивістю військовослужбовця є здатність зберігати баланс між пристосуванням до групових вимог та вибором самостійних, але ризикованих щодо групових стосунків рішень, які гармонійно поєднуються у військовій сфері. Тому цікаво було дослідити зв'язок особливостей адаптації та конформності з готовністю військовослужбовців до ризикованих дій. Для цього ми обрали методику діагностики рівня готовності до ризику А. Шуберта.

Статевий склад вибірки не добирався штучно, відображає статевий розподіл у цьому професійному підрозділі (17 – жінок, 43 – чоловіків). Але, навіть, таке співвідношення дало можливість за допомогою пакету SPSS дослідити зв'язок між статтю та особливостями соціально-психологічної адаптації, готовністю до ризику.

Результати. Аналізуючи отримані результати за методикою соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда, ми звернули увагу на високі показники прийняття себе серед військовослужбовців, які одночасно мали і гендерні відмінності. Нормальний рівень прийняття себе ми діагностували для 45,5% чоловіків та 71% жінок. Така ж кількість чоловіків-військовослужбовців має високий рівень прийняття себе (45,5%), 9% – низький рівень. Тобто респонденти обох груп вірять в себе, мають високу самооцінку, вважають себе унікальною та цілісною особистістю, готові самостійно приймати відповідальні рішення. Таким чином, респонденти мають позитивне самоставлення, оцінюючи власну діяльність, виділяючи більшу кількість переваг ніж недоліків.

В шкалі неприйняття себе переважали серед військовослужбовців чоловічої статі низькі показники. Серед жінок такий показник був трохи вищим, але статистично достовірної різниці в показниках встановлено не було. Низькі показники неприйняття себе можна пояснити задоволеністю теперішнім професійним статусом. Військовослужбовці усвідомлюють високу значущість своєї діяльності, впевнені у власній ефективності, задоволені результатами своїх дій, високо оцінюють перспективи професійного розвитку.

Обидві групи респондентів мали високий рівень прийняття інших. «Прийняття інших» К. Роджерс в своїх працях тлумачив як поважне ставлення до партнера по взаємодії незалежно від його оцінки ситуації, поведінки або почуттів. Цей показник є дуже важливим, бо доводить просоціальну позицію військовослужбовців. «Інший» безумовно має для них цінність, військовослужбовці приймають та поважають його думки, ситуативне ставлення та поведінку.

Ризик в нашому дослідженні є відображенням людських очікувань, припущень в невизначеній ситуації та групової згоди щодо найбільш бажаних перспектив, планування професійних дій. Коли ризики визначені, а згода між фахівцями повна, коли існує домовленість про цілі та всі альтернативи (разом з ймовірністю їх здійснення), може бути узгоджена групова діяльність для здійснення найкращого рішення. За методикою діагностики рівня готовності до ризику А. Шуберта були отримані наступні результати. Чоловіки-військовослужбовці мали високий (28%) та середній (72%) рівні готовності до ризику. Жінки відповідно високий (29%), середній (59%) та низький (12%) рівні готовності до ризику.

Часто готовність до ризику є вибірковою або вимушеною, ми підпорядковуємося скоріше через складність ситуації, а не через реальну згоду. Тест на конформізм дав нам змогу виявити рівень конформності всіх учасників дослідження. Переважали середні показники як в жіночій, так і чоловічій вибірках.

Для статистичного обґрунтування результатів дослідження були використані наступні методи: порівняння середніх значень двох вибірок з використанням t-критерію Ст'юдента, кореляційний аналіз, лінійне регресійне рівняння, де залежною змінною була готовність до ризику. Математична обробка даних проводилася з використанням пакету статистичних даних SPSS 17.0 для Windows.

Для перевірки гіпотези, щодо зв'язку процесу соціально-психологічної адаптації, конформізму з рівнем готовності до ризику, нами була проаналізована кореляційна матриця, за даними якої ми зробили наступні висновки. В жіночій вибірці існує значущий позитивний кореляційний зв'язок між показником готовності до ризику та показником конформізму за Кеттелом (фактор Q_2 – соціальний конформізм) ($r=0,48$), негативний кореляційний зв'язок між показником готовності до ризику та особистісним конформізмом ($r=-0,56$). Між показником конформізму та прийняттям себе ($r=-0,35$), внутрішнім контролем та інтегральним показником потреби в домінуванні ($r=-0,22$) також був виявлений негативний кореляційний зв'язок. Показник готовності до ризику у жінок значущо позитивно корелює з фактором Q_2 ($r=0,48$), інтегральним показником адаптивності ($r=0,39$), інтегральним показником прийняття інших, тобто чим тісніші стосунки, тим чутливішими жінки-військовослужбовиці стають до нормативних впливів; але рівень емоційного комфорту при цьому не знижується, результати статистичної обробки даних показали позитивну кореляцію ($r=0,35$). Негативний кореляційний зв'язок встановлено між рівнем готовності до ризику та дезадаптивністю ($r=-0,31$), неприйняттям себе ($r=-0,22$), неприйняттям інших ($r=-0,34$), це, на нашу думку, вказує що за несприятливих емоційних умов жінки навряд будуть ризикувати, для ризикованих дій їм потрібна впевненість та підтримка оточення.

Аналіз вибірки чоловіків-військовослужбовців показав, що в цій групі також існує значущий позитивний кореляційний зв'язок між показником готовності до ризику та показником соціального конформізму за Кеттелом (фактор Q_2) ($r=0,73$); негативний кореляційний зв'язок з показником особистісного конформізму та рівнем готовності до ризику ($r=-0,31$). Такий зв'язок можна пояснити гендерними особливостями, коли тиск замість пристосування породжує непокору, тобто конформна поведінка має бути вибором особи. Показник готовності до ризику у чоловіків-військовослужбовців значущо позитивно корелює з прийняттям себе ($r=0,58$). Позитивний кореляційний зв'язок на рівні статистичної тенденції є з інтегральним показником прийняття інших ($r=0,27$); ескапізмом ($r=0,29$). Тобто чоловіки, які мають високу готовність до ризику, не схильні уникати конфліктів. Також кореляційний зв'язок на рівні статистичної тенденції був зафіксований з емоційними станами такими як комфорт ($r=0,31$), так і дискомфорт ($r=0,33$), тобто підвищенні емоції незалежно від модальності впливають на готовність до ризику у чоловіків.

Дискусія. Кореляційний та якісний аналіз одержаних емпіричних даних показав, що доцільно прорахувати різницю, яка може існувати щодо рівня готовності до ризику, особливостей соціально-психологічної адаптації, конформності у військовослужбовців різної статі. Для виявлення статистично значущих відмінностей в результатах застосовувався t-критерій Ст'юдента та тест Левене. Тест Левене в цих розрахунках не має самостійного значення, а використовується в якості попереднього (допоміжного) тесту при перевірці однорідності двох вибірок за допомогою t-тесту Ст'юдента. Значущі відмінності були встановлені для показників емоційного комфорту ($t=2,448$; $p=0,019$), ступеня зовнішнього контролю ($t=2,600$; $p=0,013$), прагнення домінувати ($t=1,996$; $p=0,050$), підлеглості ($t=3,345$; $p=0,002$) та ескапізму ($t=2,179$; $p=0,035$). Але для показників ступеня зовнішнього контролю та підлеглості однорідність вибірки не була підтверджена тестом Левене ($p<0,05$).

ПСИХОЛОГІЯ

Дуже логічні зв'язки були нами встановлені для чоловіків-військовослужбовців щодо фактору Q₂. Позитивний зв'язок між фактором Q₂ та прийняттям себе ($r=0,68$), інтегральним показником потреби в домінуванні ($r=0,35$), інтегральним показником внутрішнього контролю ($r=0,64$). Схожі результати в своєму дослідженні отримала Е. Карпова, С. Гвозд'їй (2019), кластерний аналіз отриманих даних показав, що кластер «життєвої усталеності» включав прийняття ризику, готовність ризикувати, переконаність в тому, що на будь-яких помилках можна вчитися. Також він включав особистостей з розвинутим компонентом «контролю», які відчують, що самі обирають свою діяльність, свій шлях (Карпова & Гвозд'їй, 2019: 131).

Порівнюючи вираженість конформності, рівень готовності до ризику та інтегральні показники адаптації військовослужбовців за гендерною ознакою бачимо, що жінки більш толерантно ставляться до інших людей, вони терпиміші щодо розуміння та прийняття світогляду інших людей, тобто більш гнучкі у взаємодії з іншими. Чоловіки-військовослужбовці більш інтровертовані та зосереджені на собі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, рівень суб'єктивного контролю військовослужбовців незалежно від гендерної приналежності є достатньо високим. Військовослужбовці готові діяти в умовах надзвичайних подій, добре контролюють перебіг обставин власної життєдіяльності, тому оцінюють власні досягнення як результат особистих зусиль. Військовослужбовці здатні виконувати свій професійний обов'язок, керувати подіями під час військового стану, відчують власну відповідальність за соціальні зміни у країні в цілому.

У поглядах досліджуваних військовослужбовців переважає консерватизм. Тобто учасники дослідження не боялися висловлювати власну думку, проте уважно ставляться до професійного обов'язку та наказів командування, раціонально оцінюють судження колег та командирів.

Для жіночої вибірки встановлено значущий позитивний кореляційний зв'язок між рівнем готовності до ризику та показником соціального конформізму, зовнішнім контролем, показником адаптивності, прийняттям себе.

Аналіз вибірки чоловіків показав, що існує значущий позитивний кореляційний зв'язок між рівнем готовності до ризику та показником соціального конформізму, адаптивності, емоційним комфортом, прийняттям інших, внутрішнім контролем.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розбудові концептуальної основи підходу щодо роботи з командами військовослужбовців з різних сфер та різною специфікою діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Безугла, В. В. (2020). Особливості регуляторного стану військовослужбовців-зв'язківців після перебування в зоні АТО. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості. Зб. наук. праць за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів* (м. Херсон, 14 травня 2020 р.). Херсон: ФОП Вишемирський В.С., 23–26.

Вергельська, І. О. (2012). Конформність у вирішенні суперечностей в малих групах різного рівня згуртованості. *Сучасні виміри практичної психології*, 22–27.

Карпова, Е., & Гвозд'їй, С. (2019). Особливості взаємозв'язку компонентів культури безпечної життєдіяльності у майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, 2(65), 127–134. <https://doi.org/13.33310/2518-7813-2019-65-2-127-134>

Колесніченко, О. С., Мацегора, Я. В., Приходько, І. І. et al. (2019). Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України: монографія. Харків : НАНГУ, 257.

Нестер, А., & Нестер, Г. (2022). Підготовка фахівців з цивільної безпеки умовах надзвичайного стану. *Соціально-психологічні та гуманітарні виміри безпеки життєдіяльності: збірник тез доповідей I Науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Львів, 20-21 жовтня 2022 року*. Львів: ЛДУБЖД, 343–347.

Яковицька, Л. С. (2020). Соціально-психологічні чинники конформної поведінки студентської молоді. *Методологія і теорія психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Київ – Ніжин: Видавець «ПП Лисенко М.М.», 5(14), 324–334.

REFERENCES

Bezuhla, V. V. (2020). Osoblyvosti rehuliatornoho stanu viiskovosluzhbovtsiv-zviazkivtsiv pislia perebuvannia v zoni ATO [Peculiarities of the regulatory status of signalmen after staying in the anti-terrorist operation zone.]. *Sotsialno-psykholohichni tekhnolohii rozvytku osobystosti. Zb. nauk. prats za*

materialamy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh vchenykh, aspirantiv ta studentiv (m. Kherson, 14 travnia 2020 r.). Kherson : FOP Vyshemyrskiy V.S., 23–26.

Verhelska, I. O. (2012). Konformnist u vyrishenni superechnosti v malykh hrupakh riznoho rivnia zghurtovanosti [Conformity in resolving contradictions in small groups of different levels of cohesion]. *Suchasni vymiry praktychnoi psykholohii*, 22–27.

Karpova, E., & Hvozdi, S. (2019). Osoblyvosti vzaiemozviazku komponentiv kultury bezpechnoi zhyttiediialnosti u maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh spetsialnosti [Peculiarities of the interrelationship of the components of the culture of safe life activities in future specialists of socioeconomic specialties]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedagogichni nauky* 2(65), 127–134. <https://doi.org/13.33310/2518-7813-2019-65-2-127-134>

Kolesnichenko, O. S., Matsehora, Ya. V., Prykhodko, I. I. et al. (2019). Psykholohichna hotovnist do ryzyku viiskovosluzhbovtiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy: monohrafiia. [Psychological readiness for risk of servicemen of the National Guard of Ukraine: monograph]. Kharkiv : NANHU, 257.

Nester, A., & Nester, H. (2022). Pidhotovka fakhivtsiv z tsyvilnoi bezpeky umovakh nadzvychainoho stanu [Training of civil security specialists under emergency conditions]. *Sotsialno-psykholohichni ta humanitarni vymiry bezpeky zhyttiediialnosti: zbirnyk tez dopovidei I Naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu*. Lviv, 20-21 zhovtnia 2022 roku. Lviv: LDUBZhD, 343–347.

Yakovytska, L. S. (2020). Sotsialno-psykholohichni chynnyky konformnoi povedinky studentskoi molodi [Socio-psychological factors of conforming behavior of student youth]. *Metodolohiia i teoriia psykholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. Kyiv – Nizhyn: Vydavets «PP Lysenko M.M.», 5(14), 324–334.

Yakovytska L., Horskyi O., Lych O.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PSYCHOLOGICAL READINESS FOR RISK OF MILITARY SERVICEMEN

Abstract

*The article examines the specifics of the socio-psychological components of the professional activity of military personnel in uncertain conditions: the possibility of minimizing the risks of "person-person" interaction; peculiarities of adaptation to the risks of professional activity, personal readiness for risk; willingness to adapt to an uncertain situation; the ability to solve a problem, even if it is not possible to calculate all possible consequences of the decision made, that is, accepting an obviously ambiguous idea or agreeing with the position of the majority. **The purpose of the study** is to empirically study the features of the socio-psychological adaptation of military personnel, which are positively correlated with their readiness to take risks in professional activities. The empirical material was collected with the help of the **following methods**: the method for researching integral indicators of social and psychological adaptation by K. Rogers - R. Diamond, the 16-factor test of R. Kettel (16 PF) scale Q2, the conformity test, the method of diagnosing the level of risk readiness A Schubert. **The results.** Nonconformism and conformity are defined as adaptive strategies of military servicemen's behavior that increase the degree of cohesion of their professional groups. Conformism is also found in military activity, being rather a form of active adaptation, when military personnel learn and adapt to ready-made forms of professional behavior. The analysis of the obtained results showed that in military men there is a significant positive correlation between the indicator of readiness for risk and the indicator of social conformity according to Kettel (factor Q2) ($r=0.73$); negative correlation with the indicator of personal conformity and the level of readiness for risk ($r=-0.31$). In the female sample, similar results were obtained: a positive correlation between the indicator of readiness for risk and the indicator of conformity according to Kettel (factor Q2 – social conformity) ($r=0.48$), a negative correlation between the indicator of readiness for risk and personal conformity ($r=-0.56$). **Conclusions.** The level of subjective control of servicemen, regardless of gender, is quite high. Military personnel are ready to act in conditions of extraordinary events, they have good control over the course of their own life circumstances, therefore they evaluate their own achievements as the result of personal efforts. Military personnel believe that they are able to fulfill their professional duty, manage events during martial law, and feel their own responsibility for social changes in the country as a whole.*

Keywords: readiness for risk; adaptation mechanisms; conformity; social conformity; personal conformity.

НАШІ АВТОРИ

АДАМАНОВ Рустем Бекірович	аспірант, Національний авіаційний університет
АЛПАТОВ Сергій Миколайович	аспірант кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету
АЛПАТОВА Олександра Валентинівна	кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології професійної освіти, заступник декана факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету
БОРЕЦЬ Олексій Григорович	аспірант кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету
ВИЛІНСЬКИЙ Святослав Іванович	кандидат політичних наук, викладач кафедри іноземних мов Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ГРИЦУК Юлія Володимирівна	ад'юнкт наукового центру мовного тестування навчально-наукового центру іноземних мов
ГОРСЬКИЙ Олексій Миколайович	кандидат технічних наук, завідувач кафедри інженерії програмного забезпечення Національного авіаційного університету
ДАЦУН Олена Вікторівна	старший викладач кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету
ДУДКА Тетяна Юріївна	доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету
ІВАНОВ Євген Олександрович	старший викладач кафедри іноземних мов та перекладу факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету
КИРИЧЕНКО Наталія Михайлівна	доцент кафедри філологічних та природничих дисциплін Національного авіаційного університету
КОВТУН Олена Віталіївна	доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов і перекладу Національного авіаційного університету
КОКАРСЬВА Анжеліка Миколаївна	кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології професійної освіти, заступник декана факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету
КОНОПЛЯНИК Леся Миколаївна	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і перекладу Факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету
КУЗЬМИЧ Олександра Валентинівна	здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціалістю 053 Психологія ОПП Практична психологія
ЛАДОГУБЕЦЬ Наталія Віталіївна	кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету
ЛАРІОНЦЕВА Анна Олегівна	магістр психології, аспірантка кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету

ЛИТВИНЧУК Наталія Борисівна	старший викладач кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету
ЛИЧ Оксана Миколаївна	доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету
МАРКЕЛОВ Андрій Володимирович	аспірант, Національний авіаційний університет
МЕЖЕНКО Олександр Андрійович	аспірант, Національний авіаційний університет
МЕЛЬНИК Наталія Іванівна	доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри іноземних мов і перекладу Національного авіаційного університету
ОКСАМИТНА Леся Богданівна	завідувач сектору психолого-педагогічної роботи відділу по роботі зі студентами Національного авіаційного університету
ОЛЕФІРЕНКО Юлія Леонідівна	психолог
ОСТАПЧУК Світлана Сергіївна	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри журналістики Національного авіаційного університету
ПАВЛЕНКО Тетяна Валеріївна	кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету, голова ГО «Міжнародна асоціація психосоматики та тілесної терапії»
ПАТРУЛЬ Марія Вікторівна	старший викладач кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету
ПОМИТКІНА Любов Віталіївна	доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету
ПРИШУПА Юлія Юріївна	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і перекладу факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету
ПРОСКУРКА Наталія Миколаївна	кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету
РАХМАНОВ Віталій Олегович	доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету
СЕЛЕЗЕНЬ Ганна Василівна	кандидат педагогічних наук, завідувач лабораторії педагогіки та психології професійної діяльності кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету
СЕМИЧЕНКО Валентина Анатоліївна	доктор психологічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету
ХОМЕНКО- СЕМЕНОВА Леся Олексіївна	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету
ЯКОВИЦЬКА Лада Савеліївна	доктор психологічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету

**Вимоги до оформлення матеріалів, які подаються до редколегії Збірника наукових праць
«Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія»**

Стаття має бути структурована і мати такі елементи:

▪ **Вступ** (розкривається актуальність дослідження; здійснюється постановка проблеми та аналіз стану наукових знань у галузі згідно з даними наукової літератури; формулюються мета і завдання дослідження).

▪ **Методи та методики дослідження** (висвітлюються методи / засоби / процедура теоретико-методологічного та/або експериментального дослідження).

▪ **Результати** (детально й ілюстровано демонструються всі результати дослідження).

▪ **Дискусія** (здійснюється аналіз одержаних авторами результатів, порівняння їх з аналогічними результатами інших досліджень за тематикою статті, підкреслюються обмеження одержаних результатів, пропонуються подальші напрямки досліджень з означеної тематики).

▪ **Висновки** (узагальнюються головні підсумки обговорення результатів). **Важливо!** У висновках не повинно бути даних, яких немає у змісті статті.

Увага! Редакція надає перевагу статтям, у яких висвітлено результати емпіричних досліджень!

Обсяг основного тексту статті (без анотацій та літератури) має становити не менше 0,5 др. арк. / 12 стор.

Загальний обсяг статті не повинен перевищувати 25 сторінок.

Технічні вимоги до оформлення статті:

Поля: нижнє, верхнє – 2 см; праве – 1,5 см; лівє – 3 см.

Редактор: MS Word.

Гарнітура: TimesNewRoman, кегель (розмір) 14, інтервал – 1,5; абзац – 1 см (основний текст статті);

Текст набирається без переносів. При наборі тексту потрібно розрізнати символи дефісу та тире, українські («») та латинські (") лапки. Прохання уніфікувати використання напівжирного шрифту та курсиву при виділенні прикладів та інших фрагментів тексту і не зловживати підкресленням.

Рисунки (схеми, графіки) обов'язково повинні мати назву, яка розміщується після рисунка посередині рядка. Пояснення до рисунка розміщують перед назвою рисунка. Не допускаються скановані та великі таблиці, скановані (сфотографовані), не згруповані або кольорові рисунки.

Цитування та внутрішньотекстове посилання на літературні джерела здійснюються за стилем АРА, наприклад (Howard, 2008; Богуш & Ковтун, 2014; Smith, Grimm & Shell, 2017); якщо зазначається сторінка джерела, то вона подається через двокрапку, наприклад (Кубрякова, 2004: 525).

Оформлення СПИСКУ ПОСИЛАНЬ у тексті статті подаються за міжнародними стандартами АРА style (стиль Американської психологічної асоціації http://www-library.univer.kharkov.ua/pages/bibliography/apa_style.pdf).

Розташування структурних елементів статті:

Матеріали для публікації у виданні повинні бути написані українською, російською або англійською мовою й оформлені таким чином:

шифр УДК, Ініціали та прізвище автора (ів), Назва статті, Резюме, Ключові слова, СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ, REFERENCES розміщуються через інтервал-1.

▪ Шифр УДК (з лівого краю, жирний прямий);

Наступний рядок:

▪ Ініціали та прізвище автора (ів) (з правого краю, жирний курсив)

Через рядок

▪ НАЗВА СТАТТІ (по центру прописними літерами, жирний прямий);

через рядок:

▪ Слово «Резюме» по центру, жирний курсив;

Наступний рядок

▪ Текст резюме *мовою статті*

Увага! Резюме має бути структурованим і містити такі компоненти:

- Мета дослідження.
- Методики дослідження (або Процедура дослідження).
- Результати.
- Висновки.

▪ (з абзацу, курсив) **Ключові слова:** (5-6 слів за алфавітом **через крапку з комою**);

▪ *через рядок* – текст статті;

▪ *через рядок* **СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ** (по центру прописними літерами, жирний прямий).

Увага! До списку слід переважно включати посилання на книги та статті з періодичних видань (журнали та збірки), що проіндексовані у провідних міжнародних наукометричних базах (Scopus, Web of Science тощо).

▪ *через рядок* **REFERENCES** (по центру прописними літерами, жирний прямий).

Увага! REFERENCES – це список літератури, **перекладений** англійською мовою та **транслітерований** і оформлений відповідно до міжнародного стилю оформлення наукових публікацій **APA** (American Psychological Association) style. Для транслітерації українського тексту латиницею використовується сайт <http://ukrlit.org/transliteratsiia>; для транслітерації російського тексту використовується сайт <https://translit.cc/>.

Публікація українською мовою супроводжується **резюме англійською мовою** (1800 знаків (230-250 слів)); публікація англійською мовою супроводжується **резюме українською мовою** (1800 знаків (230-250 слів)); публікація російською мовою супроводжується **резюме українською та англійською мовами** (1800 знаків (230-250 слів)).

Розташування структурних елементів статті:

Увага! *Ініціали та прізвище автора (ів), Назва статті, Резюме, Ключові слова розміщуються через інтервал-1.*

ініціали, прізвища авторів (з правого краю жирний курсив);

НАЗВА СТАТТІ (по центру прописні літери, жирний прямий);

Резюме (Abstract) (по центру жирний курсив);

(з абзацу, курсив) текст анотації (1800 знаків (230-250 слів));

(з абзацу, курсив) **Ключові слова:** (5-6 слів за алфавітом через крапку з комою).

Статті приймаються українською, російською або англійською мовами, надсилати окремим файлом з назвою, наприклад: *ПетренкоАВ_стаття*

За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації, наведених у статті, редакційна колегія відповідальності не несе.

Відомості про авторів (окремим файлом, наприклад: *ПетренкоАВ_відомості*):

Відомості про автора

1. прізвище, ім'я, по-батькові
2. науковий ступінь
3. вчене звання
4. посада і місце роботи
5. контактний телефон
6. e-mail
7. напрям (педагогіка чи психологія)
8. адреса, на яку надсилати збірник (адреса нової пошти).

Наша адреса: Національний авіаційний університет, факультет лінгвістики та соціальних комунікацій, просп. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058.

Головний редактор: Лузік Ельвіра Василівна

Відповідальний секретар: Кокарева Анжеліка Миколаївна

Технічні редактори: Литвинчук Наталя Борисівна,
Хоменко-Семенова Леся Олексіївна.

Пошта для листування: VisnykNAU_01_053@nau.edu.ua

Шановні автори, сподіваємося на плідну співпрацю!

Наукове видання

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО
АВІАЦІЙНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ПЕДАГОГІКА
ПСИХОЛОГІЯ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 1(22)

В авторській редакції

Технічний редактор *А. І. Лавринович*
Комп'ютерна верстка *Н.Б. Литвинчук*

Підп. до друку 03.12.2023 Формат 60x84/8. Папір офс.
Офс. друк. Ум. друк. арк. 20,23. Обл.-вид. арк. 21,75.
Тираж 50 прим. Замовлення № 123 -1.

Видавець і виготівник
Національний авіаційний університет
03680. Київ-58; проспект Любомира Гузара; 1.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 977 від 05.07.2002